

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÂMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN'İN
SOSYOLOJİK FİKİRLERİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN HAZIRLAYAN
Prof. Dr. Sezgin KIZILÇELİK Erkan DİKİCİ

MALATYA-2018

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÂMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN'İN
SOSYOLOJİK FİKİRLERİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. SEZGİN KIZILÇELİK

HAZIRLAYAN
ERKAN DİKİCİ

Jürimiz **06.06.2018** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu doktora tezini (oybirliği / ~~oyçokluğu~~) ile başarılı bulunarak **Sosyoloji** Anabilim Dalı'nda doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Adı Soyadı

İmzası

1. PROF. DR. Y. CEMALETTİN ÇOPUROĞLU

2. PROF. DR. H. BAYRAM KAÇMAZOĞLU

3. PROF. DR. SEZGİN KIZILÇELİK

4. DOÇ. DR. ABİT BULUT

5. DR. ÖĞR. ÜYESİ BEYZADE NADİR ÇETİN

İNönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun tarih ve Sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Sezgin KIZILÇELİK'in danışmanlığında doktora tezi olarak hazırladığım **ÂMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN'İN SOSYOLOJİK FİKİRLERİ** başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

06.06.2018

Erkan DİKİCİ

ÖNSÖZ

19. yüzyılda Batı'da ortaya çıkan sosyoloji, öncelikli olarak, Batı toplumlarının sorunlarıyla ilgilenmiş fakat zamanla bütün dünyaya yayılmış ve egemen sosyoloji haline gelmiştir. Batı sosyolojisi, Batı toplumları dışında kalan toplumlar hakkında söz söyleme yetkisini kendisine şiar edinmiştir. Böylece, Batı sosyolojisi, Batı-dışı toplumlarda ortaya çıkan sosyoloji anlayışlarını etkileme gücüne erişmiştir. Batı sosyolojisinin etkilediği sosyolojilerden biri de, Türk sosyolojisidir.

Türk sosyolojisinin doğuşu ve gelişiminde iki ana eğilim etkili olmuştur. Türkiye'de bir tarafta Batı hayranı olan ve aktarmacı bir kimliğe sahip olan sosyoloji anlayışı, diğer tarafta ise yerli ve millî bir görüş sergileyen sosyoloji anlayışı yer almıştır. Aktarmacı sosyologlarımız Batı sosyolojisi çerçevesinde Türkiye'nin temel meselelerine bakmışlardır. Yerli ve millî bir duruş sergileyen Türk sosyologları ise, Türk toplumunu, kendi yapısı, kendi kültürü ve tarihi bağlamında açıklamaya çalışmışlardır. İşte, bu bağlamda, tezimizin konusu olan Âmiran Kurtkan Bilgiseven, millî sosyoloji anlayışına sahip olan sosyologlarımızdan birisidir. Kurtkan, yerli bir sosyologumuzdur. Kurtkan, muhafazakâr ve milliyetçi bir görüşe sahiptir. Kurtkan, hem sosyolog, hem metodolog hem de teologtur. Çünkü Kurtkan, sosyolojik analizlerinde Türk-İslâm sentezine önem vermiş, İslâmiyet ve tevhit anlayışını esas almıştır.

Kurtkan, Türk toplumunun yapısını ve sorunlarını açıklama gayreti içinde olan bir sosyologumuzdur. Kurtkan, sosyal tabakalaşma, sosyal yapı, sosyal değişme, sosyal gelişme ve sosyal çözülme konularına yoğun bir ilgi duymuştur. Kurtkan, din sosyolojisi, eğitim sosyolojisi, köy sosyolojisi, mâlî sosyoloji ve iktisat sosyolojisi alanlarında önemli ve orijinal eserler üretmiştir. Kurtkan, teorik ve metodolojik eserlere imza atmıştır. Kurtkan, özgün teorik ve metodolojik bir yöne sahip olmasına rağmen ihmâl edilmiş sosyologlarımızdan biridir. Kurtkan, kuramsal çalışmalarının yanı sıra mühim saha araştırmaları da yapmıştır. Bu noktadan hareketle, tezimizde, Kurtkan'ın temel sosyolojik fikirleri ayrıntılı olarak tahlil edilmiş ve Türk sosyolojisi içindeki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur.

Tezimizin konusunun Kurtkan'ın sosyolojik fikirleri olarak seçilmesinin bir kaç nedeni bulunmaktadır. Öncelikle, Kurtkan üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, sosyolojik görüşlerinin bir bütün olarak incelenmediği görülmektedir. İkinci olarak, Kurtkan'ı konu edinen çalışmalarda, Türk sosyolojisindeki yeri ve öneminin tam olarak

açıklanmadığı, buna bağlı olarak Türk sosyolojisine katkılarından çok fazla söz edilmediği tespit edilmiştir. Kurtkan'ın eserinde bizlere sunduğu, sosyal sorunlar karşısında çözüm önerileri, bizim için önemli yol gösterici özelliğe sahip bilgiler vermektedir. Son olarak, bugüne kadar Kurtkan üzerine yapılmış sadece 6 adet yüksek lisans tezi olduğu belirlenmiştir. Şimdiye değin Kurtkan üzerine herhangi bir doktora tezi yapılmamıştır. İşte, bu yüzden, tezimiz, Kurtkan üzerine doktora düzeyinde yapılmış ilk tez olma özelliğine sahiptir.

Bu tezin ortaya çıkmasında emeği geçen, tavsiyeleri ve eleştirileriyle bana yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Sezgin Kızılcelik'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, tez izleme komitesinde yer alan ve fikirlerinden istifade ettiğim hocalarım Prof. Dr. H. Bayram Kaçmazoğlu'na ve Doç. Dr. Abit Bulut'a teşekkür ederim.

Erkan DİKİCİ

Haziran, 2018

ÖZET

DİKİCİ, Erkan; **Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Sosyolojik Fikirleri**, Doktora Tezi, Malatya, 2018.

Bu tezin ana konusu, Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in sosyolojisini detaylı bir şekilde tahlil etmektir. Kurtkan, Türk sosyolojisinin önemli sosyologlarından birisidir. Kurtkan, Batı sosyolojisine eleştirel bakmış ve aktarmacı sosyoloji anlayışlarına mesafeli olmuştur. Kurtkan, sosyolojik analizlerinde millî bir bakış açısına sahiptir. Kurtkan, milliyetçi ve muhafazakâr bir sosyologumuzdur. Kurtkan, Türk toplumunun Batı toplumlarından farklı olduğunu, Batı toplumlarındaki sınıflı yapının Türkiye'de olmadığını iddia etmiştir. Kurtkan, Türk toplumunun sorunlarını izah etmeye çalışmıştır. Kurtkan, Türkiye'nin sosyal problemleri ve sosyal çözülme tehlikeleri karşısında çözüm önerileri sunmuştur. Kurtkan, eserlerinde Türkiye'nin çıkarlarından yana bir tavır takınmış, Türk-İslâm sentezini önemsemiştir. Kurtkan, sosyolojik çözümlerinde İslâmiyet'i esas almış, tevhit anlayışına odaklanmış, "Cem+Fark=Tevhit" formülünü geliştirmiş ve İslâmiyet'in laikliğe aykırı olmadığını belirtmiştir.

Tezimizde, ilk olarak, Kurtkan'ın hayatı, eserleri ve etkilendiği kişiler üzerinde durulmuş, onun hocası Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun sosyoloji anlayışını referans aldığı tespit edilmiştir. İkinci olarak, tezimizde, Kurtkan'ın bilim, metot ve sosyal bilimler metodolojisi konusundaki görüşleri tahlil edilmiştir. Kurtkan, Batı'nın maddeci bilim ve sosyoloji anlayışına karşı çıkmış, maddî ve manevî bilim anlayışını savunmuş, din-bilim ilişkisinin önemi üzerinde durmuştur. Kurtkan, sosyal bilimler metodolojisi hakkında bütüncü bir görüş ortaya koymuştur. Üçüncü olarak, tezimizde, Kurtkan'ın sosyolojisinde öne çıkan kavramlar açıklanmış, onun daha çok sosyal yapı, sosyal değişme, sosyal gelişme, sosyal çözülme ve sosyal bütünleşme kavramlarını ön plana çıkardığı görülmüştür. Dördüncü olarak, tezimizde, Kurtkan'ın, sosyolojinin alt dallarına ilişkini fikirleri irdelenmiştir. Kurtkan, Türkiye'de köy ve köylülük konusu önemli olduğu için köy sosyolojisiyle ilgilenmiştir. Kurtkan, iktisat sosyolojisine ilgi duymuş, Türkiye'de sosyal gelişme ve iktisadî kalkınma sürecini değerlendirmiş, Türkiye'de sanayileşme ve kooperatifçilik hareketini tahlil etmiş, özellikle de kooperatifçiliğin Türkiye'nin iktisadî gelişimi açısından önemli faktörlerden birisi

olduğunu iddia etmiştir. Kurtkan, sosyolojinin alt dalları içerisinde mâlî sosyolojiyi ayrı bir yere koymuştur. Bu alanda Türk sosyolojisindeki ilk sosyolojik çalışma, Kurtkan tarafından gerçekleştirilmiştir. Kurtkan, Türkiye'nin sosyal ve ekonomik açıdan büyümesi konusunda mâlî sosyolojiye büyük iş düştüğünü ileri sürmüştür. Diğer yandan, Kurtkan, Türkiye'nin temel meselelerinden birisi olarak eğitim sistemini gördüğü için eğitim sosyolojisiyle ilgilenmiştir. Kurtkan, millî eğitim sisteminin sorunlarına yönelik ciddi çözüm önerileri sunmuştur. Kurtkan'ın üzerine odaklandığı konulardan biri de, dindir. Kurtkan'ın sosyolojik görüşlerinde, İslâmiyet'in ve tevhit anlayışının son derece önemli etkileri olmuştur. Kurtkan, tevhit anlayışı ve tevhit formülleri üzerinde durmuş, İlm-i Ledün'ün önemini ortaya koymuş ve bilim-din bütünleşmesini esas almıştır. Beşinci olarak, tezimizde, Kurtkan'ın köylü ve sınıfsız toplum olarak nitelediği Türk toplumunun temel meselelerine ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Kurtkan, Türkiye'nin sosyal çözülme sorunları olarak Alevi-Sünni, Türk-Kürt ve kadın-erkek ayrımını görmüştür. Son olarak, bu tezde, Kurtkan'ın Türk sosyolojisine katkıları ortaya konmuştur. Kurtkan, Batı aktarmacılığından ve taklitçiliğinden uzak durmuş, millî bir duruşla Türk toplumunun ana meselelerini anlamaya çaba göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Âmiran Kurtkan Bilgiseven, bilim, metot, sosyal bilimler metodolojisi, Türk toplumu, sosyal problemler, sosyal çözülme, Türk sosyolojisi, sosyal yapı, sosyal değişme, sosyal bütünleşme, din sosyolojisi, İslâmiyet, tevhit, tevhit formülleri, İlm-i ledün, mâlî sosyolojisi, iktisat sosyolojisi, sanayileşme, kooperatifçilik, eğitim sosyolojisi, köy sosyolojisi.

ABSTRACT

DİKİCİ, Erkan; **The Sociological Ideas of Amiran Kurtkan Bilgiseven**, Ph.D Thesis, Malatya, 2018.

The main subject of this thesis is to analyse Amiran Kurtkan Bilgiseven's sociology in detail. Kurtkan is one of the most significant sociologists. Kurtkan has had a critical thinking of Western sociology and distant from eclecticist sociology. Kurtkan has a national viewpoint in her sociological analyses. She is a nationalist and conservative sociologist. Kurtkan has claimed that Turkish society is different from Western societies and class structure in Western societies cannot set in Turkey. Kurtkan has tried to explain the problems of Turkish society. Kurtkan has proposed solutions towards social problems and danger of social disintegration. She has looked Turkey's own benefits in her works and given importance to Turkish-Islamic synthesis. Kurtkan has based his sociological analysis on Islam, focused on tawhit understanding, formed "Together+Difference=Tawhit" and stated that Islam is not against secularism.

In our thesis, firstly, life and works of Kurtkan have been mentioned and it has been determined that she has taken her advisor Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu's sociology understating as a reference. Secondly, Kurtkan's views about science, method and social sciences methodology have been analysed. Kurtkan has opposed to materialist science and sociological understanding of West and defended materialist and spiritual science understanding and also focused on the relation of science and religion. Kurtkan has presented a holistic opinion about social sciences methodology. Thirdly, prominent concepts in Kurtkan's sociology have been explained and it has been determined that she has brought social structure, social change, social development, social disintegration and social integration into the forefront. Fourthly, Kurtkan's opinions about sub-branches of sociology have been scrutinised. She has interested in rural-village sociology as village and peasantry is significant in Turkey. Kurtkan has interested in economic sociology and evaluated social development and economic progress in Turkey, analysed industrialization and the cooperative system and claimed that especially cooperation is one of significant factors in terms of economic progress in Turkey. Kurtkan has placed a particular importance to fiscal sociology which is one of sub-branches of sociology. First sociological study of this field in Turkey has been

done by Kurtkan. She has asserted that fiscal sociology has a crucial role in terms of social and economic growth of Turkey. On the other hand, Kurtkan has also interested in educational sociology as she discovered that one of the main problems of Turkey is education. Kurtkan has proposed solutions towards the problems of national education system. One of the subjects that Kurtkan has interested is religion. Islam and tawhit understanding have a great role on sociological views of Kurtkan. He has laid emphasis on tawhit understanding, revealed the importance of innate science and based on the unity of science and religion. Fifthly, it has been mentioned Kurtkan's views about key issues of Turkish society that Kurtkan has already described as peasant and classless. Kurtkan has seen the discrimination of Alevi-Sünni, Turkish- Kurdish, women and men as the problems of sociological disintegration of Turkey. Finally, Kurtkan's contributions to Turkish sociology have been revealed. Kurtkan has been away from Western eclecticism and mimicry and tried to comprehend the crucial issue of Turkish society.

Key Words: Âmiran Kurtkan Bilgiseven, science, method, social sciences methodology, Turkish society, social problems, social disintegration, Turkish sociology, social structure, social change, social integration, sociology of religion, Islam, tawhit, tawhit formula, innate science, fiscal sociology, economic sociology, industrialization, cooperation, educational sociology, rural-village sociology

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	vi
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM: ÂMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN'İN HAYATI, ESERLERİ VE ETKİLENDİĞİ KİŞİLER 6

1.1. Hayatı.....	6
1.2. Eserleri.....	10
1.3. Etkilendiği Kişiler.....	27

2. BÖLÜM: ÂMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN'İN METODOLOJİSİ..... 33

2.1. Bilim Anlayışı.....	33
2.2. Metot Kavramına İlişkin Fikirleri.....	46
2.3. Sosyal Bilimler Metodolojisi Konusundaki Görüşleri.....	57

3. BÖLÜM: ÂMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN'İN SOSYOLOJİSİNDE ÖNE ÇIKAN TEMEL KAVRAMLAR..... 73

3.1. Birey.....	73
3.2. Topluluk.....	77
3.3. Toplum.....	81
3.4. Sosyal Yapı.....	83
3.5. Sosyal Tabakalaşma.....	88
3.6. Sosyal Değişme.....	94
3.7. Sosyal Değiştirme.....	101
3.8. Sosyal Gelişme.....	105
3.9. Sosyal Bütünleşme.....	110
3.10. Laiklik.....	116
3.11. Kültür.....	120

4. BÖLÜM: ÂMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN'İN SOSYOLOJİSİNİN ALT ALANLARINA İLİŞKİN FİKİRLERİ 125

4.1. Köy Sosyolojisine İlişkin Görüşleri.....	125
4.1.1. Köy Sosyolojisinin Önemi ve İçeriği	125
4.1.2. Başlıca Köy Tipleri.....	130
4.1.3. Türkiye'de Köy	135
4.2. İktisat Sosyolojisine İlişkin Görüşleri.....	140
4.2.1. İktisat Sosyolojisinin Önemi ve İçeriği	140
4.2.2. Sosyal Gelişme ve İktisadî Kalkınma.....	141
4.2.3. Türkiye'de Sanayileşme	144
4.2.4. Türkiye'de Kooperatifçilik.....	146
4.2.5. Türkiye'de Sosyal Gelişme ve İktisadî Kalkınma	151
4.3. Mâlî Sosyolojiye İlişkin Düşünceleri	153
4.3.1. Mâlî Sosyolojinin Önemi ve İçeriği	153
4.3.2. İngiltere'de Gelir Vergisi Sistemi	156
4.3.3. Türkiye'de Gelir Vergisi Sistemi	157
4.3.4. İngiliz ve Türk Gelir Vergisi Sisteminin Karşılaştırılması.....	162
4.4. Eğitim Sosyolojisine İlişkin Fikirleri.....	166
4.4.1. Eğitim Sosyolojisinin Önemi ve İçeriği	166
4.4.2. Eğitim Kavramına Bakışı	168
4.4.3. Eğitimin İktisadî Boyutu	169
4.4.4. Eğitimin Sosyal Boyutu.....	175
4.4.5. Türk Millî Eğitim Sistemi ve Stratejisi	176
4.5. Din Sosyolojisi Konusundaki Görüşleri	178
4.5.1. Din Sosyolojisinin Önemi ve İçeriği	179
4.5.2. Din ve İnanç Kavramları	181
4.5.3. Tevhit Anlayışı.....	184
4.5.4. Tevhit Formülleri.....	187
4.5.5. İlm-i Ledün.....	191

5. BÖLÜM: ÂMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN'İN TÜRK TOPLUMUNUN ANA SORUNLARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ	200
5.1. Türk Toplumunun Ana Özelliklerine İlişkin Fikirleri	200
5.2. Sosyal Problemlere Bakışı.....	204
5.3. Türkiye'de Sosyal Çözülme Sorunları İle İlgili Görüşleri	209
5.3.1. Alevi-Sünni Ayrılığı Konusundaki Düşünceleri.....	210
5.3.2. Türk-Kürt Ayrımı Konusundaki Tezleri	217
5.3.3. Kadın-Erkek Ayrımı Konusundaki Argümanları	223
5.4. Nüfus Sorunu ve Planlamasına Dair Fikirleri.....	229
6. BÖLÜM: ÂMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN'İN TÜRK SOSYOLOJİSİNE KATKILARI	239
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	269
KAYNAKÇA.....	280

GİRİŞ

Türkiye’de sosyolojinin yaklaşık olarak yüz yıllık bir geçmişi vardır. Türkiye’de sosyoloji, Ziya Gökalp’in çalışmalarıyla başlamıştır. Ziya Gökalp, ilk kuşak sosyologumuzdur. Sosyolojimizde ikinci kuşak içinde Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken ön plana çıkmaktadır. Sosyolojimizde üçüncü kuşak içinde yer alan önemli sosyologlarımız bulunmaktadır. Bu sosyologlarımızdan biri de, Âmiran Kurtkan Bilgiseven’dir. Kurtkan, hocası Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’ndan çok etkilenmiş ve onun yolundan gitmiştir. Kurtkan, Fındıkoğlu’nun devamcisidir. Kurtkan, Türk sosyolojisinin yetiştirdiği önemli isimlerden birisidir. Kurtkan, sosyolojinin birçok alt dalında eserler yazmıştır. Kurtkan, üretken bir sosyologdur. Kurtkan’ın 26 adet sosyoloji kitabı, 113 adet makalesi ve 15 adet çocuklara yönelik hikaye kitabı bulunmaktadır.

Mustafa E. Erkal’a göre, Kurtkan, yüksek bir muhakeme gücüne, tasnif ve sentez yeteneğine sahiptir. Fındıkoğlu’nun tabiri ile verilerden, bulgulardan ve malzemedan iyi helva yapabilen bir bilim adamıdır. Kendisiyle görüşenlerin ufkunu açmış ve konulara çok boyutlu bakabilmeyi sağlamıştır.¹ Kurtkan’ın eserlerinde, okuyucularına fikir jimnastiği yaptırarak, konular üzerinde kendisini dinleyenleri tartıştırdığı, yorumlar yaptırdığı, düşündürdüğü ve bir sonuca varabilmesi noktasında ufku açtığı görülmektedir.²

Bu tezin ana konusu, Türk sosyolojisinin önemli isimlerinden birisi olan Kurtkan’ın sosyolojik fikirlerini tahlil etmektir. Kurtkan, sosyolojinin birçok alanında orijinal görüşler ileri sürmüş, bu açıdan sosyolojimize ciddi katkılar yapmıştır. Kurtkan, Türk toplum yapısının, kendi kültürel ve tarihsel özellikleriyle tahlil edilebileceğini belirtmiştir. Kurtkan, Türk toplumunu, daha çok din, iktisat ve eğitim kurumları üzerinden tahlil etmeye çalışmıştır.

Kurtkan, çalışmalarında, genel olarak, bilim, metot, metodoloji, Türk toplumunun yapısı ve sorunları, sosyal değişme ve gelişme, iktisadî ve sosyal kalkınma

¹ ERKAL, Mustafa E.; “Prof. Dr. Âmiran Kurtkan Bilgiseven”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi** (iç.), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Sayı: 176, Ekim 2008, s. 16.

² KAYADİBİ, Fahri; “Prof. Dr. Âmiran Kurtkan Bilgiseven’in Ardından”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 40, 2009, s. 27.

ve sosyal çözümlere konularına yer vermiştir. Bir sosyolog olarak Kurtkan, din sosyolojisini önemsemiş, Türk-İslâm kültürü sentezini çalışmalarında temel referans olarak görmüştür. Kurtkan, milli bir kaygıyla görüşlerini ortaya koymuş, İslâmiyet'in ve Kur'an-ı Kerim'in hükümlerini her zaman göz önünde bulundurmıştır.

Kurtkan, her ne kadar çalışmalarını Türk toplum yapısı ve sorunları, sosyal değişme ve gelişme konuları ekseninde gerçekleştirse de, onun etkilendiği yerli ve yabancı sosyologlar da mevcuttur. Kurtkan, Fındıkoğlu, Carle Zimmerman, Gerhard Kessler, Robert M. McIver ve Charles H. Page ile Pitirim A. Sorokin'den etkilenmiştir. Kurtkan, bu sosyologlardan etkilenmesi sonucunda onlara tâbi olan ve nakilci bir anlayışla hareket eden bir sosyolog olmamıştır. Batı aktarmacılığına karşı çıkmış ve Batı hayranlığı gütmemiştir. Kurtkan'ın üzerindeki bu etki, daha çok söz konusu isimlerin ilham kaynağı olabileceği anlamında düşünülebilir. Kurtkan, çalışmalarının hemen hemen hepsinde Batılı sosyologların teorileri ve bulgularıyla Türk-İslâm kültürü ve realitesini karşılaştırmıştır. Körü körüne hiçbir teori ve ideolojiye bağlı kalmamış, gerektiği yerlerde eleştirileri olmuştur.³

Kurtkan, milliyetçi ve muhafazakâr bir sosyologumuzdur. Kurtkan eserlerinde millî bir duruş sergilemiştir. Kurtkan, Türk toplumunun sorunlarını anlamak, açıklamak ve çözüm önerileri sunmak gayretinde olmuştur. Kurtkan, Türkiye'nin sosyal yapısı ve sorunları, Türkiye'de yaşanan sosyal değişme ve gelişmeyi açıklamaya çalıştığı çalışmalarında Türk-İslâm sentezini fazlasıyla önemsemiştir. Bunu gerçekleştirirken, kendi tarihsel ve toplumsal geçmişimizin önemini her zaman ortaya koymuştur. Çünkü Kurtkan, Türk sosyolojisinin aktarmacı bir kimliğe sahip olduğunun bilincindedir. Kurtkan, Batı sosyolojisinin kavramlarının kullanılarak Türk toplumunun açıklanmayacağını iddia etmiştir. Kurtkan, Türk-İslâm kültürünü, yalnızca din sosyolojisinin değil, bütün sosyolojik görüşlerinin ekseninde tutmuştur. Muhafazakâr ve milliyetçi bir sosyoloji çizgisine sahip olan Kurtkan, aynı zamanda, Türkiye'nin çıkarlarını her şeyin üzerine tutmuş olan bir sosyologumuzdur. Kurtkan, bu özelliği sayesinde, Türk sosyolojisine katkı sağlayacak önemli eserler yazmıştır. Kurtkan, sosyolojiye bütüncü bir bakış açısıyla bakmış, yapıtlarında Türk-İslâm sentezini ve

³ ÖZKUL, Metin; "Âmiran Kurtkan Bilgiseven (1926-2005)", **Türkiye'de Sosyoloji: İsimler-Eserler II** (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, s. 144.

tevhit anlayışını yol haritası olarak görmüştür. Böylece Kurtkan, Batı'daki bilim ve sosyoloji anlayışının taklitçisi olmamış, Batı düşüncesinden farklı bir şeyler söylemiştir.

Kurtkan, özellikle bilim konusundaki görüşleri ile Batı sosyolojisinden farklı bir anlayış ortaya koymuştur. Kurtkan, Batı'nın maddeci ve faydacı bilim anlayışını eleştirmiş, Batı'nın bilim anlayışının manevî yönden eksikliğini ortaya koymuştur. Kurtkan'a göre, Batı'da bilim anlayışı, maddî çıkarlar üzerine inşa edilmiştir. Kurtkan'a göre, Batı sosyolojisi de bu durumdan etkilenmiştir. Kurtkan, özellikle Batı'nın pozitivist bilim ve sosyoloji anlayışını kabul etmemiş, onların bir eleştirel değerlendirmesini yapmıştır. Kurtkan, bilim ve sosyoloji konusunda Batı'nın iki eksikliğinden bahsetmiştir. Bunlardan birincisi, metodolojik bütünlüğün sağlanamaması, ikincisi ise bilim-din bütünleşmesinin olmamasıdır. Kurtkan, bilim-din ayrımı ile tümevarım-tümdengelim ayrımıyla Batı'nın var olan düzenini gözler önüne sermiştir. Çalışmalarında bilim-din bütünleşmesini sıklıkla dile getiren Kurtkan, İslâmiyet'in getirdiği tevhit mesajı ile İlm-i Ledün'ün önemini ortaya koymuştur.

Kurtkan, sosyolojik görüşlerini tevhit anlayışı üzerine inşa etmiştir. Kurtkan için tevhit düşüncesi, bir teoridir. Kurtkan, bu teorinin geçerliliğini dinî alandan çıkartarak sosyolojik bir zeminde sunmak istemiştir. Onun sisteminden tevhit teorisi çıkartılsa, görüşlerindeki anlam bütünlüğünün sağlanması imkânsız hale gelir. Çünkü onun bütün görüşlerinin temelinde tevhit anlayışı vardır. Kurtkan, tevhidî, Kur'an-ı Kerim'de sosyal gelişmenin şartlarını ortaya koyan bir doğa kanunu olarak kabul etmiştir. O, tevhit kanununa uymayan toplumların ömrünü fazla uzun görmemiş, yani bu toplumların kısa süre ayakta kalsa bile bir süre sonra tarih sahnesinden silinme tehlikesi ile karşı karşıya kalacağını belirtmiştir.

Türk toplumunun tarihini, kültürünü ve sosyal yapısını inceleyen Kurtkan, bir takım sosyal sorunların varlığından bahsetmiştir. Kurtkan, sosyal gelişmenin önünde engel görülen bütün konuları sosyal sorun olarak değerlendirmiştir. Kurtkan, sosyal sorunların çözümünde, sosyal planlamanın önemine dikkat çekmiştir. Kurtkan'a göre, sosyal sorunların çözümünde, her toplumun sahip olduğu maddî ve manevî unsurlar birbirinden farklılık göstermiştir. Kurtkan'a göre, sosyal planlama, sosyal sorunların çözümünde tek başına yeterli olmayacaktır. Kurtkan, bir toplumda ortaya çıkan, sosyal gelişmeyi ve iktisadî kalkınmayı engelleyebilecek sorunların, toplumun ilerlemesi

karşısında büyük bir engel oluşturacağını ifade etmiştir. Kurtkan'a göre, sosyal sorunların çözülememesi ve giderek artması, toplumda sosyal çözümlerin başlamasına neden olacaktır. Kurtkan, bir toplumdaki işleyiş bütünleşmesinin ve mana etrafında bütünleşmenin, toplum varlığının devamını tehlikeye düşürecek kadar azalmasını sosyal çözümler olarak tanımlamıştır.⁴ Kurtkan'a göre, bir toplumda sosyal gelişmeyi engelleyen problemlerin ortaya çıkması, o toplumun gelişme özelliğini kaybetme durumuna geçtiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Sosyal sorunlar çözülemediği ve artarak devam ettiği takdirde ise, böyle bir toplumda sosyal çözümler başlamaktadır. Kurtkan, Türk toplumu üzerine yaptığı çalışmalarda, sosyal çözümler konusu hakkında da görüşlerini ortaya koymuştur. Kurtkan, Türkiye'de sosyal çözümler sorunları olarak Alevi-Sünni ayrılığı, Türk-Kürt ayrımı, kadın-erkek ayrımından bahsetmiştir.

Bugüne kadar Kurtkan ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, onun daha çok din sosyolojisi ile ilgili görüşleri üzerinde durulmuştur. Biz ise, tezimizde, Kurtkan'ın sosyolojisini bütün yönleriyle ele almaya çalıştık. Bu tezin ana gayesi, Türk sosyolojisinde önemli bir yere sahip olan Kurtkan'ın temel sosyolojik fikirlerini detaylı bir şekilde açıklamaktır. Genel olarak Kurtkan'ın sosyolojiyi nasıl tanımladığı, eserlerinde yer verdiği/kullandığı sosyoloji kavramlarını nasıl açıkladığı, Türkiye'nin sosyal yapısı ve sorunları üzerine hangi konularda eserler ürettiği, Türk sosyolojisine ne ölçüde katkı sağladığı gibi bir takım hususlar üzerine yapılmış kapsamlı bir çalışma henüz bulunmamaktadır. Tezimizde, Türk sosyolojisinde görülen bir açığın kapatılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamdan hareketle, tezimizde, Kurtkan'ın sosyolojisi altı başlıkta tartışılmıştır. Tezimizin birinci bölümünde, Kurtkan'ın hayatı, eserleri ve etkilendiği düşünürler hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde, Kurtkan'ın metodoloji anlayışı üzerinde durulmuştur. Bu bölümde, Kurtkan'ın bilim anlayışı, metod kavramına ilişkin fikirleri ve sosyal bilimlerin metodolojisi üzerine görüşleri ele alınmıştır. Tezin üçüncü bölümünde, Kurtkan'ın sosyolojisinde ön plana çıkan kavramlar irdelenmiştir. Bu bölümde, birey, topluluk, toplum, sosyal yapı, sosyal tabakalaşma, sosyal değişim, sosyal değiştirme, sosyal gelişim, sosyal bütünleşme, laiklik ve kültür kavramları ayrıntılı olarak tahlil edilmiştir. Dördüncü bölümde, Kurtkan'ın sosyolojinin alt dallarına ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Bu bölümde, Kurtkan'ın köy sosyolojisi, iktisat sosyolojisi, mâlî sosyoloji, eğitim sosyolojisi ve din

⁴ KURTKAN, Âmiran; **Sosyoloji**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 164.

sosyolojisine yönelik görüşleri analiz edilmiştir. Beşinci bölümde, Kurtkan'ın, Türk toplumunun genel meseleleri ile ilgili düşünceleri irdelenmiştir. Son bölümde ise, Kurtkan'ın Türk sosyolojisindeki yeri, önemi ve katkıları incelenmiştir.

1. BÖLÜM

ÂMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN'İN HAYATI, ESERLERİ VE ETKİLENDİĞİ KİŞİLER

Tezimizin bu bölümünde Türk sosyolojisinin önemli isimlerinden olan Kurtkan'ın hayat hikayesi, temel eserleri ve sosyolojik fikirlerinin biçimlenmesinde etkili olan isimler üzerinde durulmuştur.

1.1. Hayatı

Âmiran Kurtkan Bilgiseven, 1926 yılında İstanbul'da doğmuştur. Ailesi üç nesil önce İnebolu'dan gelerek İstanbul'a yerleşmiştir. Anne tarafı ise Biga'lıdır. Babası muhasebeci, annesi ev hanımıdır. Kurtkan, ilkokula erken başlamıştır. İlkokulu, İstanbul Paşabahçe İlkokulu'nda tamamlamıştır. İlkokuldan sonra ortaokula, yaşının küçük olmasından dolayı ara vermeden devam edememiştir. Sonradan mahkemeyle yaşı küçültülerek Kandilli Kız Lisesi'nin ortaokul bölümüne kaydı yapılmıştır. Lise öğrenimini Kandilli Kız Lisesi'nde tamamlamıştır.¹

Kurtkan'ın üniversitede bölüm tercihi ailesinin önemli bir rolü olmuştur. Kurtkan, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü'nde üniversite eğitime devam etmiştir. Zeynep Uluant ile söyleşisinde, İktisat Bölümü'nü tercih etme sebebinin rastgele bir seçim olmadığını, bu tercihi ağabeyinin etkili olduğunu şöyle izah etmiştir: “Ağabeyim memlekette iktisatçıya ihtiyaç olacak diye yönlendirmişti beni. Zaten babam ben küçükken öldüğü için en büyük ağabeyim bana babalık yapmıştır.”²

Kurtkan, 1947 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden mezun olmuştur. Mezun olduktan sonra bir süre ticaret sektöründe muhasebeci olarak çalışmıştır. Ardından iki yıl İstanbul Defterdarlığı'nda görev yapmıştır.³ Buradaki görevi, mükellefler ve vergi daireleri tarafından yöneltilen sorulara, vergi usul, gelir

¹ ALIÇCI, Ramazan; **Türk Sosyolojisinde Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Yeri ve İzahlı Bibliyografyası**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1996, s. 44.

² ULUANT, Zeynep; “Âmiran Kurtkan Bilgiseven ile Hasbihal”, **Kubbealtı Akademi Mecmuası** (iç.), Yıl: 34, Sayı: 1, Ocak 2005, s. 30.

³ KAYADİBİ, Fahri; “Prof. Dr. Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Ardından”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 40, 2009, s. 26.

vergesi, kurumlar vergisi kanunlarına göre cevap vermektir. Ardından İşbankası tarafından açılan İngilizce mütercimliği sınavını kazanmıştır. Görev yaptığı mâliye kurumu tarafından kendisine gereken izin verilmediği için defterdarlıkta çalışmaya devam etmiştir.⁴

Kurtkan, 1956 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne sosyoloji asistanı olarak girmiştir. Kurtkan'ın akademik hayatının başlaması, İktisat Bölümü'nü tercih etmesindeki gibi, kendi isteği dışında, bir başkasının etkisiyle gerçekleşmiştir. Kurtkan, akademik hayatının nasıl başladığını ve Fındıkoğlu'nun nasıl asistanı olduğunu şu şekilde anlatmıştır: “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu imtihan açmıştı. Fahri adındaki bir arkadaşım bir gün benim masanın başına gelerek ben senin yerine müracaat ettim demez mi? Ne müracaatı dedim. Ne olacak asistanlık müracaatı dedi. Epeyce kızdım. Çünkü kendimi böyle bir mevkiye layık görmüyordum. Sen burada pinekleyecek kız değilsin dedi bana. Bizim oradaki görevimiz bir nevi avukatlıktı. Vergi usul kanunu, gelir vergisi kanunu, kurumlar vergisi kanunu hükümlerine göre mükelleflerin sordukları soruları cevaplandırıyorlardık. Bizim cevaplarımızdan enteresan bulduklarını amirlerimiz örnek dosyalara kaldırıyorlardı. Benim epey cevabım örnek dosyaya kaldırılmıştır. Bu emrivakiye kızdım ama mecburen de gittim. Fındıkoğlu kalemden benim ders notlarımı getirtti. O zaman genel diye bir sınav vardı. Bütün fakülte yıllarında okuduklarımızdan muhakeme soruları sorarlardı. Ben o imtihandan tam not almıştım. Fındıkoğlu bunu gördükten sonra sosyolojiden aldığım nota baktı ve açıkça seni yanıma alacağım, dedi.”⁵

Kurtkan, İktisat Fakültesi'ne asistan olarak girdikten sonra, iktisat kökenli olmasına rağmen bütün hayatını sosyolojiye verdiğini dile getirmiştir. Sosyoloji mezunu olan sosyologların kendisini yadırgamadığını, aksine benimsediklerini ve takdir ettiklerini belirtmiştir. Kurtkan, sosyolojinin yanı sıra teolojiyle de ilgilenmiştir. Kurtkan, bir öğrencinin sorduğu sorudan hareketle teolojiye nasıl merak sardığını şu şekilde anlatmıştır: “Ben cemiyet halinde olmayan kişilerin gerçek manada insan olmayacaklarını söylüyordum. Bunun misalleri var sosyolojide. Mesela Tamara ve kız kardeşi bir kurt tarafından kaçırılarak kurt ininde büyütülmüş. Bunlar buldukları zaman sosyal manada insan olamıyorlar. Mesela Anna vakası var. Amerika'da kadının

⁴ ALIÇCI, *Türk Sosyolojisinde Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Yeri ve İzahlı Bibliyografyası*, s. 44.

⁵ ULUANT, “Âmiran Kurtkan Bilgiseven ile Hasbihal”, s. 30.

doğurduğu bir gayri meşru çocuk. Beş yaşına kadar bir odada saklamış ve sadece süt vermiş. Bu çocuk beş yaşında bulunduğu zaman canlılarla cansızları ayırt edemiyormuş. Onun için insanın insan olarak yetişebilmesi için cemiyetin içinde büyümesi gerektiğini söylüyorum. Öğrencinin biri bana soru sordu Hocam, Âdem Peygamber cemiyete mi indi? Tek başına mı indi? Nasıl oluyor bu? Şimdi ben buna ne cevap vereyim. Hemen orada aklımı kullandım. “Evladım Allah dağı taşı yarattı deseler sana, bir tek taşı mı anlarsın? Hayır, bütün dağları taşları diye anlarım dedi. İnsanı yarattım derken de bu böyle, insanları yarattım demek dedim. Çocuk tatmin oldu ama ben olmadım. Ondan sonra din sosyolojisinden girdim ve başladım teologlaşmaya.”⁶

Kurktan, 1960 yılında doktorasını bitirmiştir. Kurtkan, doktorasını “Türkiye’de Küçük Sanayi ve Küçük Kredi Meselesi” isimli teziyle tamamlamıştır. İngiltere’de kaldığı bir sene boyunca elde ettiği teorik ve tatbiki verileri de kullanarak “Sosyal Sınıflar ve Gelir Vergisi: İngiltere ve Türkiye Hakkında Mukayeseli Bir Mâlî Sosyoloji Etüdü” isimli doçentlik tezini hazırlamıştır.⁷ 1965 yılında doçent, 1970 yılında profesör olmuştur. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi’nin Müdürlüğü görevini yürütmüştür.⁸

Kurtkan, Sadık Bilgiseven’le 1981 yılında evlenmiştir. Kurtkan, aldığı “Bilgiseven” soyadını 1981 yılından sonra yazdığı eserlerinde kullanmıştır. Bu nedenle 1981 yılından önceki kitap ve makalelerinde Bilgiseven soyadına rastlanmaz. Bu evlilik, Sadık Bey’in vefatından dolayı uzun sürmemiştir. Ama Kurtkan’ın ondan ve yakın çevresinden öğrendiği çok şey vardır. Bu durum Kurtkan’da derin izler bırakmış ve eserlerini oluştururken temel aldığı kavramlara ve teorilere bu derin izlerin etkisini yansıtmıştır.⁹

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nden 1993 yılında emekli olmuştur.¹⁰ Kurtkan, emekli olduktan sonra çalışmalarına devam etmiştir. Yeni eserler üretmiştir. Yazdığı bazı eserleri ile bir takım ödüller almıştır. *Adapazarı’nın Sanayileşmesi* isimli

⁶ ULUANT, “Âmiran Kurtkan Bilgiseven ile Hasbihal”, s. 30-31.

⁷ ALIÇCI, **Türk Sosyolojisinde Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Yeri ve İzahlı Bibliyografyası**, s. 44-45.

⁸ KAYADİBİ, “Prof. Dr. Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Ardından”, s. 26.

⁹ İNAN, Mesut; “Türkiye'deki Din Sosyolojisi Çalışmalarına Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Kavramsal Katkısı”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** (iç.), Sayı: 39, 2013, s. 397.

¹⁰ KAYADİBİ, “Prof. Dr. Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Ardından”, s. 26.

çalışmasıyla İstanbul Sanayi Odasınca ödüle layık görülmüştür. *Türkiye’de Sosyal Çözülme Tehlikeleri* isimli eseriyle Türkiye Yazarlar Birliği tarafından 1990 senesinde yılın yazarı olarak ödüllendirilmiştir.¹¹

Kurtkan, ülkemizin yetiştirdiği önemli sosyologlardan birisidir. O, hemen her eserini özgün bir üslup ve düşünceyle kaleme almıştır. Çalışmalarında, Türkiye’nin gelişmesi ve kalkınmasına engel olan toplumsal sorunların nasıl çözüleceğine dair çözümler ortaya koymaya çalışmıştır. “Masabaşı sosyolog” olmak gibi bir özelliği olmayan Kurtkan, birçok çalışmasını, bizzat sahadan topladığı verilerle gerçekleştirmiştir. Kurtkan, sadece çalışmalarını yayınlamakla yetinmemiş, aynı zamanda Türkiye’nin birçok yerinde, konferans ve sempozyumlar yoluyla çalışmalarını anlatmıştır.¹²

Kurtkan, ömrünü bilime ve araştırmaya adamıştır. Çok sayıda öğrenci ve bilim adamı yetiştirmiştir. Eserleriyle ve ortaya koyduğu fikirleriyle Türk sosyologları arasında önemli bir yere sahiptir. Makaleleri, kitapları, bilimsel tebliğleri yanında verdiği çok sayıda konferanslarıyla da insanımızı aydınlatmıştır.¹³

Erkal’a göre, Kurtkan, yüksek bir muhakeme gücüne, tasnif ve sentez kabiliyetine sahiptir. Fındıkoğlu'nun tabiri ile Kurtkan, verilerden, bulgulardan ve malzemedenden iyi helva yapabilen bir bilim insanıdır. Kurtkan, kendisiyle görüşenlerin ufkunu açmıştır. Ele aldığı konuya çok boyutlu bakmayı sağlayan bir özelliğe sahip olmuştur. Parça-bütün ilişkisini iyi kuran Kurtkan, Batı dünyasına has bilim-din çatışmasının bütün toplum ve zamanlar için genellenemeyeceğini ileri sürmüştür. O, Türk kültürü ve medeniyeti tarihinde bilim-din bütünleşmesinin somut örneklerini ortaya koymuştur. Eserlerinde soyut ve somut arasında anlamlı ilişki kurduğundan, okuyucu tarafından çeviri olduğu yönünde bir izlenim uyanmamıştır. Kurtkan, ülke

¹¹ ALIÇCI, *Türk Sosyolojisinde Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Yeri ve İzahlı Bibliyografyası*, s. 44-45.

¹² ÖZKUL, Metin; “Âmiran Kurtkan Bilgiseven (1926-2005)”, *Türkiye'de Sosyoloji II: İsimler-Eserler* (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, s. 144.

¹³ KAYADİBİ, “Prof. Dr. Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Ardından”, s. 26.

gerçeklerinden de kopmamıştır.¹⁴ Kendisiyle görüşenler üzerinde yeni ufuklar açan Kurtkan, Fındıkoğlu'nun tabiri ile millî endişe sahibi bir insandır.¹⁵

Arslantürk ve Konuk'a göre, Kurtkan, karşılaştığı ve birlikte olduğu her insana, yetiştirdiği öğrencilerine, verdiği her ders ve konferansta, yazdığı her kitap ve makalede millî-inşacı özelliğini göstermiştir. O, ömrünü böyle geçirmiştir. Bu hayat süresinde evlenmeyi bile aklına getirmemiş olan Kurtkan, yaşlandıkça ancak evliliğin gerekli olduğunu anlayabilmiştir. Hayatının son dönemlerinde bir evlilik yapmıştır. Bu evlilik sonrasında aldığı Bilgiseven soyadı, sürekli mutlak bilgi aramakla uğraşan Kurtkan ile bütünleşmiştir.¹⁶

Kurtkan, 19 Haziran 2005 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Erkal, Kurtkan'ın aramızdan ayrılışı sonrasında, Türk sosyoloji ailesinin çok değerli bir ismin kaybettiğini vurgulamıştır.¹⁷ Kayadibi, Kurtkan'ın fikir jimnastiği yaptırarak konular üzerinde kendisini dinleyenleri tartıştırdığı, yorumlar yaptırdığı, düşündürdüğü ve bir sonuca varabilmesi noktasında ufku açtığını ifade etmiştir.¹⁸

1.2. Eserleri

Önemli bir sosyologumuz olan Kurtkan, bir taraftan ülkemizin gelişmesine ve modernleşmesine engel olan problemleri çözmek için çalışmalarını bizzat alandan topladığı verilere dayandırmış, diğer taraftan da Fındıkoğlu, Zimmerman, Kessler ve Sorokin gibi sosyologlardan etkilenmiştir. Teorik çalışmalarında hiçbir zaman basit bir nakilcilik yapmamıştır. Özellikle Türk-İslâm kültürüyle ilgilenmiş ve bu konularda orijinal eserler vermiştir. Çalışmalarında özgün fikirler ileri sürmüştür.¹⁹

Kurtkan, kendisine özgü çizgisiyle, Türk sosyolojisine ve Türk düşünce tarihine önemli katkılar yapmış bir sosyologdur. Kurtkan, toplumsal olayları yorumlarken hep

¹⁴ ERKAL, Mustafa E.; "Prof. Dr. Âmiran Kurtkan Bilgiseven", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi** (iç.), Sayı: 176, 2008, s. 16.

¹⁵ ARSLANTÜRK, Zeki ve KONUK, Savaş; "Millî-Inşacı Türk Sosyolojisi ve Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Din Sosyolojisi Anlayışı", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi** (iç.), Sayı: 176, 2008, s. 22.

¹⁶ ARSLANTÜRK ve KONUK, "Millî-Inşacı Türk Sosyolojisi ve Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Din Sosyolojisi Anlayışı", s. 22.

¹⁷ ERKAL, "Prof. Dr. Âmiran Kurtkan Bilgiseven", s. 16.

¹⁸ KAYADİBİ, "Prof. Dr. Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Ardından", s. 27.

¹⁹ Özkul'dan aktaran; KAYA, Kamil; "Âmiran Kurtkan'ın Düşünce Sisteminde Dinî ve Sosyal Bütünleşme", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi** (iç.), Sayı: 176, 2008, s. 58.

millî endişe taşımıştır. Karaman'a göre, Kurtkan, genel ve temel kuramlar dışında, Batı'nın değerleriyle ve kalıplarıyla Türk toplumunun incelenmesinin sonuçları bakımından yanıltıcı olacağını düşünmüştür. Bu çerçevede, Kurtkan, Türkiye'de yaşanan problemlere, yine Türk toplumunun kendi dinamikleriyle çözüm önerileri sunmuştur.²⁰

Kurtkan, Türk toplum yapısının, kendi kültürel ve tarihsel özellikleriyle tahlil edilebileceğini ileri sürmüştür. Bu bakış açısıyla Türk toplumunu din, iktisat ve eğitim kurumları üzerinden tahlil etmeye yönelik eserler üretmiştir. Kurtkan, iktisat sosyolojisine oldukça fazla önem vermiştir. Bu alanda eserler kaleme almıştır. Sanayileşmedeki gelişmeleri takip etmiştir. Söz konusu gelişmelerin kentleşmeye yansımaları, incelediği konular içerisinde yer almıştır. Karaman'ın da belirttiği üzere, Kurtkan, iktisat sosyolojisinin dışında mâliye sosyolojisi, eğitim sosyolojisi, din sosyolojisi gibi sosyolojinin alt dallarında da eserler vermiştir. Ayrıca Kurtkan, son dönemlerinde tasavvuf, laiklik, din ve ahlâk konuları üzerinde yoğunlaşmıştır.²¹

Kurtkan'ın ilk eserleri, ağırlıklı olarak, genel sosyoloji ve iktisat sosyolojisi alanında görülse de, kaleme aldığı eserler üzerinde sıkça durduğu konular iktisat sosyolojisi alanı ile sınırlı değildir. Kurtkan'ın fazlasıyla üzerinde durduğu konulardan bir diğeri, din ve tasavvuf olmuştur. Kurtkan, Türk-İslâm sentezine oldukça önem vermiştir. İstanbul Üniversitesi İktisat Sosyolojisi ekolü içinde, “din ve özellikle İslâmiyet konusunu, tasavvuf açısından ele alan isim Âmiran Kurtkan'dır.”²² Kurtkan, İslâm dininin hükümlerini her seferinde bilimde kullanmak gayretinde olmuştur. Manevî faktörler ve din arasında yakın bir ilişki bulunduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, bilim ve din arasına bir sınır koyulamayacağını dile getirmiştir. Kurtkan, din kavramını, İslâmî realitenin değer hükümleri ile izah etmiştir.²³

Kurtkan, Türkiye'nin toplumsal yapısı ve sorunları, Türkiye'de yaşanan toplumsal değişme ve gelişmeyi açıklamaya çalıştığı eserlerinde Türk-İslâm sentezini

²⁰ KARAMAN, Kasım; “Âmiran Kurtkan Bilgiseven Bibliyografyası”, *Sosyoloji Dergisi* (iç.), Cilt:3, Sayı: 11, 2005, s. 48.

²¹ KARAMAN, “Âmiran Kurtkan Bilgiseven Bibliyografyası”, s. 48.

²² KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; *Türk Sosyolojisinde Temalar 1: Türkçülük, İslâmcılık, Muhafazakârlık*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 184.

²³ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; *İslâmiyet'in Kültürel Özellikleri ve İslâmî Kavramlar*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 11.

fazlasıyla önemsemiştir. Bunu gerçekleştirirken, kendi tarihsel ve toplumsal geçmişimizin önemini her zaman göz önünde bulundurmuştur. Çalışmalarında görüldüğü üzere, Türk toplumunun sosyal problemlerinin çözümünde Türk toplumunun kendi tarihinden hareket edilmesi gerektiğinin önemini ortaya koymuştur.

Bir sosyolog olarak Kurtkan, tasavvuf üzerine de çalışmalar yapmıştır. Tasavvuf tarihinin önemli simalarını incelemiş, düşüncelerini harmanlayıp yoğurmuş, kendine özgü bir üslup ile yeni bir takım anlayışlar geliştirmiştir. Kurtkan, tasavvufu sosyolojik olarak ele aldığı gibi, bu bilim dalının kendi kaideleri çerçevesinde de değerlendirerek tasavvufun bazı alanlarında yeni bir anlayış ortaya koymuştur.²⁴

Kurtkan, Melâmî yola bağlanan ve Melâmîliğin kendisine verdiği tasavvufî anlayışını düşüncelerine yansıtmıştır. Kurtkan, kendi çalışma alanı olan gerek sosyal, gerekse de iktisadî alanlar ile tasavvufî birlikteliğin ilişkisini savunmuştur. Bu tasavvufî birlikteliği tevhit eksenli bir anlayışla açıklamıştır. Çalışma alanlarından tasavvufu soyutlamamıştır. Bunun yanı sıra, diğer tüm bilimlerin de tasavvuf bağlantısının olduğunu belirtmiştir. Bütün bilimlerde tevhit eksenli düşünceler üretilmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁵

Dikeçligil'e göre, Kurtkan'ın eserlerinin kapsamı, emekli olduktan sonra başlayan akademik hayatının ikinci döneminde biraz farklılaşmıştır. Dikeçligil, bu hususu dikkate alarak eserlerini iki döneme ayırmıştır. Birinci döneme ait eserleri doğrudan sosyoloji ile ilgili olan, her biri sosyoloji literatürü için ayrı bir kazanç sayılabilecek türden eserlerden oluşmuştur. İkinci döneminde yazdığı eserlerini ise sosyal bilimler felsefesi kapsamında ele almıştır. İlk eserinden son eserine kadar kıvrak ve keskin zekasını, sağlam ve derin muhakemesini yansıtan üslubundan her zaman büyülediğini ifade etmiştir. Dikeçligil, Kurtkan'ın eserlerinin sadece bilgi bakımından değil, üslup açısından da kendine özgü, özgün eserler olduğunu söylemiştir. Dikeçligil'e göre, Kurtkan, çalışmalarında meseleyi ortaya koyarken, kullandığı bir kavramı, geçtiği paragrafta değilse, bölüm içinde mutlaka tanımlamıştır. Kurtkan'ın cümlelerinin sağlam

²⁴ DEMİRÇİN EFE, Tuba; "Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Tasavvuf Anlayışı", **ANEMON Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** (iç), Cilt: 2, Sayı: 1, Haziran 2014, s. 197.

²⁵ DEMİRÇİN EFE, "Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Tasavvuf Anlayışı", s. 197.

gramer yapısı, başlık ve alt başlıkları, cümleleri ve paragrafları birbirine bağlayan fikir akışını büyüleyici olarak zikretmiştir.²⁶

Kurtkan ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, din sosyolojisi ile ilgili görüşleri üzerinde sıklıkla durulmuştur. Gerek Kurtkan üzerine yazılan makaleler, gerekse hakkında yapılmış lisansüstü çalışmalar incelendiğinde, bu durum rahatlıkla görülmektedir.

İnan, Kurtkan'ın eserlerinin sadece bilgi bakımından değil, üslup açısından da özgünlüğüne dikkat çekmiştir. Eserlerindeki sağlam ve derin muhakeme gücüyle okuyucuyu etkilediğini söylemiştir. Ona göre, Kurtkan, ele aldığı konulara bütüncül yaklaşmış, ayrıntılara önem vermiştir. Ayrıca, Kurtkan, çalışmalarında derinlemesine analizlerle bir düğümün nasıl çözüldüğünü mantıki izahlarla açıkladığını ileri sürmüştür.²⁷

Dikeçligil, Kurtkan'ın eserlerinin içerisinde bulunan çok sayıdaki çocuk hikayelerinin ayrı bir yeri olduğunu söylemiştir. Kurtkan, bu hikayelerde de üslup ustalığının varlığından söz etmiştir. O, diğer kitaplarında ele aldığı ve derinlemesine çözümlendiği ve yorumladığı değerleri çocuklara aktarmak için yazdığı bu hikayelerdeki olayların büyük bir çoğunluğunu, kendi yaşadığı ve çevresinde gözlemlediği olayların yansımaları olduğunu ifade etmiştir. Bu hikayeleri, aynı zamanda çocuklara duyduğu sevgi ve şefkatin hizmete dönüşmesi olarak yorumlamıştır.²⁸ Kurtkan'ın üç seriden oluşan 15 adet çocuk hikayeleri dizisi bulunmaktadır. A serisinde *Zerre Kadar İyilik*, *Yün Kazak*, *Portakal Bahçesi*, *Minik Kuş*, *Anne Kalbi*; B serisinde *Sınıftaki Kızlar*, *Keskin Sirke*, *Özgürlüğün Tadı*, *Küçük Savaşçı*, *Zeytin Ağacı*; C serisinde ise, *Geri Dönen İyilik*, *Cömertliğin Ödülü*, *Karagün Dostları*, *Minik Kediler*, *Bebek* isimli hikaye kitapları yer almaktadır.

Kurtkan, sosyolojinin birçok alt dalı ile ilgili eserler üretmiştir. Mâlî sosyoloji alanında yazılmış ilk kitap olma özelliğine sahip olan *Metodolojik Bir Deneme Olarak*

²⁶ DİKEÇLİGİL, Beylü; “İlmi İle Amir Bir Bilim İnsanı, Âmiran Kurtkan Bilgiseven Hocamızın Ardından”, *Sosyoloji Dergisi* (iç.), Cilt: 3, Sayı: 11, 2005, s. 38.

²⁷ İNAN, Mesut; *Türkiye'de Din Sosyolojisi (Âmiran Kurtkan Bilgiseven Örneği)*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2010, s. 15.

²⁸ DİKEÇLİGİL, “İlmi İle Amir Bir Bilim İnsanı, Âmiran Kurtkan Bilgiseven Hocamızın Ardından”, s. 38.

Mâlî Sosyoloji isimli eseri üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde, mâlî sosyolojinin içeriği, önemi ve başlıca usulleri konusunda bilgiler verilmiştir. Bunun yanı sıra, sınıf kavramı üzerinde durmuştur. Eserin ikinci bölümü, mâlî sosyoloji bakımından İngiltere’de sosyal sınıflar ve gelir vergisi konusuna ayrılmıştır. Kurtkan, bu bölümde, İngiliz gelir vergisi sistemini incelemiştir. Üçüncü bölümde ise, Türkiye’de sosyal sınıflar ve gelir vergisi arasındaki ilişkiye yer vermiştir. Hem Osmanlı İmparatorluğu öncesi ve Osmanlı İmparatorluğu dönemini hem de Cumhuriyet dönemini tahlil eden Kurtkan, Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde yapmış olduğu alan araştırmasından elde edilen verileri yorumlayarak çalışmasını tamamlamıştır.²⁹

Kurtkan’ın önemli bir diğer eseri *Köy Sosyolojisi*’dir. Yedi bölümden oluşan kitabının ilk bölümünde, köy sosyolojisinin mahiyeti, önemi ve kullandığı usullere yer vermiştir. İkinci bölümde, yerleşik köy hayatı ile ilgili bilgiler aktarmıştır. Ayrıca yerleşik köy hayatından önceki durumunu ele almış ve yerleşik köy hayatı sonrasındaki şehir hayatının oluşumunu Türkiye’den örnekler vererek anlatmıştır. Üçüncü bölümde ise, iskân tarzı itibariyle başlıca köy tipleri hakkında bilgi vermiştir. Dördüncü bölümde, köy ve şehir hayatı arasındaki farklılıkları anlatmıştır. Bu farklılıklarla birlikte ziraat teknolojinin getirdiği değişimi Amerika ve Türkiye örneğinde ortaya koymuştur. Özellikle Biga çevresinde yaptığı çalışma ile bu değişimi örneklendirmiştir. Beşinci bölümde, köy nüfusu konusuna değinmiştir. Gelişmiş bir ülke olarak Amerika ile gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye’de durumu karşılaştırmıştır. Altıncı bölümde, sosyal yapı bağlamında köyü cemiyet, cemaat, menfaat birlikleri, müesseseleri, sosyal statü ve tabakalaşma açısından tahlil etmiştir. Son bölümde ise, sosyal değişme bakımından köy konusuna temas etmiştir.³⁰

Kurtkan’ın çalışmaları içerisinde metot ve metodoloji konusu da önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu hususta kaleme aldığı *Sosyal İlimler Metodolojisi* isimli eseri, gerek sosyal bilimler gerek sosyolojide önemli bir referans kaynağı olma özelliğine sahiptir. Kurtkan’ın bu eseri dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünde, metot ve metodoloji bilgisi açıklanmıştır. Bununla birlikte, metot bilgisinin özellikleri ve metodolojik bütünlük konusu ele alınmıştır. Metodolojik bütünlüğü önemseyen

²⁹ KURTKAN, Âmiran; **Metodolojik Bir Deneme Olarak Mâlî Sosyoloji**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1968.

³⁰ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Köy Sosyolojisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1988.

Kurtkan, metodolojik bütünlüğü teşhis yetersizliğinden ortaya çıkan çeşitli metodoloji görüşlerine yer vermiştir. İkinci bölümde, teori ve faraziye ile ampirik araştırma arasındaki ilişkiye değinmiştir. Bu ilişki bağlamında, ampirik araştırmalarda karşılaşılan metodolojik güçlükleri ortaya koymuştur. Sosyal bilimlerde bilgiyi toplama ve ölçme konusunun yer verildiği üçüncü bölümde, bilgi toplama türleri ile bilgiyi aktarma teknikleri ve ölçme ölçeklerini açıklamıştır. Son bölümde ise, toplanan bilginin yorumlanması ve bulunan sonuçların metin hale getirilmesi hakkında dikkat edilecek hususlara yer vermiştir.³¹

Kurtkan'ın 1990 yılında kaleme aldığı *Türkiye'de Sosyal Çözülme Tehlikeleri*, Türkiye'nin toplumsal yapısı ve sorunları üzerine bir çalışmadır. Kurtkan, kitabının ilk bölümünü, İslâm'ın birliğine yönelik düşüncelerine ayırmıştır. İkinci bölümünde, Türkiye'de birliği ve bütünlüğü bozan ayrılıklar konusunu tahlil etmiştir. Kurtkan, bu hususta kadın-erkek, Türk-Kürt, Alevi-Sünni ayrılığı üzerine düşüncelerine yer vermiştir. Sonraki bölümde, Elazığ ve İstanbul'da yapmış olduğu alan araştırmalarının neticelerini paylaşmıştır. Bir diğer bölümde de, söz konusu cinsiyet, ırk ve dine dayalı ayrılıklar karşısında alınabilecek tedbirleri açıklamıştır. Son bölümde ise, İslâm dini ve kültürünün özünde yer alan birlik ve beraberlik şuuruna nasıl erişilebileceğinin yollarını değerlendirmiştir.³²

Kurtkan'ın ilgilendiği konular arasında etnik ve dinî hususlar bağlamında toplumsal sorunlar yer almıştır. 1991 yılında basılan *Türkiye'de Millî Birliği Bozan Ayrılık: Alevi-Sünni Ayrılığı* isimli çalışma buna örnek olarak gösterilebilir. Kurtkan, bu kitabında, Türkiye'de yaşanan Alevi-Sünni ayrılığından hareketle, bozulan birlik ve beraberliği ele almıştır. Alevi-Sünni ayrılığının bir tarihçesini oluşturan Kurtkan, bölünmeye yol açan ve ayrılığa sebep olan dış ve iç faktörleri değerlendirmiştir.³³ Kurtkan'ın etnik ve dinî konuları içeren bir diğer çalışması, Mehmet Eröz'ün görüşlerini ele aldığı *Prof. Dr. Mehmet Eröz'e Göre Etnik ve Dinî Bölücülük* isimli eseridir. Kurtkan bu çalışmasında, Eröz'ün görüşlerini iki şekilde tahlil etmiştir. Öncelikle Eröz'ün, "Atatürk, Milliyetçilik ve Doğu Anadolu" hakkındaki görüşlerine

³¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; *Sosyal İlimler Metodolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994.

³² KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; *Türkiye'de Sosyal Çözülme Tehlikeleri*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1990.

³³ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; *Türkiye'de Millî Birliği Bozan Ayrılık: Alevi-Sünni Ayrılığı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.

yer vermiştir. Daha sonra ise, yine Eröz'ün Türkiye'de Alevilik-Bektaşılık ilişkisine bakışını değerlendirmiştir. Etnik konular üzerine kafa yoran Kurtkan, Kürtlerin Türklüğünü ispatlamak gibi bir gayesi olmadığını vurgulamıştır. Sosyolog olarak asıl ilgilendiği konu, çözülme konusunda Türkiye'nin toplumsal yapısının sahip olduğu özellikler olmuştur. Kurtkan'ın bu husustaki kitaplarından birisi de *Türkiye'ye Yönelik Etnik İddialara Dayalı Bölücü Faaliyetler* isimli eseridir. Türkiye'de sosyal çözülme konusunda Kurtkan'ın en önemli tespitlerinden birisi, Kürtlerin, Alevi ve Sünnî Kürdistan olarak ayrılmaya elverişli bir kültür yapısı taşımalarıdır. Onlara Kürtlük bilincini aşlamaya çalışan dış mihrakların, aynı zamanda Alevilik-Sünnilik çatışmalarını da canlı kılmak suretiyle, parçalanmanın sebeplerini daima sonu gelmez bir şekilde ellerinde koz olarak tutmak istediklerini belirtmiştir. Kurtkan'ın bu eserinde, öncelikle dış güçlerin belli bölgelerde yaşayan vatandaşlarımızın ırk bakımından Türk olmadıklarına onları inandırmak ve onlara farklı bir ırk bilinci aşlamak niyetinde olduğunu söylemiştir. Bunun yanı sıra, yine dış güçlerin, çifte ölçüye dayandırılmış bir mantıkla bu insanların mahrumiyetlerini dile getirmek ve böylece Türk-İslâm kültüründen kopmalarını sağlamak gibi bir misyona sahip olduğundan söz etmiştir. Bu durumun gerçekleşmesi için de geçmişe dönük bir menfi psikoloji aşlamak gibi bir hedefleri olduğunu açıklamıştır.³⁴

Kurtkan'ın çalışmalarında üzerinde durduğu ve önemini vurguladığı konulardan birisi de, eğitim üzerine olmuştur. Eğitimin, sosyal gelişmenin yanı sıra iktisadî kalkınma açısından önemini farkında olan Kurtkan, *Sosyolojik Açıdan Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları*³⁵ isimli kitabında, iktisadî ve sosyal gelişmenin eğitimle ilgili esaslarını ele almıştır. Beş bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde eğitim üzerine yapılmış tarifler ve teoriler yer almaktadır. İktisadî bakımdan eğitim konusunun aktarıldığı ikinci bölümde, eğitimin iktisadî önemi ve boyutuna değinilmiştir. Ayrıca, eğitim yatırımlarından millî ekonomi için azamî istifade sağlamanın iktisadî şartları üzerinde durulmuştur. Kurtkan, üçüncü bölümde eğitimin sosyolojik yönünü temas etmiştir. Sosyal yapı ve sosyal değişme ile eğitim arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kitabın dördüncü bölümünde, eğitimin Türk kültürü içerisindeki yeri ve önemi

³⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; *Türkiye'ye Yönelik Etnik İddialara Dayalı Bölücü Faaliyetler*, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1991, s. 1-2.

³⁵ KURTKAN, Âmiran; *Sosyolojik Açıdan Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1972.

vurgulanmış, Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet devrinde eğitim anlayışı hakkında bilgi verilmiştir. Son bölümde ise, iktisadî kalkınmanın önündeki engeller ve bu engellerin ortadan kaldırılmasına yönelik yaptırımlar tartışılmıştır. Kurtkan'ın bu eseri, tıpkıbasım olarak aynı isimle 1977 yılında ikinci kez basılmıştır. Bu eserin, yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş olarak, 1982 yılında *İktisat Sosyolojisi Açısından Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları*³⁶ ismiyle üçüncü baskısı ve 1987 yılında *Eğitim Sosyolojisi: Kavramlar, Teoriler, Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları*³⁷ ismiyle dördüncü baskısı yapılmıştır.

Kurtkan'ın eğitim üzerine kaleme aldığı ve eğitim sosyolojisi ile ilgili yukarıdaki eserlerinin dışında, Türkiye'deki eğitim sisteminde var olan aksaklıkları ortaya koyduğu ve bu aksaklıkların giderilmesi noktasında eğitim alanında millî bir bilinç oluşturma adına *Millî Eğitim Stratejimiz Nasıl Olmalıdır* isimli bir kitabı bulunmaktadır. Kurtkan, Atatürk'ün direktifleriyle anayasada, Millî Eğitim Temel Kanunu'nda ve kalkınma planlarında yer alan millî eğitim amaç ve ilkelerinin kısmen hatalı kısmen de eksik yönlendirmelerle yürütülmekte olduğuna dikkat çekmiştir.³⁸ Kurtkan, eserinde öncelikle Atatürk'e, anayasaya ve Millî Eğitim Temel Kanunu'na göre, eğitimin amaç ve ilkelerinin bağdaştırılması noktasında alınacak tedbirlere yer vermiştir. Bunun yanı sıra, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı açısından eğitimin amaç ve ilkelerinin bağdaştırılması hususunda neler yapılabileceğini anlatmıştır.

Sosyolojinin birçok alt alanı ile ilgili kitap yazmış olan Kurtkan, sosyolojiye giriş mahiyetinde kitaplar da yazmıştır. Kurtkan, 1976 yılında basılan *Genel Sosyoloji*³⁹ isimli eseri, sosyolojinin temel kavram ve konularını ele alan bir çalışma olmuştur. Kurtkan, *Genel Sosyoloji* kitabını sadeleştirerek, *Sosyoloji*⁴⁰ adıyla lise ders kitabı haline getirmiştir. Lise ders kitabı olarak yine aynı yıl Millî Eğitim Bakanlığı tarafından ilk baskısı üç yüz bin olacak şekilde basılmıştır. 1976 yılında ders kitabı olarak basılan

³⁶ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **İktisat Sosyolojisi Açısından Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları**, Divan Yayınları, İstanbul, 1982.

³⁷ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Eğitim Sosyolojisi: Kavramlar, Teoriler, Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987.

³⁸ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Millî Eğitim Stratejimiz Nasıl Olmalıdır?**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. vi.

³⁹ KURTKAN, Âmiran; **Genel Sosyoloji**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1976.

⁴⁰ KURTKAN, Âmiran; **Sosyoloji**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.

kitabı, 1980 yılındaki üçüncü baskısında⁴¹ genişletilmiştir. İlk baskısı üç bölüm olan kitap, 1980 yılındaki baskısı beş bölümden oluşmuştur. 1976 yılındaki baskısında ilk bölümde sosyolojinin alanı ve konusu; ikinci bölümünde sosyal yapı; üçüncü bölümünde ise, sosyal değişme konuları işlenmiştir. 1980 yılındaki baskısına bakıldığında, birinci bölümde sosyolojinin alanı ve konusu incelenmiştir. İkinci bölümde, sosyolojinin dünü ve bugünü başlığıyla sosyolojide metodun gelişimi ve sosyolojinin tarihçesi yer almıştır. Üçüncü bölüm, sosyal yapı konusuna ayrılmıştır. Dördüncü bölüme bakıldığında, sosyal değişme konusu ele alınmıştır. Kitabın son bölümünde, önceki baskılarda olmayan, tatbiki sosyolojiden örnekler başlığı işlenmiştir. Bu bölümde, sosyal değiştirme, sosyal gelişme ve planlama ilişkisi, sosyal problemler ve planlama konularına yer verilmiştir.

Kurtkan'ın *Genel Sosyoloji* kitabının içeriği, lise ders kitabı olarak yazdığı *Sosyoloji* kitabıyla benzer konulara sahip olsa da, daha kapsamlı bir kitaptır. Üç bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde kavramlar ve nazariyeler konusuna ayrılmıştır. Sosyal yapı ile ilgili temel kavramlarla giriş yapan Kurtkan, ardından sosyoloji ile sosyal psikolojinin ortak kavramları üzerinde durmuştur. Kitabın ikinci bölümünde, sosyal bünye başlığı ile sosyal yapının fizikî ve kültürel özellikleri anlatılmıştır. Sosyal tabakalaşma ve sosyal sınıf konularını ele alan Kurtkan, orta sınıf kavramının bazı Batı ülkelerinde ve Türkiye'deki tarihi gelişimini tahlil etmiştir. Türkiye'de orta sınıflaşmanın yetersizliğine dikkat çekmiş, Türkiye'deki durumun ana vasıflarını belirtmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye'de orta sınıflaşma konusunda alınması gereken tedbirleri açıklamıştır. Bu bölümde, sosyal münasebetler konusuna değinen Kurtkan, sosyal münasebetin içeriği ve başlıca tiplerini anlatmıştır. Kitabın üçüncü bölümü, sosyal değişme konusuna ayrılmıştır. Öncelikle, sosyal değişmenin tanımı yapılmış ve sosyal değişme ile ilgili kavramlar ele alınmıştır. Kurtkan, 20. yüzyıl ve sosyal değişme ilişkisini ortaya koymuş, sosyal mobilite ve sosyal bütünleşme açısından 20. yüzyılı yorumlamıştır. Üçüncü bölümün son kısmında, sosyal değiştirme ve planlama konusuna yer verilmiştir.

Türk toplumu üzerine eserler üreten Kurtkan'ın bir diğer kitabı, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından "Eğitimde Temel Kavramlar Serisi" kapsamında basılan *Türk*

⁴¹ KURTKAN, Âmiran; **Sosyoloji**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980.

Milletinin Manevî Değerleri isimli eseridir. Çalışmalarında millî ve manevî değerleri ön plana çıkartan Kurtkan, aynı zamanda, bilim anlayışını da bu zemine oturtmuştur. Kurtkan, eserinin ilk bölümünde millet kavramının tanımına yer vermiştir. Bütüncü bakış açısını düşüncelerinin her köşesine işlemiş olan Kurtkan için millet “aralarında dil, din ve ülkü beraberliği olan topluluklar” anlamına gelmektedir.⁴² Eserin ikinci bölümünde, manevî değer konusu üzerinde durmuştur. Kurtkan, kitabın üçüncü bölümünü, manevî değerlerimizin ortaya konulmasını gerektiren sebeplere ayırmıştır. Dördüncü bölümde ise, başlıca manevî değerlerimizi ele almıştır. Kurtkan, başlıca manevî değerlerimizi “ilme saygı”, “ferdi iradeye saygı”, “insanlığa ve adalete yöneliş”, “yardımseverlik”, “laiklik”, “demokrasi ve insan hakları”, “gerçek manasıyla cihangirlik ve fetih”, “vatanseverlik”, “milliyetçilik”, “hürriyetçilik” ve “çalışkanlığa yöneliş” şeklinde sıralamıştır. Kurtkan’ın bu eseri, 2005 yılında sadeleştirilmiş haliyle Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından basılmıştır.⁴³

Kurtkan’ın sosyolojik çalışmaları içerisinde önemle üzerinde durduğu konulardan birisi de, sanayileşme olmuştur. Özellikle alan araştırmalarıyla sanayileşme konusunu ele alan Kurtkan, içinde bulunduğu zaman zarfında değerlendirmelerini eserlerinde göstermiştir. Bu çalışmalardan birisi, Adapazarı üzerine gerçekleştirdiği *Adapazarı’nın Sanayileşmesi* başlıklı kitabıdır. Alan araştırmaları esnasında sanayi işletmelerine uygulamış olduğu anketlerin yer aldığı çalışmada, öncelikle Adapazarı sanayisi hakkında genel bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odasının 1965 yılı raporuna göre, 174 sanayi işletmesi ve 4123 çalışan işçinin olduğu bilgisi verilmiştir. Sanayi işletmesinin yeterli sayıda olmamasından dolayı teferruatlı sorular içeren 66 soruluk bir anket uygulandığını belirten Kurtkan, büyük sanayi işletmelerin tamamının, küçük sanayi işletmelerinin de 42’sinin uygulamaya tabi tutulduğunu ifade etmiştir. Kurtkan, 66 soru içeren anket çalışmasında şu hususlar hakkında bilgi toplamıştır: “Kuruluş ve kuruluş yeri amilleri; fizikî hususiyetler; sermaye, satış ve sürüm; su ve enerji temini ve istihlaki; münakale; personel, ücret ve

⁴² KURTKAN, Âmiran; **Türk Milletinin Manevî Değerleri**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1977, s. 5.

⁴³ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Türk Milletinin Manevî Değerleri**, Sadeleştiren: Hüseyin Ağca, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005.

verimlilik; işverenlerin şahsi vasıfları ve gelir durumu.”⁴⁴ Kurtkan, bu çalışma ile bir takım sonuçlar elde etmiştir. Kurtkan, söz konusu eserinde, elde ettiği sonuçların tek bir cümle ile özetini ise “Adapazarı, Türkiye’nin en fazla sanayileşmiş bir bölgesine mensup olmasına ve sanayileşme hususunda gerekli şartlara ve potansiyel imkânlarla fazlasıyla sahip bulunmasına rağmen henüz tam manasile bir sanayi şehri haline gelebilmiş değildir”⁴⁵ şeklinde yapmıştır.

Türkiye’nin toplumsal yapısında meydana gelen değişim Kurtkan’ın dikkatini çekmiştir. Bu çerçevede Kurtkan, sanayileşme ve şehirleşme konuları ile ilgilenmiştir. Kurtkan, şehirleşme konusunda *Şehirleşen Erzurum ve Sosyal Mobilité* isimli bir çalışma yapmıştır. Erzurum Atatürk Üniversitesi’nde geçici olarak görev yaptığı süreçte, ilgi çekici bir şehirleşmenin yaşandığını belirten Kurtkan, Erzurum’daki sosyal mobilité ile alakalı olarak yaptığı araştırmaların neticelerini bu kitapta paylaşmıştır. Çalışmasının ilk bölümünde, nüfusu şehre iten ve çeken faktörleri açıklamıştır. İkinci bölümünde ise, araştırmanın uygulama esnasında elde edilen verilere yer vermiştir. Çalışmanın uygulama kısmında, Erzurum şehrindeki artan nüfusun neden ve sonuçlarını ölçmeye yönelik anket uygulanmıştır. Anket uygulaması ilk olarak esnaf üzerinde gerçekleştirilmiştir. İkinci kısmında ise, alt tabakalara uygulanan anketlerin verileri paylaşılmıştır. Kurtkan’ın bahsettiği alt tabakalar, Erzurum’un gerek muhtelif iş yerlerindeki işçileri ve gerekse gecekondu mahallesi sakinlerinden oluşmuştur. İlgili muhtarlıklardan aldığı bilgiye göre, belediye temizlik veya hastane işçisi, bekçi, Devlet Demir Yolları’nda amele olan veya seyyar satıcılık, hamallık faaliyetlerinde bulunan gecekondu mahallesi sakinlerini ve fabrikalardaki bütün vasıfsız işçileri de alt tabaka mensubu olarak kabul etmiştir.⁴⁶

Kurtkan’ın sanayileşme konusunda bir diğer kitabı *Türkiye’de Küçük Sanayinin İktisadi Ehemmiyeti* ismini taşımaktadır. İki bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde küçük sanayinin kapsamı ve tarifi üzerinde durmuştur. Küçük sanayinin kapsamını inceleyen Kurtkan, tâlî faaliyet kollarının umumî ve hususî vasıflarını açıklamıştır. Bunun yanı sıra, küçük sanayinin tarifine yer vermiştir. Kitabın ikinci bölümünde,

⁴⁴ KURTKAN, Âmiran; *Adapazarı’nın Sanayileşmesi*, Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi Yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1968, s. 5-10.

⁴⁵ KURTKAN, *Adapazarı’nın Sanayileşmesi*, s. 57.

⁴⁶ KURTKAN, Âmiran; *Şehirleşen Erzurum ve Sosyal Mobilité*, Tortum Kalkınma Derneği Yayınları, İstanbul, 1964, s. 16.

küçük sanayinin iktisadî önemine değinmiştir. Bu bölümde üç husus üzerinde yoğunlaşmıştır. Öncelikle küçük sanayinin iktisadî kalkınmamız açısından zorunlu ve faydalı bir sektör kabul edilmesini gerektiren sebepleri incelemiştir. Sonrasında ise, küçük sanayinin iktisadî kalkınma bakımından zorunlu ve faydalı bir sektör kabul edilmesini önleyen sebepleri ele almıştır.⁴⁷ Bu kitap, aynı zamanda, Kurtkan'ın ilk kitap çalışması olma özelliğini de taşımaktadır.

Kurtkan'ın sosyolojik çalışmalarının yanı sıra bibliyografya çalışması da bulunmaktadır. Hocası Fındıkoğlu ile ilgili yazdığı *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu* isimli kitap, eserleri arasında yer alan tek bibliyografya çalışması olarak görülmektedir. Bu eserinde öncelikle, Fındıkoğlu'nun hayatı ve insanî vasıfları üzerine bilgiler vermiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, ilmî şahsiyeti ve görüşleri üzerinde durmuştur. Kurtkan, Fındıkoğlu'nun fert ve cemiyet anlayışı, etoz ve kozmoz kavramları arasındaki ilişki, ilim ve metot konusuna bakışı, aydınlar ve kültür konusu, sosyal tabakalaşma ve orta sınıflar, ahlâk ve hukuk ilişkisi, yerleşme şekilleri ve müesseseler, siyaset ve iktisat ilişkisi, milliyetçilik ve beynelmilelcilik görüşlerini ele almıştır.⁴⁸

Kurtkan'ın çalışmaları 1980'li yılların ortalarında din sosyolojisi alanında yoğunlaşmıştır. 1985'te yayınlanan *Din Sosyolojisi* isimli kitabı, bu alandaki eserlerinden birisi olarak görülmektedir. Kurtkan, kitabının ilk bölümünde, inanç ve din üzerine yapılan tarifleri değerlendirmiştir. Böylelikle, gerçek dinin ne olduğu ve hangi özelliklere sahip olabileceğini açıklamıştır. Gerçek dinin tevhit anlayışından ibaret olduğunu vurgulayan Kurtkan, başlıca tevhit formüllerini izah etmiştir. Kitabın ikinci bölümünde, inanç ve sosyo-kültürel yapı arasındaki ilişkiye değinmiştir. Kurtkan, sosyal yapı içerisinde inancın tekamülünü ve kurumsallaşmasını tahlil etmiştir. Kurtkan, eserin son bölümünü, inanç ve sosyo-kültürel değişme arasındaki ilişkiye ayırmıştır. Hıristiyan Batı'da inanç bakımından sosyo-kültürel değişmeden başlayarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Cumhuriyet Türkiye'sindeki sosyo-kültürel değişme konusunu incelemiştir.⁴⁹

⁴⁷ KURTKAN, Âmiran; **Türkiye'de Küçük Sanayiın İktisadi Ehemmiyeti**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1962.

⁴⁸ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1987.

⁴⁹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Din Sosyolojisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985.

Kurtkan'ın din sosyolojisi alanında yazdığı bir diğer kitabı *İlm-i Ledün (Genel Teoloji)* ismini taşımaktadır. Kurtkan'a göre, İslâm aleminde önemli ölçüde bilinmezliğe ve tanınmazlığa mahkum edilmiş olan İlm-i Ledün ancak Türk- İslâm kültürünün çerçevesi içerisinde yeniden gelişecektir.⁵⁰ Bu bağlamdan hareketle, kitabının ilk bölümünü, İlm-i Ledün'ün nitelikleri ve metodolojisi konusuna ayırmıştır. Kitabın ikinci bölümünde ise, İlm-i Ledün'e gösterilen ilgisizliğin ortaya çıkardığı sonuçlar üzerinde durmuştur. Kurtkan için İlm-i Ledün hakkında var olan bilinmezlik ya da tanınmazlık, günümüz dünyasında Türk-İslâm siyasetinin içinde bulunduğu zor durumun bir göstergesi olmuştur.

Din sosyolojisi üzerine birçok çalışması bulunan Kurtkan, Türk-İslâm sentezi ve kültürünü düşüncelerinde ön plana çıkartmıştır. Bunun yanı sıra, sosyolojik görüşlerini ifade ederken, İslâmî kavramları da sürekli olarak kullanma ve açıklama gayreti göstermiştir. Bu konuda kitaplarına bakıldığında, *Türk-İslâm Kültüründe Fert ve Cemiyet İlişkisi ve İslâmî Kavramlar* başlıklı bir çalışması bulunmaktadır. Onun için önemli konulardan birisi, İslâmiyet'te benlik duygusu ve biz şuurunun bağdaştırılması olarak görülmektedir. Kurtkan bu eserinde, fert ve cemiyet ilişkisi üzerinde durmuştur. Ayrıca, İslâmî kavramlar içerisinde "su ve tarık", "tarla ve tohum", "erkek ve recul", "insan-ı kamil ve insan-ı hayvan" kavramlarını izah etmiştir.⁵¹

Kurtkan'ın İslâmî kavramları incelediği bir diğer kitabı *İslâmiyet'in Kültürel Özellikleri ve İslâmî Kavramlar* başlığını taşımaktadır. İki bölümden oluşan bu kitabın ilk bölümünde, İslâmiyet'in kültürel özellikleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümünde ise, Kurtkan'ın açıkladığı bir takım İslâmî kavramlara yer verilmiştir. Kurtkan bu bölümde, "vatan ve sıla", "halvet", "keder ve neşe", "kisas ve semme vechullah", "fark ve cem", "Kur'an ve Furkan", "mecazi aşk ve hakiki aşk", "masiva", "arif ve abid", "açma ve örtme" kavramlarını açıklamıştır.⁵²

İslâmiyet ve İslâmî kavramlar hakkında Kurtkan'ın bir diğer kitabı *Sosyolojik Açıdan İslâmiyet ve İslâmî Kavramlar* isimli eseridir. Bu eser, iki bölümden oluşmuştur.

⁵⁰ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **İlm-i Ledün (Genel Teoloji)**, Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998, s. vii.

⁵¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Türk-İslâm Kültüründe Fert ve Cemiyet İlişkisi ve İslâmî Kavramlar**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.

⁵² KURTKAN BİLGİSEVEN, **İslâmiyet'in Kültürel Özellikleri ve İslâmî Kavramlar**.

Kitabın ilk bölümünde, İslâmiyet'in sosyolojik özellikleri konusuna yer vermiştir. Batı kültürü ile İslâmî görüşü karşılaştıran Kurtkan, milliyetçilik, demokrasi ve laiklik kavramlarının İslâmiyet ile ilişkisini değerlendirmiştir. Kitabın ikinci bölümünde, İslâmî kavramların açıklamaları bulunmaktadır. Kurtkan bu bölümde, sosyolojinin ve İslâmiyet'in ortak kavramlarını ele alırken, “sağ ve sol”, “sevgi ve nefret”, “dua ve müzik”, “terakki ve tekamül”, “kadın ve erkek”, “ömür ve ecel”, “kölelik ve hürriyet”, “miras ve vasiyet” kavramlarına değinmiştir.⁵³

Kurtkan, din sosyolojisinin yanı sıra tasavvuf üzerine de çalışmalar yapmıştır. Tasavvuf üzerine görüşlerine *Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik* isimli kitabında yer vermiştir. Kurtkan eserinde, tasavvuf kavramını tanımını yapmış, Türk-İslâm kültüründe ve yabancı kültürlerdeki tasavvuf anlayışlarını açıklamıştır. Tasavvuf yoluyla terbiyenin sağlanması hususuna önem veren Kurtkan, tasavvuf terbiyesinin sağlayabileceği faydaları izah etmiştir. Kurtkan son olarak, sosyolojik bakımdan laiklik ve İslâm ilişkisine temas etmiştir.⁵⁴

Kurtkan'ın din ve tasavvuf görüşlerinin oluşumu üzerinde etkisi olan düşünürlerden birisi Niyazi-i Mısri'dir. Eserlerinden birisi de, Niyazi-i Mısri ile ilgili olarak yazdığı *Büyük Türk-İslâm Düşünürü Niyazi-i Mısri'den Esintiler* isimli kitabıdır. Bu kitap, Kurtkan'ın ölümünden sonra, 2010 yılında yayınlanmıştır. Fikirleri ile Türk-İslâm kültürünü zenginleştirmiş olan büyük düşünürlerin gençlere tanıtılması gerektiğini düşünen Kurtkan'a göre, Niyazi-i Mısri de çok büyük bir şahsiyettir. Ondaki ilim meyli, Allah aşkı, düşünce derinliği ve dinî müsamahanın yalnız Türk-İslâm kültürünü değil, bütün dünya milletlerinin yolunu aydınlatacak kadar parlak bir ışık olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵ Kurtkan, bu kitapta, Niyazi-i Mısri'nin şiirlerinden aldığı örneklerle bazı konularda fikirlerini açıklamalı bir şekilde belirtmeye çalışmıştır.

Kurtkan, din sosyolojisi ve tasavvuf konularında çok sayıda eser üretmiştir. Eserlerinde, Kur'an-ı Kerim'in ayetlerine sıklıkla başvurmuştur. Üzerine düşündüğü konuları ve yaptığı açıklamaları ayetlerle ilişkilendirmiştir. Bu eserlerinden birisi de,

⁵³ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; *Sosyolojik Açıdan İslâmiyet ve İslâmî Kavramlar*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992.

⁵⁴ KURTKAN, Âmiran; *Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik*, Kutsun Yayınevi, İstanbul, 1977.

⁵⁵ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; *Büyük Türk-İslâm Düşünürü Niyazi-i Mısri'den Esintiler*, Editör: İbrahim Akkuş, H Yayınları, İstanbul, 2010, s. 10.

Yol isimli eseridir. Kurtkan'ın bu eserinde, insanın Elest âleminde başlayan yolculuğunda rastladığı ve rastlayacağı kavşak noktaları, o noktalarda seçmesi gereken yollar ve bu yollarda uğradığı ve uğrayacağı duraklar ele alınmıştır.⁵⁶ *Yol* isimli kitap beş başlıktan oluşmuştur. “Yol”, “Asalet”, “Sefahet”, “Duraklar”, “Son Durak” başlıklarını taşıyan çalışmada her başlık, Kur’an-ı Kerim’in ayetlerine göre açıklanmıştır. Kurtkan, her doğan insanın hedefe varması açısından bir vasıta olarak yolu kullandığını belirtmiştir.⁵⁷ Kur’an-ı Kerim’e göre, insanın, kendi asaletine bizzat sahip olduğunu ifade eden Kurtkan, yasak şeylere düşkün olan ve sonunu düşünmeden elindekini gereksiz şekilde harcayanların asaletini kaybedeceğini ve sefih kul haline geleceğini öne sürmüştür.⁵⁸ “Allah’tan geldik, Allah’a dönüçüçüz” sözünü vurgulayan Kurtkan, insanın geçmiş ve gelecek arasında durakların bulunduğu bir dünyada yaşadığını söylemiştir.⁵⁹

Kur’an-ı Kerim’deki kavramların, katmerli anlamları kapsayan bir mana zenginliğine sahip olduğunu kabul eden Kurtkan, bilimlerin ilerledikçe, bu kavramların sahip olduğu derinliğin artacağını ifade etmiştir. Kamer suresinin dört ayrı ayetinde düşünürler için Kur’an-ı Kerim’in Allah tarafından kolaylaştırıldığını bildirerek, her defasında bize “yok mu bir düşünen?” sorusunun yöneltildiğine dikkat çekmiştir.⁶⁰ Bu nedenle Kurtkan, eserlerinde, Kur’an-ı Kerim’den ayetlerle, kavramların üzerinde durmaya ve bu kavramları açıklamaya gayret göstermiştir. Bu çalışmalarından birisi de, *Kur’an’dan Beş Hikmet* isimli kitabıdır. Kurtkan, bu eserinde, Kur’an-ı Kerim’de yer alan kavram çiftlerinden olan “bilgi ve gayb”, “karanlık ve aydınlık”, “ruh ve beden”, “hokka ve kalem”, “korku ve sevgi” kavram çiftlerini incelemiş ve ayetlerden yola çıkarak analiz etmiştir.

Kurtkan’ın İslâmî kavramlar üzerine bir diğer eseri, *İmtihan* isimli kitabıdır. Ona göre, dünya, insanın hem İlm-i Ledün’e eğilerek kendinde ve hem de çeşitli bilimlerin yardımı ile kâinatta gördüğü tek gerçeği (tevhit, birlik, bütünlük gerçeğini) anlama yeridir. Dünyayı, bu anlayışa ulaşmanın zahmetlerine şevkle katlanıp katlanmadığımızın sıralandığı bir imtihan yeri olarak gören Kurtkan, kitabında beş

⁵⁶ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; *Yol*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 3.

⁵⁷ KURTKAN BİLGİSEVEN, *Yol*, s. 9.

⁵⁸ *A.g.e.*, s. 73.

⁵⁹ *A.g.e.*, s. 113.

⁶⁰ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; *Kur'an'dan Beş Hikmet*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 111.

kavramı incelemiştir. Bu eserini de Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini referans alarak yazan Kurtkan, "imtihan", "ceza", "mükafat", "cehalet" ve "ilim" konularını tahlil etmiştir.⁶¹

Kurtkan, eserlerini Türk-İslâm sentezine göre hareket ederek kaleme alırken, İslâmî değerler ışığında Türk toplumu ve kültürünü tanımak ve araştırmak, sorunlarını ortaya koymak şeklinde bir gaye taşımıştır. Türk toplumu ve kültürü üzerine yaptığı çalışmalardan birisi de, *Yugoslavya'da Türk Kültürü* başlıklı eseridir. Üsküp ve civarındaki Türkleri ve Türk kültürünü iki haftalık bir sürede gözlemlemiş olan Kurtkan, yaptığı gözlemlere bu eserde yer vermiştir. Dil, din, iskân, siyasî ve etnik yapı, Türkiye'ye göç, öz yönetim hakkı, toprak rejimi, insanlık anlayışı, aile yapısı gibi konular Yugoslavya'daki Türk kültürü hakkındaki gözlemleri sonucu elde ettiği başlıca bilgilerdir. Kurtkan, ayrıca tarihi öneme sahip (Manastır, Vrapçista, Üsküp, Köprülü) yerler hakkında da gözlemlerini eserinde aktarmıştır.⁶²

Kurtkan'ın eserleri içerisinde, Türkçe'ye çevirisini yaptığı kitaplar da bulunmaktadır. Her ne kadar tek bir ideoloji ya da görüşe bağlı kalmayıp yabancı düşünürlerin taklitçisi olmasa da, Kurtkan'ın görüşlerinden etkilendiği yabancı isimler olmuştur. Kurtkan, etkilendiği yabancı isimler içerisinde Robert Morrison MacIver ve Charles H. Page tarafından yazılmış *Cemiyet*⁶³ ile Carle C. Zimmerman tarafından yazılmış *Yeni Sosyoloji Dersleri*⁶⁴ isimli kitapları Türkçe'ye çevirmiştir. Kurtkan'ın ilk çeviri eseri, 1964 yılında yayınlanan Carle C. Zimmerman'ın *Yeni Sosyoloji Dersleri* isimli kitabıdır. Bu eser, dört kısım ve on sekiz bahisten oluşmuştur. "Yeni Teori" başlığını taşıyan birinci kısımda sırasıyla "sosyoloji sahasındaki muasır cereyanlar", "değişme sosyolojisine duyulan ihtiyaç", "sosyolojik usulün belli başlı vecheleri", "sosyal liderlikteki değişmeler", "statik sosyolojiye karşı dinamik sosyoloji" ve "karbon 14'le tarih tespitinin sosyal değişme teorisi üzerine tesiri" bahisleri yer almıştır. "Yeni Liderlik" başlığını taşıyan ikinci kısımda, "aydın sınıfın zuhuru", "aydın sınıfın devamlılığı", "aydınların orta sınıfa dayanan başlangıcı" ve "aydın sınıfın kendi kendini terbiye etmesi" bahisleri ele alınmıştır. "Yeni Aile Sistemi" başlıklı üçüncü kısımda,

⁶¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **İmtihan**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 3.

⁶² KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Yugoslavya'da Türk Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987.

⁶³ MACIVER, Robert Morrison ve PAGE, Charles; **Cemiyet**, Çeviren: Âmiran Kurtkan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1971.

⁶⁴ ZİMMERMAN, Carle; **Yeni Sosyoloji Dersleri**, Çeviren: Âmiran Kurtkan, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1964.

“aile sosyolojisi kısa tarihçe”, “çekirdek ve cemaat tipi aileler”, “domestik ailenin yeniden şekillenmesi”, “çağdaş dünyanın aile sistemlerindeki esas değişiklikler” ve “çok bozuk bir aile sistemine ait bir vaka etüdü” bahislerine değinilmiştir. “Yeni Topluluk Şekli” başlıklı son kısımda ise, “köy-şehir topluluğu”, “an’anevi ziraat köyü” ve “Türkiye’de köy hayatının ıslahı” bahislerine yer verilmiştir.

Kurtkan’ın Türkçe’ye çevirdiği ikinci eser olan *Cemiyet* isimli kitap, Kurtkan’ın görüşlerinin şekillenmesinde etkili olmuş bir eserdir. Fert ve cemiyet ilişkisi hakkındaki görüşlerinin esin kaynağı olmuştur. Bu eser, iki kısım ve altı bahisten oluşmuştur. İlk kısmında, üç bahis yer almaktadır. İlk kısımda yer verilen bahislere bakılacak olursa, öncelikle sosyolojiye girişte asli mefhumlar olarak cemiyet, cemaat, menfaat birlikleri, müesseseler, adetler ve örflere dair açıklamalar yapılmıştır. İkinci bahiste, alakalar ve tutumlar konusuna değinilmiştir. Üçüncü bahis ise, fert ve cemiyet ilişkisine ayrılmıştır. Çalışmanın ikinci kısmında yer alan ve “cemiyet ve çevre” ilişkisinin aktarıldığı üç bahse bakılacak olursa, sırasıyla “çevre ve hayat”, “coğrafya ve insanlar” ve “topyekün çevre ve uzlaşma” konuları işlenmiştir.

Kısacası Kurtkan, üretken bir sosyologumuzdur. Kurtkan, 26 kitap ve 113 adet makale yayınlamıştır. Kurtkan’ın ana eserleri şunlardır: *Türkiye’de Küçük Sanayiın İktisadi Ehemmiyeti* (1962), *Şehirleşen Erzurum ve Sosyal Mobilité* (1964), *Yeni Sosyoloji Dersleri* (1964), *Adapazarı’nın Sanayileşmesi* (1968), *Metodolojik Bir Deneme Olarak Mâlî Sosyoloji* (1968), *Cemiyet* (1971), *Sosyolojik Açıdan Eğitim Yolu İle Kalkınmanın Esasları* (1972), *Genel Sosyoloji* (1976), *Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik* (1977), *İktisat Sosyolojisi Açısından Eğitim Yolu İle Kalkınmanın Esasları* (1982), *Millî Eğitim Stratejimiz Nasıl Olmalıdır?* (1986), *Yugoslavya’da Türk Kültürü* (1987), *Eğitim Sosyolojisi: Kavramlar, Teoriler, Eğitim Yolu İle Kalkınmanın Esasları* (1987), *Ziyaeddin Fahri Findıkoğlu* (1987), *Köy Sosyolojisi* (1988), *İslâmiyet’in Kültürel Özellikleri ve İslâmî Kavramlar* (1989), *Türkiye’de Millî Birliği Bozan Ayrılık: Alevi-Sünni Ayrılığı* (1991), *Prof. Dr. Mehmet Eröz’e Göre Etnik ve Dinî Bölücülük* (1991), *Türkiye’ye Yönelik Etnik İddialara Dayalı Bölücü Faaliyetler* (1991), *Sosyolojik Açıdan İslâmiyet ve İslâmî Kavramlar* (1992), *Sosyal İlimler Metodolojisi* (1994), *Türk-İslâm Kültüründe Fert ve Cemiyet İlişkisi ve İslâmî Kavramlar* (1995), *İlm-i Ledün*

(*Genel Teoloji*) (1998), *Kur'an'dan Beş Hikmet* (2001), *İmtihan* (2003), *Yol* (2005), *Büyük Türk-İslâm Düşünürü Niyazi Mısri'den Esintiler* (2010).

1.3. Etkilendiği Kişiler

Kurtkan, sosyolojik fikirlerini inşa ederken ve geliştirirken önemli bazı sosyologlardan yararlanmışır. Kurtkan, Fındıkoğlu, Zimmerman, Kessler, McIver, Page ve Sorokin'den etkilenmiştir.⁶⁵ Kurtkan, özellikle yabancı sosyologlardan etkilenmesi sonucunda onlara tâbi olmamıştır. Nakilci bir anlayışla hareket etmemiştir. Özkul'a göre, söz konusu yabancı sosyologların ancak ilham kaynağı olabileceği düşünülebilir. Kurtkan, çalışmalarının hemen hemen hepsinde Batılı bilim adamlarının teorileriyle ve bulgularıyla Türk-İslâm kültürü ve realitesini karşılaştırmıştır. Kurtkan, körü körüne hiçbir teori ve ideolojiye bağlı kalmamıştır. Gerektiği yerlerde eleştirilerini dile getirmiştir.

Kurtkan'ın etkilendiği isimlerin başında, hocası Fındıkoğlu gelir. Kurtkan, Fındıkoğlu'nun metodoloji konusundaki görüşlerinden etkilenmiştir. Kurtkan'a göre, Fındıkoğlu, sağlam bir metodolojinin, çok yönlü bir işbirliğinden kaynaklanan metodoloji olabileceğini ifade etmiştir. Kainattaki anlamlı bütünlükle ilgili olmaksızın tek tek, tümevarım metoduna dayalı spesifik araştırmalarda bile hiç olmazsa bütün sebeplerin hakkını veren çok-sebepli bir metodoloji uygulanması gerekliliğini savunmuştur. Fındıkoğlu'na göre, tümevarım yöntemini, sonuç üzerinde etkili olan bütün nedenleri görebilme adına genel hükümlere varabilme noktasında şart koşturmuştur. Bu nedenle Fındıkoğlu, tek sebepli metodların hepsini eleştirmiştir. Coğrafi çevrenin elverişli olup olmaması ile medeniyet seviyesi arasındaki ilişkinin tek taraflı ve tek faktörlü bir ilişki olduğunu öne sürmenin sosyoloji ile bağdaşmayacağını düşünmüştür.⁶⁶

Kurtkan, Fındıkoğlu'nun birey ve toplum ilişkisi üzerine fikirlerinden etkilenmiştir. Kurtkan'a göre, birey ve toplum birbirinden ayrılmaz bir bütünün iki parçasıdır. O, birey-toplum ilişkisine hemen hemen bütün çalışmalarında değinmiştir. Bireyin toplum içerisinde tek başına hiç bir anlam ifade etmediğini öne sürmüştür. Bireyin her ne kadar sosyal bir varlık olduğuna dair genel kabul gören bir görüş varsa

⁶⁵ ÖZKUL, "Âmiran Kurtkan Bilgiseven", s. 144.

⁶⁶ KURTKAN BİLGİSEVEN, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, s. 83-84.

da, bunun ancak toplum içerisinde gerçekleşebildiğine dikkat çekmiştir.⁶⁷ Fındıkoğlu da, toplumun gelişmesinde bireyin ve bireyin psikolojisinin önemine değinmiştir. Fındıkoğlu, toplumsal olayların ve kurumların, bireyin rolünü tayin ettiği gibi, bireyler de bireysellik düzenine yükselebildikleri ölçüde, toplumsal kurumlara şekil verebileceğini ileri sürmüştür. Bu nedenle, Fındıkoğlu, bireyin ve toplumun rolünü ve önemini tamamen inkar eden veya ikinci plana iten bir görüşü benimsememiştir. Fındıkoğlu'nun birey ve toplum ilişkisi açısından savunduğu fikir, modern sosyolojinin görüşlerine uygun bir şekilde, bu ikisi arasındaki karşılıklı tesir fikrini ortaya koymuştur.⁶⁸

Kurtkan'ın, Fındıkoğlu'ndan etkilendiği bir diğer konu, kooperatif konusudur. Kurtkan'a göre, kooperatif, her şeyden önce iktisadî bir ihtiyaçtan dolayı kurulan bir teşekküldür. Bu bakımdan iktisadî bir ihtiyacın tatmininden başka bir gaye ile kurulan teşekküller (örneğin, sosyalizmin veya milliyetçiliğin esaslarını yaymak, dinî inançları kuvvetlendirmek veya müzik sevgisini aşlamak gibi gayelerle kurulan teşekküller) her ne kadar karşılıklı yardımlaşma esasına göre kurulmuş olsalar da, kooperatif sayılamayacağını ileri sürmüştür. Çünkü kooperatif, şahsi menfaat gayesiyle kurulan bir teşekkül olarak kabul etmiştir. Bu özelliği de, onu şefkat ve yardım gayesiyle kurulan teşekküllerden ayırdığını vurgulamıştır. Kurtkan için kooperatif, karşılıklı yardımlaşma amacıyla bir araya gelmiş yapıyı ifade etmiştir.⁶⁹

Kurtkan, Fındıkoğlu'nun yaptığı kooperatif tanımını benimsemiştir. Fındıkoğlu'nun yaptığı kooperatif tanımı şu şekildedir: “Kooperatif, iktisadî ihtiyaçlarının tatmini maksadile kendi arzu ve iradeleri ile bir işletme dâhilinde iktisadî gayretlerini birleştiren insanların meydana getirdiği teşebbüse denir.”⁷⁰ Kurtkan, Fındıkoğlu'nun yaptığı kooperatif tarifinden hareketle, bu tarifi üç unsura ayırarak ele almıştır. Tarifin ilk unsuru, iktisadî ihtiyaç kavramıdır. Yani kooperatif, iktisadî ihtiyaçların daha mükemmel olarak tatmini hedefini gütmüştür. Tarifin ikinci unsuru, kooperatifin bireysel iradeye dayanması ve birey teşekkülü olmasıdır. Kurtkan, kooperatifin, devlet zoru ile değil, bireysel iradelerle kurulan bir teşekkül olması

⁶⁷ ÖZKUL, “Âmiran Kurtkan Bilgiseven”, s. 148-149.

⁶⁸ KURTKAN BİLGİSEVEN, **Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu**, s. 36.

⁶⁹ KURTKAN, Âmiran; “Kooperatifçilik Nedir?”, **Kalkınan Köylü Dergisi** (iç.), Cilt: 2, Sayı: 20, Eylül 1966, s. 25.

⁷⁰ KURTKAN, **Genel Sosyoloji**, s. 256-257.

sebebiyle demokratik bir karaktere sahip olduğunu düşünmüştür. Tarifin üçüncü unsuru, kooperatifte bireysel çaba ve yeteneğin önemine vurgu yapmıştır. Böylece kooperatif, alt tabakalara, sosyal adalet ve yardım tedbirlerine muhtaç halden kurtulmaları hususunda bizzat kendi çabalarını harekete geçirme imkânı vermiştir.

Kurtkan, Fındıkoğlu gibi sosyolojinin birçok alt dalında çalışmalar yapmış ve eserler ortaya koymuştur. O da, hocası gibi sosyolojide çok cepheli bir bilim insanı hüviyetine sahip olmuştur. Fındıkoğlu, iktisat sosyolojisinden eğitim sosyolojisine, şehir sosyolojisinden köy sosyolojisine, metodolojiden folklore kadar, sosyal realiteyi ilgilendiren hemen hemen her konu üzerinde durmuştur. Kurtkan, bu durumu, Fındıkoğlu için dezavantaj değil, avantaj teşkil eden bir özellik olarak kabul etmiştir. Fındıkoğlu'nun pek çok alanda eserler vermesi, hem kendisi için hem de başkaları için faydalı olduğunu vurgulamıştır. Kurtkan, sosyal realitenin bir bütün olduğunu, modern sosyologların hepsi tarafından kabul edilen bir gerçek olduğunu ifade etmiştir.⁷¹ Kendisi de sosyolojinin birçok alanında çalışmalar yapan, sosyal realitenin bütünlüğünü savunan Kurtkan, bu konuda da hocasını örnek almıştır.

Kurtkan'ın etkilendiği kişiler arasında Page ve MacIver önemli bir yere sahiptir. Kurtkan, onların *Cemiyet* isimli kitabını Türkçe'ye çevirmiştir. Kurtkan'ın sosyal yapı ile ilgili cemiyet, cemaat, müssese, menfaat birlikleri, örf ve adetler gibi birçok kavramı, *Cemiyet* isimli eserden faydalanarak kullanmıştır. Page ve Maciver'in birey ve toplum kavramlarına yüklediği anlam, Kurtkan'ın çalışmalarına esin kaynağı olmuştur. Kurtkan'a göre, insanın sosyal bir yaratık olduğu fikri öteden beri üzerinde durulmuş bir gerçektir. İnsanın sosyal bir yaratık olması fikriyle, insandaki beşeri tabiatın, ancak toplum hayatı içinde ortaya çıkabileceğini düşünmüştür. Kurtkan, sosyologların, yeni doğmuş bir bebeği toplum hayatından uzaklaştırarak sadece fizikî ve biyolojik ihtiyaçlarının temin edilip kendisinin yalnızlığa terk edildiği bir tecritleme tecrübesi yapacak kadar katı yürekli olmadığını ve bunun yapılması durumunda hukuki cezanın bulunmasından dolayı böyle bir çalışma yapılamayabileceğini dile getirmiştir. Fakat, insanlığın sosyal tarihi içerisinde sosyologlara bir laboratuvar tecrübesi kadar kesin ip uçları veren bazı olayların olduğundan bahsetmiştir.⁷² Türkçe'ye çevirdiği *Cemiyet*

⁷¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, s. 204.

⁷² KURTKAN, Âmiran; "Fert ve Topluluk İlişkileri Bakımından Şahsiyet ve Cemiyet Tipolojisi", *Fındıkoğlu Armağanı* (iç.), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977, s. 143-144.

kitabında bu hususta verdiği örneklerden⁷³ söz eden Kurtkan, Page ve MacIver'a göre, bu gibi toplum hayatından uzakta büyüyen çocukların, canlı ve cansız varlıkları birbirinden ayırt edemeyecek kadar sosyalleşme noksanlığı yaşayacaklarını belirtmiştir.

Sosyal bilimlerde yaşanan tek nedenli izah anlayışını kabul etmeyen birisi olarak Kurtkan, sosyal realitenin izah edilmesi ve anlaşılır kılınmasında sosyal bilimlerin, çok nedenli ve neden-sonuç ilişkisine dayanan bir metot anlayışına sahip olması gerekliliğini savunmaktadır. Kurtkan'ın asıl söylemek istediği, metodolojik bütünlüktür. Ona göre, sosyal realite, çeşitli metodların birbirini tamamladığı bir metodolojik bütündür.⁷⁴ Bağdaştırıcı metodoloji anlayışına sahip olan Kurtkan, metot konusunda Sorokin'den örnekler vererek görüşlerini açıklamıştır. Sorokin'in metot konusundaki görüşlerinin üç özelliği bulunduğunu belirtmiştir. Buna göre birinci özellik, araştırma faaliyetinin sadece nedensel münasebetleri izah etmekle yeterlilik özelliğini kazanamayacak olmasıdır. Sorokin'e göre, araştırmacının, kültürel sentezin unsurları arasındaki birleştirici iç manayı da ortaya koyma görevi bulunmaktadır. İkinci özellik, mana birliğinin izah edilebilmesi için kültürel olguların iç ve dış yönünün dikkate alınması gerekliliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Üçüncü özellik ise, bütünlüğün içten tespitini yapacak olan araştırmacının, "bilimsel bilgi" ve "gözlem" özelliklerine "sezgici akıl" unsurunu da eklemesi gerektiğini öne sürmüştür.⁷⁵

Kurtkan, kültür konusunda Sorokin'in düşüncelerinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Kurtkan, Sorokin'in de tıpkı İbn-i Haldun gibi tarihi metodu kullandığını ifade etmiştir. Sorokin'in metodunun daha işlevsel olduğunu ve İbn-i Haldun'un tarih metodundan farklı olduğunu ileri sürmüştür. Kurtkan'a göre, Sorokin'in bu metotla aydınlatmak istediği husus sadece fonksiyonel ilişkilerin tespiti değildir. Sorokin'e göre, sadece fonksiyonel ilişkilerin dışarıdan gözlemlenmesiyle tespit edilmesi sosyo-kültürel yapının bünyevi özelliklerinin anlaşılmasında yeterli olmayacaktır.⁷⁶ Bu nedenle, İbn-i Haldun'dan farklı bir tarih metodu kullanan Sorokin, kültür sınıflaması ile karşımıza çıkmaktadır. Kurtkan'a göre, Sorokin, sadece olaylar arasındaki fonksiyonel

⁷³ MACIVER ve PAGE, **Cemiyet**, s. 72-74.

⁷⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, **Sosyal İlimler Metodolojisi**, s. 15.

⁷⁵ **A.g.e.**, s. 130-134.

⁷⁶ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Tarihi Metodu Kullanış Tarzları Bakımından İbni Haldun İle Sorokin'in Mukayesesi", **Tarih ve Sosyoloji Dergisi** (iç.), 28-29 Mayıs Bildirilerinden Ayrı Basım, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. 97.

bütünleşmeyi değil, kültürel unsurlar arasındaki mana etrafında bütünleşmeyi tespit edebilecek metodu da kullanmak üzere tarihe eğilmiştir. Tarihi malzemeyi, bu metotla değerlendirmek için Sorokin'in elindeki anahtarın kültür sınıflaması anahtarı olduğunu dile getirmiştir.⁷⁷ Kurtkan'a göre, Sorokin, İbn-i Haldun'un metodunu tamamlamıştır. Kurtkan, "tarihçinin sosyologa yardım edeceğini belirten İbn-i Haldun'a karşılık, Sorokin, ayrıca sosyologun da tarihçiye ışık tutacağını"⁷⁸ belirtmiştir.

Kurtkan'ın görüşlerinden etkilendiği sosyologlardan birisi de, 1963-1964 eğitim-öğretim yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde görev yapmış olan Carle Zimmerman'dır. Kurtkan, Zimmerman'ın *Yeni Sosyoloji Dersleri* isimli kitabını Türkçe'ye çevirmiştir. Özellikle sosyolojik kavramları açıklama noktasında Zimmerman'ın etkisi Kurtkan'ın kitaplarında görülmektedir. Zimmerman'ın Kurtkan üzerindeki etkisi belli başlı konular üzerinde doğrudan bir etki gibi görünmese de, özellikle *Genel Sosyoloji* kitabında sosyal değişme, sosyal münasebetler ve aile sosyolojisi ile ilgili konularda Zimmerman'dan alıntılar yaparak düşüncesini ortaya koyduğu söylenebilir.

Kısacası, Kurtkan, Türk sosyolojisinin önemli bir ismi olmasına rağmen, ülkemizde sosyologlar tarafından yeterince üzerine çalışma yapılmamıştır.⁷⁹ Yapılan

⁷⁷ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Tarihi Metodu Kullanış Tarzları Bakımından İbni Haldun İle Sorokin'in Mukayesesi", s. 99.

⁷⁸ A.g.m., s. 101.

⁷⁹ Literatür taraması sonucu Kurtkan hakkında 2 adet kitap bölümü, 13 adet makale yazıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmaların başında gelen ve Metin Özkul tarafından yazılmış olan "*Âmiran Kurtkan Bilgiseven (1926-2005)*" başlıklı kitap bölümü, Kurtkan'ın yöntem, birey ve toplum, din ve laiklik anlayışını incelemiştir. Ahmet Özalp tarafından yazılan "*Âmiran Kurtkan Bilgiseven*" başlıklı kitap bölümünde, Kurtkan'ın sosyolojisinde din ve bütünleşme, kültür ve laiklik konuları ele alınmıştır. Mustafa Erkal'ın "*Prof. Dr. Âmiran Kurtkan Bilgiseven*" başlıklı makalesinde, Kurtkan'ın hayatı, Türk sosyolojisindeki önemi ve "hâkimiyet" konusundaki görüşlerine yer verilmiştir. Zeki Arslantürk ve Savaş Konuk tarafından yazılan "*Millî-İnşâcî Türk Sosyolojisi ve Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Din Sosyolojisi Anlayışı*" isimli makalede, Kurtkan'ın din sosyolojisi alanındaki kavramları nasıl değerlendirdiği ele alınmıştır. Kamil Kaya'nın "*Âmiran Kurtkan'ın Düşünce Sisteminde Din ve Sosyal Bütünleşme*" başlıklı makalesinde, Kurtkan'ın düşünce sisteminde dinin önemi ve din anlayışı irdelenmiştir. Mesut İnan'ın "*Türkiye'deki Din Sosyolojisi Çalışmalarına Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Kavramsal Katkısı*" isimli makalesinde, Kurtkan'ın din sosyolojisine bakışı açıklanmıştır. Tuba Demirçin Efe'nin "*Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Tasavvuf Anlayışı*" adlı makalesinde, Kurtkan'ın tasavvuf anlayışı üzerinde durulmuştur. Fahri Kayadibi'nin "*Prof. Dr. Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Ardından*" başlıklı makalesinde, Kurtkan'ın din anlayışı ve tevhit formüllerine bakışı özetlenmiştir. Mustafa Aksoy'un "*Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı ve Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Kültür Kavramı Hakkındaki Eleştirisi*" isimli makalesinde, Kurtkan'ın kültür kavramına yönelik görüşleri ortaya konmuştur. Beylü Dikeçligil, "*İlmi ile Amir Bir Bilim İnsanı, Âmiran Kurtkan Bilgiseven Hocamızın Ardından*" adlı makalesi, Kurtkan'ın hayatı ve çalışmaları hakkında bilgi vermiştir. Bir diğer çalışmada ise, Zeynep Uluant'ın Kurtkan ile gerçekleştirdiği söyleşi olan "*Âmiran Kurtkan Bilgiseven İle Hasbihal*" adını taşımaktadır. Kasım

lisansüstü tezlere bakıldığında ise, Kurtkan'ın sosyolojik görüşlerini ortaya koyan yeterli çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir.⁸⁰ Tezimizde ise, Kurtkan'ın temel sosyolojik fikirleri ele alınmıştır. Tezimizin asıl gayesi, Kurtkan'ın sosyolojisini ön plana çıkartmak ve sosyoloji anlayışını ortaya koyabilmektir. Bu amaçla, genel sosyoloji ve sosyolojinin alt alanlarında ürettiği eserlerine daha fazla temas edilmiştir. Tezimizde Kurtkan'ın genel olarak sosyolojiyi nasıl tanımladığı, eserlerinde yer verdiği/kullandığı sosyoloji kavramlarını nasıl açıkladığı, Türkiye'nin sosyal yapısı ve sorunları üzerine hangi konularda eserler ürettiği ve Türk sosyolojisine ne ölçüde katkı sağladığı gibi bir takım hususlar üzerine yoğunlaşmıştır.

Karaman, “*Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Bibliyografyası*” başlıklı bibliyografya çalışması ile Kurtkan hakkında bilgiler aktarmıştır. Mehmet Said Doğan'ın “*Prof. Dr. Amiran Kurtkan'a Göre İlim ve Din Açısından Devletin Egemenliği*” başlıklı çalışmasında, Allah'a kulluk, devletin vatandaşı olmak ve dine göre devletin hâkimiyeti konularına temas edilmiştir. Son olarak, Burhan Baloğlu'nun “*Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Toplumsal Olaylara Yaklaşımı I*” ve “*Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Toplumsal Olaylara Yaklaşımı II*” başlıklı makalelerinde, Kurtkan'ın, din ekseninde toplumsal olaylara bakışı üzerinde durulmuştur.

⁸⁰ Kurtkan ile ilgili olarak 6 adet yüksek lisans tezi yazılmıştır. Kurtkan üzerine yapılmış ilk lisans üstü tez, Ramazan Alıççı tarafından yazılan *Türk Sosyolojisinde Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Yeri ve İzahlı Bibliyografyası* isimli yüksek lisans tezidir. Kurtkan'ı konu edinen ikinci tez, Savaş Konuk tarafından yazılmış olan “*Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Din Anlayışı ve Günümüz Sosyal Sorunlarına Bakışı*” adlı yüksek lisans tezidir. Önder Atmaca tarafından yazılmış olan üçüncü tez, “*Mümtaz Turhan ve Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Eğitim Olgusuna Yaklaşımı*” başlığını taşımaktadır. “Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Cemiyet Anlayışı” başlığına sahip olan dördüncü yüksek lisans tezi Melek Kahraman tarafından yazılmıştır. Kurtkan hakkında yazılan bir diğer yüksek lisans tezi, Mesut İnan tarafından kaleme alınmış olan ve “*Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Din Sosyolojisinin Temel Kavramları*” adını taşıyan yüksek lisans tezidir. Kurtkan ile ilgili yapılmış son yüksek lisans tezi ise, Tuba Demirçin Efe'nin “*Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Tasavvuf Anlayışı*” adlı tezidir.

2. BÖLÜM

ÂMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN'İN METODOLOJİSİ

Tezimizin bu bölümünde, Kurtkan'ın bilim anlayışı, metot kavramına ilişkin fikirleri ve sosyal bilimler metodolojisine yönelik görüşleri ayrıntılı bir biçimde tahlil edilmiştir.

2.1. Bilim Anlayışı

Kurtkan, bilim konusu üzerinde durmuş bir sosyologumuzdur. Kurtkan, bilimi önemsemiş ve Bernard Barber'dan hareketle, “dünyanın müşâhedesi, tasviri, tarifi, sınıflaması, ölçülmesi, tecrübe edilmesi; genelleştirilmesi, izahı, önceden bilinmesi, değer takdiri ve kontrolü” olarak tarif etmiştir. Kurtkan'a göre, bilimin tarifine giren bu unsurlar içinde tabiatın ve dünyanın, fizikî ve sosyal yönlerinin önceden bilinmesi son derece önemlidir. Dünyanın önceden bilinmesi, birbirinden farklı metot görüşleri açısından farklı şekilde anlaşılmıştır. Doğanın ve sosyal hayatın bilinmesi konusunda ortaya çıkan iki ayrı görüş, metodolojik bakımdan zıt kutupları meydana getirmiştir. Bunlardan birincisi, deney yoluyla tespit edilen neden-sonuç ilişkilerinin sağladığı bilginin sabit ve zorunlu birlik konusunda bizi haberdar etmesi; ikincisi ise, bazı olayların sonuçlarının buna dayanılarak bilinmesidir. Kurtkan, bu görüşü, bir değişmezlik halini belirten determinizmin görüşü olarak kabul etmiştir.¹

Kurtkan'a göre, bilim, bireylerin şahsi görüşlerine, taraftarı oldukları ideolojilere, inandıkları dinlere göre değişmesi mümkün olmayan, ispata dayalı objektif gerçekleri dile getirir. Bilim, 20. yüzyılın karakteristik özelliğidir. Kurtkan, 20. yüzyıldan önceki hiç bir yüzyılda, bu kadar kapsamlı ve hayatın her cephesini saracak kadar etkili bir bilim olmadığını ifade etmiştir.² Kurtkan, 20. yüzyılda farklı bir kimliğe bürünen ve daha önceki yüzyıllarda böyle bir anlayışın görülmediğinin altını çizmiştir. Kurtkan, bilimin sahip olduğu iki karakteristik özellikten söz etmiştir. Bu özelliklerden ilkinin, görünüşte birbirinden farklı olan somut realite durumlarında içselleşmiş ortak özellikleri belli açılardan soyutlamak şeklinde açıklamış; ikincisini ise, söz konusu

¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; “Sosyolojinin ve İslâmiyet'in Ortak Kavramları”, **Türk Yurdu** (iç.), Cilt: 11, Sayı: 47, Temmuz 1991, s. 35.

² KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Millî Eğitim Stratejimiz Nasıl Olmalıdır?**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 13.

realite durumlarını belli kavramlar ve kurallar içinde birleştirmek şeklinde ifade etmiştir.³

Kurtkan'a göre, bilim tarihi boyunca düşünürlerin bilime yaklaşım modeli kültürler göre değişiklik göstermiştir. Bilime bakış açıları zamanla değişmiştir. Batı kültüründe bir zamanlar hor görülen metafizik, 20. yüzyılda yeniden rağbet kazanmıştır. Kurtkan, Cambridge Üniversitesi deneysel fizik profesörü Sir Lawrence Baragg'ın bu konudaki görüşlerine yer vermiştir: “Eskiden bilime doğal felsefe denirdi; kanımca bu yerinde bir nitelemeydi. Bilimde asıl ilginç olan, birtakım olguları gün ışığına çıkarmak değil, o olguları açıklayan yeni bir düşünce oluşturmaktır. Oluşturulan düşünce belli ölçütlere uygun olmalıdır. Bir kez olgular arasındaki ilişkileri dile getirmeli; sonra, daha önemlisi, olduğunca çok sayıda olguyu, bir kaç temel ilke çerçevesinde toplayıp açıklayabilmelidir.”⁴ Kurtkan'a göre, Batı kültür çevrelerinde hâkim olan paradigma, Orta Çağ'ın bilimsel gerçekliği olmayan metafizik düşüncelerinden sonra, sırf deneye dayalı pozitivism ve dolayısıyla da determinizm düşüncesini takip eden devrede ve özellikle 20. yüzyılda metafizik ve felsefî düşünce ile tecrübeyi birleştiren bir paradigmaya dönüşmüştür.⁵

Kurtkan, Batı medeniyetinin iç ve dış faktörlerin etkisiyle bilim seviyesini geliştirirken, Batı bilimlerinin faydacı bir karaktere sahip olduğunu belirtmiştir. Barber'e göre, Batı'da gelişen bilimlerin bu özelliği gelenekçiliğe karşı rasyonellik, pasif bir şekilde tabiata uymaya karşılık aktif mücadele, fikir otoritesine karşı düşünce serbestliği, öbür dünyaya yönelmişliğe karşı bu dünyaya yönelik gibi bir takım diğer hükümlerinde ifadesini bulur. Kurtkan'a göre, bütün değerler, Batı'da maddeci kültürün vasıta ve ihtiyaçları tarafından geniş ölçüde şekillendirilmiştir.⁶

Kurtkan'a göre, 20. yüzyıla gelinceye kadar, Batı'da bilim sürekli olarak değişim sergilemiştir. Kurtkan, yaşanan değişimlerle birlikte, Batı'da bilim anlayışının sahip olduğu özellikleri şu şekilde sıralamıştır: İlk olarak, Batı'da bilim, her şeyden evvel, faydacıdır. Maddî kültürün değer hükümlerinden kaynaklanan fayda sağlama

³ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; “İslâmî ve Sosyolojik Anlamda Sağ ve Sol Kavramları”, **Türk Yurdu** (iç.), Cilt: 11, Sayı: 44, Nisan 1991, s. 39.

⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, “Sosyolojinin ve İslâmiyet'in Ortak Kavramları”, s. 36.

⁵ A.g.m., s. 36.

⁶ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; “Batı'da ve Bizde İlim Anlayışı”, **Türk Münevverinin Müsterek Fikir ve İman Zemini** (iç.), Hazırlayan: Sait Başer, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1989, s. 176.

gayesi, icatların, kanunlardan önce ve daha sabırsız bir hamle ile zanaatlarda başlayıp gelişmesine yol açmıştır. İkinci olarak, Batı'da bilim anlayışı, tümevarım ve tündengelim kutupları arasında bocalayan ve bunlardan kah birine, kah ötekine yönelen bir dengesiz metot zihniyetine dayanmıştır. Üçüncü olarak, Batı'da klasik bilimlerle pratik bilimler ve genel olarak bütün bilimler birbirinden ayrı kabul edilmiş, melezlenme olayları görülse de, bilimlerin her biri kendine has bir hızla kendi yolunda ilerlemiştir. Dördüncü olarak, bilim, özellikle pozitivistimin hâkim olduğu safhada dine ve metafiziğe tamamen sırt çevirmiştir. Bu zihniyetin izlerini yer yer devam ettiren çevreler hala mevcuttur. Batı çevrelerindeki bilim anlayışının beşinci özelliği, mutlak bilim kavramından izafilik kavramına doğru bir geçişin vuku bulmuş olmasıdır. Son olarak ise, Batı bilim çevrelerinin fizikteki gelişmeye aldanarak fizikalist bir tutum takındıkları ve sosyal bilimlerin fen bilimleri için nasıl yol göstereceğini idrak etmemeleri olarak ifade edilmiştir.⁷

Kurtkan'a göre, Batı medeniyeti, gelenekten gelen ve modern bilimlerde iç ve dış faktörlerin etkisiyle inkılâpvârî bir değişme gerçekleştirirken ikinci bir özellik daha sergilemiştir. Bu ikinci özellik, Batı biliminin tümevarımcı bir metot uygulamış olmasıdır. Kurtkan, geleneksel bilimler için Francis Bacon'ın ortaya koyduğu programın tam manasıyla tümevarım metodunu sistemleştiren bir program olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, Bacon, sebeplerini araştırdığımız olayın ortaya çıktığı her durumda ondan önce var olan olayları muhtemel sebepler olarak göstermiştir. Bacon, büyük modern bilimlerin birçoğunu başlatmıştır.⁸ Modern bilimlere tümevarım yönteminin aşılmasına Bacon ile gerçekleşmiştir.

Kurtkan, Batı'daki bilimin ilerleyişi ve Batı medeniyetine mensup bilim adamlarının ulaştıkları pozitivistime karşı, Popper'dan esinlenerek bir takım eleştirilerde bulunmuştur. Kurtkan, Popper gibi, Batılı bilim adamlarının üzerinde yoğunlaştığı pozitivist paradigmaya yine de tam olarak güvenilemeyeceğinin üzerinde durmuştur. İnsan zekâsının varsayıma yönelik faaliyetine ve tahminlerine duyulan aşırı ihtiyaca rağmen, bu tahminlerin hepsine güvenilemeyeceğini öne sürmüştür. "Onları müşâhede ve deney (tecrübe) mihenk taşına vuracağız" diyen Kurtkan, doğru olarak kabul edilebilecek varsayımların bilimsel bilgi olarak kabul edilebileceğini ifade etmiştir. Söz

⁷ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Batı'da ve Bizde İlim Anlayışı", s. 183-184.

⁸ A.g.m., s. 176-177.

konusu varsayımların yanlışlanmasıyla birlikte, bilimin de ilerleyeceğini düşünerek bu hususta Popper'ı tasdik etmiştir.⁹

Kurtkan'a göre, Batı'da bilim, maddeye yönelmekle gelişmiştir. Kurtkan, Hristiyan kültürünün “tek varlık” anlamında tevhit mesajına sahip olmadığından, bu durumu kaçınılmaz bir durum olarak açıklamıştır. Bu nedenle, Batı'da tekniğin, bilimden ayrı bir yol izleyebildiğini ifade etmiştir. Hakikat aşkını duyan düşünürlerin, doğa kanunlarını ararken, maddî fayda peşinde koşan, sırf pratik gayelerle hareket eden teknik elemanlar haline geldiğini zikretmiştir.¹⁰

Kurtkan için Batılı düşünürler maddeci bir kültürün hâkim olduğu topluma mensupturlar. Batılı düşünürlerin doğada görünen her maddî varlığın önünde gizli soyut gerçekler tespit etme eğilimlerini inandırıcı bulmamıştır. Çünkü Batı toplumunun düşünürlerden beklentisi, doğayı, maddî menfaatlerin artırılması için yorumlamaları olmuştur. Kurtkan'a göre, Batı toplumlarının bilimden ve bilim adamından beklediği husus, maddî menfaatlerin artırılmasıdır. Batı biliminin 10. ve 11. yüzyıl Türk-İslâm düşünürlerinin sahip olduğu bilim anlayışından farkını bu şekilde özetlemiştir.¹¹

Kurtkan'a göre, bilim adamı, şartlarını bizzat kendisinin hazırlamadığı yani aktif bir rol oynamadığı birçok olayı öncelikle pasif bir şekilde gözlemler. Bu pasif gözlem, bilim adamının zihninde bir varsayım hâsıl eder. Bernard'ın buna, idare edici fikir ismini verdiğini söyleyen Kurtkan, bu fikrin ışığı altında yapılan deneyin aktif bir gözlem olacağını ileri sürmüştür. Böylece, Kurtkan'a göre, aktif gözlem (veya tecrübe) tarafından doğruluğu meydana çıkarılan “idare edici fikir” artık ön fikir olmaktan çıkar ve “ulaşılabilir fikir” haline gelir.¹²

Kurtkan, bütün bilimlerin felsefe ile bir ilişkisi olduğunu kabul etmiştir. Çünkü felsefe aracılığıyla, bilim adamlarının, yapacakları yeni araştırmalar sonrası seviyelerini yükselteceğini ileri sürmüştür. Bundan ötürü Kurtkan, felsefeye, çeşitli bilimlerin rehberi, ön sahaların veya bilimle aydınlatılacak yeni ufukların öncüsü gözü ile

⁹ KURTKAN BİLGİSEVEN, “Sosyolojinin ve İslâmiyet'in Ortak Kavramları”, s. 36.

¹⁰ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; “Türk-İslâm Tasavvuf Felsefesi Tarihinin Masiva Kavramı”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi** (iç.) Sayı: 25, Ocak 1989, s. 6.

¹¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; “Türk-İslâm ve Tasavvuf Felsefesi Tarihinin Arif ve Abid Kavramları”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi** (iç.), Sayı: 26, Şubat 1989, s. 29.

¹² KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 81.

bakılabileceğini belirtmiştir. Kurtkan, Bernard'ın verdiği örnekten hareketle, bilimle felsefe arasındaki ilişkiyi, bir balonla onun sepeti arasındaki ilişkiyi örnek göstererek izah etmiştir. Kurtkan'a göre, bilimin değeri ispata dayalı olmasından kaynaklandığı için Bernard, bilimi, balonun sepetine benzetmiştir. Felsefeyi ise, sepeti ileri ve yüksek ufuklara çekip yücelten balon olarak kabul etmiştir. Aralarındaki bağ koparsa, bilim yükselemeyeceğini ve olduğu yerde kalacağını; felsefenin ise, alabildiğine kontrolsüz ve ağırlıksız bir şekilde yükselerek, bilime önderlik yapacak yerde, bilimle bağdaşmayan fantezi fikirlerin ve hayallerin semalarında kaybolup gideceğini vurgulamıştır.¹³ Kurtkan'a göre, bilim ile felsefe arasındaki bağ kuvvetli olduğu sürece birlikte yükseleceklerdir.

O halde bilimler niçin ayrı ayrıdır? sorusunu dile getiren Kurtkan, bu ayrılığı MacIver ve Page'e göre açıklamıştır. MacIver ve Page'e göre, bilimlerin sahip oldukları alanların birbirinden ayrı olmasından değil, inceleme açılarının farklı olmasından ileri gelen bir ayrılık vardır. Bilimlerin hepsinin aynı bütüne baktığını, fakat bakış açıları ve alakalarının odak noktasının birbirinden farklı bulunmasından dolayı böyle bu ayrılığın söz konusu olduğunu düşünmüşlerdir. Kurtkan, iyi bir sosyolog olabilmek için biyoloji sahasından bilgiler elde etmenin işe yarayabileceğini, bilimler arasında yapılacak işbirliğinin bilim adamlarını ihtisas körlüğünden kurtarıp, diğer bilimlerden yararlanarak kendi ihtisas alanlarında çok daha ehliyetli hale gelmelerini sağlayabileceğini belirtmiştir.¹⁴

Kurtkan, bizzat kendisi bilgi anlamına gelen logi (logy) ekiyle çeşitli realitelerin sahip oldukları bilimsel gerçeklerin belirtilmesi amacıyla, söz konusu realiteleri ifade eden kelimelere eklenerek bilimlerin isimlerinin meydana getirildiğini izah etmiştir. Örneğin, biyolojik realitenin gerçeklerini ortaya koyan ve ispat eden bilime biyoloji denir. Psikoloji, sosyoloji gibi diğer birçok bilimler de aynı tarzda isimlendirilmişlerdir.¹⁵

Kurtkan, 20. yüzyılda, sosyoloji tarihinin mutaassıp düşüncelerden uzaklaşma temayülünün başladığı bir devrede yaşamaktan duyduğu mutluluğu dile getirmiştir.

¹³ Fındıkoğlu'ndan aktaran; KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Türk-İslâm Felsefesi Tarihinde Teoloji ve Teolojizm", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi** (iç.), Sayı: 46, Şubat 1987, s. 47.

¹⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Türk-İslâm Felsefesi Tarihinde Teoloji ve Teolojizm", s. 51.

¹⁵ A.g.m., s. 48.

Çünkü taassup fikrinin, bir tek düşünceye, bir tek ideolojiye, bir tek yorum veya onun tek bir yüzüne, vazgeçemeyecek kadar bağlı olmak anlamına geldiğinin farkındadır. İşte, sosyoloji, bu türlü tek yönlülükten kurtulduğu nispette bilim kimliği kazanabileceğini zikretmiştir.¹⁶ Ona göre, sosyolojinin tek taraflı izahlardan kurtularak “bütüncü” ve “çok sebepli” bir nitelik kazanabilmesi uzun bir devreyi kaplamış ve ancak 20. yüzyılda bu özellikler sosyolojiye mal edilebilmiştir.¹⁷

Kurtkan, sosyolojik düşünce tarihinin, sosyal konulara eğilen insan zekâsının felsefi düşünce yönteminden deney ve gözleme dayanan bilimsel yönetime doğru bir yöneliş gösterdiğini ortaya koymuştur. Fındıkoğlu'nun öne sürdüğü, modern çağların bilimsel düşünce sisteminin üç bakımdan felsefeden uzaklaştığı ve bilime yönelme karakteristiği ile vasıflandığı görüşünü kabul etmiştir. Fındıkoğlu'na göre, bunlardan birincisi, soyut kavramlardan, somut bir toplumsal realitenin tetkikine geçiş; ikincisi, tümdengelim yönteminden, deney ve tümevarım yöntemine geçiş; üçüncüsü ise, ahlâkî hükümlerden ayrılarak realiteye uygulanması mümkün olan sabit kanunlar bulma faaliyetine ve sosyal bilimler siyasetine geçiş şeklinde sıralanmıştır.¹⁸

Kurtkan'a göre, bilimler dizisinin en yukarısında yer almaya elverişli olan bilim psikolojidir. Çünkü psikoloji, yüceldiği zaman kainatın dahi özü olabilen, fakat alçaldığında hayvanlardan da aşağı seviyelere düşen insanın ruh halini inceleyen bilimdir. Kurtkan, psikolojinin başlıca görevini, insan ruhunun iç (etos) ve dış (kozmoz) âlemler arasında intibak kuramamaktan doğan ızdırabını hafifletmek şeklinde izah etmiştir. Bundan ötürü, sosyolojiden psikolojiye yükselirken, teoloji temelinden mahrum bir bilim tablosuna (veya dizisine) sahipsek, insanı ve onun en değerli unsuru olan ruhunu tatmin edebilecek en faydalı metoda sahip olan bilimin metodundan mahrum kalacağımızı öne sürmüştür.¹⁹

Kurtkan, bilimde tek yönlülük ve taassup fikirlerini reddetmiştir. Bu noktada Kurtkan, bilim ve din ilişkisini her zaman göz önünde bulundurmuştur. Bilim ve din

¹⁶ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; “Taassubu Önleyen İslâmî Değer Hükümleri ve Sosyal Gelişme”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi** (iç.), Cilt:2, Sayı: 12, Haziran 1981, s. 5.

¹⁷ KURTKAN BİLGİSEVEN, Amiran; “Şahsiyetin Gelişmesi Konusunda Modern Sosyoloji ve Mevlana”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi** (iç.) Sayı: 34, Ekim 1989, s. 9.

¹⁸ KURTKAN, Âmiran; **Genel Sosyoloji**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1976, s. 35.

¹⁹ KURTKAN BİLGİSEVEN, “Türk-İslâm Felsefesi Tarihinde Teoloji ve Teolojizm”, s. 53.

arasındaki ilişkiyi oldukça önemli bir ilişki olarak kabul etmiştir. Kurtkan'a göre, varolan birçok bilimsel gerçek, İslâmiyet'in hükümlerini doğrulamıştır. "İlim ayrı şeydir, din ayrı şeydir" sözünün İslâmiyet'ten başka dinler için geçerli olduğunu belirtmiştir. Ona göre, İslâmiyet, bütün dinlerin doğruladığı bir tevhit mesajı getirmiştir. Bu tek varlık mesajını bütün realiteler için geçerli bir genel önerme olarak kabul edip de buna göre kurulacak varsayımları tahrik etmekten hiçbir zarar gelmeyeceğini, bilakis fayda geleceğini bildirmiştir. Kurtkan'a göre, Hristiyanlığın ve Museviliğin böyle bir mesajı olmadığı için onlara göre elbette din ayrı, bilim ayrıdır ve böyle olmalıdır. Fakat İslâmiyet'in ana önermesi, her zaman bilimlerle doğrulanmasıdır.²⁰

"Bizim paradigmamız, bilimde çağına göre çok ileri olduğumuz 10. ve 11. yüzyıllardaki (Beyruni, İbni Sina... gibi) bilim adamlarımızın davranışlarında da açığa çıktığı üzere, aşağı yukarı aynı sonuca ulaşmaktaydı"²¹ diyen Kurtkan'a göre, tek fark, Kur'an-ı Kerim'in öne sürdüğü bilimsel ifadeleri önce onlara geçici bir süre için inanmayarak onları sınamak gerektiği hususunun, İslâm kültürüne has bir paradigma olmasıdır. Kurtkan, İncil'in ispata elverişli bir mesajı olmadığını belirtmiştir. Bundan dolayı, Batı'da zamanla teori ihtiyacının daha kuvvetli olarak belirttiğini ve yanlış teorilerin daha doğru imiş gibi dikkate alınması ve muhafaza edilip edilmeyeceğine karar verilmesi idrakinin Batı'nın bilimsel paradigması olduğunu ifade etmiştir. Kurtkan'a göre, bu paradigma, metodolojiyi, güvenilir teorilerin karakteristik vasıflarını tespit etmeye muktedir kılmıştır. 10. ve 11. yüzyılların Türk-İslâm âleminde hâkim olan bilim paradigmasının Batı'ya ait paradigmadan tek farkı, Türk-İslâm âlimlerinin Kur'an-ı Kerim'de yer alan bilimsel ifadeleri, sınamak suretiyle bilimsel kabul etmeleri olmuştur.²²

Kurtkan'a göre, 10. yüzyılda, Türk-İslâm bilginleri, İslâmiyet'in sahip olduğu tevhitçi anlayışı, bilimle soruşturmuş ve ispat etmişlerdir. Böylece onlar, bütün realiteler için geçerli bir dinî hükmü, bilimsel tecrübelerle ispatlamak için felsefe ve bilim yaparak, tümdengelim ve tümevarım metotlarını birleştirmişlerdir. Bu sebeple, Kurtkan, Türk-İslâm âlemi için Comte'un (dinî, felsefî, ilmî izah safhalarının ayrılığını belirten)

²⁰ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Türk-İslâm Felsefesi Açısından Yaratılış Meselesi Karşısında İlim ve İslâmiyet", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi** (iç.), Sayı: 42, Haziran 1986, s. 145.

²¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Sosyolojinin ve İslâmiyet'in Ortak Kavramları", s. 36.

²² A.g.m., s. 36.

“üç hal kanunu”nun geçerli olmayacağını vurgulamıştır. Kurtkan, bu kanunun sadece Batı için geçerli olduğunu ve İslâm medeniyeti için geçersiz olduğunu kabul etmiştir.²³

“Çağımız ilim çağıdır ve çağdaşlaşmak da ilim ve tekniklerde ilerlemekle mümkün olur” diyen Kurtkan, bilimlerde ve tekniklerde ileri olan medeniyetin Batı medeniyeti olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, bu medeniyet çerçevesi içine giren milletlerin büyük çoğunluğu Hristiyan milletlerdir.²⁴ Batı medeniyetinin çok önemli bir unsuru olan "ilim" bu "hars"a uygun düşmemektedir. Kurtkan, medeniyetin bilimle beslendiğini dile getirmiştir. Batı’da bilimin, Hristiyanlığa karşı gelmek suretiyle geliştiğini iddia etmiştir.²⁵

Kurtkan, duraklama ve gerileme devrinden beri bilim konusunda bazı problemlerin varlığına işaret etmiştir. Ona göre, Osmanlı Türkleri’nde, zamanla tasavvufî yorumların bilimsel açıdan taşıdığı değeri idrak edemeyen bir şeriat uleması tipi ortaya çıkmıştır. Batı’da pozitivistimin dine ve metafiziğe tamamen sırt çevirmesi haklı görülebilirdi. Batı’nın bilimsel araştırmalarında temel teşkil edebilecek kendine has (manalı bütünlüğe sahip) metodu yoktu ve orada teolojinin doğması mümkün değildi. “Bizde de teoloji terk edilmiş, teolojizm sayılabilecek fikirler din sahasına hâkim olunca, ilim ve din birbirinden ayrılmıştır” diyen Kurtkan’a göre, Batılılaşma safhamızın hatalı görüşleri bugün de yer yer devam etmiştir. Batılı bilim çevrelerinde mutlak bilim kavramından, izafî bilgi kavramına geçiş vuku buluyorken, bizde pozitivistimin müdafaacıları göze çarpmıştır. Bilimin göreceliliğini izah eden bazı düşünürlerimiz ortaya çıkmışsa da, onların fikirlerini tasavvufî şiir ve hikâyelerle anlatmış olmaları sebebiyle bu fikirler, fikir çevrelerimizde hor görülmüştür.²⁶

Kurtkan’ın dile getirdiği eleştirilerden birisi, Osmanlı Devleti’nin duraklama ve gerileme devrinde, belli askerî zaferlerin ve üstünlüğün yüzyıllar süren devamının aşıldığı bir hor görme psikolojisi ile Batı’da gelişen deneye dayanan bilimlere ilgisiz kalmak olmuştur. Kurtkan, “bilimin geri kalmasında şüphesiz tek faktörün rolünü mübalağa edemeyiz” dese de, “Batı kapitalizmine ayak uyduramayışımız dolayısıyla

²³ KURTKAN BİLGİSEVEN, “Türk-İslâm Felsefesi Açısından Yaratılış Meselesi Karşısında İlim ve İslâmiyet”, s. 119-120.

²⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; “Ziya Gökalp'e Göre Türkleşmek, İslâmlaşmak, Çağdaşlaşmak”, **Türk Yurdu** (iç.), Cilt: 16, Sayı: 103, Mart 1996, s. 25.

²⁵ KURTKAN BİLGİSEVEN, “Ziya Gökalp'e Göre Türkleşmek, İslâmlaşmak, Çağdaşlaşmak”, s. 26.

²⁶ KURTKAN BİLGİSEVEN, “Batı’da ve Bizde İlim Anlayışı”, s. 187.

servet de biriktiremedik” şeklinde düşüncelerini ortaya koymuştur. Kurtkan, İslâmiyet’in öz değerlerine yabancılaşmaktan dolayı, küçük sermayeleri birleştirecek kadar birbirimize itimat edemediğimizi vurgulamıştır. Bundan dolayı, anonim ve kooperatif şirketler vasıtasıyla ticari ve sanayi hayatı canlandıramadığımızı söylemiştir. Neticede, Batı ülkelerinin fabrikasyon metotlarıyla rekabet edemeyen küçük sanayimiz, pratik teknolojinin buluşlarını yaratamamıştır.²⁷

İspat edildiği için doğruluğunu kabul ettiğimiz şey, bize göre doğrudur. Yani her ispatta subjektif bir taraf vardır. Kurtkan’a göre, bilimin ilerlemesi, subjektifliğin ve göreceliğin imkânı ölçüsünde ortadan kaldırılmasıyla mümkün olur. Çünkü ispat, belli şartlar altında belli bağımsız faktörlerin, belirli bağımlı faktörlere yol açtığını görüp-gösterme işlemidir. Fakat bilmediğimiz bazı bağımsız faktörlerin işin içine karışmış olup olmadığını kesin olarak tespit edemediğimiz sürece, ispatın subjektifliğini tamamen ortadan kaldıramamıza imkân olmadığını kabul etmiştir. Ayrıca, bütün bilimleri birleştiren ortak temele inemeyişimizden ötürü de bilimizde noksanlık ve subjektiflik bulunduğunu ifade etmiştir. Fizikte (statik-dinamik ayırımı şeklinde karşımıza çıkan) yüzeysel farkların, fiziğin derinliklerine indikçe, zahiri olduğunu, böylece, statik ve dinamik veçhelerin (hem kitle, hem enerji şeklinde görünebilen ve bir halden öbür hale geçebilen) aynı fizikî realitenin ayrı ayrı yüzleri olduğunun anlaşıldığını bildirmiştir. Kurtkan, daha derinlere inerek bütün bilimlerin daha soyut ve hepsine dayanak teşkil edecek şekilde daha genel, müşterek bir temele sahip olup olmadıklarının henüz sınınamadığının farkındadır. Bu durumda, şimdiki bilim anlayışımızın bizi, subjektif nitelikli bir ihtisas körlüğüne, yani bütünü görme yetersizliğine sevk edip etmediğini de düşünmemiz gerektiği sonucuna varmıştır.²⁸

Uzun zamandan beri hep Batılıların bilim paradigmasına heves edildiğini dile getiren Kurtkan, artık bununla yetinilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, söz konusu paradigma, bir şaşkınlık bakış paradigmasıdır. Bilimi ayrı, dini (yani İslâmiyet’i) ayrı görerek, kâinatta ikiliğin varlığı zannına kapıldığı için Batı bilimi, sırf tümevarımcı

²⁷ A.g.m., s. 188.

²⁸ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; “Önemi, Tarifi, Konusu ve Özellikleri İle İlm-i Ledün”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi** (iç.), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sayı: 4, İstanbul, 1997, s. 14.

olmuştur. Çünkü Hristiyanlığın ne bir tevhit mesajı, ne de o mesajın işlendiği iç anlamlı ayetlerde gizli olan ve hayranlık uyandıran bir İlm-i Ledün hazinesi vardır.²⁹

Kurtkan'a göre, bilimde parlak bir dönem yaşadığımız devrenin İslâm düşünürleri, bu gerçeği Kur'an-ı Kerim'den öğrenerek, inceleyecekleri realitelere bu zihniyetle eğilmişlerdir. Bu anlamda bilim anlayışımızın geçirdiği macera, Batı bilim çevrelerinin macerasından farklı ve çok daha üstün olmuştur.³⁰ Çünkü Kurtkan, hem tümevarım ve tümdengelim metotlarını, hem de bilimle dini birleştirmiştir.

Kurtkan, İlm-i Ledün'ü, bütün bilimleri sanki bir ağacın dallarını birleştiren kök gibi bütünleştiren ve çok soyut, çok genel bazı gerçekleri ile, bilimlerin hepsine temel teşkil eden merkezi bir bilim şeklinde izah etmiştir. Kurtkan, İlm-i Ledün'ü üç tabaka halinde ele almıştır. Buna göre, dış tabakayı, fizik, kimya, sosyoloji ve hukuk gibi çeşitli bilimler oluşturmaktadır. Orta tabaka, bilimler için ortak bir mana etrafında bütünleştirici rolün oynandığı bir tabakadır. Merkezi kısım ise, kalıplar arasındaki ilişkileri belirten çeşitli tevhit formüllerinin yer aldığı hakikat tabakasıdır. Bu formüllerin bütün bilimler için geçerli olmak üzere ortaya koydukları tek hakikat ise tevhit hakikatidir.³¹

Kurtkan'a göre, İlm-i Ledün, en soyut bilimdir. Bilimlerin başlıca görevini, farklı realitelerin somut özelliklerinden ortak nitelikteki soyut özellikleri bulup ortaya koyma işlemi olarak açıklamasından dolayı, en soyut ve en genel hükümleri bize veren İlm-i Ledün'ü, en kapsayıcı bilim olarak kabul etmiştir. Ona göre, İlm-i Ledün, tek bir ağacın dalları gibi olan bütün bilimleri kökte birleştirir ve kökten kavrar. Bundan dolayı, İslâmiyet'in özünün ve hakikatinin bilim olduğunu kabul etmeksizin kendilerini dindar gösterenlerin, bu âlemde de ahiret âleminde de gerçek dindarlar tarafından geride bırakılacaklarını iddia etmiştir. Bundan sonra İslâmiyet'in gittikçe artan bir önem kazanmasını, bilime dayalı olma özelliğinin açığa çıkarılması ile mümkün olacağını altını çizmiştir.³²

²⁹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "İlm-i Ledün Açısından Kavmiyet ve Ferdîyet", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi** (iç.), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sayı: 3, İstanbul, 1996, s. 115-116.

³⁰ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Batı'da ve Bizde İlim Anlayışı", s. 186.

³¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Önemi, Tarifi, Konusu ve Özellikleri İle İlm-i Ledün", s. 50.

³² A.g.m., s. 45-46.

Kurtkan'a göre, teoloji, çeşitli bilimlere faydalı olabilecek bir bilimdir. Onun eğildiği realiteler İslâmiyet'in tek varlık anlamında birlik ve bütünlüğü ifade eden genel tabii kanunu ile diğer bilimlere ait tâli realitelerdeki spesifik kanunlar arasındaki intibak alanlarıdır. Bu intibak alanlarında, kendi metodu olan manalı bütünlüğü arama metodunu uygulayarak teolojinin bize vereceği bilgiler, çeşitli realiteleri ile kainatın dış veçhesinin temelinde yer alan birliği gösteren bilgiler olacaktır. Nasıl sosyoloji topluma, işleyen bir bütün gözü ile bakıyorsa, aynı şekilde teoloji de kâinata işleyen bir bütün gözü ile bakmaktadır. Kurtkan, teolojinin kullandığı metodun genelliği bakımından matematikten hemen sonra geldiğini ifade etmiştir. Ona göre, kainatın, aynı "kuvve"den serpilip ve bundan ötürü manalı bütünlük arz eden tek bir realite oluşu, matematik verileri de kullanılarak çok genel ve kapsamlı fakat giriftliği çok az bir ifade halinde ispatlanmadıkça, "tevhit hükmü" sadece bir "süper teori" olarak kabul edilmelidir.³³ Buna göre, teolojinin yapması gereken, diğer bilim dalları ile ilişki halinde olması ve birlikte hareket edebilmesidir.

Kurtkan'a göre, İlm-i Ledün, hemen hemen bütün İslâm ülkelerinde ihmal edilmiştir. İlm-i Ledün'ün önemi, Türk düşünürler tarafından belirgin bir şekilde ortaya konulmuştur. İlm-i Ledün, bütün bilimlerin olduğu gibi, hukukun da özüne inmemizi sağlayarak, İslâm'ın önerdiği şekilde, hukuku dahi sırf normatif bilim olmaktan kurtarıp, aynı zamanda müspet bilim haline getirebilir. İlm-i Ledün, bütün realitelere ait bilimlerin "mana etrafında bütünleşmişlik" karakterini bize öğreten ve idrak ettiren din bilimidir. Kurtkan, bilimsel faaliyeti, çeşitli bilimlerin kendi realitelerinde somut neden-sonuç ilişkileri ortaya konularak, bu ilişkilerin ortak taraflarının genel hükümler halinde soyutlanması faaliyeti olarak açıklamıştır. Kurtkan'a göre, her bilim, bu soyutlanma işlemini kendi realitesine giren olaylar açısından yaptığı halde, İlm-i Ledün bu soyutlamayı, bütün bilimler arasındaki ortak soyut özellikleri ortaya koymak üzere yapmıştır.³⁴

Kurtkan, ileride çeşitli teologların, bilimlerin temelindeki manalı bütünlüğü daha fazla ortaya koyup, bunun hem İslâmî inançla hem de bilimlerle olan aynılığını göstereceklerini ifade etmiştir. Böylece Kurtkan, teolojiyi, bir şemsiyenin sapı, bir

³³ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Türk-İslâm Felsefesi Tarihinde Teoloji ve Teolojizm", s. 52.
KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **İlm-i Ledün (Genel Teoloji)**, Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998, s. 6-7.

tarafın gövdesi gibi çeşitli bilim kollarının temelinde yer alan genel kanunu ve mana etrafında bütünlüğü ortaya koyacak olan bilim olmaya aday olarak görmüştür. Ona göre, tek bir bireyin bu işi her sahada yapabilmesi mümkün olmadığı için, teologlar, çeşitli bilim dallarına göre uzmanlaşacaklardır. Böylece, uzmanlaşma sayesinde bilimlerin aynı temele dayalı olduklarının farkına varacaklar ve ortaya çıkaracaklardır. Kurtkan, 20. yüzyılda artık her bilimin uzmanlaşmasını, asla ihtisas körlüğü derecesinde anlaşılmasını gerektiğini belirtmiştir. Bilim adamının kendi sahasında derinleşebilmek için diğer bilimlerden yararlanması, realiteler arası bütünlüğün bir sonucu olarak idrak edilmeye başlanmıştır.³⁵ Bilimlerde bütüncü yaklaşımın önemine değinen Kurtkan, disiplinler arası bilimsel faaliyetlerin yapılabilirliğini vurgulamıştır. Böylece bilimlerin teolojiden de yararlanması gerektiğini dile getirmiştir.

Batı'nın bilim anlayışı ile bizim bilim anlayışımız arasında metot açısından esaslı farklar olmakla beraber Batı'nın metot anlayışının bizim kültürümüzün yozlaştırılmadığı devrede hâkim olan metodolojik görüşlere yaklaştığını ifade edebiliriz. Kurtkan'a göre, bilimin ve tekniğin gerçekleri, hangi metotla olursa olsun, objektif olarak her yerde aynıdır. Bu aydınlığın idrak edilemeyişinden dolayı, iki problemin varlığından söz etmiştir. Problemlerden birincisi, kendi kültürümüzün, bilim anlayışından uzaklaşmış olmasıdır. İkincisi, Batı'nın pratik ve faydaya yönelik bilim anlayışını dahi gereğince benimseyip geliştirilememesidir. Kurtkan'a göre, gecikmeli olarak takip edilen Batı bilim anlayışı, bizim 11. yüzyıldaki anlayışımıza yaklaşmıştır. "Biz ise kendi kültürümüzden kopmuş, Batı kültürünün bugünkü anlayış seviyesine de ulaşamamış durumdayız"³⁶ diyen Kurtkan, söz konusu problemlerin halledilmesi için alınması gereken tedbirleri şu şekilde sıralamıştır: İlk olarak, tıpkı Batı'da olduğu gibi pratik teknoloji buluşlarını yapacak ara insan gücünü yetiştirmek üzere gerekli eğitim tedbirlerinin alınması gerekmektedir. İkinci olarak, Doğu Anadolu gibi, köyleri birbirinden çok uzak olan bölgelerde küçük sanayi ve ziraat bilgilerini öğretecek genç öğretmenlerin ikişer veya üçer aylık sürelerle misafirhanelerde kalmak üzere tezgahları veya diğer araçlarıyla birlikte yer değiştirmelerini sağlamak da faydalı olabilir. Üçüncü olarak, gerek teknolojik, gerek bilimsel konularda tahsil görmek üzere çok kabiliyetli öğrencilerin seçilerek elit eğitime sevk edilmeleri gerekir. Dördüncüsü, bilim

³⁵ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Türk-İslâm Felsefesi Tarihinde Teoloji ve Teolojizm", s. 50.

³⁶ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Batı'da ve Bizde İlim Anlayışı", s. 191.

adamlarına üstün değer verilmesidir. Beşinci olarak, yalnızca gençlere değil, bütün Türk milletine okuma sevgisi aşılamak gerekir. Son olarak ise, bilimin her yerde bilim olduğunu, her milletin biliminin birbirinden farklı olamayacağı, farklılığın bilginimizin noksan olduğu noktaların birbirinden farklı oluşundan ve metodoloji farklarından ileri geldiğini genç nesillerimize öğretmeliyiz.³⁷

Kurtkan'a göre, bilim ve İlm-i Ledün yollarında ilerleyenler ayrı ayrı kişiler olsa da neticede İslâm toplumlarında İlm-i Ledün'ün (din biliminin), bütün diğer bilimlerin temelinde yer almışlık hakikati görülüp anlaşılır hale gelmiştir. İslâm âleminde bu anlayışa ulaşıldığı dönemler, dünyevi bilimlerde dahi büyük hamlelerin yapıldığı devreler olmuştur. Batı bilim anlayışı, Hristiyanlığın bilime dayalı bir mesajı olmadığı için, bu paralelliği kuramamış olduğu halde, onların halen bilimde çok ileri olduklarını belirterek, bilim-din paralelliğini araştırmaya gerek olmadığını öne sürecek kişiler belki çıkabilir. Bu durum karşısında Kurtkan, Batı'ya şu gerçekleri hatırlatmıştır: Her şeyden önce bu paralellikten yoksun olan Batı'da, insanların zihni muhtevalarında (kognitif içeriklerinde) bir ikilem; bilim-din ikilemi ve bir uyumsuzluk ortaya çıkmış, bu da onların şahsiyet bütünlüğünü zedelemiştir. İkinci olarak da, Batılı düşünürlerin sosyal bilimlerde dahi bunca mesafe almış olmalarına rağmen Batı medeniyeti, insan hakları ve milletler arası hoşgörü tatbikatına insanları ulaştırma açısından yerinde saymıştır. 21. yüzyıl arifesinde Avrupa'da sergilenen vahşet, dünya birliğinin faydalarını idrak açısından bilim-din paralelliğinden yoksunluğun en açık kanıtıdır.³⁸

Kısacası, Kurtkan'a göre, bilim, 20. yüzyılda hayatın her alanında etkili hale gelmiştir. Batı'da bilim anlayışı, her ne kadar gelişim gösterse de, gerçek kimliğine 20. yüzyılda ulaşmıştır. Kurtkan, maddeci ve faydacı bir anlayışla gelişen Batı bilim anlayışını, maneviyat yönünden eksik görmüştür. Kurtkan'a göre bu durum, Batı'da ve Doğu'da var olan bilim anlayışları farkını gösterir. Kurtkan, Batı bilim anlayışının sürekli olarak maddî çıkarların artırılmasına yönelik bir misyona sahip olduğunu vurgulamıştır. Batı'da bilim ve teknolojinin ilerlediğini kabul eden Kurtkan, söz konusu ilerlemenin de bir takım olumsuzluklar barındırdığını öne sürmüştür. Kurtkan, Batı biliminin ilerleyişi ve takındığı pozitivist tavrı eleştirmiş ve Batı biliminin pozitivist yaklaşımına güvenilemeyeceğini belirtmiştir.

³⁷ A.g.m., s. 191-192.

³⁸ KURTKAN BİLGİSEVEN, "İlm-i Ledün Açısından Kavmiyet ve Ferdîyet", s. 91.

Kurtkan'a göre, Batı'da ve Doğu'da bilim anlayışları arasındaki bir diğer fark, Batı'da bilim ile din birbirinden ayrı tutulmasıdır. Batılıların bilim anlayışına duyulan hayranlığı eleştiren ve artık bundan vazgeçilmesi gerektiğini düşünen Kurtkan, Batı'daki bilim-din ayrımından doğan ikiliğin sonucu olarak bilim anlayışının tümevarımcı bir yaklaşımla hareket ettiğini belirtmiştir. Kurtkan, bilim-din ve tümevarım-tümdengelim ayrımını eleştirmiştir. Bilim-din ve tümevarım-tümdengelim ayrımını, Batı'da var olan bir düzen olarak kabul eden Kurtkan, bu ikilemlerin birleştirilmesinin zorunluluğu üzerinde sıklıkla durmuştur. Batı bilim anlayışının dinî bir arka planı olmaması, Batı'nın bilim-din birlikteliğinden yoksun kalışını, 21. yüzyılda sergilenen vahşete ve şahsiyet bütünlüğünün zedelenmesine neden olmuştur.

Bilim-din ilişkisini her zaman ön plana çıkaran Kurtkan, eserlerinde bu ilişkiye çok fazla yer vermiştir. Kurtkan'ın bilim anlayışı, bilim-din ilişkisi ekseninde olmuştur. Birlik (tevhit) kavramına önem veren Kurtkan, bilim-din birlikteliğinin yalnızca İslâmiyet'te var olduğunu söylemiştir. Özellikle Hristiyanlık üzerinden örnek vermiş, tevhit anlayışının yalnızca İslâmiyet'te bulunduğunu, Hristiyanlık'ta tevhit mesajı olmadığını, bu nedenle bütün bilimlerin İlm-i Ledün etrafında toplandığını söylemiştir.

Kurtkan'a göre, bütün bilimlerin felsefe ile bir ilişkisi vardır. Bilim adamlarının yapacakları çalışmalarla birlikte seviyelerini yükseltmede felsefenin önemli bir rolü olduğunu iddia etmiştir. Her ne kadar bilimler birbirinden ayrılrsa da, felsefe-bilim ilişkisinin önemine vurgu yapmıştır. Bilimlerin birbirinden ayrı olmasını, bakış açılarının farklı olmasıyla açıklamıştır. Kurtkan'a göre, bilimler aynı bütüne farklı bakış açıları ile bakmaktadır. Bu nedenle, bilimlerin birbirinden ayrı olduğunu düşünür. Bilimlerin aynı bütünü kendisine konu edinmesinden ve farklı bakış açılarına sahip olmasından dolayı bilimler arası işbirliğine önem vermiştir.

2.2. Metot Kavramına İlişkin Fikirleri

Kurtkan, sosyolojisinde metot konusunu önemsemiştir. Metot üzerine önemli çalışmalara imza atmıştır. Kurtkan, metot kavramını, "araştırma yolu ile bulunup ortaya konabilecek somut sebep-sonuç ilişkilerini ve mümkün olduğu hallerde bu ilişkilerin

temelinde yer alan soyut ilmî kanunları tespit edebilmek için izlenmesi gereken yol”³⁹ şeklinde açıklamıştır. Kurtkan’ın metot anlayışı, çağdaş metot anlayışını en üst seviyede temsil edecek niteliktedir. Kurtkan, yöntem anlayışını ortaya koyarken, her şeyden önce bugünkü metot anlayışımızın sosyal gerçekliği yeterince anlamamıza imkân vermediği tespitini öne sürmüştür.⁴⁰ Kurtkan, yaptığı metot tanımında geçen “ilmî kanunlar” kavramının açıklığa kavuşturulması gerektiğine temas ederek önemine dikkat çekmiştir. Ona göre, sosyal gerçekliğin genel kanunları olup olmadığı konusu zaman zaman tartışılmış bir konudur. Bu konu, somut neden-sonuç ilişkilerinin anlaşılması bakımından da önem taşımaktadır. Kurtkan’a göre, bilimsel yasa, fizikî, biyolojik, psikolojik veya sosyal açıdan herhangi bir realitede meydana gelen olayların, tesadüfi faktörlerin etkisinden ayrı olarak, dayandıkları, değişmez (yani her zaman ve her yer için geçerli olan) sebep-sonuç ilişkisinin kesin ve kantitatif ifadesidir. Buna göre, bilimsel yasalara varabilmenin yolunu, tesadüfî faktörlerin etkisini gidermek ve faktörlerin etkisini kantitatif olarak tespit etmek suretiyle izlenebilecek bir yol olarak ifade etmiştir.⁴¹

Kurtkan, metot konusunun önemini ortaya koyarken, nedensellik ilişkisi, çok nedenlilik ve sezgici aklın kullanılması üzerinde durmuştur. Metot konusunda nedensellik bağının sorgulanmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir. Çok nedenli metot anlayışının herhangi bir sosyal araştırmada dikkate alınması gerektiğinin öneminden bahsetmiştir. Kurtkan’a göre, hangi metot anlayışı takip edilirse edilsin, sosyal araştırmalarda sezgici aklın büyük bir rolü vardır. Buna göre, sezgici aklın, gerçekliği oluşturan parçalar arasındaki ilişkiyi görebilme ve anlayabilme yeteneği olduğunu öne sürmüştür.⁴²

Kurtkan’a göre, çeşitli realitelerin karakteristik özellikleri dikkate alındığı zaman, bunlardan bazılarında, mesela fizikî realitede, neden-sonuç ilişkisinin tesadüfi faktörlerden arıtılmasının nispeten kolay olduğu düşünülebilir. Çünkü fizikî olayların muhtemel nedenlerinden bazıları saf dışı bırakılarak, bu olaylar üzerine tekrar tekrar

³⁹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Sosyal İlimler Metodolojisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 3-4.

⁴⁰ ÖZKUL, Metin; “Âmiran Kurtkan Bilgiseven (1926-2005)”, **Türkiye’de Sosyoloji II: İsimler-Eserler** (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, s. 144.

⁴¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, **Sosyal İlimler Metodolojisi**, s. 3-4.

⁴² ÖZKUL, “Âmiran Kurtkan Bilgiseven (1926-2005)”, s. 145-146.

deney yapılabilir. Sosyal realite ise, bu konuda bazı güçlüklerin göze çarptığı bir inceleme alanıdır. Bundan ötürü, fizikî bilimlerin determine bilimler olduğunu ve sosyal bilimlerin ise bu özellikten yoksun bulunduğunu öne sürenler olmuştur.⁴³

Kurtkan'a göre, çeşitli realiteler için ortaya çıkan metodolojik farklılıklar, metodolojik bütünlüğün sağlanması önünde en büyük engeldir. Kurtkan, metodolojik bütünlüğü teşhis yetersizliğinden doğan metodolojik farklılıkları, söz konusu metodolojilerin savunucularının görüşlerini ele alarak açıklamıştır. Buna göre, metodolojik bütünlüğün sağlanması hususunda engel teşkil eden farklılıklar nedeniyle ortaya çıkan ve birbiriyle karşıtlık gösteren ikilemleri üç başlık altında incelemiştir. Bunlardan ilki akılcılık (rasyonalizm) ve deneycilik (ampirizm) metotlarıdır. Kurtkan'a göre, sosyal bilimler için söz konusu edilebilecek metot farklılıklarından birincisi, bilinmesi mümkün olmayan alanlara ait bazı felsefî düşünceler öne sürenlerle, bilinen alanda deney ve gözleme dayalı çalışmalar yapmış olanlar tarafından uygulanan metotlar arasındaki farklılıktır. Henüz tecrübe edilemediğinden ötürü bilinmeyen bir alanın olaylarını düşünce ve muhakeme yoluyla çözmeye yarayan metodu akılcılık olarak tanımlamıştır. Araştırma yoluyla bilinebilecek bir alandaki sabit neden-sonuç ilişkilerinin ortaya konmasına hizmet eden metodu ise deneycilik olarak açıklamıştır.⁴⁴

Kurtkan, akılcılık ve deneycilik metotlarının birbirinden bağımsız olup olmadıklarını inceleyebilmek için, her iki metodu da Batı ve Doğu kültürlerindeki özelliklerinin göz önünde bulundurulmasıyla açıklamak gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü bilimsel gelişmeler, Batı'da ve Doğu'da, farklı şekillerde cereyan etmiş, genel olarak bilime bakış bir takım toplumsal, kültürel ve dinî yaşamın etkisinde kalmıştır. Eski Yunan'da, özellikle Aristoteles'in öne sürdüğü fikirler, akılcı metodun bir temsilcisi olarak ön plana çıkmıştır. Fakat aynı Batı, ortaçağın karanlık sularında yüzerken, Doğu'da İslâm düşünürlerinin bilimde ilerlemeler kaydettiği görülmüştür. Kurtkan, Doğu'da akılcı metodu kullanan düşünürler içerisinde Gazali'yi örnek göstermiştir. Aydınlanma çağı ile birlikte Batı'da ilk olarak Descartes ile akılcı metodun kullanımı gerçekleşmiştir.⁴⁵

⁴³ KURTKAN BİLGİSEVEN, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, s. 4.

⁴⁴ *A.g.e.*, s. 15.

⁴⁵ *A.g.e.*, s. 20.

Kurtkan, deney metodunu ele alırken, akılcı metot konusunda olduğu gibi Batı ve Doğu kültür çevresindeki temsilcilerinden örnekler vermiştir. Ona göre, akılcı metodun, tek başına yeterli olma iddiasına ve bu manada bağımsızlık hedefine karşılık, deneyci metot, aklî muhakemeden tamamen bağımsız olma iddiasından uzaktır. Çünkü, deney ve gözleme yönelen çalışmaların, deney ve gözlemin dayandırılacağı herhangi bir varsayımdan ayrı olarak yürütülebilmesini mümkün görmemiştir. Kurtkan, deney ve gözlem metodunun akılcı yöntemden tamamen bağımsız olamayacağı hususunu çok açık bir gerçek olarak kabul etmiştir. Deneyci metodun mensuplarınca uygulanan akılcı davranışın akli bir muhakeme olmadığını, deney ve gözlemin sistemli bir şekilde yönlendirilmesi ve idare edilmesi hedefine sahip bulunan bir aklî faaliyet olduğunu belirtmiştir. Kurtkan'a göre, deney ve gözlem metotlarının ilk örneklerini veren kültür çevresi Türk-İslâm kültürü olmuştur. Çünkü, Türk-İslâm kültürü, akılcı ve deneyci metotları birleştirerek kullanmıştır. Kurtkan, deneycilik metoduna, Türk-İslâm kültüründen İbn Sina, Beyruni ve İbn Haldun'u; Batı kültür çevresinden ise Bacon ve Claude Bernard'ı örnek göstermiştir.⁴⁶ Kurtkan'ın sürekli olarak dile getirdiği metodolojik bütünlük düşüncesi, akılcı ve deneyci metotların birlikteliğini savunmuştur. Kurtkan'ın görüşlerinden hareketle bu birlikteliğin gün geçtikçe daha fazla gerçekleştiği ve metotların bütünleşmesi yolunda emin adımlarla ilerlediği görülmektedir.

Kurtkan'a göre, metodolojik bütünlüğü teşhis yetersizliğinden ortaya çıkan metot farklılıklarından ikincisi, tek sebepli (monist) ve çok sebepli (plüralist) izah metotlarıdır. Kurtkan, tek sebepli ve çok sebepli sosyolojik görüşler tasnifinin, sadece metot değil, aynı zamanda doktrin tasnifi özelliği de taşıdığını belirtmiştir. Çünkü sosyolojik doktrinlerin bazılarının tek sebepli bazılarının da çok sebepli gruba dâhil olduğunu öne sürmüştür. Kurtkan'a göre, tek sebepli izahların, kendi karakterlerini terk etmeksizin, kalitatif ve kantitatif analizlere elverişli bir metodolojiyi geliştirmeleri çok güçtür. Bu güçlüğü, tek sebepli metodolojinin özelliklerinden doğduğunu düşünmektedir. Tek sebebe dayanan metotta, herhangi bir sosyal olayın etkenlerini teşhis ettikten sonra onları sınıflara ayırmak, yani kalitatif bir analiz yapmak söz konusu değildir. Kurtkan, tek sebepli metotta, tam bir kantitatif analizin gerçekleştirilmesini mümkün görmemiştir. Kantitatif analizde, etkenlerin sınıflandırılmasından başka, ölçülmüş olmalarına da ihtiyaç olduğunu dikkat çekmiştir. Kurtkan'a göre, tek sebepli

⁴⁶ A.g.e., s. 44-79.

metodolojiden çok sebepli metodolojiye geçiş, bilimin ilerleyişi sonucu ortaya çıkan doğal sonuçtur. Birinci tip metodolojiyi uygulayan araştırmacıların yaptıkları araştırmada, olayları tek faktörle alakalı bir idare edici fikir yardımıyla gözlemlenmeleri, kalitatif ve kantitatif analizlerin rolünü ve gereğini takdir etmemelerinden doğmuştur.⁴⁷ Kurtkan, tek sebepli metodolojinin temsilcileri içerisinde ön plana çıkan Le Play ve Karl Marx'tan örnekler vererek, tek sebepli metottan ortaya çıkan yetersizlikleri ortaya koymuştur.

Kurtkan'a göre, tek sebepli izahların aksine, çok sebepli izahlar, kalitatif ve kantitatif analizlere imkân veren bir metodolojiye dayanmak mecburiyetindedir. Çok sebepli metodolojinin özellikleri bu neticeyi kendiliğinden ortaya çıkarmıştır. Kurtkan'a göre, bir sosyal olayın veya herhangi bir sosyal değişimin izah edilmesi doğal bir durumdur. Böyle bir teşhis ve sınıflama, sosyal araştırmaların dayandığı kalitatif analiz işlemini meydana getirmektedir. Fakat, çok sebepli bir araştırmada, meselenin bu kadarını halletmekle yeterli bir çözüme ulaşıldığı iddia edilemez. Çünkü, 19. yüzyıl sosyologlarından bir çoğunun zannettiği gibi, sosyal değişme tek yönlü bir yöntemle karşımıza çıkan bir sonuç değildir. Sosyal değişme, belirli sınırlar arasında ve bu sınırların dışına çıkmaksızın gerçekleşen ritmik bir hareketlilik halinde ortaya çıkar. Değişimin hep aynı yönü takip etmemesi, değişme olayını, değişme süreci içerisinde ele alma zaruretini ortaya çıkarmaktadır. Kurtkan, çok etkenli bir araştırmanın, değişme süreçlerinin gerçekleşmesinde rol oynayan bütün coğrafi, fizikî, kültürel, teknolojik etkenlerin hepsini kavrayan makro-sosyolojik izahlara dayanabileceğini söylemiştir. Kurtkan'a göre, çok sebepli metot ile gerçekleştirilen araştırmada, sosyal değişimin tahlil edilebilmesi için tarih metodunun kullanılması gereklidir.⁴⁸

Kurtkan'a göre, sosyal olgulara ve olaylara yaklaşım tarzları, ister tarihî izahlara ve makro tetkiklere dayalı olsun, ister deneyci mikro sosyoloji çalışmalarına dayansın, mevcut metotlar akılcı veya deneyci karakter taşımaları ya da tek sebepli veya çok sebepli metotlar olmaları itibariyle birbirinden ayrılmışlardır. Kurtkan, metot farklılaşmaları hakkında daha tam bir fikir edinebilmek için, metot farklılıklarından üçüncüsü olan içten ve dıştan araştırma metotları ve bağdaştırıcı metodolojiyi ele almıştır. Kurtkan'ın içten araştırma ile ifade etmek istediği, herhangi bir grubun

⁴⁷ A.g.e., s. 80-91.

⁴⁸ A.g.e., s. 91-92.

kültürünü veya o gruba ait sosyal olguları incelemek isteyen bir araştırmacının, bizzat grubun içine girerek bu olguyu veya onun yer aldığı kültürü gzlemlesinden ibaret değildir. Grubun içine girilerek ve grup hayatı paylaşılarak gözlemlemek, belirli şartlar yerine getirilmek suretiyle uyulması gereken normal bir metodolojik kuraldır. Buna göre, içten araştırma metodolojisi bir kural değil, bir metottur ve gözlemci olarak sadece grup hayatına değil, grubun yeleri olan bireylerin şuurlarına dahi yönelmekle uygulanabilme özelliği taşır. Kurtkan'a göre, içten araştırma metodu en mükemmel bir şekilde Doğu-İslâm kültür çevrelerinde geliştirilmiştir. Kurtkan, içten metodolojiye örnek olarak Muhyiddin İbn'l Arabi'yi göstermiştir.⁴⁹

Kurtkan'a göre, toplum adını verdiğimiz sosyal ilişkiler ağının henüz şekillenmemiş, düşünce halindeki nedenlerinden bazılarının bireysel psikolojilerde gizli olduğu söylenebilir. Fakat buna karşılık, kültürü, kurumları, sosyal ilişki tipleri ve normları ile toplum dahi bireysel psikolojilerin şekillenmesini etkileyebilecek bir kuvveye sahiptir. Kurtkan'a göre, bireysel psikolojilerin etkisine tabi olan sosyal ilişkileri, bu ilişkilerin yer aldığı kurumları ve bunları etkileyen kültürü dikkate alan herhangi bir araştırma, dıştan gözlem yöntemine dayanmalıdır. Kurtkan'a göre, dıştan araştırmalarda, araştırıcı, bütüne ilişkin realitenin ayrıntısız ve genel kanunlarına değil, belli grupların bazı meselelerine veya bir meselenin birçok gruplarda göze çarpan özelliklerine eğilmektedir. Araştırmacının incelediği grup, ister bizzat mensup olduğu, ister dışında kaldığı bir grup olsun, her iki halde de araştırma konusuna dıştan eğilme özelliği aynıdır.⁵⁰ Böylece araştırmacı, araştırma süresince grubun içerisinde olsa da olmasa da objektifliği elden bırakmayacak ve kendisini olayların dışında tutmaya çalışacaktır. Kurtkan, dıştan araştırma metodolojisi ile ilgili olarak Comte'u örnek göstermiştir.

Kurtkan'a göre, içten ve dıştan araştırma metotları birbirine zıt düşen özelliklere sahiptir. Bağdaştırıcı metodolojiyi, içten ve dıştan araştırma metotlarını birleştiren nitelikte bir metodoloji olarak kabul etmiştir. Ona göre, bağdaştırıcı metodoloji, hem neden-sonuç ilişkilerinde tespit edilen fonksiyonel bağlılığı sosyal bir objeyi inceler gibi dıştan gözlemleyerek, hem de kültürün çeşitli unsurlarının pekiştirici bir öz prensip yardımıyla bütünleşme derecesini içten duyarak ve hissederek araştırma metotlarının

⁴⁹ A.g.e., s. 104-105.

⁵⁰ A.g.e., s. 121.

her ikisini gerekli gören bir metodolojidir.⁵¹ Kurtkan'ın bağdaştırıcı metodolojide ele aldığı sosyolog ise, Sorokin'dir.

Kurtkan'a göre, çeşitli realitelere ait metot bilgilerimizi determine oluş karakterleri bakımından kıyaslayabilmemizi zorlaştıran bazı sebepler bulunmaktadır. Bu sebeplerden ilkini, farklı realitelerin ortak temelini yeterince tanınmaması; ikincisini, her bir realitenin bilinen kendi sahasındaki faktörlerden önceki ve sonraki faktörlerin tanınmaması; üçüncüsü ise, sosyal realitenin incelenmesinde çeşitli faktörlerin hepsini tanımda başarısız olunması şeklinde açıklamıştır.⁵²

Kurtkan'a göre, neden-sonuç zincirinin ancak bilinen bir bölümüne bakarak hüküm yürütmek, bütünü görmemek demektir. Bütünü göremediğimiz bir zincirin görebildiğimiz kısmına bakarak determine sonuçlar çıkarmaya kalkışmak halinde, ileride ortaya çıkabilecek bazı durumlar karşısında bu determine hükümleri bazı hususlarda değiştirmek zorunda kalmamız mümkündür. Zaten bunun içindir ki, zamanımızda fen bilimlerinde dahi mutlaka determinizmin terk edilmesi zarureti doğmuştur.⁵³ Bilimlerin kullandıkları tümevarım adı verilen neden-sonuç metodunda (başka bir ifade ile fonksiyonel metotta) bilim adamı, daima neden-sonuç zincirinin belli bir parçasını, belli bir realitedeki olaylar açısından aydınlatabilmiştir. Zincirin ilk halkasından önceki ve son kısımlardaki yeni halkalar, sahip olunan bilginin sınırları içine girmiştir. Başta ve sonda yine bilinmeyenler olduğunun idrak edileceğini belirten Kurtkan, bu durumun, bilim adamını bütüncü bir görüşe ulaşabilmek imkânından mahrum bırakacağını ileri sürmüştür. Bu mahrumiyetin, insan psikolojisi üzerinde tatminsizlik yaratabilecek nitelikte olduğunu öne sürmüştür.⁵⁴

Kurtkan, ileride bütün bilimlerde ilerlemeler kaydetmek suretiyle çeşitli realiteler için geçerli, soyut ilişkileri ortaya koyabildiğimiz takdirde, fizikî, biyolojik, psikolojik ve sosyal ayırımını yapmaksızın, varlık âlemi diyebileceğimiz tek bir realitenin varlığını söz konusu etmemizin mümkün olabileceğini söylemiştir. O halde, bu tek realitenin, yüzeyde somut bir şekilde farklı, fakat temelde ortak olan bazı

⁵¹ A.g.e., s. 129.

⁵² A.g.e., s. 4-14.

⁵³ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Tarihi Metodu Kullanış Tarzları Bakımından İbn Haldun ile Sorokin'in Mukayesesi", **Tarih ve Sosyoloji Dergisi**, 28-29 Mayıs Bildirilerinden Ayrı Basım, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. 95.

⁵⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Türk-İslâm Felsefesi Tarihinde Teoloji ve Teolojizm", s. 53.

konulara bağı olduğunu veya olmadığını şimdiden kesin bir şekilde iddia edebilmemize imkân bulunmadığını ifade etmiştir. Böyle bir iddiayı kesin bir şekilde öne sürebilmemizi engelleyebilecek en kuvvetli delili, fizikî, biyolojik, psikolojik ve sosyal realitelerin kendi içlerinde dahi, yüzeyde farklı olan ve bir zamanlar ayrı ayrı araştırma metotlarına muhtaç farklı realiteler zannedilen sahaların olduğunun anlaşılması bulunması olarak izah etmiştir.⁵⁵

Kurtkan'a göre, tümevarım yöntemi ile güdülen gaye, genel yasalara ulaşmak ve neden-sonuç ilişkilerini determine ilişkiler halinde tespit edebilmektir. Bu akıma Comte'dan beri pozitivism denilmektedir. Kurtkan'a göre, pozitivism, deney ile ispat edilmiş gerçekleri mutlak gerçek olarak kabul ettiği gibi, bunun dışında başka gerçekler olabileceğini de inkâr eden bir akım olma özelliğine sahiptir.⁵⁶ Kurtkan'a göre, Comte, düşünce hayatının ilk safhasında pozitif bilim adına dini inkâr etmiştir. Nitekim bu safhadaki çalışmalarında üç hal kanunu ile dinî, felsefî ve ilmî (pozitivist) izah safhalarını öne sürmüştür. Buna göre, dinî safhada, insan zihninin tembel olduğunu söylemiştir. Daha sonraki safhada, akıl bir fonksiyon yüklenir ve dinî safha kapanarak pozitif izah safhası başlar. Bu safhada artık neden-sonuç ilişkileri müspet niteliktedir, yani deney yolu ile ispat edilme niteliğine kavuşmuşlardır. Kurtkan'a göre, hayatının bu safhasında Comte, tam anlamıyla tümevarım metoduna sadık kalmıştır.⁵⁷

Kurtkan, Comte'u bir yerde haklı bulmuştur. Çünkü Comte, yaptığı bilimler tablosunda en üste, genelliği en az fakat giriftliği en fazla olan sosyolojiyi yerleştirmiş ve tabloda aşağıdan yukarıya doğru sıralanan bilimlerin her birinin kendinden önce yer alan bilimlere ait metotlardan yararlandığını belirtmiştir. Kurtkan'a göre, bu tabloya psikolojiyi ve teolojiyi eklememesi bakımından Comte tenkit edilebilir. Fakat, sosyolojinin, bütün bilimlerin metotlarını kullandığına dair düşüncesine katılmıştır. Sosyoloji en alttaki "matematikten" ilişki kurma ve soyutlama metotlarını almıştır. Sırasıyla "anatomi"den pasif gözlem ve varsayım kurmayı, "fizik"ten aktif gözlemi, "kimya"dan tahlil ve tasnifi, "biyoloji"den statik ve dinamik inceleme metotlarını almış ve kullanmıştır. Kurtkan'a göre, sosyolojinin kendi metodu ise, tarihî metottur. Bu metot istatistik, anket ve monografi gibi statik araştırma aletleri ile zaman zaman

⁵⁵ KURTKAN BİLGİSEVEN, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, s. 5.

⁵⁶ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Batı'da ve Bizde İlim Anlayışı", s. 177.

⁵⁷ KURTKAN BİLGİSEVEN, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, s. 77-78.

yoklanan toplumun, yapısal özelliklerindeki değişmeyi tespit edecek şekilde zenginleştirilmiştir. Sosyoloji, sırf toplum için bütüncü görüşle izah metodunu da kullanmıştır.⁵⁸

Kurtkan'a göre, Batı dünyasında "bilinebilecek hususunin bilinemeyecek umumiye tercihi" konusunda sosyolojiyi, parça iş hüviyetine düşürdüğünü iddia eden Avrupalı düşünürler vardır. Amerikan akademik çevrelerinde uzun zaman hâkim olan zihniyet, genel teoriler vaz etmekten ziyade küçük sahalardaki problemlerin ampirik neden-sonuç araştırmaları ile ortaya konulmasını tercih etme zihniyetidir. Bacon'ın da müdafaa ettiği bu ampirik metot sırf tümevarım metodu olduğu için, her ispat manalı bir mozaik panonun onu tamamlayan bir parçası değildir. Bilimsel ispatların tek tük olduğu ve panonun birçok taşlarının (tabiatın birçok yönlerinin) bir bilinmezlik tozu ile örtülü olup meydana çıkarılmadığı dönemlerde batılı bilim çevreleri, kâinattaki tevhide dayalı bütünlüğü (yani mana bütünlüğünü) görememişlerdir. Bu yüzden Comte'un belirttiği gibi dinî, felsefî ve ilmî izah safhaları ayrı ayrı yaşanmıştır. Dinî ve ilmî izahların tümdengelim ve tümevarım metotlarını birleştirecek şekilde iç içe yer alması Hristiyan âleminde zaten mümkün değildir. Çünkü Hristiyanlığın kâinattaki bütünlüğü ve halden hale geçişi vaz eden genel bir mesajı yoktur.⁵⁹

Kurtkan'a göre, Hristiyan-Batı kültürünün bütün bilimlere kubbelik yapacak bir genel hüküm, tek varlık anlamında tevhit mesajı gibi bir genel mesaj ihtiva etmemesi, Bacon'ı parça bilim fikrine götürmüştür. Böylece Bacon, bir genel mesajın çeşitli alanlarda sınanması ve ispatı anlamına gelen tümdengelim metodunu değil, ayrı ayrı nitelikteki parça parça ispatlardan, bu ispatların ortak özellikleri anlamında bir genel hükme ulaşmak anlamında tümevarım metodunu benimsemiştir.⁶⁰ Bacon'ın metodu sonraları Comte tarafından daha ayrıntılı bir şekilde işlenmiş ve pozitivist metot olarak adlandırılmıştır.

Kurtkan'a göre, İslâmiyet, tevhit prensibi ile birçok sahalarda yapılacak çeşitli araştırmalar için büyük bir şemsiye açarak, çeşitli bilimsel ispatları bu şemsiyenin kapsam alanı içine davet etmiştir. Bu ispatlar, sayılarının fazla olmadığı dönemlerde düşünürlerin zihninde rastgele yerleştirilmiş renk renk taşlardan oluşan anlamsız bir

⁵⁸ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Türk-İslâm Felsefesi Tarihinde Teoloji ve Teolojizm", s. 52.

⁵⁹ KURTKAN BİLGİSEVEN, **Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu**, s. 71.

⁶⁰ **A.g.e.**, s. 76.

mozaik duvar değil, anlamlı bir bütün (bir pano) meydana getirmiştir. Bütün bilimlerin tek tek anlamsız görünen parça-iş özelliğindeki araştırmaları da neticede insanlığı tevhidin (kainattaki manalı bütünlüğün) ispatına götürebilir. Böylece kainatta bir mana bütünlüğünün varlığını düşünce olarak ele alan bir kimse, o düşüncenin gerçekliğini ayrı ayrı realitelerde gözlemlerken, tümevarım ve tümdengelim metotlarının her ikisinin meyvelerini toplamış ve bir araya getirmiştir.⁶¹

Kurtkan, İslâmiyet, bütün bilimleri niçin Müslüman'ın öz malı olarak kabul ediyor? şeklindeki soruya şu cevabı vermiştir: “Kur'an'a göre bilimler, ilerledikçe doğruluğu ispat edilen mesaj, İslâmiyet'in getirdiği o çeşitli realitelerin derinliklerine hükmeden mesaj olacaktır. İslâmî paradigma ise, bu mesajdan hareket ederek (yani tümdengelim metodunu kullanarak) varsayımlar kurmayı ve bu mesajın doğruluğunu tümevarım metoduyla sınamayı öneren bir paradigmadır.”⁶² Batı bilim çevreleri de, 20. yüzyılın son yıllarında tümevarım ve tümdengelim metotlarını birleştiren bir paradigmaya yönelmişlerdir. Çünkü bilim dünyası, neden-sonuç zincirinin bilinmeyen alanlarına doğru ilerledikçe, bilimler arasındaki sınırların kesin sınırlar olmadığı ortaya çıkmıştır. Kurtkan'a göre, yüzyıllar önce Beyruni'nin işaret ettiği bilimler arası işbirliği, 20. yüzyılda kaçınılmaz bir zaruret olarak karşımızdadır. Kurtkan'a göre, sosyolog, tarihin, antropolojinin, hatta yer yer biyolojinin yardımına muhtaçtır.⁶³

Kurtkan'a göre, Batı'nın ve İslâm dünyasının geçmişte uyguladıkları bilimsel metotlar birbirinden farklı olmuştur. Fakat bu, bilimlerin farklı olması anlamını taşımamaktadır. Bilim her yerde bilimdir ve her bilim Kur'an-ı Kerim'in getirdiği tevhit mesajını doğrulamaktadır. Metotların farklı olması ise önemli değildir. Batı, tümevarım metodunu uygulamıştır. Bu metot, tek tek, somut realite parçalarında tespit edilen aynı neden-sonuç ilişkilerinin genel yani her zaman her yerde geçerli hükümler olarak soyutlanması metodudur. Yani bu metot somut gerçeklerden soyut genel kanunlara ulaşmayı sağlayan tümevarım metodudur. Kurtkan'a göre, İslâm düşünürleri ise, tümevarım ve tümdengelim metotlarını birleştirmişlerdir. İslâmiyet'in "tek varlık" mesajından ve bütün realiteleri birleştiren tevhit edici genel İslâmî hükümden hareket ederek, Batı dünyasının karanlık çağını yaşadığı bir dönemde bu genel hükmün

⁶¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Din Sosyolojisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 374-375.

⁶² KURTKAN BİLGİSEVEN, “Sosyolojinin ve İslâmiyet'in Ortak Kavramları”, s. 38-39.

⁶³ A.g.m., s. 38-39.

doğruluğunu çeşitli realitelerde Kur'an-ı Kerim'in emrettiği şekilde sınamak ve doğrulamak üzere tecrübelerle başlarken tümdengelim metodunu uygulamışlardır. Bu iki metodun birleştirilmesini savunanlar, bugün Batı'da da vardır. Kurtkan, çeşitli ampirik araştırmaların aynı nitelikteki sonuçlarından teoriye veya bilimsel yasaya vardıldıktan sonra, teorinin veya bilimsel yasanın her yeni realitede sınanması için yeniden yapıldığı her bilimsel faaliyeti, tümevarım ve tümdengelim metotlarının birleştirilmesi olarak kabul etmiştir.⁶⁴

Kurtkan'a göre, Müslüman Türk gençliğine düşen görev, bütün bilimsel gerçeklerde olduğu gibi, Kur'an-ı Kerim'den ilham alarak bilimsel araştırmalar yapmaktır. Kurtkan, 11. yüzyılda Türk milletinin yetiştirdiği bilim adamları gibi, tümevarım ve tümdengelim metotlarını birleştirmekle, gençlerin kognitif zenginliğe ulaşacaklarını öne sürmüştür.⁶⁵ Kurtkan'a göre, yapılması gereken, genç nesillere İslâmiyet'in teklif ettiği metodolojik vahdeti, yani tümdengelim ve tümevarım yöntemlerini birleştiren metodolojiyi, en mükemmel metodoloji olarak tanıtmaktır. Ayrıca, Batı biliminin bu yola yöneldiğini izah etmek gerektiğini belirtmiştir. Bu tutumu, bazı İslâm düşünürlerinin hatalı olarak öne sürdükleri gibi Batı karşısında "özür dileyici" değil, bilakis "özür diletici" nitelik taşıyan en doğru tutum olarak dile getirmiştir.⁶⁶

Kısacası, Kurtkan'a göre, metot, araştırma esnasında takip edilecek yol anlamına gelir. Bilimsel çalışmalarda izlenecek metodun, realitenin bütününe ele alması gerektiğini vurgulamıştır. Bütünün bir parçasının ele alınarak incelenmesiyle ortaya çıkan neden-sonuç ilişkisinin, gerçeği bir bütün olarak yansıtmayacağını belirtmiştir. Pozitivizmin ve Amerikan sosyolojinin mikro-sosyolojik alan araştırmalarının güvenilirliğini eleştiren Kurtkan, genel teoriler inşa etmeden küçük alanlarda yapılan çalışmaların yetersizliğini ortaya koymuştur. Kurtkan'a göre, Batı bilim anlayışı, tümevarım metoduna göre hareket ettiği için bütünü görme konusunda yetersizdir. Türk-İslâm düşüncesinde tümevarım ve tümdengelim yöntemleri birlikte kullanılmış ve

⁶⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Türk-İslâm Felsefesi Tarihinin Kur'an ve Furkan Kavramları II", **Türk Dünyası Tarih Dergisi** (iç.), Sayı: 21, Eylül 1988, İstanbul, s. 9.

⁶⁵ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Türk-İslâm Felsefesi Açısından Yaratılış Meselesi Karşısında İlim ve İslâmiyet", s. 144.

⁶⁶ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Batı'da ve Bizde İlim Anlayışı", s. 192.

20. yüzyılın sonlarına doğru Batı bilim çevreleri de bu birlikteliği savunmaya başlamışlardır.

Kurtkan'a göre, birbirinden farklı realitelerin aynı yöntemle incelenmesi mümkün değildir. Fizikî, biyolojik, psikolojik ya da sosyolojik, hangi realite incelenmek istenirse istensin, ortaya çıkan farklı yöntem anlayışları metodolojik bütünlüğün sağlanmasına da engel olmuştur. Akılcı-deneyci, tek sebepli-çok sebepli, içten-dıştan ile bağdaştırıcı yöntemlerin varlığı, söz konusu metodolojik bütünlüğün sağlanmasında engel olarak görülmektedir. Kurtkan, Batı'da akılcı ve deneyci yöntemlerin birbirinden bağımsız olarak kullanılması yönündeki düşüncüyü eleştirmiştir. Metodolojik bütünlüğün sağlanması için deneyci-akılcı yöntemlerin birlikteliğini vurgulamış ve Türk-İslâm kültüründen örnekler vermiştir. Tek sebepli yöntemleri de eleştiren Kurtkan, bilimdeki gelişmeler sayesinde çok sebepli yöntemin kullanılmasının yaygınlaştığını belirtmiştir. Metodolojik bütünlüğün sağlanmasına neden olan bir diğer yöntem farklılığı, içten ve dıştan araştırma yöntemleridir. Kurtkan'a göre, içten ve dıştan araştırma yöntemleri birleştirilmelidir. Bunun da bağdaştırıcı metodolojiyle sağlanacağını öne sürmüştür.

2.3. Sosyal Bilimler Metodolojisi Konusundaki Görüşleri

Kurtkan, sosyal bilimler metodolojisi üzerine kafa yormuştur. Sosyal bilimlerin metodolojik meseleleri üzerine düşünmüştür. Kurtkan'ın sosyal bilimlere yaklaşımı, bütüncü bir bakış açısı ile olmuştur. Parça-bütün ilişkisini göz önünde bulundurmıştır. Parçayı anlamak, yorumlamak ve açıklamak için bütüne bakma gerekliliğinin önemini düstur edinmiştir. Bunu yaparken Kurtkan, neden-sonuç ilişkisinin üzerinde sıklıkla durmuştur. Kurtkan'ın sosyal bilimler metodolojisi üzerine fikirlerinin arka planında, birlik ve bütünlük anlayışı, çok sebeplilik, parça-bütün ve neden-sonuç ilişkilerinin birlikteliği yer almıştır. Sosyal bilimlerde yapılacak ampirik çalışmaların izlemesi gerektiği yolu, bu birliktelik üzerine inşa etmiştir.

Kurtkan'a göre, her ampirik araştırma, nispeten küçük bir realite parçasının problemlerini, bunları doğuran nedenleri teşhis etmek suretiyle, halletme hedefini gütmüştü. Fakat bu realite parçasının daha büyük bir gerçekliğin içinde yer aldığı önemli bir durumdur. Kurtkan'a göre, bu büyük çerçeveye ait genel mahiyetteki bazı özellikler, küçük realitelerin problemlerinde açığa çıkan bir temel durum olabilir. Keza,

bu küçük realite bölümlerinin zamanlı olan problemlerinin her zaman için geçerli bazı genel nitelikteki neden-sonuç ilişkilerine dayanması mümkündür. Kurtkan, küçük bir realite üzerine yapılacak alan araştırmasında, zaman-mekan kavramları göz önünde bulundurularak, neden-sonuç ilişkisinin ön planda tutulması ile birlikte, küçük realitenin problemlerinin daha anlaşılır hale geleceğini öne sürmüştür. Her uygulamalı araştırmada, aktif gözleme girişmeden önce, araştırmacı, öncelikle incelediği sınırlı realite için bir varsayım kurmak zorundadır. Kurtkan'a göre, söz konusu aktif gözlem, bu varsayımın sınanması anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra, pasif gözlemlerden elde edilen izlenimler kapsamlı bir teorinin genel hükümleri ile karşılaştırılarak yorumlandıktan sonra varsayımların sınanması daha sağlam bir şekilde ve daha rahatlıkla yapılabilecek bir sınama işlemidir.⁶⁷

Kurtkan'a göre, bir alan araştırmasının yapılabilmesi için, teori, varsayım ve alan araştırması üçlüsü ahenkli bir bütünlük sergilemelidir. Bir araştırmanın yapılabilmesinde dikkate alınacak olan teorilerin her zaman güvenilebilir özelliklerde olmayacağını da ifade etmiştir. Çünkü, benzer ya da farklı olgulara yönelik teorilerin, bilim tarihinin herhangi bir zaman ve mekan sınırında sahip olunan bilgi seviyesi bakımından ele alındığında eksik ve yetersiz olacağını vurgulamıştır. Kurtkan, söz konusu yetersizliğin, hem kullanılan yöntemlerin eksikliğinden hem de araştırma yapılan zaman dilimindeki teknolojik seviyenin düşüklüğünden ileri gelebileceğini dile getirmiştir. Buna ek olarak, yapılan araştırmaların sınırlı bir realiteyi kapsamasını, araştırmacının tek bir neden ya da yönden araştırma alanına yaklaşmasını ve sırf akılcı ya da ampirik verilere dayalı olarak teori üretmesini, mevcut teorilerin hepsinin bir araştırmacı açısından güvenilir olmayacağı anlamına geldiğini belirtmiştir.⁶⁸

Kurtkan'a göre, teori, mantıkî bakımdan birbiri ile alakalı olup, birbirine zıt düşmeyen ve kendilerinden sınanabilecek varsayımlar çıkarılabilecek olan kavramlar, ifadeler ve fikirler sistemidir. Bu özellikleri ile teoriyi, hem bir araç hem de bir hedef olarak nitelendirmiştir. Kurtkan, teoriyi, öncelikle bir hedef (sonuç) olarak kabul etmiştir. Ona göre, somut ve küçük realitelerde yapılan araştırmaların sayısı arttıkça bunların ortaya koyduğu bazı ortak gerçeklerin daha büyük bir çerçeve için geçerli olduğu anlaşılabilir. Bu çerçevenin genişliği tarih (zaman) ve toplum (mekân) boyutları

⁶⁷ KURTKAN BİLGİSEVEN, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, s. 138.

⁶⁸ ÖZKUL, "Âmiran Kurtkan Bilgiseven (1926-2005)", s. 146.

içinde ortaya çıkabilir. Her iki halde de teori, somut araştırmaların genel sonucu veya hedefi olarak görülebilir. Bir defa ortaya konduktan sonra artık bir araç rolünü oynar. Çünkü öne sürdüğü fikirlerin çerçevesi içine girdiği düşünölebilen neden-sonuç ilişkilerinin yer aldığı realite bölümleri için bazı varsayımlarla sınanması, gerekli ön fikirlere zemin hazırlayabilir. Böylece teori, hem birçok araştırmanın hedefini (sonucunu) teşkil eder, hem de yeni araştırmalara zemin hazırlar.⁶⁹ Kurtkan, özellikle, teori ile ampirik araştırmayı birleştiren bağıın varsayım olduğunun altını çizmiştir.

Kurtkan, sosyal bilimlerde yapılacak alan araştırmalarında realitenin sahip olduğu problemlerin çözümünde teori, varsayım ve alan araştırması birlikteliğini önemi üzerinde fazlaca durmuştur. Bir teoriden birçok varsayım çıkarılabilir fakat teorinin de güvenilir olup olmadığı, araştırma açasından önemlidir. Kurtkan, güvenilir olan ve güvenilir olmayan teorileri de açıklamıştır. Acaba teoriyi, realiteye ait gözlemlerden tamamen uzak kalarak bir masa başı çalışması ile kurabilmek mümkün müdür? Veya, hiç bir zihnî muhakeme yapmadan ve sezgici aklın hiç bir yardımına dayanmadan, sadece realiteye ait bazı olayları gözlemlemekle sağlam bir teoriye ulaşabilmenin imkânı var mıdır? sorularını dile getiren Kurtkan, her zaman güvenilebilecek teorilere ulaşabilmenin imkânı olmadığını, güvenilemeyecek teorilerin özelliklerini açıklayarak yanıtlamıştır.⁷⁰

Kurtkan, güvenilemeyecek teorilerin özelliklerini üç başlıkta irdlemiştir. Bu özelliklerden birincisi, sırf zihnî spekülasyon ve sırf ampirik çalışmaya dayalı teorilerin yetersizliğidir. Kurtkan'a göre, sosyal araştırmanın varsayıma dayandırılması ve bu günün problemleri bakımından geçerli bir varsayımın kurulabilmesi için, bu varsayımın dayandırılacağı teori, tarihî gözlemlerden ortaya çıkan ortak ve soyut neden-sonuç ilişkilerini ortaya koyması gerekir. Güvenilemeyecek teorilerin ikinci özelliği, fazla gözlem yapılmayan teorilerin yetersizliğidir. Buna göre, Kurtkan, sosyal araştırma faaliyeti için güvenimize layık olabilecek teorinin, mümkün olduğu kadar çok değişkeni ele alan, daha geniş bir realite sahasını, daha iyi ve daha basit olarak izah eden teori şeklinde olacağını ileri sürmüştür. Üçüncü özellik ise, tek yönlü teorilerin yetersizliğidir. Kurtkan, tek yönlü teorileri, "toptan bütönlükçü, atomist ve ikili (dikotomi)" teoriler olarak üçe ayırmıştır. Kurtkan'a göre, bu teoriler, sosyal

⁶⁹ KURTKAN BİLGİSEVEN, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, s. 139.

⁷⁰ A.g.e., s. 147.

araştırmaların varsayımlarını çıkarma hususunda bir ereve rolünü oynayabilecek teoriler değildir. Bu nedenle, sosyal bilimlerde sırf deneyci metoda dayanarak oluşturulacak teorilerin sınırları ve güçlükleri nedeniyle güvenilemeyeceğini ifade etmiştir.⁷¹

Kurtkan, sosyal bilimler alanında yapılacak araştırmalar için güvenilir teorilerin bir takım özelliklere sahip olması gerektiğini söylemiştir. Kurtkan'a göre, öncelikle, bütün zamanlarda ve mekânlarda geçerli olabilecek bir teoriyi teşhis edebilmek için, sosyal realitede belirli bir sonucun özelliklerinin belirlenmesinde rol oynayan bağımsız değişkenlerin hepsine işaret edip etmediğine bakılmalıdır. Kurtkan, bağımsız değişkenlerin birbirlerine olan karşılıklı etkilerinin sonuçlarını dikkate alabilen teorilerin en mükemmel teoriler olduğunu iddia etmiştir. Buna göre, güvenilebilir teorilerin i ve dış etken durumundaki maddi veya manevi faktörleri her zaman ve her toplumda, değişmez tek eksen olarak öne süren tekelci bir görüşten uzak olmaları gerektiğini belirtmiştir.

Kurtkan'a göre, bir teorinin, sosyal araştırmalar bakımından, kendi içinde sağlam bazı varsayımlar çıkarılması hususunda elverişli olabilmesi için, çok yönlü bir izah tarzını benimsemiş olması gerekmektedir. Aksi takdirde, kalitatif ve kantitatif analizlerin yapılmasının imkânsız olacağını ifade etmiştir. Kurtkan, tek yönlü ve tek faktörle yapılan izahları, bağımlı değişkenin etkilendiği birçok bağımsız değişkenin bir analizle ortaya koyamayacağı izahlar olarak grmştir.⁷²

Kurtkan, sosyal bilimler metodolojisinde, sosyal araştırmanın, bilgiyi toplama ve bilgiyi lme şeklinde iki pratik gayesi olduğunu ileri srmştir. Kurtkan'a göre, sosyal realitenin tamamını incelemek imkânsızdır. Bu durumu, çalışmaya konu olan bireylerin tamamının gözlemlenmesinin hem uzun zaman alacağı hem de böyle bir araştırmanın çok pahalıya ml olacağı şeklinde açıklamıştır. Buna göre, yapılacak araştırmalarda bilgi toplamak amacıyla, incelenecek realitenin bütününü temsil edebilecek özelliklere sahip bir örnek nüfus parçasının seçilmesi gerektiğini söylemiştir. Yapılan bu işin adına

⁷¹ A.g.e., s. 147-156.

⁷² A.g.e., s. 157.

örnekleme yoluyla bilgi toplama işlemi ve söz konusu nüfus parçasına da örneklem adı verildiğini izah etmiştir.⁷³

Kurtkan, örnekleme faaliyetinin, incelenecek olan büyük grubun bütün özelliklerini temsil eden bir küçük nüfusun belirli kurallara uyulmak suretiyle seçilmesi işleminden ibaret olduğunu belirtmiştir. Kurtkan'a göre, örneklem, temsil ettiği nüfus kategorisinin, parlak yüzü dış bükey olan muntazam bir küresel aynadaki küçülmüş görünüşü gibi olmalıdır. Yani, küçük olmakla beraber, büyük grubun bütün özelliklerini bir aynadaki görüntü gibi aksettirmelidir. Fakat küçüklük, kesinlik kuralının izin verdiği ölçüde olmalıdır. Kurtkan'a göre, büyük grubun önemli, fakat pek az birey üzerinde gözlemlenen özelliklerinin, çok küçültülmüş bir örnekleme görülme ihtimâli yoksa, söz konusu örneklemin bize vereceği bilgilerde, kesinlik ve doğruluk vasfı bulunmayacaktır. Aynı zamanda, örneklemin, öğrenmeyi istediğimiz bilgileri bize mümkün olduğu kadar ekonomik bir şekilde, yani az masrafla sağlayabilmesi gereklidir.⁷⁴

Kurtkan, örneklemin bir takım karakteristik özelliklerinden bahsetmiştir. Bu özelliklerden ilki, kesinlik ve doğruluk şartının izin verdiği ölçüde küçük olması; ikincisi, asgari masrafla en doğru bilgiyi elde edilebilecek kadar ekonomik olması; üçüncüsü, olasılık yöntemi ile bilgi toplamamızı kolaylaştıracak derecede birbirinden bağımsız değişkenlere tabi olması; dördüncüsü, ölçme teknolojisinin izin verdiği ölçüde hızlı bir şekilde bilgi toplamaya elverişli olmasıdır.⁷⁵

Kurtkan, örneklemin karakteristik özelliklerine uyan bir örnekleme teşkil edebilecek bireyleri seçebilmek adına bir takım örnekleme yöntemlerinden söz etmiştir. Bu yöntemleri, "basit tesadüfi örnekleme", "tabakalı, basit, tesadüfi örnekleme", "kümelere göre örnekleme", "kota örnekleme" ve "panel" şeklinde sıralamıştır. Bu yöntemler içerisinde basit tesadüfi örnekleme yönteminin uygulanabilmesi için, araştırmaya katılan bireylerin istatistikî bakımdan birbirlerinden bağımsız olmaları ve bütün bireylerin tam bir listesinin mevcut olması gerekmektedir. Bu iki şart, her zaman kolaylıkla gerçekleştirilebilecek şartlar olmadığından, tesadüfi örnekleme yöntemi bütün araştırmalar için uygun sayılabilecek bir yöntem değildir. Kurtkan, basit tesadüfi

⁷³ A.g.e., s. 203.

⁷⁴ A.g.e., s. 203-204.

⁷⁵ A.g.e., s. 204.

örnekleme yönteminde yapılması gerekenleri, “tesadüfi örneğin seçilmesi”, “örnekleme ait ortalama, dağılım ve yüzdelerin tespiti”, “örnekleme ait veriler yardımıyla büyük gruba ait verilerin hesaplanması”, “örneklem hacminin tayini”, “örneklem yeniden gözden geçirilmesi”, “soruların hazırlanması”, “cevapların kaydı”, “örnekleme metodunun yetersiz olduğu hususlarda onu tamamlayan merkezileştirilmiş mülakatların yapılması” şeklinde açıklamıştır.⁷⁶

Kurtkan'ın ifade ettiği örnekleme yöntemlerinden ikincisi "tabakalı, basit tesadüfi örnekleme" yöntemidir. Buna göre, ana kütle için tabakalara ayrılarak her tabaka için ayrı ayrı bir örneklem seçilmesinden ibaret olan tabakalı örnekleme yöntemi, bu örneklerin birleştirilmesinden meydana gelen örnek kütlede, bütün tabakaların kendi karakteristiklerine ve kendi önem derecelerine göre temsil edilmesini temin eder. "Kümelere göre örnekleme" yöntemi, nüfusu oluşturan bireylerin tek tek dikkate alınarak, bunların içinden örneklem seçilmesinin çok pahalı olduğu hallerde uygulanan bir yöntemdir. "Kota örnekleme", diğer tesadüfi yöntemlerden farklılık göstermektedir. Bu örnekleme yönteminde, incelenecek olan nüfusun öncelikle bir modeli çizilir. Örneğin, gelir kriterine göre belirli sosyal tabakalar, bu tabakalarda yer alan belli meslek grupları, bunlardaki aile reislerinin konut sahibi veya kiracı olma durumları, genel sayım veya istatistikler yardımıyla bir model olarak tespit edilebiliyorsa, araştırmacının bu karakterleri, genel nüfustaki önem dereceleri nispetinde ihtiva eden bir örnekleme bizzat seçmesi söz konusudur. "Panel" yönteminde güdülen gaye, araştırma cetvelindeki herhangi bir soruyu cevaplandıran, aynı örnekleme'deki aynı bireylere, farklı zamanlarda, aynı sorunun yöneltilmesiyle bilgi alma gayesidir.⁷⁷

Kurtkan'a göre, örneklemeden başka yollarla bilgi toplamak mümkündür. O, örnekleme yoluyla belirli konularda araştırma yapılarak, amaca ulaşmanın mümkün olmadığını öne sürmüştür. Ampirik araştırmalar çoğu kez küçük bir realitedeki problemlerin ayrıntılı olarak aydınlatılması hedefini güttüklerini ifade eden Kurtkan'a göre, bir çok hallerde küçük realitelerin problemlerinden ziyade genel problemler veya toplumun büyük bir kesimini ilgilendiren ana davalar önem taşıyabilir ve bunların aydınlatılmasına ihtiyaç duyulabilir. Bu ihtiyacın giderilmesi noktasında karşılaştırma yönteminden söz etmiştir. Kurtkan'a göre, örneklemeden başka bilgi toplama,

⁷⁶ A.g.e., s. 204-229.

⁷⁷ A.g.e., s. 231-239.

"dökümanların yorumlanması" ve "müşâhedeler, envanterler ve monografiler" yöntemleri ile gerçekleştirilebilir.⁷⁸

Kurtkan'a göre, bilgi toplama adına yapılacak araştırma, bir işbirliği ve ekip faaliyetidir. Her sosyolojik araştırmada, örneklem hacminin tespitinden, tabloların doldurulmasına kadar bütün sayısal işlemler, araştırma ekibindeki istatistikçiler tarafından yapılır. Ekonomik araştırmalarda anlamlılık testlerini yapma işi de istatistikçilere ait bir iştir. Sosyal realitenin kapsamlılık ve karmaşıklık özelliğinden haberli olan bir istatistikçi, sosyolojik bir araştırmanın tablolarındaki kaçınılmaz bazı anlamsızlıkları testlerle sergileme eğilimine pek kapılmaz. Çünkü, varsayımlarımızı ve sorularımızı hazırlarken, bazı faktörleri görememiş olmamızdan kaynaklanacak ve etkisi gizli veya aşikar bir şekilde tablolara mutlaka yansımış olacak bu faktörlerin rolünü ancak alana inen sosyolog fark edebilir. Kurtkan'a göre, bu fark ediş, ancak alanda mümkündür.⁷⁹

Kurtkan, sosyal bilimler metodolojisinde bilgi toplama işlemini ele alırken, bu işlem esnasında bilginin nasıl aktarılacağı hususunda, bilgiyi aktarma tekniği konusunu değerlendirmiştir. Kurtkan'a göre, toplanan bilginin genellikle kendileri ile mülakat yapılan bireylerden aktarılan ve cevaplarda yer alan bilgilerdir. Örnekleme ve örneklemeden başka bilgi toplama metotlarından hangisi uygulanırsa uygulansın, uygulanan bu metotla toplanan bilgi, bireylerden araştırmacıya aktarılan bilgidir. Kurtkan, bilgiyi aktarma tekniğini iki aşamada açıklamıştır. Bunlardan birincisi, bilginin, bilgiyi veren bireyden araştırmacıya aktarılması aşamasıdır. Bu aşamada aktarılan bilgiler, cevap cetvellerine kaydedildiğini belirtmiştir. İkinci aşamayı ise, toplanan bilgilerin cevap kâğıtlarından tasnif makinelerine aktarılması aşaması olarak açıklamıştır.⁸⁰

Kurtkan, iki aşamada toplanan bilginin aktarılması işleminde her aşamanın, kendi içerisinde bir takım usullere göre gerçekleştiğini söylemiştir. Kurtkan'a göre, bilginin, bilgi veren araştırmacıya aktarılması için "yüz yüze mülakat usulü", "postalama usulü", "toplanan bilginin sıhhatini kontrol etme usulü" kullanılmıştır.

⁷⁸ A.g.e., s. 240-241.

⁷⁹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Sosyolojik Alan Araştırmalarında Anlamlılık", **Türk Sosyoloji Dergisi** (iç.), Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, Yıl: 2, Sayı: 2, İstanbul, 1996, s. 6.

⁸⁰ KURTKAN BİLGİSEVEN, **Sosyal İlimler Metodolojisi**, s. 250.

Bilginin cevap kağıtlarından, işleme makinelerine aktarılması ise, "kodlama" ve "cetvelleme" usulleri ile gerçekleşmiştir.⁸¹

Kurtkan'ın sosyal bilimler metodolojisi içerisinde ele aldığı bilginin toplanması ve bilginin aktarılması konuları, bilgiyi ölçme konusu ile daha anlaşılır hale gelecektir. Kurtkan, sosyal bilimlerde bilginin ölçülmesi işleminin fen bilimlerinde bilginin ölçülmesi işleminden farklılık gösterdiğini vurgulamıştır. Her ne kadar farklılıklar söz konusu olsa da, bütün bilimlerde bilginin ölçülmesi işleminin gerçekleştiğini dile getirmiştir. Çünkü, bütün bilimlerin üç genel şartı yerine getirmediği takdirde bilim hüviyetini taşıyamayacağını kabul etmiştir. Bu genel şartların başında, ölçü ve ölçüm işlemlerine elverişlilik şartı gelmektedir. Kurtkan'a göre, sosyolojiden daha evvel pozitifleşen bilimler, ölçüm işlemlerine daha elverişli olan realitelerin bilimleridir. Fizik, kimya gibi bilimler ölçüye elverişli bilimler olarak ön plana çıkmaktadır. Kurtkan'ın asıl üzerinde durduğu husus, bütün bilimlerde ilerlemenin ancak ölçü metotlarının geliştirilmesi sayesinde mümkün olmasıdır.⁸²

Sosyal bilimlerin bilim kimliği kazanması için gerekli gördüğü şartlardan birisi olan bilginin ölçümü konusu sosyoloji için de geçerli bir durum olduğu söylenebilir. Kurtkan'a göre, ölçme işleminin başarılı olabilmesi için yerine getirilmesi gerekli olan şartlar, bütün ölçü araçlarının kullanılması halleri için geçerli olan genel şartlardır. Fakat, ölçü araçları birbirinden çok farklı olan ölçme şekilleri ile bizi karşı karşıya bırakacak kadar farklıdırlar. Kurtkan, söz konusu farklılıkları göz önünde bulundurarak, sosyolojik ölçü araçlarını açıklamıştır. Kurtkan'ın açıkladığı sosyolojik ölçü araçlarından ilki, Thurstone ölçeğidir. Thurstone ölçeğini, tipik bir aralıklı ölçek olarak ele almıştır. Ona göre, Thurstone ölçeği, herhangi bir araştırmada kullanılacak bir ölçek olarak düzenlenebilmesi için ilk olarak yapılacak iş, araştırılacak konu hakkında bireylerin çeşitli ifadelerle belirtmiş oldukları kendi tutumlarına ait en az 100 ifadeyi toplamak ve bunları örneğin 11 kategoriye göre, birbirinden bağımsız bölümlere tasnif etmektir. Bu 100 ifadenin elde edilmesi için, yapılan mülakatlardan toplanan yüzlerce ifade içinde muğlak ve birbirinin aynı olanlar atılarak, en fazla taraftarlık kutbundan en fazla aleyhtarlık kutbuna kadar sıralanabilen söz konusu 11 kategoriye girebilecek

⁸¹ A.g.e., s. 250-255.

⁸² A.g.e., s. 257.

ifadeler seçilir. Böylece araştırmacı, sadece aralıkları ve bunlara göre belirlenen bireyler arası mesafeyi bilmek ister.⁸³

Kurtkan'ın toplanan bilginin ölçülmesiyle ilgili olarak ele aldığı ikinci ölçü aracı, "Likert ölçeği"dir. Kurtkan'a göre, Likert ölçeğinde, ölçek tablosunun inşa edilmesi Thurstone ölçeğinden daha kolaydır. Bu metotta çok sayıda önerme, çok sayıda insana dağıtılarak bunların cevapları değerlendirilir. İfadelerin her biri beş şıklı olup, "hiç uygun görmemek, uygun görmemek, tarafsızlık, uygun görmek ve çok uygun görmek" gibi dereceleri ihtiva etmekte ve bu şıklar sırasıyla 5, 4, 3, 2 ve 1 rakamlarıyla değerlendirilerek cevap verilmesi, yöntemin kuralını teşkil etmektedir. Birçok bireye dağıtılan bazı sorular içinden uygun ölçek sorularının seçilebilmesi için, her bireyin, her biri beş şıklı olan bu ifadelere verdiği notlar, soruların işaretlenen şıklarının (derecelerin) puanları itibariyle toplanır. Her bireyin, tüm ifadelere verdiği notların şıklara göre toplamından meydana gelen toplam ile, tek bir ifadeye verdiği cevap karşılaştırılır. Bundan sonra tek tek aynı konu hakkında düzenlenmiş ve beş şıktan oluşan sorularda bütün şıklara verilen cevapların not toplamı ile tek şıkka verilen cevaplar arasında yüksek korelasyon göstermeyen ifadeler ölçekten çıkarılır. Yüksek korelasyon gösteren ifadeler ölçek tablosunun ifadeleri olarak kabul edilir. Kurtkan'a göre, Likert ölçeği, ölçek tablosunun inşa edilmesi bakımından, Thurstone ölçeğinden daha kolaydır.⁸⁴

Kurtkan'ın sosyal bilimler metodolojisinde değindiği bir diğer ölçü aracı, "Guttman ölçeği" olmuştur. Kurtkan'a göre, Guttman ölçeğinin esasını teşkil eden Scologram analizinde, tek bir boyut içinde yer alan hiyerarşik kuvvet derecelerinin tespiti söz konusudur. Bundan ötürü Guttman ölçeğinin, daha önceki ölçeklere göre en mükemmel tutum ölçeği olduğunu ileri sürmüştür. Guttman ölçeğinin, daha önce ele alınan diğer ölçeklerden üstün olan özelliği, bir boyut esasına göre ölçme işleminin başarılmasına imkân verebilmesindedir. Kurtkan, bu ölçekle yapılan işlemlerde kapalı evreni temsil eden sorulardan bir örnek liste seçileceğini ve bu soruların derecelendirme kabiliyetleri bakımından teste tabi tutulacağını söylemiştir. Kurtkan'a göre, bu test,

⁸³ A.g.e., s. 263-264.

⁸⁴ A.g.e., s. 266-267.

soruların aynı tutum boyutuna ait sayılabilirlik kabiliyetlerinin sınanmasından ibarettir.⁸⁵

Kurtkan'a göre, alan araştırmasında başarılı olmanın yolu sadece alana inmek ve anlamaktan ibaret değildir. Her araştırmacı saha çalışmasına başlamadan önce, sahada nelere yöneleceğini belirleyen bir varsayım kurmak zorundadır. Kurtkan, sosyal araştırmalarla sosyolojik araştırmaların birbirinden farklı özelliklere sahip olduğuna dikkat çekmiştir. Ona göre, sosyal araştırmalar herhangi bir sosyal bilimin ilgi alanına giren konuların araştırılması anlamına gelir. Sosyolojik araştırmaların, bütün sosyal bilimlerin ilgi alanına giren konuların hepsini kapsayıcı bir özellik taşıdığını ifade etmiştir.⁸⁶ Bu hususta, Kurtkan şöyle demiştir: “Biz sosyologuz. Sosyolog, policausal-çok sebepli düşünür. Tek sebebe bağlandınız mı “izm” oluyor. Bilimler de çok sebepli davranıyor. Sosyal bilimler çok sebeplidir.”⁸⁷ Kurtkan, sosyal bilimlerin çok sebepliliğe dayanmasına bağlı olarak, sosyolojik araştırmalarda bir takım güçlüklerin olduğunu ortaya koymuştur.

Kurtkan, sosyal bilimler politikasını, bilimsel gerçeklerin, sosyal hayatın düzenlenmesi ve yönlendirilmesi hususunda yol gösterici olarak kullanılması şeklinde tarif etmiştir. Kurtkan'a göre, bu tariften hareketle, ahlâkî hükümlerin böyle bir politika anlayışı karşısında yer alabilecek bir teoriler kategorisi teşkil ettiği ortaya çıkabilir. Kurtkan, olması gerekenden hareket eden ahlâkî hükümleri tümdengelim metodunun bir neticesi olarak kabul edilirse, deneyden önce edinilmiş peşin hükümden (kablî'den) kurtulmanın yolu ve çaresi olarak tümevarım metodunu gösteren düşünürlerin çoğunda bizzat peşin hüküme ve tümevarım yöntemine dönüş hareketini gerçekleştirebileceğini gözlemlemiştir.⁸⁸

Kurtkan'a göre, sosyal bilimler alanında, 20. yüzyılda tarihin, pasif bir gözlem sahası ve varsayım ilham etme kaynağı olarak önemli bir fonksiyonu bulunmaktadır. Bu fonksiyondan layıkıyla istifade etmesini bilenler haklı olarak bazı temel faktörlerin, her devrin müşahhas problemlerinin temelinde yer alan değişmez bir unsur ile ilişkili

⁸⁵ A.g.e., s. 267-269.

⁸⁶ ÖZKUL, “Âmiran Kurtkan Bilgiseven (1926-2005)”, s. 147.

⁸⁷ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Sosyolojik Açıdan İslâmiyet ve İslâmî Kavramlar**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 18.

⁸⁸ KURTKAN, **Genel Sosyoloji**, s. 40.

olduğunu ispat edebilirler. Yeter ki buldukları unsur gerçekten bütün çağların ve bütün toplumların somut realitelerinin temelinde olsun ve süreklilik özelliğine sahip bulunabilsin.⁸⁹

Sosyal realitenin dış kabuğu durumundaki neden-sonuç ilişkilerinden ziyade iç bünyeye nüfuz etmeye çalıştıklarını belirten Kurtkan, aksi halde neden-sonuç ilişkilerinin tetkikinde sosyolog, tıpkı suyun niçin yüz derecede kaynadığını bilemeyen fizikçi gibi olacağını ileri sürmüştür. Ona göre, fizikçi de neden-sonuç olayları zincirine dıştan bakar ve iç bünyesine nüfuz edemez. Fizikçinin neden-sonuç ilişkisinin özüne nüfuz edemeyişini gösteren en iyi örnek olarak, suyun yüz derecede kaynamasını ele almıştır.⁹⁰ Suyun niçin bir veya eksi bir derecelerde değil de sıfır derecede buzlaştığını ve neden doksan dokuz yahut yüz bir derecelerde kaynamayıp da yüz derecede kaynadığını bilmediğini dile getiren Kurtkan'a göre, fizikçi hiç değilse suyun kaynama noktasının kesin başlangıcının yüz derece olduğunu tespit etme imkânına sahiptir. Sosyal realitede ise böyle bir imkân bulunmadığını ifade eden Kurtkan, sosyal realitenin çok sebepli bir realite olduğunu ve bundan ötürü her zaman her yerde sabit başlangıç noktası tespit edebilmek üzere sosyal olaylardaki neden-sonuç ilişkilerinin de iç bünyesine nüfuz edilemeyeceğini açıklamıştır.⁹¹

Kurtkan'a göre, tarihî metot, 20. yüzyılda sosyologların yeniden önem vermeye başladıkları bir metot olmuştur. Tarihî metodun, sosyologlara, bir fizik laboratuvarında tekrarlanması mümkün olan fizikî olaylar gibi, tekrar tekrar meydana getirilip gözlemlenmesi mümkün olmayan sosyal olayların tarih içerisinde kendiliğinden vuku bulan tekrarlanışlarını gözleme imkânı vereceğini söylemiştir. Fransız İhtilali'ni yeniden meydana getiremeyeceğini belirten Kurtkan, tarihteki bazı ihtilâllerin tetkik edilerek bu pasif gözlemden sonra, ihtilâllerin hangi özelliklere sahip toplumlarda hangi şartlar altında meydana geldiklerine dair bir varsayıma ulaşılabileceğini ileri sürmüştür. Bundan sonra tarihteki bütün ihtilâlleri bu varsayımın ışığı altında tetkik etmek üzere tarihe yeniden, gözlemci bir bakış açısıyla bakıldığında, bu defaki gözlemin aktif bir

⁸⁹ A.g.e., s. 37-38.

⁹⁰ KURTKAN BİLGİSEVEN, **İlm-i Ledün (Genel Teoloji)**, s. 22.

⁹¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Önemi, Tarifi, Konusu ve Özellikleri İle İlm-i Ledün", s. 19-20.

gözlem olacağını iddia etmiştir. Kurtkan'a göre, 20. yüzyılda sosyoloji, tarihî metoda bilinçli bir şekilde yönelerek önemli bir gelişmeye imza atmıştır.⁹²

Kurtkan'a göre, sosyoloji, sosyal yapı ve sosyal değişme ile bütüncü bir görüş açısından ilgilenir. Sosyoloji, kültürün vasıflarına ve değişmelerine özellikle ilgi duyan bir bilim dalıdır. Sosyolojinin bütüncü özelliği, 20. yüzyılda aşırı uzmanlaşma yöneliminden doğmuştur. Bu özelliği ile sosyoloji, topluma işleyen bir bütün gözü ile bakar. Kurtkan, çeşitli sosyal bilim alanlarında uzmanlaşanları, bir otomobil fabrikasındaki uzmanlara benzetmiştir. Ona göre, bunlardan her biri belirli bir parça üzerinde ihtisas sahibidir. Ancak bu fabrikada otomobile "işleyen bir bütün" gözü ile bakan ve parçaların birbirine ne dereceye kadar uyum sağladığını, aksayan bir hususun olup olmadığını inceleyen son bir uzman mutlaka bulunacaktır. Aksi takdirde otomobilin bir bütün olarak yapısı ve işleyişi kontrol altına alınmayacak ve ayrı ayrı parçaların mükemmelliğini temine yarayan uzmanlıklar işe yaramayacaktır. Kurtkan'a göre, toplum hayatını ilgilendiren sosyal bilimler söz konusu olduğu zaman, bu bütüncü görüş sahibi olan bilim, sosyolojidir. Şu halde sosyoloji, diğer sosyal bilimlerin buluşlarından istifade etmeye daima muhtaçtır. Kurtkan, diğer sosyal bilimlerin de, sosyolojiye, özellikle de sosyolojinin sosyal yapı ve değişme temayülleri hakkında bütüncü görüşle ortaya koyduğu gerçeklere ve gözlemlere daima muhtaç olduklarını ifade etmiştir. Aksi takdirde, bilimlerin sosyal hayatla ilgili ve sosyal hayata fayda sağlayıcı bir metot ve bir bilim politikası çizebilmeleri veya hiç değilse bunu doğru olarak yapabilmeleri mümkün değildir.⁹³

Sosyolojinin inceleme alanı, sosyal ilişkiler, kurumlar ve bunların sosyal yapı ve değişme ile ilişkileridir. Kurtkan'a göre, bu ilişkilerin ele alınması bakımından maddî ve manevî kültürün taşıdığı önem yadsınamaz. Kurtkan'a göre, sosyolojinin alanı, diğer sosyal bilimlerin alanından maddî sınırlarla ayrılması mümkün bir alan değildir. Çünkü bütün diğer sosyal bilimler (meselâ, hukuk, iktisat, mâliye) de sosyal ilişkilerle ilgilidir. Sosyal bir varlık olan insan hayatının hukukî, iktisadî, mâlî cepheleri de vardır ve bunların konusuna giren münasebetlerin sosyal ilişki olmadığını iddia edebilmeye imkân yoktur. O halde, sosyolojinin alanı olarak açıkladığımız sosyal münasebetler ve örgütler, aynı zamanda diğer sosyal bilimlerin de alakadar oldukları sosyal realitedir.

⁹² KURTKAN, Âmiran; **Sosyoloji**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 20.

⁹³ KURTKAN, a.g.e., s. 15.

Fakat bütün sosyal bilimler, sosyal realite dediğimiz araştırma ve gözlem alanı üzerinde çalıştıkları halde, onların bu alanı incelerken ilgilerini topladıkları odak noktaları birbirinden farklıdır. O halde aynı realiteyi ele alan sosyal bilimlerin konuları birbirinden farklı olmaktadır. Çünkü bu bilimlerin her biri sosyal olaylar âlemini farklı bir görüşle, değişik bir inceleme ve müşâhedeye imkân veren özel bir alaka ile kendilerine konu olarak alan bilimlerdir. Bundan ötürü, sosyal bilimlerin konuları birbirinden farklı olmakla beraber, hepsi aynı sosyal realite ile meşgul oldukları için, bu bilimlerin birbirinden kesin, maddî sınırlarla ayrılmış, birbirleri ile hiç ilişkisi olmayan bilimler kabul edilmeleri mümkün değildir. Buna rağmen, bunlardan her birinin konuları ayrı ayrıdır.⁹⁴

Comte, sosyal realitenin bilimsel bilgisini elde edebilmek için zihnin teolojik ve metafizik safhalardan kurtularak pozitif bilim safhasına ulaşması gerektiğini ve sosyolojinin kendine has kanunlara tâbi olan toplumsal olayları teşhis imkânını elde etmedikçe sosyoloji hüviyetini kazanamayacağını savunduğu halde, metafizik, hatta dinî bir fikir öne sürmekten kendini kurtaramamıştır. Comte'un öne sürdüğü bu fikir, insaniyet fikridir. İnsanlık ismini verdiği bir metafizik düşünceyi nazariyesinin temel taşı olarak ele alan Comte'a göre, toplumsal dinamiğin görevi, hareket halindeki sosyal hayatı incelerken, insanın yapı ve teşekkülünde tohum halinde bulunan asıl yapının yani beşerî tabiatın gerekliliklerini göz önünde bulundurmaktadır. Tarihî yöntem bu gaye ile kullanılmalıdır. Beşerî tabiatı iki ana temayül vardır: Bunlardan birincisi, toplumsallık, ikincisi ise, mükemmelleşmeye elverişliliktir. O halde düşünerek değil, kendiliğinden ve içgüdülerimize uyarak yaşadığımız sosyal hayat, toplumsallık temayülümüzün gittikçe mükemmelleşen teşekküllerle açığa çıkan "olgunlaşmaya elverişli temayülümüz"le atbaşı gittiğini belli etmektedir. Comte, böylece insaniyetin futuhatçılık ve istilacılıktan, müdafaacılık ve sınai hayata doğru ilerlemekte olduğunu ifade etmektedir. O halde toplumsal hayatta olması gereken durum, olandan sıyrılarak uyaracağımız bu olgunlaşma temayülünün kuvveden fiile geçmesidir.⁹⁵

Kurtkan'a göre, sosyolojinin tek taraflı izahlardan kurtularak "bütüncü" ve "çok sebepli" bir nitelik kazanabilmesi uzun bir devreyi kaplamış ve 20. yüzyılda bu özellikler sosyolojiye mal edilebilmiştir. Bundan ötürü İslâmiyet'in, sosyal olayların

⁹⁴ A.g.e., s. 1-2.

⁹⁵ KURTKAN, *Genel Sosyoloji*, s. 40-41.

sebepleri hakkında öne sürdüğü düşünce sistemi ile sosyolojinin bazı meselelere 20. yüzyıldaki bakış açısının mukayese edilmesi son derece ilgi çekici sonuçlar vermektedir.⁹⁶

Kurtkan'a göre, teorik ve uygulamalı metotları kullanma özelliği bakımından sosyolojinin üç safhadan geçtiği ifade edilebilir. İlk safhalarda sosyoloji tamamen nazarı hatta bir bakıma felsefi bir karakter taşımıştır. Comte'a göre, felsefi izah safhasından önce insanlık bir dinî izah safhası geçirmiş ve bu safhada doğa olayları ve sosyal olaylar sadece dinî inançlarla izah edilmiştir. Comte, bu safhayı felsefi izah safhasının ve bunu da bilimsel izah devresinin takip ettiğini öne sürmektedir. Kurtkan'a göre, olaylar hakkında sırf felsefi ve aklî nazariyeler öne sürme faaliyeti, elbette müspet manada bilim sayılmaz. Pozitivizmin ortaya çıkabilmesi için, varsayım kuran zekanın faaliyetlerine ihtiyaç olduğu da açık bir gerçektir. Çünkü insan, doğa bilimlerinde de evvela kendiliğinden vuku bulan doğa olaylarını gözlemler. Pasif gözlem safhası diyebileceğimiz bu safhadan sonra, zihninde bir varsayım doğar ve daha sonra olayları bu varsayımın ışığı altında yeniden gözlemlemek üzere şartlarını kendi hazırlayarak aktif gözlem yapar. Şu halde pasif gözlem ve varsayım, bütün bilimlerde bilimsel gerçeklere varabilmenin şartıdır.⁹⁷ Kurtkan, teorik sosyolojiyi, genellikle toplumdaki sosyal değişmeyi gözleme ve gelecekteki değişmelerin özelliklerini önceden tahmin etme gayesi ile yapılan çalışmalar olarak nitelendirmiştir. Bu felsefi görüşlerin ortaya attığı fikirleri, genellikle sosyal değişmenin bir doğru çizgi istikametinde vuku bulacağını öne süren, fakat değişmenin aslî karakterinin devri veya dalgalı bir istikâmet takip etmekten ibaret olduğunu ortaya koyamayan fikirler olarak kabul etmiştir.⁹⁸

Kurtkan'a göre, sosyoloji alanında son zamanlarda görülen diğer bir gelişme, tek sebepli izahlardan, çok sebepli izahlara geçilmiş olmasıdır. Teorik metoda müracaat eden sosyologlar dahi tek sebepli izahlardan uzak bir düşünce yöntemini varsayımlarına temel olarak almaktadırlar. Mamafî, geçmiş yüzyıllarda tek yönlü ve tek sebepli izahlarla sosyal değişmeyi incelemeye teşebbüs etmiş olan düşünürlerin düşüncelerini gözden geçirmemizde fayda vardır. Çünkü, bu nazariyeler, tek sebepli izahlara dayanmalarına rağmen, çok defa eski nazariyelerde ele alınmamış olan herhangi tek bir

⁹⁶ KURTKAN BİLGİSEVEN, *Sosyolojik Açından İslâmiyet ve İslâmî Kavramlar*, s. 18.

⁹⁷ KURTKAN, *Sosyoloji*, s. 18.

⁹⁸ *A.g.e.*, s. 19.

faktörün önemini belirtmiş olmaları itibariyle, modern sosyolojiye geçişte, mühim roller ifa etmiş sayılırlar.⁹⁹

Yeni sosyoloji doktrinleri sahasında göze çarpan bir diğer yönelim, tümdengelim yönteminin terk edilerek, onun yerine tümevarım yönteminin kullanılmasıdır. Kurtkan, sosyolojinin tecrübeye dayalı bir bilim olma gücüne, daha doğrusu, gerçek manada bilim sayılabilmek imkânına kavuştuğunu ifade etmiştir. Kurtkan'a göre, bu tasnifin tümevarım yöntemini temsil eden bölümüne giren ve bilime ağırlık verme kriteri açısından müspet değer hükmümüze konu teşkil etmesi gereken düşünürlerden (Emile Durkheim gibi) sosyolojiye bilimsel kimlik kazandırmada ne kadar başarılı olmuşsa, tümdengelim yönteminin de sosyolojideki uygulayıcısı olan Pareto dahi en az onun kadar başarılı olmuştur. Bundan ötürü tümdengelim yönteminin terk edilmesi ile tümevarım yöntemini benimseyiş prosesine bir değer hükmü vermek istediğimiz takdirde katı ve müfrit bir takdir ifadesi kullanmaktan kaçınmamız gerekmektedir. Tümdengelim yöntemini kullanan Pareto'nun başarısı, bize ölçülü davranış temayülünü telkin edebilecek mahiyettedir.¹⁰⁰

Sosyolojide tıpkı fizikî bilimlerde olduğu gibi pasif gözlem, aktif gözlem ve sabit neden-sonuç ilişkilerini bulma safhalarının bir araya getirilmesi ancak yakın zamanlarda mümkün olabilmiştir. Önceki asırlarda sosyologlar, daha ziyade pasif gözlem yapma ve varsayım kurma safhalarından ibaret ve daha ziyade felsefî karakter taşıyan çalışmalar yapmışlardır.¹⁰¹

Uygulamalı sosyoloji, bazı saha araştırmalarının anket ve monografi metotları ve istatistikî metotların yardımı ile başarılmasını sağlayan analiz yöntemlerini ihtiva eder. Bu yöntemleri kullanan araştırmacıların, bütün toplumun belirli açıdan gösterdiği sosyal değişme hakkında herhangi bir fikir öne sürmesi ve bu tahminlerin bilhassa davranışlarla ilgili moral özellikleri de aydınlatmaya hizmet edebilmesi çok zordur. Uygulamalı araştırma yapan sosyolog, bu araştırmasında çeşitli moral hususiyetleri de aksettirmek istediği zaman, çalışma sahasını oldukça dar tutmak mecburiyetindedir.¹⁰²

⁹⁹ A.g.e., s. 21.

¹⁰⁰ KURTKAN, **Genel Sosyoloji**, s. 38.

¹⁰¹ KURTKAN, Âmiran; **Sosyoloji**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976. s. 19.

¹⁰² KURTKAN, **a.g.e.**, s. 19.

Kurtkan'a göre, uygulamalı sosyolojinin kalitatif tahlile yarayan metotları ile bazı konular hakkında derinlemesine bilgi elde edilebilir. Fakat bu bilgi, toplumun hem sınırlı bir kesimini aydınlatır, hem de bu aydınlatma toplumun statik özelliklerine ait bulunur. Kurtkan, 20. yüzyıl gibi çalkantılı bir sosyal değişme çağında toplumdaki sosyal değişmenin yorumunu ve geleceğe ait tahlillerini bize verecek olan nazarî etüt ve farazî görüşlere de ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. İşte 20. yüzyılda, sosyoloji sahasında gözlemlediğimiz ilk mühim gelişme teorik ve uygulamalı sosyolojinin aynı derecede önemli iki çalışma sahası olarak aynı ehemmiyetle ele alınmış olmalarında göze çarpmaktadır. Böylece sosyal değişmeyi ele alan nazarî sosyolojinin yeniden önem kazanması, sosyolojiyi fen bilimlerinin müspet karakterine zıt karakterde bir bilim haline getirmiş değildir. Tam tersine olarak bu yöntem, sosyolojiye, sosyal gelişmenin yönünü belirleme hususunda aktif gözlem yapma imkânını vermekte ve sosyoloji bu bakımdan tarihî metodun yardımına müracaat etmektedir.¹⁰³

Kısacası, Kurtkan'a göre, sosyolojinin bütüncü görüşten vazgeçebilmesi mümkün değildir.¹⁰⁴ Kurtkan, Batı'da bilimin sürekli gelişmesine rağmen, maddeci ve faydacı bir anlayışla hareket ettiğini söylemiştir. Ona göre, Batı bilimi ve metodolojisi, tümevarım ve tümdengelim arasında bocalamıştır. Kurtkan, tümevarımcı olan Batılı bilim ve metodolojinin ve bilim-din ayrımının bize fayda getirmeyeceğini düşünmüştür. Bu açıdan, İlm-i Ledün'ün önemini sıklıkla dile getirmiştir. Sosyal bilimler metodolojisinin bütüncü bir bakış açısıyla hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Sosyal bilimler alanında yapılacak çalışmalarda, teori, varsayım ve alan araştırması birlikteliğine önem vermiştir. Sosyal bilimler metodolojisinde bütünlüğün sağlanması adına neden-sonuç ve parça-bütün ilişkisini, çok nedenliliği ve tarihî metodu ön plana çıkarmıştır.

¹⁰³ A.g.e., s. 20.

¹⁰⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Sosyolojinin ve Türk Sosyolojisinin Problemleri", **Genç Sosyologlar Derneği Yayınları** (iç.), Yıl:1, Sayı: 1, İstanbul, 1995, s. 7.

3. BÖLÜM

ÂMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN'İN SOSYOLOJİSİNDE ÖNE ÇIKAN TEMEL KAVRAMLAR

Tezimizin bu bölümünde Kurtkan'ın, sosyolojinin temel kavramlarına dönük görüşleri detaylı bir biçimde analiz edilmiştir. Bu çerçevede, Kurtkan'ın birey, topluluk, toplum, sosyal yapı, sosyal tabakalaşma, sosyal değişme, sosyal değiştirme, sosyal gelişme, sosyal bütünleşme, laiklik ve kültür kavramlarına yönelik görüşlerine ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

3.1. Birey

Kurtkan, bireyi, biyolojik olarak yaratılışının dışında, sosyolojik bakımdan da öneme sahip olduğunu ifade etmiştir. Çünkü sosyolojide, toplum ve birey arasındaki ilişkinin, birbirinden ayrılmaz olduklarını gösteren bir ilişki halinde ele alındığını belirtmiştir. Diğer sosyologların olduğu gibi MacIver ve Page'in de, bu kopmaz bağı, toplum ve bireyden ne birinin ne de ötekini sahip olmadığını öne sürerek ifade etmiştir. Sosyolojiye göre, bireyin yaratılışının, tek bir insan çiftinden üreyerek gerçekleşmediğini söylemiştir.¹

Birey ve toplum ilişkisini açıklamaya çalışan Batı kaynaklı uzlaşımçı ve organizmacı teorilerden hiç biri, birey ve toplum arasındaki karşılıklı ilişkinin sahip olduğu özelliği açıklamakta başarılı olamamıştır. Modern sosyoloji, her iki teorinin özelliklerini bir kenara bırakarak, bireyin ve toplumun karşılıklı etkisini dikkate alan bütüncü bir görüşle hareket etmiştir. Kurtkan'a göre, modern sosyolojide ele alınan birey ve toplum birlikteliği, İslâm kültüründe ve Kur'an-ı Kerim'deki vahdet (birlik) kavramında daha önceleri görülen bir durumdur.² Batı sosyolojisinde birey ve toplumun birliği ve bütünlüğüne yönelik ortaya çıkan görüşlerin yüzyıllar önce İslâm kültürü ve toplumunda var olan bir gerçeklik olduğu görülmektedir.

¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Türk-İslâm Felsefesi Açısından Yaratılış Meselesi Karşısında İlim ve Şahsiyet", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi** (iç.), Sayı: 42, Haziran 1986, s. 126.

² KURTKAN, Âmiran; "Taassubu Önleyen İslâmî Değer Hükümleri ve Sosyal Gelişme", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi** (iç.), Sayı: 12, Haziran 1981, s. 12.

Birey ve toplum arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Kurtkan'a göre, toplumsal düzeninin sağlanması ve toplumun örgütlenmesi, sahip olduğu doğal servetlerinin değerlendirilmesi ve doğanın bilimsel olarak yorumlanması, bireyin sahip olduğu bir fonksiyondur. Toplumunu oluşturan bireylerin, söz konusu fonksiyonu yerine getirmeleri, içinde buldukları toplumun sahip oldukları imkânlar doğrultusunda mümkün olacaktır. Kurtkan, birey ve toplumun, birbirini karşılıklı olarak bu şekilde etkilemeleri noktasında, hangisine daha fazla önem verilmesi gerektiğini sorgulamıştır. Kurtkan'ın aradığı cevap, söz konusu etkileşimin toplum-birey-toplum bağlantısı halinde mi, yoksa birey-toplum-birey bağlantısı olarak mı dikkate alınması noktasında yoğunlaşmıştır.³

Kurtkan'a göre, bireyin, toplum içerisinde sosyalleşmesi, grubun ondan beklediği şahsiyet tipine uygun hale geçmesiyle mümkün olacaktır. Her toplum, doğru ve yanlış standartları ve değer hükümleri açısından kendi isteklerine uygun düşen bir insan tipinin yaygın tip haline geçmesini temin etmektedir. Buna göre, söz konusu olan insan tipi, o toplumun şahsiyet kalıbını oluşturmaktadır. Kurtkan, her bireyin, toplumun kendisinden istediği şahsiyet tipine bürünürken, beş ayrı faktörün etkisinde kalacağını belirtmiştir. Bu faktörleri, biyolojik faktör, doğal-fizikî çevre faktörü, kültür faktörü, grup deneyimi faktörü, bireysel hayat deneyimi faktörü şeklinde belirtmiştir.⁴

Birey, sosyalleşme sürecinde, sosyal mirastan bir şeyler alıcı durumundadır. Kurtkan'a göre, birey, sadece sosyal mirastan alıcı durumda olan bir varlık değildir. Birey, aynı zamanda, ona bir şeyler verme gücüne sahiptir. Bunun gerçekleşebilmesi için, öncelikle kendi sosyal miraslarına değer veren ve ondan faydalanabilen bireyler, sosyal mirası zenginleştirme gücüne sahip olurlar. Aksi takdirde, bireylerin sahip oldukları sosyal miraslarından soyutlanmış ve yoksun bırakılmış insanların yaşama gücünü devam ettirmeleri mümkün değildir.⁵

Kurtkan'a göre, bireyin, topluluk açısından görünüşüne ve birey-topluluk ilişkilerindeki değişikliğe işaret edebilmek için bireyin toplum içerisinde geçirdiği

³ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Kalkınma ve Kültür İlişkisi", **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 23, 1991, s. 9.

⁴ KURTKAN, Âmiran; "Fert ve Topluluk İlişkileri Bakımından Şahsiyet ve Cemiyet Tipolojisi", **Fındıkoğlu Armağanı** (iç.), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977, s. 146-147.

⁵ KURTKAN, Âmiran; "Milli Kültür ve Eğitim", **Kubbealtı Akademi Mecmuası** (iç.), Yıl: 2, Sayı: 3, Temmuz 1973, s. 59.

sosyalleşme sürecinin açıklanması gerekmektedir. Her bireyin, sosyal bir varlık olduğu fikri, her zaman üzerinde durulmuş bir gerçektir. Buna göre, bireydeki insanî tabiatın, ancak toplum hayatı içinde ortaya çıkabilecek bir hakikat olduğunu öne sürmüştür. Kurtkan'a göre, sosyologların, yeni doğmuş bebeğin toplum hayatından uzaklaştırarak sadece fizikî ve biyolojik ihtiyaçlarını karşılayarak, bebeğin yalnızlığa terk edildiği bir soyutlama deneyini yapacak kadar katı yürekli olmadıklarını belirtmiştir. Fakat insanlığın sosyal tarihi içerisinde sosyologlara bir laboratuvar tecrübesi kadar kesin ip uçları veren bazı olayların kendiliğinden ortaya çıktığını ve bireyin insanî bir varlık olma karakterini dahi topluma borçlu olduğunu söylemiştir.⁶ Kurtkan, sosyologların, söz konusu deneyleri yapabilecek kadar katı yürekli olmadıklarını ve bir takım deneyleri yapamayacaklarını ifade etmiş fakat kendiliğinden gelişen bir takım olaylar ile konuyu örneklendirmiştir.

Kurtkan'a göre, bu olayların en ilgi çekici olanlarından birisi, yaşları sekiz ve on ikinin altında olan ve 1920'de bir kurt mağarasında bulunan iki Hintli çocuğa aittir. Bu olayda, bulunuşlarından birkaç ay sonra çocuklardan küçük olanı ölmüştür. Büyük çocuk olan ve Kamalya diye isimlendirilmiş olan kız çocuğu, 1929'a kadar yaşamıştır. Kamalya, insanî davranışlar olarak bildiğimiz özelliklerden hiç birinin bilgisine sahip değildir. Sadece dört ayak üzerinde yürüyebildiği, kurt gibi hırıltılardan başka hiçbir lisana sahip olmadığı ve ehlileşmemiş bir hayvanın insanlardan çekinmesi kadar çekindiği tespit edilmiştir. Ölümünden önce, daha yeni konuşmaya başladığı, insanlara ait yeme ve giyinme adetlerini ve diğer adetleri yavaş yavaş öğrendiği görülmüştür. Kamalya'nın insanî benlik hissini, ilk bulunduğu zaman son derece eksik olduğu ve yavaş yavaş meydana çıktığı belirlenmiştir.⁷

Kurtkan'ın örnek verdiği bir diğer sosyal deney, "Anna olayı"dır. MacIver ve Page'e göre, sosyologlar ve psikologlar, gayri meşru bir Amerikalı çocuk olan ve altı aylıkken bir odaya bırakılıp beş sene sonra 1938'de bulununcaya kadar toplumdan soyutlanan Anna vak'asını incelemişlerdir. Hapis hayatı esnasında Anna, süte ilaveten çok az gıda ile beslenmiş, hiç bir normal terbiye görmemiş ve diğer varlıklarla hemen hiç temas kuramamıştır. Bireyin toplumdan soyutlanmasını konu alan söz konusu olay sonucunda, Anna, beş yaşındaki normal çocuğun sahip olduğu kişilik özelliklerinin

⁶ KURTKAN, "Fert ve Topluluk İlişkileri Bakımından Şahsiyet ve Cemiyet Tipolojisi", s. 143-144.

⁷ A.g.m., s. 144.

bazılarından mahrum kalmıştır. Anna, bulunduğu zaman yürüyemediği, konuşamadığı, tamamen duygusuz olduğu ve etrafındaki insanlarla alakasının bulunmadığı yönünde kayıtlara geçmiştir.⁸ Kurtkan'ın örnek verdiği Anna olayı ile, bireyin, toplum içerisinde, toplumu oluşturan diğer bireylerle ortak bir hayat paylaştığı sürece insanî özelliklere sahip olabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Kurtkan, birey konusunu ele alırken, biri topluluğa, diğeri toplumda var olan bir menfaat birliğine mensup olan iki ayrı bireyin psikolojik özelliklerini karşılaştırmıştır. Böyle bir karşılaştırmada, dikkat çeken en önemli farkın, iki birey arasındaki kişilik farkı olduğunu zikretmiştir. Kurtkan'a göre, bunlardan birincisi, daha doğduğu anda maddî ve manevî bir çember içindedir. Bu çember, onun bütün hayatını tayin ettiğinden, sahip olduğu imkânların çizdiği bu sınırın dışına çıkabilmesi mümkün değildir. Örneğin bu birey, bütün hayatı boyunca tarımla meşgul olacaktır. Evlenirken, çocuk sahibi olduğu zaman ve öldüğünde değişmez törenlerin süjesini teşkil edecektir. Mevcut adetlere ve geleneklere mutlak surette uyacaktır. Hâlbuki ikinci birey, her türlü hareket serbestliğine sahiptir. Toplumda mevcut iş bölümü nedeniyle, kendisinin de bir fonksiyonu vardır. Diğer bireylerle aynı durumda olmayıp, belirli bir sınıf içinde belirli bir yer işgal etmekte, fakat daha üstün duruma geçebilmek için hukuken her türlü serbestliğe sahip bulunmaktadır. Toplumun bir üyesi olan söz konusu birey, kaderci ve gelenekçi değildir. Menfaatlerini çok iyi anlayan ve bu menfaatlere ulaşabilmek için teşkilatlanma teşebbüslerine girişebilmektedir.⁹ Kurtkan'ın, bir topluluğun ve bir toplumun üyesi olarak karşılaştırdığı bireyler, iki farklı sosyal yapının üyesi olmaları nedeniyle birbirinden farklı psikolojilere sahiptirler.

Kurtkan, bir topluluğun ve bir toplumun üyesi olan bireylerin yerlerini değiştirebilsek, örneğin köylü vatandaşı şehirde ikamet eden ve herhangi bir sendikanın üyesi bulunan bir işçi, şehirdeki işçi vatandaşı da köy sakini haline getirebilsek, bu değişiklik onların ruh dünyasında da bir değişikliğe neden olacak mıdır? ya da şehirli işçi, köye gelir gelmez topluluk psikolojisi ile donatılmış bir insan haline gelebilecek mi ve şehre gelen köylü, toplum hayatının gerektirdiği şahsi teşebbüs, sosyal hareketlilik ve teşkilatlanma kabiliyetlerini kazanabilecek midir? sorularını dile getirmiştir. Kurtkan,

⁸ A.g.m., s. 144-145.

⁹ KURTKAN, Âmiran; "Türkiye'de Küçük Sanayi Soslolojik Ehemmiyeti", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası** (iç.), Cilt: 20, Sayı: 1-4, Ekim 1958-Temmuz 1959, s. 169-170.

böyle bir psikolojik intibakın kolay gerçekleşmeyeceğini ileri sürmüştür.¹⁰ Kurtkan'a göre, ister topluluğun üyesi olsun, ister toplumun üyesi olsun, her bireyin psikolojisi, içinde bulunduğu topluluğun veya toplumun yapısı ile şekillenmektedir ve bunun değişmesi mümkün görünmemektedir.

Kısacası, Kurtkan'a göre, birey, sadece biyolojik ya da psikolojik bir anlama sahip değildir. Kurtkan, bireyin, sosyolojik açıdan bir anlama sahip olduğunu, birey ve toplum arasında karşılıklı bir etkileşim bulunduğunu ifade etmiştir. Bu açıdan birey-toplum ilişkisini önemsemiştir. Bireyin, tek başına, toplum içerisinde birey olma özelliğinden yoksun kalacağını düşünmüştür. Bu nedenle, her bireyin, toplumun bir parçası olması noktasında yaşadığı sosyalleşme olayına dikkat çekmiştir. Kurtkan'a göre, birey, ancak toplum içerisinde sosyalleşebilir. Çünkü her birey, sosyal bir varlıktır. Kurtkan, bu durumu, Kamalya ve Anna olayları üzerinden örneklendirerek daha detaylı bir şekilde anlatmıştır.

3.2. Topluluk

Kurtkan, topluluk kavramının tanımını yaparken, MacIver ve Page tarafından yapılan tanımı benimsemiştir. Buna göre topluluk, küçük veya büyük herhangi bir grubun üyeleri her nerede, şu veya bu bireysel menfaati değil, ortak hayatın ana şartlarını paylaşacak şekilde bir arada yaşamasıdır. Bir topluluğun alameti, bireyin hayatının tamamen bunun içerisinde yaşanabilmesidir.¹¹ Kurtkan'a göre, topluluk, toplum hayatına göre daha muhafazakâr bir sosyal hayat sağlar. Topluluk tipine uygun bir sosyal hayat sağlayan köylerden şehirlere doğru genç nüfusun göçü, genç nesillerin maddî ve manevî kültür değişimleri karşısında yaşlılara göre daha kolay uyum sağlama imkânına sahip olmalarından dolayı, genç yaş gruplarının toplandığı şehirlerdeki toplum hayatının sosyal değişmelere daha müsait bir karakter kazandığı göze çarpmaktadır.¹²

Kurtkan, bazı sosyal gruplara niçin toplum değil de topluluk denir? şeklinde bir soru dile getirmiştir. Ona göre, bu iki sosyal grup arasında bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar, onları birbirine tamamen yabancı iki tip haline getirmiştir. Bundan ötürü, hem toplum kavramı, hem de topluluk kavramı için aynı

¹⁰ KURTKAN, "Türkiye'de Küçük Sanayiinin Sosyolojik Ehemmiyeti", s. 170.

¹¹ KURTKAN, Âmiran; **Genel Sosyoloji**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 6.

¹² KURTKAN, **Genel Sosyoloji**, s. 9.

kelimenin, yani toplum kelimesinin kullanılmasını, sosyolojik bir hata olarak kabul etmiştir.¹³ Bu durumu, diğer dillerde toplum ve topluluk kavramlarının farklı kelimelerle belirtildiğinin örneklerini vererek izah etmiştir. Kurtkan'a göre, topluluk, üyelerini doğal bir dayanışma ile birbirine bağlayan bir organizasyondur. Buna bağlı olarak, toplum hayatında göze çarpan organizasyon tipinin daha ayrıntılı ve daha geniş kapsamlı olduğunu belirtmiştir. Böylece geleneksel ve kültürel değerler etrafında bir vücudun organlarına benzetilecek kadar içten bir dayanışma ile birleşen insanların meydana getirdikleri topluluk tipinin, çıkar ilişkileri etrafında sözleşmeye dayanan ilişkilerle bir araya gelen insanların ayrıntılı organizasyonu haline çevrildiği zaman, toplum denilen sosyal hayat tipini ve şeklini ortaya çıkarttığını ifade etmiştir.¹⁴

Kurtkan'a göre, topluluk, dış âlemin baskısı altında, kendiliğinden ortaya çıkan bir sosyal şekildir. Buna karşın, çıkar birlikleri, bireylerin iradelerinden doğmaktadırlar. Bireylerin çıkar birliğini kurmadaki amaçları, doğal güçlükleri değil, sosyal güçlükleri yenebilmektir. Bu nedenle, çıkar birliklerinin ancak toplum hayatının mevcut olduğu zamanlarda ve mekânlarda meydana gelebileceğini öne sürmüştür. Kurtkan'a göre, topluluğu tehdit eden doğal şartların gerektirdiği mücadeleler çeşitli olabilir. Çıkar birliğine dâhil bulunan bireyler, çok defa tek bir ortak çıkarı korumak için birleşmektedirler. Nitekim bir birey, aynı zamanda birçok çıkar birliğine üye olabilmektedir.¹⁵

Kurtkan'a göre, topluluğun yapısının incelendiğinde, insanlar arasında bulunan çeşitli farklara rağmen bu farklılaşma, topluluğun bütünlüğünü parçalayacak yerde, güçlendirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Çünkü toplulukta, bireylerin çeşitli özelliklerinden ve yeteneklerinden faydalanılmaktadır. Örnek olarak, halledilebilmesi için zekâyâ ve tecrübeli olma özelliğini ihtiyaç gösteren bir mesele karşısında en zeki ve tecrübeli insanın, kuvvetle halledilebilecek bir işin yerine getirilmesi için, en güçlü kuvvetli kimsenin yardımını talep edilmektedir.¹⁶

¹³ A.g.e., s. 6.

¹⁴ A.g.e., s. 9.

¹⁵ KURTKAN, "Türkiye'de Küçük Sanayi Sosyolojik Ehemmiyeti", s. 169.

¹⁶ KURTKAN, Âmiran; "Orta Sınıf ve Küçük Sanayi", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası** (iç.), Cilt: 23, Sayı: 3-4, Nisan-Eylül 1963, s. 69.

MacIver ve Page'e göre, bütün toplulukların hepsini kapsayan tek bir milletlerarası topluluk yoktur. Kurtkan'a göre, topluluğun iki şartı vardır: ortak yer ve ortak biz duygusu. Bu iki şarttan birincisinin son zamanlarda gerçekleştiğini ileri sürmüştür. Haberleşme ve ulaştırma imkânlarının en uzak yerleri bile yakına getirdiğini belirtmiştir. Buna rağmen, topluluğun sadece yer birliği ile gerçekleşemeyeceğini açıklamıştır. Topluluğun ikinci şartı, ortak biz duygusu, yani topluluk duygusudur. Kurtkan, biz idrakinden kaynaklandığını bildiğimiz bu duygunun, bütün dünya halkına aşılamadığını söylemiştir.¹⁷

Kurtkan, köyleri dağınık ve birbiri ile iletişimi az olan, sakinlerinin de sık sık su baskını, deprem, kuraklık gibi doğal afetlere maruz bulunduğu, nüfusun büyük bir kısmının köylü olduğu ve hayatını topraktan kazandığı bir ülke tasavvur etmiştir. Böyle bir ülkede, halk kitlelerine topluluk psikolojisinin hâkim olacağını tahmin etmenin zor olmadığı altını çizmiştir. Çünkü topluluğun bütün karakteristik özellikleri, daha önce bahsedilen köy tipinde bulunmaktadır. Bireyler ve aileler kendilerini aynı zorluklarla karşı karşıya bırakan doğal bir yerin etkisi altındadırlar. Kurtkan'a göre, ortak zorluklar ve tehlikeler, ben bilinci yerine biz bilincini ortaya koymuştur. Örneğin, topluluğa bağlı olan her birey, felaket veya zorluk karşısında, komşularından yardım göreceğine emindir ve fiilen de bu yardımı görmektedir.¹⁸ Kurtkan, ben bilinci yerine biz bilinci gelişen bir topluluğa bağlı bulunan bireylerin, büyük şehirlere nakledilerek fabrikalarda birer işçi olarak istihdam edilmesi örneğini incelemiştir. Örnek olarak ele alınan ülkede nüfusun büyük bir kısmının köylerde yaşadığı düşünüldüğünde, büyük sanayinin kurulması amaçlandığı takdirde, gerekli işçilerin köylerden toplanılmasından başka bir çare mevcut olmayacaktır. Kurtkan, işçinin güvenliğinin, huzurunun ve sonuç olarak iş verimliliğinin artırılması bakımından sanayi üretiminin kaçınılmaz gereklerinden biri olan ve bütün ileri sanayi ülkelerinde gerçekleştirilmiş bulunan sosyal sigorta kollarının, örnek verilen ülkede de gerçekleştirilmek istendiğini ve bu amaçla, bir tür çıkar birliği olan sosyal sigorta teşkilatının ortaya çıkarıldığına dair bir örnek vermiştir. Bu örnekten

¹⁷ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "XXI. Yüzyılda Türk Milliyetçiliğinin Hedefleri", **Türk Yurdu** (iç.), Cilt: 19, Sayı: 139-141, Mart- Mayıs 1999, s. 60.

¹⁸ KURTKAN, "Türkiye'de Küçük Sanayiın Sosyolojik Ehemmiyeti", s. 167-168.

hareketle, böyle bir toplumsal şeklin sadece kurulmuş olması, onun fonksiyonlarını layığı ile yerine getirilebilmesi için yeterli midir? şeklinde bir soru dile getirmiştir.¹⁹

1960 yılında yapılan genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, Türkiye'nin toplam nüfusunun %68,1'i köylerde yaşamaktadır. Türkiye'de hâkim içtimai şekil nedir? sorusunu dile getiren Kurtkan, Türkiye nüfusunun yaklaşık olarak %80'inin köylerde yaşadığını ileri sürmüştür. Buna göre, Türk köylüsünün, yer topluluğu olarak nitelendirilebilecek bir sosyal yapıya üye olduğunu açıklamıştır. Kurtkan'a göre, günlük gazetelerin sütunlarında sık sık göze çarpan kan davası olayları ve köyler arası anlaşmazlıklar, ben bilinci yerine biz bilincinin hâkim olduğu köylerin, topluluk denilen sosyal şekle mensup olduklarını açıkça göstermektedir. Bütün Ortadoğu'da olduğu gibi Türkiye'de de, köy dâhilinde hiçbir iş bölümü yoktur. Hemen hemen herkes aynı işle, tarım veya hayvancılık ile uğraşmaktadır. Tarımsal faaliyetlerden başka işlerle meşgul olanlar ise, berber, ürün bekçisi, duvarcı, dülgere gibi birkaç kişiden ibarettir. Kurtkan, iktisadî bir iş bölümünün henüz Türk köylerinde, topluluk psikolojisini ve biz bilincini parçalamadığını söylemiştir. Ona göre, köylünün şahsiyeti son derece siliktir ve topluluğun varlığı içinde adeta yok olmuştur. Neticede, topluluğun diğer mensupları ile aynı üretim yöntemlerini takip eden, benzer yaşam tarzı süren, aynı kaderi paylaştığının bilincinde olan ve bu nedenle komşuları ile karşılıklı yardımlaşma ilişkilerine girişen bir köylü tipine sahibiz.²⁰ Kurtkan'a göre, toplumsal şekli itibariyle, toplulukçu tipe mensup az gelişmiş ülkelerde, topluluk mensuplarını sanayi şehirlerine çekmek suretiyle parçalanması ile sanayileşme probleminin başarıya ulaştırılması mümkündür. Bu mesele, bir toplumsal şekil değişikliği meselesi olarak ele alınmadıkça, birçok paradoksal durumlarla da karşılaşılması muhtemeldir.²¹

Kısacası, Kurtkan'a göre, topluluk, bireylerin doğal bir dayanışma sonucunda bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Kurtkan, topluluk kavramını, MacIver ve Page'in yaptığı tanıma benzer bir şekilde değerlendirmiştir. Kurtkan, topluluğun, ortak mekân ve ortak biz duygusu şeklinde iki şarta bağlı olduğunu dile getirmiştir. Kurtkan'a göre, bu şartlar içerisinde ortak biz duygusu daha önemlidir. Çünkü, sadece ortak mekânın yeterli

¹⁹ A.g.m., s. 168.

²⁰ KURTKAN, Âmiran; "Türkiye'de Sanayileşmeye Tesir Eden Sosyolojik Faktörler", **İş ve Düşünce Dergisi** (iç.), Cilt: 26, Sayı: 221-222, Ocak-Şubat 1960, s. 5.

²¹ KURTKAN, "Türkiye'de Sanayileşmeye Tesir Eden Sosyolojik Faktörler", s. 6.

olmayacağını öne sürmüştür. Kurtkan'a göre, toplulukta, geleneksel olana ve kültürel değerlere bağlılık ön plana çıkmıştır. Bunun sonucunda, topluluk içerisinde içten bir dayanışma ortaya çıktığını dile getirmiştir. Aksi takdirde, çıkar ilişkileri ekseninde sözleşmeye dayalı bir ilişkiler ağı olarak toplumun ortaya çıkacağına dikkat çekmiştir. Kurtkan'a göre, Türkiye'de topluluğun sahip olduğu özellikler, köylerde bulunmaktadır.

3.3. Toplum

Kurtkan'a göre, toplum, insan davranışını hem özgürlüğe kavuşturan, hem sınırlandıran, bir taraftan karşılıklı yardımlaşmalara imkân veren, diğer taraftan gruplaşmalara ve bölünmelere yol açan, değişen bir sosyal teşkilatlar ve ilişkiler ağıdır. Toplum, sosyal ilişkiler ağıdır. Toplum, aynı zamanda, sosyal teşkilatlar ağıdır. Bireyler arası yardımlaşmayı ortaya çıkarırken, bireylerin bölünmelerine imkân vererek gruplaşmalarına neden olmaktadır. İnsan davranışını sınırlandırırken, bunun yanı sıra özgürlüğe kavuşturma gibi bir fonksiyona sahip olmuştur. Kurtkan, toplumun sürekli olarak değişim yaşadığını ve dinamik bir karaktere sahip olduğunu belirtmiştir.²²

Kurtkan, toplumu, aynı çıkarı takip eden bireylerin dâhil oldukları kooperatif, sendika, dernek gibi çıkar birliklerinden meydana gelen bir teşkilatlar ağı olarak tanımlamıştır. Ona göre, bu çıkar birlikleri yolu ile bireyler bir taraftan yardımlaşırken, diğer taraftan gruplaşmışlardır. Toplum, insanın yazılı kanunlara uymak ve en büyük sosyal grup olan toplumun bütününe çıkarlarını sarsmamak şartı ile dâhil olduğu çıkar birlikleri içindeki faaliyetinde çıkarını daha müsait şartlar altında arama özgürlüğünü insana bağışlamıştır. Toplum, aynı zamanda kanunlara uygun meşru davranışlara zorlamak suretiyle, davranış özgürlüklerini sınırlandırmıştır.²³

Kurtkan, toplumun yalnızca bireylerden ibaret olmadığını dile getirmiştir. Bireylerin kümelenmesine, birikmesinden öte, bireyler arasındaki teşkilatlara ve sosyal ilişkiler ağına toplum adını vermiştir. Aksi takdirde, aralarında hiç bir sosyal ilişki ve ortaklık olmaksızın bir araya toplanmış insanlara toplum denemeyeceğini vurgulamıştır. Yeni kurulan bir sanayi merkezinde işletmelerin faaliyete başlamasından önce gelip lojmanlara yerleşen ve aralarında hiç bir sosyal ilişki olmayan ailelerin meydana

²² KURTKAN, *Genel Sosyoloji*, s. 4.

²³ *A.g.e.*, s. 5.

getirdiği nüfus yığınının toplum hayatı yaşadığının öne sürülemeyeceğini örnek olarak göstermiştir.²⁴

Bireyin ve toplumun özellikleri arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Toplumsal düzeni ve organizasyonu, doğal servetlerinin değerlendirilmesini ve doğanın bilimsel olarak yorumlanmasını, bireyin sahip olduğu bir fonksiyon olarak kabul etmiştir. Kurtkan, bu durumun gerçekleşebilmesini, bunu yapabilecek bireylerin yetiştirilmesini, toplumun müsait şartlara sahip olmasıyla mümkün olacağını dile getirmiştir. Karşılıklı olarak birbirini etkileyen toplum-birey-toplum ilişkisi ile birey-toplum-birey ilişkisinden hangisinin daha fazla dikkate alınması gerektiği sorusunu dile getirmiştir.²⁵ Kurtkan'a göre, Batı kaynaklı teoriler bu soruya cevap verme konusunda başarılı olamamışlardır. Modern sosyolojide ele alınan birey ve toplum birlikteliği, İslâm kültüründe ve Kur'an-ı Kerim'deki vahdet (birlik) kavramında daha önceleri görülen bir durumdur.

Kurtkan'a göre, toplum, benzerlik kadar farklılığa da dayanmaktadır. Toplumda cinsiyet ve biyolojik farklılıklar dışında, ilgi, yetenek ve kapasite farkları işin içine girmektedir. Böylece iş bölümünün ortaya çıktığını belirtmiştir. Ona göre, bu farklılıklar insanların birbirleriyle yardımlaşmalarına yol açtığı için, toplumdaki iş bölümünün aslında bir bölünme değil, bir işbirliği olduğunun ifade edilebileceğini zikretmiştir. Öncelikli amaç işbirliği olmasına rağmen, bunun gerçekleşebilmesi için bölünme ortaya çıkmıştır.²⁶

Kurtkan'a göre, iş bölümünün şiddetle hâkim olduğu toplum hayatında fonksiyonel farklılıklarda ifadesini bulan bireyler arası karşılıklı bağımlılık o kadar şiddetlidir ki, bundan doğan dayanışmaya Durkheim organik dayanışma adını vermiştir. Tönnies'in ilkel topluluklar için kullandığı bu tabiri, Durkheim'in gelişmiş toplumlar hakkında kullanması sebepsiz değildir. Gelişmiş bir toplumda iş bölümü o kadar ilerlemiştir ki, iş alanlarından herhangi birinin felce uğraması, toplumun diğer bütün iş alanlarındaki faaliyetleri başarısızlığa uğratacaktır. Buna karşılık Durkheim, topluluk hayatındaki dayanışmaya mekanik dayanışma adını vermektedir. Bu da, topluluk içinde örflerin homojenliğine tabi olan bireylerin, bir makinenin birbirini tamamlayan çarkları

²⁴ KURTKAN, "Fert ve Topluluk İlişkileri Bakımından Şahsiyet ve Cemiyet Tipolojisi", s. 164-165.

²⁵ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Kalkınma ve Kültür İlişkisi", s. 9.

²⁶ KURTKAN, **Genel Sosyoloji**, s. 5.

gibi, bireysel farklılıklardan uzak bir benzerlik hali içinde yaşamaları sebebiyle ortaya çıkmıştır.²⁷

Fındıkoğlu'na göre ahlâk konusunda, bireyin hem iç dünyasında, hem de dışında, toplumda önceden beri mevcut olan bazı kontrol kuralları vardır. Her kültürde bu kurallar birbirinden az çok farklı olabilir. Fakat bütün milletlerin kendi kültürlerine göre meydana getirilmiş kontrol kurallarının hepsinin dayandırıldığı ortak öz, birey ile toplum arasında bir denge kurma kuralıdır. Bu dengeyi bozan rejimler ve kültürler yıkılıp gitmektedirler.²⁸ Kurtkan'a göre, insanın sırf dış görünüşü ve vücut yapısı, sosyal manada insan kabul edilmesi için yeterli değildir. Eğer toplum yoksa ve insan bir sosyal hayatın içinde büyümemişse, sosyalleşme sürecini yaşamamışsa, onun başkaları ile bir alışverişe, bir anlaşmaya girişebilmesi de mümkün değildir.²⁹

Kısacası, Kurtkan, toplumu, bir çıkar birlikteliği olarak kabul etmiştir. Ona göre, toplum, sosyal teşkilatlar ve sosyal ilişkiler ağıdır. Toplumda, bir taraftan yardımlaşmanın, diğer taraftan bölünmelerin yaşandığına dikkat çekmiştir. Kurtkan, toplumun, benzerlikler kadar, farklılıklara da sahip olduğunu öne sürmüştür. Bu farklılıklar sonucunda, toplumda iş bölümünün ortaya çıktığını dile getirmiştir. Kurtkan, toplumda iş bölümünü, iş birliği şeklinde değerlendirmiştir. Bu nedenle, toplumun yalnızca bireylerden ibaret olamayacağını ve bireylerin toplum içerisinde birbirine ihtiyaç duyacağını ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, her bireyin toplum içerisinde yaşadığı sosyalleşmenin önemine de vurgu yapmıştır. Bir toplumda sosyalleşme süreci yaşamayan bireyin, toplum ile iletişim kurmasını imkânsız olarak görmüştür.

3.4. Sosyal Yapı

Kurtkan'a göre, sosyoloji, hem sosyal yapıyı hem de bu yapıda meydana gelen sosyal değişmeyi inceleyen bir bilimdir. Sosyoloji, sosyal yapıyı incelerken, topluluğu, durgun ve hareketsizmiş gibi ele almaktadır. Böylece sosyal yapının karakteristik özelliklerini incelemektedir. Hiçbir topluluğun durgun halde olmayıp, devamlı değişme halinde olduğunun altını çizen Kurtkan, bu durumu, sosyolog ile otopsi uzmanı arasında

²⁷ A.g.e., s. 9.

²⁸ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'na Göre Hukuk, Ahlâk, Millî Terbiye ve Lider", *Türk Yurdu* (iç.), Cilt: 22, Sayı: 177, Mayıs 2002, s. 11.

²⁹ KURTKAN, "Taassubu Önleyen İslâmî Değer Hükümleri ve Sosyal Gelişme", s. 11.

kurduğu benzerlikle izah etmiştir. Buna göre, otopsi uzmanının ölü bir vücudu kesip, hücre yapısını ve diğer yapı özelliklerini incelemesi gibi, sosyologların da topluluğu sosyal yapı özellikleri ile ele aldıklarında, topluluğu durgun ve hareketsiz bir halde ele alırlar. Kurtkan, sosyal yapı konusuna değinirken, bu minvalde hareket etmiştir. Yerleşme tarzları, topluluğu meydana getiren nüfusun miktarı ve özellikleri, sosyal ilişkilerin tipleri ve buna göre ortaya çıkan standart kişilik tipi, gruplar ve çeşitleri ile gruplara uyumlu olan değer yargıları ve bütün kültür unsurlarının sosyal yapıyı meydana getirdiğini belirtmiştir.³⁰

Kurtkan'a göre, toplum, nüfusun yerleşme tarzları, nüfusun miktarı ile özellikleri ve sosyal tabakalaşma durumu itibariyle ele alındığında, sosyal yapının en önemli unsurları incelenmiş olacaktır. Bu unsurların bir kısmı fizikî özelliklere sahipken, diğer bazıları ise kültürel özelliği ağır basan unsurlardır. Fizikî manada en önemli sosyal yapı unsurları, nüfusun yerleşme tarzları ile bireylerin bu yerleşme tarzlarına göre sosyal yaşamın aldığı şekillerdir.³¹ Kurtkan, fizikî yapının unsurlarını ele alırken, öncelikle yerleşme tiplerini açıklamıştır. Yerleşme tiplerini ise köy öncesi dönem, köy, şehir ve şehir bloku şeklinde dört başlık altında incelemiştir.

Kurtkan'a göre, sosyal yapının fizikî unsurlardan başka kültürel unsurları da bulunmaktadır. Çeşitli meslek, cinsiyet ve sosyal sınıf farklarını gösteren bireylerin millî kültürü farklı suretlerde ve farklı derecelerde taşımaları sosyal yapının kültürel özelliğini yansıtmaktadır. Kurtkan, kültürel yapı unsurlarını ise, nüfus, sosyal tabakalaşma, orta sınıfın teşekkülünde vergi ve sosyal güvenlik sistemlerinin önemi şeklinde açıklamıştır.³²

Kurtkan, toplum hayatında göze çarpan bütün maddî şeylerin, insanlar tarafından yapılmış veya değiştirilmiş şeyler olduklarını söylemiştir. Ona göre, binalar, yollar, fabrikalar insanların belirli amaçlarla meydana getirdikleri fizikî eserlerdir. İşlenmiş tarlalar, yetiştirilmiş ormanlar ve bitki örtüsü ise doğaya insan müdahalesini aksettiren görünüşlerdir. Fakat bunların hiçbirisi sosyal yapının bizzat kendisi değildir. Bunlar, sosyal yapının ancak dış görünüşünü oluşturmalarından dolayı sosyal yapının nelerden ibaret olduğu anlaşılmaz. Kurtkan'a göre, toplum, beşeri varlıklar tarafından meydana

³⁰ KURTKAN, Âmiran; **Sosyoloji**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1980, s. 52.

³¹ KURTKAN, **Sosyoloji**, s. 52.

³² **A.g.e.**, s. 62-72.

getirilip, değiştirilen ve değiştirilmesine rağmen devam ettirilen bireyler arası ilişkiler organizasyonudur. Sosyal yapı, toplumun hem büyük bir grup olarak hem de tâli grupları bakımından karakteristik özelliklerini, bir taraftan grupların birbiriyle, diğer taraftan bireylerin grup içinde ve dışında birbiriyle ve aynı zamanda gruplarla olan ilişkilerini ve bu ilişkileri düzenleyen organizasyon tiplerini ve bununla ilgili olarak ortaya çıkan grup hayatının fizikî çevre şartları ile de karşılıklı etkileşimini gösteren şekillenmelerini ifade eder. Kurtkan, sosyal yapıyı incelemenin yolu olarak, öncelikle grup hayatı ile karşılıklı etkileşim halinde olan fizikî çevre şartlarını ve grup üyelerini bir arada tutan kültürel çevrenin özelliklerini, bundan sonra ilişki halinde bulunan bireylerin sosyal statü ve rollerini ve nihayet ilişkilerin organize edilif şeklini tayin eden örgütlenme biçimlerinin incelenmesi gerektiğini göstermiştir.³³ Kurtkan, sosyal yapıyı ele alırken, fizikî yapı ve kültürel yapı olarak bir ayrıma gitmiştir.

Fizikî yapı şartlarına bakıldığında, her topluluk mutlaka fizikî bir yer üzerinde bulunduğu görülmektedir. Toplulukların bu yerleşme tarzları ve çevre şartları, sosyal yapının başlıca dış özelliğini teşkil etmektedir. Bu özellik, sosyal yapı ile karşılıklı ilişki halindedir. Fizikî veya coğrafî çevre, toplulukların şu veya bu yönde ve belirli bir ölçüde gelişebilmeleri için bazı potansiyel ve işlenmeye elverişli şartları içermektedir. Madenler, ovalar, toprağın verimlilik derecesi gibi doğal kaynaklar, bu potansiyel çevrenin unsurlarıdır. Kurtkan, bu unsurlardan ibaret olan doğal çevreyi, dış çevre olarak adlandırmıştır. Bireyin, dış çevrenin bazı unsurlarını kendi teknik bilgisi ile ıslah edeceğini, ona belirli bir şekil ve karakter kazandıracasını belirtmiştir. Üretim yöntemleri, teknik bilgi, yerleşme tarzları gibi çeşitli uygulamalarla ıslah edilen çevreye ise teknikle ıslah edilmiş çevre ismini vermiştir. Kurtkan'a göre, her topluluk, bu fizikî çevreden ayrı olarak, bireyleri için tamamen sosyal karakter taşıyan bir iç çevre temin etmektedir. Örflerden, adetlerden, kurumlardan ibaret olan bu çevre, o toplumun manevî kültürü olarak vasıflandırılabilir.³⁴

Kurtkan'a göre, bir kültürü taşıyan nüfus, kültürün maddî ve manevî unsurlarını benimsemiş olması bakımından toplumun sosyal yapı unsurlarından birisidir. Nüfusun, toplumu meydana getirme karakteri, sadece fizikî varlığı olarak düşünülemez. Yani bireyler, fizikî olarak vücutları ile değil, taşıdııkları ortak kültürün imkân verdiği sosyal

³³ KURTKAN, *Genel Sosyoloji*, s. 103.

³⁴ *A.g.e.*, s. 104.

ilişkiler ve teşkilatlarla toplumu meydana getirirler. Yoksa hiçbir ortak kültürün, hiçbir sosyal ilişki ve teşkilatın mevcut olmadığı yerde nüfus mevcut olabilse dahi, toplum hayatı bulunmamaktadır. Kurtkan, insanların yaşamadığı bir yerde bir maden yatağının keşfedildiği ve oraya maden kuyuları açılıp işletme binaları ve lojmanlar kurulduğuna yönelik bir örnek vermiştir. Bu lojmanlara yerleşen ailelerin aralarında, yerleşmeden sonra hiçbir iş ilişkisi, hiçbir komşuluk ilişkisi ve hiçbir alışverişin olmadan geçirdikleri birkaç gün zarfında söz konusu edilen yerde bir nüfus olduğunu, fakat toplum hayatının olmadığını iddia etmiştir. Çünkü toplumun, insanların fizikî ve maddî vücutlarının bir araya gelmesiyle teşekkül etmeyeceğini, toplumun değişen bir sosyal teşkilatlar ve ilişkiler ağı olduğunu, sosyal teşkilat ve ilişkinin olmadığı yerde, belki bir insan yığını olabileceği, fakat toplumun olamayacağını açıklamıştır. Kurtkan'a göre, nüfus denildiğinde, insanların maddî vücutlarının bir araya toplanışı değil, sosyal ilişkiler ve teşkilatlar kurmuş olan insanların yani bir toplumun üyeleri anlaşılmalıdır.³⁵

Kurtkan'a göre, fizikî olarak en önemli sosyal yapı unsurları nüfusun yerleşme tarzları ile insanların bu yerleşme tarzlarına göre sosyal yaşayışın ele aldığı şekillerdir. Bir uçakla herhangi bir şehrin semalarında uçarken aşağıda görünen köyleri, şehirleri ve şehir bloklarını gözle görülür derecede fizikî bir varlığı olan sosyal yapı unsurları olarak ele almıştır. Ona göre, köylerin tipleri, yoğun veya yaygın şehir tiplerinin mevcut oluşu, şehirlerin çok büyüyerek birbirleriyle bitişip, bloklaşmış olup olmamaları gibi gözle görülen özellikler, bir topluluğun fizikî yapısının önemli özellikleridir ve bunlar sosyal yapı özellikleri ile karşılıklı ilişki halindedir.³⁶

Buraya kadar ele alınan fizikî yapı şartları, sosyal yapının fizikî dış çevre şartları olarak kabul edilmektedir. Kurtkan'a göre, bir toplumun sosyal yapı şartları ele alınırken, onun bizzat kendisinin bir nüfus grubu olarak taşıdığı bazı özelliklerin de kültürel yapı şartları olarak ele alınması gerekmektedir. Çünkü şehirler, köyler ve şehir blokları nasıl bir toplumun dıştan bakıldığı zaman hemen göze çarpan fizikî dış çevre şartlarını meydana getirmekte ise, yine doğal ve fizikî bir varlık gösteren, fakat aynı zamanda bir kültürü taşımakta olan nüfusu da o toplumun kültürel manada iç çevre

³⁵ KURTKAN, *Sosyoloji*, s. 62-63.

³⁶ *A.g.e.*, s. 52-53.

şartlarının malzemesini temin etmektedir. Kurtkan bu şartları, nüfusun birlik şuurunu, terkibi ve miktarı şeklinde sıralamıştır.³⁷

Kurtkan, köy öncesi dönemde, insanların fizikî bir görünüşe sahip olan yerleşme tiplerine sahip olmadıklarını belirtmiştir. Köy hayatının başlamasından önceki dönemlerde sadece köpeğin ehlileştirildiğini, kendiliğinden yetişen bitkilerin toplandığını, hayvanları avlamakla geçinen ve bu sebeple, mevsimlere göre gıda kaynaklarının bulunduğu yerlere giderek göçebe hayatı yaşayan insanların olduğunu dile getirmiştir. Köy öncesi dönemde yaşayanların, ziraatın ne olduğunu bildikleri halde ziraat yapmadıklarını söylemiştir. Kurtkan'a göre, insanların, doğanın kendiliğinden hazır ettiği bitki ve hayvan kaynaklarını, toplama ve avlama ile geçinilemeyecek kadar nüfus artışına maruz kaldıkları zaman yerleşik köy hayatına geçmek ve tarımsal faaliyetlere girişmek mecburiyetinde kalmalarıyla birlikte köy anlayışı ortaya çıkmıştır. Böylece, geçim kaynağı asıl olarak tarıma dayanan, bu yüzden yeterince iş bölümü göstermeyen küçük yerleşim yerleri olarak ortaya çıkan köyler yaygınlaşmaya başlamıştır. Kurtkan, köylerin, dağlık köy ve toplu köy olarak iki şekilde olduğunu ifade etmiştir. Dağlık köy tipinin, Amerika, İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, İsveç, Norveç, Finlandiya ve İtalya gibi ülkelerde rastlandığını; toplu köy tipinin ise özellikle Türkiye'de yaygın köy tipi olduğunu ileri sürmüştür.³⁸

Kurtkan'a göre, şehrin bir yerleşme birimi olarak ortaya çıkışı ancak yerleşik ziraat hayatına geçilmesi ve köylerin kurulmasından sonra mümkün olmuştur. Başlangıçta köylülerin alışverişi ile sürüm imkânlarını arttıran, fakat esas itibariyle derebeylerine ait şatoların ve kral ailesine ait sarayların etrafındaki pazar yerlerinde ürünlerini satan zanaat erbabının teşkil ettikleri pazar yeri topluluğu çok defa şehirlerin ilk örneğini oluşturmuştur. Böylece ortaya çıkan şehirleri, nüfus bakımından daima taşradan göç eden gruplarla geliştikleri bir gerçeklik olarak kabul etmiştir. Şehirlerin kuruluşuna ait teorilerin hemen hepsinin, bir kaç faktörün şehir kuruluşu bakımından rol oynadığı gerçeğine işaret ettiğini ifade etmiştir. Kurtkan, zaman ve mekân itibariyle çok geniş bir gözlem sahasını dikkate aldıktan sonra, kuruluşlarında ağır basan faktörün

³⁷ KURTKAN, **Genel Sosyoloji**, s. 130.

³⁸ KURTKAN, **Sosyoloji**, s. 54-56.

mahiyetine göre şehirleri tiplere ayıran Max Weber'in görüşlerini esas alarak şehirleri tüketici şehir, üretici şehir ve ticaret şehri olarak üçe ayırmıştır.³⁹

Tarihte teknolojik ilerleme, ulaşım tekniğinin gelişmesiyle ve ulaştırma, haberleşme imkânlarının artmasıyla merkezi devletlerin kurulmasına da imkân vermiştir. Kurtkan'a göre, mahalli felaketlerle yok olma tehlikesinden kurtulan ve merkezi otoritenin yardımları ile uzun ömür kazanan şehirler sadece ticaret ve sanayi merkezleri olarak değil, aynı zamanda kültürel ilerlemenin de merkezleri olarak parlamışlardır. İş bölümüne ve kültürel gelişmeye imkân veren şehir hayatında bilimin, sanayinin ve ticaretin gelişmesi ise, şehirlerin saçaklar halinde yayılmasını gerektirmiştir. Kurtkan, 20. yüzyılda meydana gelen bu gelişmeyi, şehir bloklarının oluşumuna sebep olarak yorumlamıştır. Kurtkan, çevrelerindeki bölgelerin merkezi olarak gelişen ve nüfusu en az elli bin olan şehirleri, merkezi şehir olarak adlandırmıştır. Bu merkezi şehirlerin sahalarını gittikçe genişletmeleri ile bu şehirleşmiş sahaların birleşmesinden meydana gelen büyük alana şehir blokları adını vermiştir.⁴⁰

Kısacası, Kurtkan'a göre, sosyoloji, sosyal yapıyı inceleyen bir bilimdir. Sosyologlar ise, toplumu, sosyal yapı özellikleri bağlamında inceler. Kurtkan'a göre, sosyal yapı, fizikî ve kültürel yapı olarak ikiye ayrılmıştır. Kurtkan, sosyal yapı konusunda akla gelen fizikî unsurları, yerleşme tarzları, nüfus miktarı, sosyal ilişkiler ağı ve değer yargıları şeklinde açıklamıştır. Bu unsurları kapsayan bütün kültür unsurlarının sosyal yapıyı oluşturduğunu öne sürmüştür. Kurtkan, sosyal yapıyı oluşturan fizikî unsurların başında gelen yerleşim tiplerini köy öncesi dönem, köy, şehir ve şehir blokları şeklinde sıralamıştır. Bir diğer unsur olan nüfusu, sadece bir miktar olarak kabul etmemiştir. Kurtkan, nüfusu, sosyal yapı içerisinde sosyal ilişkileri ortaya çıkaran bireyler anlamında yorumlamıştır.

3.5. Sosyal Tabakalaşma

Kurtkan'a göre, sosyal tabakalaşma, belirli bir nüfusun hiyerarşik olarak, yani sosyal anlamda üst üste gelen sınıflar halinde farklılaşmasıdır. Tabakalaşma, sosyal bakımdan aynı seviyede olan sınıfların, aynı tabakaya mensup oldukları şeklinde kabul edilebilir. Kurtkan, sosyal tabakalaşma kavramının, zorunlu olarak sosyal mesafe

³⁹ KURTKAN, *Genel Sosyoloji*, s. 122-123.

⁴⁰ *A.g.e.*, s. 124.

kavramını da içine aldığını ileri sürmüştür. Çünkü alt ve üst tabakalar arasındaki mesafenin, coğrafi ve fizikî bir mesafe olmayıp, tam anlamıyla sosyal bir anlam taşıdığını ifade etmiştir. Örnek vererek durumu açıklamaya çalışan Kurtkan'a göre, birbirine benzer anlamda çok yakın bulunan iki kişi, mesela bir mağaza sahibi ile yanında çalıştığı tezgâhtar, aslında sosyal anlamda aralarında büyük mesafe bulunan iki kişidir. Buna bağlı olarak, birbirinden çok uzak iki şehirde yaşayan iki kişinin, mesela iki tüccarın, sosyal mesafe bakımından birbirleri ile yan yanadır. Kurtkan, sosyal mesafeyi, belirli bir sosyal sınıfa mensup olan herhangi bir bireyin diğer sınıflarla ve o sınıflara mensup bulunan gruplar ve bireylerle olan hiyerarşik ilişkilerini, bir nüfus içerisindeki sınıfların birbirleriyle olan ilişkilerini ve belirli nüfusların aralarındaki sosyal farklılık ilişkilerini gösteren bir kavram olarak açıklamıştır.⁴¹

Kurtkan'a göre, sosyal tabakalar, sosyal anlamda üst üste, yani alt ve üst anlayışına imkân verecek tarzda bir topluluğun nüfusu içinde yer almış bulunan sosyal sınıfların meydana getirdiği farklılaşma durumudur. Sosyal sınıf ise, bireylerin, belirli kriterlere göre, dâhil oldukları sosyal kategorilerdir.⁴² Her birey toplumda birçok statü işgal edebileceği için, bireyin aynı anda işgal ettiği statülerin toplamı, onun toplumdaki yerini meydana getirmektedir. Aşağı yukarı aynı sosyal statüyü işgal eden bireyler, diğerlerine göre seviye farkı arz eden bir yatay tabaka içinde yer alırlar. Kurtkan, toplumu meydana getiren bireylerin, farklı tabakalar teşkil etmelerini sosyal tabakalaşma olarak tanımlamıştır.⁴³

Kurtkan'a göre, bir toplumun sosyal sınıfları itibariyle tabakalaşması, nüfusunun dikey istikamette tabakalaşmasıdır. Toplum bir piramitle gösterildiğinde üst, orta ve alt tabakaları teşkil eden sınıfları birbirinden ayıran sınırların yatay çizgiler halinde olması gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra, nüfusu en alttan en üste kadar bölmelere ayırmak suretiyle nüfusun aşağıdan yukarıya doğru bir bölünüşü ortaya çıkacaktır. Sosyal sınıfın, aynı sosyal hayat tarzını paylaşan bireylerin meydana getirdiği bir sosyal kategori veya grup olduğunu kabul etmiştir.⁴⁴ Kurtkan, hangi memleket olursa olsun, nüfusun sosyal tabakalaşmasından bahsedilirken, tabakalaşma piramidi ifadesi

⁴¹ A.g.e., s. 149-150.

⁴² A.g.e., s. 150.

⁴³ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Köy Sosyolojisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 201.

⁴⁴ KURTKAN, **Genel Sosyoloji**, s. 152.

kullanılması gerektiğinin altını çizmiştir. Tabakalaşma piramidi ifadesinin tabakalaşmayı belirtmek üzere kullanılmasının sebebini, nüfusun fakir tabakasının tıpkı bir piramidin tabanı gibi kalabalık, orta tabakanın daha tenha ve üst tabakanın ise piramidin tepe kısmı ile temsil edilecek kadar az olması şeklinde ortaya koymuştur.⁴⁵

Kurtkan'a göre, bütün topluluklarda, orta tabakanın varlığı görülmektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise, orta tabaka zayıf olabileceğini ve genellikle zayıf olduğunu, fakat yine de var olduğunu ileri sürmüştür. Az gelişmiş ülkelerin tabakalaşma piramidini, tabanı geniş, orta kısmını dar bir sürahi şeklinde tasavvur etmiştir. Piramit kelimesinin kullanılmasını, bu kelimenin sosyal piramit ibaresi halinde kullanılmasına alışılmış olmanın sonucu olarak görmüştür. Nitekim gelişmiş ülkelerin sahip olduğu sosyal piramidin, piramit olmaktan çıktığını, alt ve üst kısmının bir topacın sivri ucuna benzediğini, ortasının ise şişkin bir şekil aldığını belirtmiştir. Çünkü bu ülkelerde çok zengin ve çok fakir bireylerin nispeti azdır ve nüfusun hemen hemen tamamına yakın bir kısmı orta derecede gelir sahibidir. Fakat tabakalaşmayı ifade ederken yine de gelişmiş ülkelerin sosyal piramidi olarak isimlendirilmiştir.⁴⁶

Bir memleketin sosyal piramidi alt, orta ve üst olmak üzere üç tabakayı oluşturmakla beraber, her tabaka kendi içinde bir takım sosyal sınıflardan meydana gelmektedir. Kurtkan, bir sosyal sınıfı, bir meslek kategorisi olarak kabul etmemiştir. Hatta aynı mesleğe sahip insanların içerisinde, farklı sosyal sınıflara girenler olduğunu ilave etmiştir. Örneğin, bir hastabakıcı ile uzman doktorun tıp mesleğini seçmiş kişiler olmalarına rağmen sosyal sınıflarının farklı olduğunu öne sürmüştür.⁴⁷ Kurtkan, sosyal sınıf nedir? sorusunu dile getirmiş ve sosyal tabakalaşma konusunda sınıf kavramını izah etmiştir.

Kurtkan'a göre, toplum, sosyal bakımdan çeşitli kriterlere göre sınıflara ayrılmaktadır. Örnek olarak, ilkel toplumlarda insanların yaş grupları itibariyle sınıflara ayrıldığını dile getirmiştir. Modern toplumlarda ise, dindarların, sosyalistlerin, milliyetçilerin, belirli fikirleri benimsemiş sınıfları veya kategorileri oluşturduklarını ileri sürmüştür. Kurtkan, bu şekilde ifadelendirilen grupların, sosyolojik olarak birer sınıf oluşturmadıklarını, aynı faaliyet dalına üye bulunan kimselerin de sosyolojik

⁴⁵ KURTKAN, *Sosyoloji*, s. 64.

⁴⁶ *A.g.e.*, s. 64-65.

⁴⁷ *A.g.e.*, s. 65.

olarak sınıf oluşturmadıklarını iddia etmiştir. Çünkü aynı meslek kategorisi içinde üst ve alt mevkileri işgal eden kimselerin bulunduğunu, mesleki bakımdan veya faaliyet sahalarına göre tespit edilen bir bölünmenin, nüfusun yatay tabakalaşmasını göstereceğini kabul etmiştir.⁴⁸

Kurtkan, toplumsal sınıfı, aşağı yukarı aynı iktisadî güce sahip olan, yaşam tarzları birbirine uygun, kültür ve terbiyeleri aynı ve ekonomik çıkarları ortak olan ve bütün bu hususlarda aynı durumda olmanın bilincine sahip bulunan bireylerin oluşturduğu topluluk şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımdan hareketle, toplumsal sınıfın özelliklerini, ekonomik güç, yaşam tarzı, kültür ve terbiye, ekonomik çıkar ve sınıf bilinci olmak üzere beş kritere göre tespit etmek mümkündür.⁴⁹ Aynı geliri elde eden, aynı yaşam tarzına sahip, aşağı yukarı aynı eğitim ve terbiyeyi almış ve bütün bu hususlarda birbirlerine yakın olmanın bilincine sahip bulunan kimseler sosyal sınıfı meydana getirirler. Kurtkan, toplumsal sınıfı tayin eden kriterleri; gelir, yaşam tarzı, eğitim-terbiye ve sınıf bilinci kriterleri olarak kabul etmiştir. Ona göre, bunlardan sınıf bilinci kriteri, sosyal sınıfa üye olan bireyin düşünce ve anlama yeteneği durumu ile ilgili sübjektif kriterdir. Diğerleri ise, sosyal sınıfın dışarıdan, başka bireyler tarafından gözlemlenmesi mümkün olan objektif kriterlerdir.⁵⁰

Kurtkan, sınıf konusunda Fındıkoğlu'nun görüşlerini önemsemiştir. Fındıkoğlu'na göre, ekonomik güç, hayat tarzı, eğitim seviyesi ve ekonomik çıkarlar gibi ölçüler bakımından yaklaşık aynı durumda olanların oluşturduğu topluluğa sosyal sınıf denmektedir. Üst, orta ve alt tabakaların her biri içerisinde çeşitli sosyal sınıfların yer aldığını belirten Fındıkoğlu, örneğin, tarım sektöründeki sosyal sınıflardan büyük arazi sahiplerinin üst tabakada, orta derecedeki büyük arazi sahiplerinin orta tabakada ve küçü arazi sahipleri ile topraksızların da alt tabakada yer aldıklarını söylemiştir.⁵¹

Kurtkan'a göre, bir ülkede mevcut toplumsal sınıfların sınırlarını net bir şekilde tayin edebilmenin bütün güçlüğü, sınıfın, birden fazla kritere göre ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Eğer zengin yukarı sınıflara üye kimselerin yaşam tarzları

⁴⁸ KURTKAN, *Genel Sosyoloji*, s. 151-152.

⁴⁹ KURTKAN, Âmiran; "Türkiye'de İctimai Sınıflar", *Sosyoloji Konferansları Dergisi* (iç.) Sayı: 1, 1960, s. 63.

⁵⁰ KURTKAN, *Sosyoloji*, s. 65-66.

⁵¹ KAZMAZOĞLU, H. Bayram; *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar: Öncüleri ve Temelleri Çerçevesinde Yaklaşımlar*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 144.

bakımından sadece manevî zevklere değer veren, yüksek kültür ve terbiye almış kimseler oldukları, iktisadî ideolojileri itibariyle de mevcut ekonomik düzenin rekabet yeteneği üstün unsurlar lehine kendiliğinden gelişimine eğilimli buldukları; vasat gelir sahibi orta sınıf üyelerinin hem maddî, hem de manevî zevklere eşit ölçüde güven veren, orta derecede kültür ve terbiye almış, iktisadî ideolojileri ne koyu müdahaleci ve ne de tam liberal olmayan unsurlar olduğu ve nihayet fakir alt tabakaya dâhil bireylerin ise mutlak surette basit maddî zevklere düşkün, kültür ve terbiyeleri eksik, mevcut düzenin radikal bir şekilde değiştirilmesine taraftar bireyler oldukları söylenebilseydi, toplumsal sınıf sınırlarını çizebilmek daha kolay olabilirdi. Kurtkan, tek bir kriter, örneğin ekonomik güç kriterine göre hareket edilirse, herhangi bir ülkedeki zengin fakir ve orta halli bireylerin sayılarının tespit edilebileceğini öne sürmüştür. Böylece, o ülkenin toplumsal sınıflar piramidinin, sınıf sınırlarının da belirtilerek çizilebileceğini söylemiştir.⁵²

Kurtkan'a göre, bir toplumun sahip olduğu gerçekliğin, sınıf kriterlerinden sadece birisine göre yeterli sayılması mümkün değildir. Meselâ, sadece ekonomik güç kriterine göre hareket edilirse, kazançları eşit olan bir bakkal ile bir profesörü aynı sınıfa yerleştirmek gerekmektedir. Hâlbuki bunlar kültür, terbiye ve yaşam tarzları itibariyle birbirlerinden farklı bireylerdir. Diğer taraftan hiçbir yaşam tarzı da, herhangi bir sınıfın üyelerine mal edilemez. Basit, maddî zevklerden ziyade kültürel ve manevî zevklere eğilimli olmak, sadece orta ve daha yüksek sınıflara has bir yaşam tarzını temsil etseydi, sanat ve bilim adamlarından şöhret kazanmış birçok fakir aile çocuklarının kırık dökük kulübelerde geçen çocukluk ve ilk gençlik hayatlarında düşünme, çalışma ve yaratma zevkine nasıl olup da eğilimli olduklarının izahı kolay olmazdı.⁵³

Kurtkan, Türkiye'de tabakalaşma konusunun önemine iki durum üzerinden değinmiştir. Bunlardan birincisi, Türkiye'de burjuva sınıfının olmayışı ve tarihi rolünü yerine getirememesidir. İkincisi ise, Türkiye'de orta sınıfların gerektiği kadar gelişmemiş olmasıdır. Türkiye'de orta sınıf kavramının gelişmediğini ifade eden Kurtkan, gelişmekte olan birçok ülkede orta sınıflar konusunun önem taşıdığını ve

⁵² KURTKAN, "Türkiye'de İctimai Sınıflar", s. 63.

⁵³ A.g.m., s. 63-64.

Türkiye’de böyle bir durumun yaşanmadığını öne sürmüştür.⁵⁴ Genel olarak orta sınıflar konusu bilhassa az gelişmiş ülkelerde sosyologların, iktisatçıların ve yöneticilerin olduğu kadar her meslekten bireylerin de ilgisini çeken bir konu haline gelmiştir. Çünkü, iktisadî gelişme, millî gelirin sadece toplamı değil, aynı zamanda sınıf farkları ortadan kaldırılarak alt tabakalara mensup bireylerin orta seviyeli bir hayata kavuşturulmasını temin edecek şekilde artmasını gerektirmektedir. Alt ve üst tabakalar arasında aşırı gelir farklarının bulunması, az gelişmiş ülkelerin karakteristik bir özelliğidir. Sosyal gelişmenin gerçekleşmesi, tarımsal üretime ilaveten, sanayi üretiminin güvenli bir artış gerçekleştirmesini, yani iç pazarın ve üretim hacminin artmasını zorunlu kılmaktadır. Bu sonuncu şartın gerçekleşmesi ise düşük ölçüde satın alma gücüne sahip kalabalık bir orta sınıfın varlığı gereklidir. Şu halde, iktisadî gelişme problemi ne kadar güvenilir ise, sosyal sınıflar arasındaki gelir farklılığının hafifletilmesi ve kalabalık bir orta sınıfın oluşumu konusu da o kadar önemlidir.⁵⁵

Kurtkan, orta sınıf kavramının güvenilir olması noktasında bir diğer hususu, sağcı ve solcu ideoloji hareketlerine ve bunlar arasındaki çekişmelerin geniş ölçüde etkisinde kalan az gelişmiş ülkelerin sosyal sınıfları oturmuş, istikrar kazanmış ve orta sınıfları güçlü bir hale gelmiş ve böylece kültür birliği halinin sağlanmış olduğu bir sosyal yapıya kavuşmaları zorunluluğunu şiddetle hissetmekte olmalarıdır. Kurtkan’a göre, orta sınıflar problemi, iktisadî ve sosyal nedenlerden dolayı güvenilirliği küçümsenemeyecek bir problem halinde görünmektedir. Çünkü gelişmiş ülkelerdeki tabakalaşma piramidinin karakteristik özelliklerinin Türkiye’de gözlemlenen durumla karşılaştırılmasından elde edilecek sonuçların ilgi çekici bir konu olduğunu dile getirmiştir.⁵⁶

Mahmut Tezcan’a göre, toplumsal sınıf farklarının azaltılması ve toplumsal hareketliliğin gerçekleştirilmesinde eğitimin önemli bir yeri bulunmaktadır. Eğitime ayrılan kaynaklar arttırıldığı zaman, toplumda gelir dağılışındaki eşitsizliklerin bir dereceye kadar azalacağını öne sürmüştür. Kurtkan’a göre, eğitime yapılacak yatırımlar sonucunda, alt tabakalardan hareketlilik yoluyla yukarı çıkan bireylerin toplumda örnek olarak diğerlerini de aynı duruma gelmek için özendirerek başarı isteğini

⁵⁴ KURTKAN, *Genel Sosyoloji*, s. 150.

⁵⁵ *A.g.e.*, s. 151.

⁵⁶ *A.g.e.*, s. 151.

kamçılıyacaktır. Böylelikle Kurtkan, toplumda değişmeye doğru bir yönelim ve hareketin başlayacağını ifade etmiştir. Böylece orta sınıfın oluşumu ve güçlenmesinin yollarından birisinin eğitim olduğuna dikkat çekmiştir.⁵⁷ Kurtkan'a göre, modern toplumlarda, alt sınıflardan üst sınıflara geçmeyi ve toplum içerisinde elde edilen pozisyonları, eğitime dayalı meslek belirlemektedir. Sosyal hareketliliğin arttığı toplum yapısında meslek faktörü, servet ve soyluluğun yerini almıştır. Bu yapı özelliği eğitim imkânlarından faydalanmaya bağlıdır.⁵⁸

Kısacası, Kurtkan'a göre, tabakalaşma, toplumda sınıflar halinde farklılaşma anlamına gelmektedir. Kurtkan, sosyal tabakaları, toplum içerisinde yer alan sosyal sınıfların ortaya çıkardığı farklılaşma hali olarak açıklamıştır. Hangi memleket olursa olsun, nüfusun sosyal tabakalaşmasından bahsedilirken, tabakalaşma piramidi ifadesinin kullanılmasının önemine dikkat çekmiştir. Çünkü bir toplumda sosyal tabakalaşmanın, sosyal sınıflar itibariyle gerçekleşeceğini iddia etmiştir. Kurtkan'a göre, her toplum, bir takım kriterlere göre sosyal sınıflara ayrılırlar. Kurtkan, sosyal sınıfları, bireylerin dâhil oldukları sosyal kategoriler olarak izah etmiştir. Kurtkan'a göre, sosyal sınıf, aynı iktisadi güce sahip ve benzer yaşam tarzına sahip bireylerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur.

3.6. Sosyal Değişme

Sosyal değişme, toplumsal yapıdaki değişiklikleri ifade etmektedir. Kurtkan'a göre, sosyal değişimin başlaması, devamı, bağlı olduğu şartlar, tipi, hızı, neden ve sonuçları itibariyle sosyolojinin alaka sahasına girmektedir.⁵⁹ Belirli bir süre içerisinde, sosyal kuvvetlerin hepsinin veya büyük bir kısmının toplumsal yapı üzerinde aynı sonucu verecek tarzda etkili olmaları haline sosyal değişme denir. Kurtkan, sosyal değişimin yönünün belirli bir süre için söz konusu edilmesini, bütün sosyal kuvvetlerin sürekli olarak aynı yönde etkili olmasının imkânsızlığı ile açıklamıştır.

⁵⁷ TEZCAN, Mahmut; **Eğitim Sosyolojisi**, Bilim Yayınları, Ankara, 1988, s. 162.

⁵⁸ KORKMAZ, Abdullah; **Değişme ve Farklılaşma**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 202-203.

⁵⁹ KURTKAN BİLGİSEVEN, **Köy Sosyolojisi**, s. 216.

Kurtkan'a göre, sosyal değişimin tek yönlü olarak gerçekleşeceğini öne süren 19. yüzyıl sosyologları yanılmışlardır.⁶⁰

Kurtkan'a göre, toplumsal yapıda yaşanan sosyal değişmeyi tespit eden iktisatçılar, toplumu daha mükemmelere götüren bir değişme merdiveninde, daha yukarı basamaklara sağlıklı bir şekilde çıkabilmenin şartı olarak maddî unsurların yanı sıra, manevî unsurlarda da uygun değişikliklerin gerçekleşmesinin şart olduğunu anlamaya başlamışlardır. Ne var ki, ele aldıkları nitelendirici özellikler, hep ekonomik, yani maddî zenginleşmeyi devamlı kılmaya yarayacak özelliklerdir. Kurtkan, bu konuda Batılı iktisatçıların hoş karşılanması gerektiğini, çünkü Batı kültürünün maddecî bir kültür olduğunu ifade etmiştir.⁶¹

Hiçbir toplum, sabit bir şekilde, hareketsiz değildir. Her toplumun devamlı bir dinamizm, bir değişme gösterdiği ifade edilebilir. Değişimin derecesi zamana göre ve toplumdan topluma değişmektedir. Kurtkan, tamamen durgun bir topluma, 20. yüzyıl gibi sürekli değişimin yaşandığı yüzyılda hiçbir yerde rastlanılmadığını ileri sürmüştür. Böyle olmakla beraber, sosyologların, tıpkı otopsi uzmanları gibi toplumu statik olarak düşünmeyi ve yapısal özelliklerini incelemeyi arzu ettiklerini söylemiştir.⁶²

Carle C. Zimmerman'a göre, 20. yüzyılda dört büyük sosyal deprem meydana gelmiştir. Kurtkan'a göre, sosyal değişme, bütün çağlarda yaşanmıştır. Fakat 20. yüzyılı, değişme yüzyıllarından birisi olarak kabul etmiştir. Kurtkan, söz konusu dört büyük sosyal depremi, aynı zamanda dört büyük sosyal değişme olarak adlandırmıştır. Dört büyük sosyal deprem ya da değişmeden ilki, mesafelerin kısalmasıdır. İkincisi, orta sınıflaşma ve sosyal sınıflarda yaşanan değişmedir. Üçüncüsü, geçmişteki medeniyetlere geri dönüp bakma zihniyetidir. Dördüncüsü ise, tesir bölgelerinin ve tesir altına alan kapitalist kuvvetlerin değişmesidir.⁶³

Kurtkan'a göre, değişme, aslında hiçbir yönü ifade etmeyen bir kavramdır. Yani, sosyal değişimin, ilerleme kadar gerileme tarzında da gerçekleşme ihtimâline sahip olduğunu belirtmiştir. Bu her iki durum, yani ilerleme ve gerileme, aslında sosyal değişmedir. İlerleme kavramı, çoğu kez bireylerin arzularına göre değişen anlamlar

⁶⁰ KURTKAN, **Sosyoloji**, s. 107

⁶¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Sosyal Gelişme Gerçekleşmeden Sanayileşmekten Doğan Problemler", **Türk Toplum ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri** (iç.), 3-5 Nisan 1989, Kayseri, s. 249.

⁶² KURTKAN, **Genel Sosyoloji**, s. 271.

⁶³ KURTKAN, "Millî Kültür ve Eğitim", s. 56.

ifade etmektedir. Kurtkan, ilerleme (terakki) kavramı ile bundan farklı olan gelişme (tekamül) kavramının birbirinden ayırt edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, ilerleme kavramının neyi ifade ettiği konusu bireylerin kanaatlerine ve inançlarına göre değişebildiği halde gelişme kavramı, objektif delillerle ölçülebilen, bireysel hükümlere ve kanaatlere göre farklı takdirlere konu teşkil etmeyen bir sosyal değişimdir. 19. yüzyıl sosyologları bu kavramları birbirine karıştırmışlar ve bu yüzyılda meydana gelen teknolojik ve endüstriyel ilerleme sonrası sosyal değişimin sürekli olarak gelişme şeklinde devam edeceğini ileri sürmüşlerdir.⁶⁴

Kurtkan'a göre, sosyal değişim, sadece düzeni ıslah seviyesinde kalmamaktadır. Yaygın kişilik tipinin uygun bir evrimle ideale yaklaştırılmadığı sürece, toplumsal yapının ve kurumlarının ıslahının hiç bir olumlu sonucu olmayacaktır. Bir düzenden ötekine geçilse veya mevcut düzenin daha fazla sağlamlaştırılması gerçekleşse bile, bu değişimler ancak bazı görüşlere sahip grupları tatmin edebilir, fakat gerçek bir ilerlemeden söz edilemez. Kurtkan, gerçek bir ilerlemenin sağlanabilmesi için, bireyin ve toplumun niteleyici ve niceleyici özellikleriyle değiştirilmesinin gerektiğini ileri sürmüştür. Böyle bir ilerlemenin, aynı zamanda sosyal gelişme ve hatta evrim olacağını açıklamıştır. Kurtkan'a göre, bu tip bir değişim, 20-30 yıl gibi kısa bir sürede gerçekleşmişse, buna sosyal kalkınma denmektedir.⁶⁵ Kurtkan, kalkınmanın, sosyal değişime göre, daha dar kapsamlı bir anlama sahip olduğunu ve daha çok kısa süre içerisinde bir meydana geliş şekli olduğunu dile getirmiştir.⁶⁶ Kurtkan'a göre, sosyal değişim hiçbir toplumda sürekli olarak tek bir yönde gerçekleşmez. Sosyal kalkınma ise, kısa süreli gerçekleşen ve daha çok ilerleme olarak kabul edilen bir değişim olarak algılanmaktadır.

Kurtkan, sosyal değişim konusunda iki kavram üzerinde durmuştur. Sosyal değişim ile ilgili kavramlardan ilki, sosyal bilimleri olduğu kadar doğa bilimleri ve felsefi düşünce akımlarını da ilgilendiren gelişme (tekamül) kavramıdır. Bu görüşü benimseyenler ile sosyal tarihin değişimlerini buna uygun bir görüş açısından izah edenler arasında bazı farklılıklar olduğundan bahsetmiştir. Kurtkan'a göre, serpilme imkânını endüstrileşmiş Batı toplumlarının sosyal ve iktisadî şartlarında bulan gelişme

⁶⁴ KURTKAN, *Genel Sosyoloji*, s. 272-273.

⁶⁵ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Kalkınma ve Kültür İlişkisi", s. 7.

⁶⁶ A.g.m., s. 1.

doktrinlerinin birbirlerinden bir dereceye kadar farklı olabilmelerini doğuran başlıca nedenler, ilerlemeci dünya görüşünün bir hiyerarşiye dayanması, bu hiyerarşinin beş gelişme seviyesine sahip olması ve ilerlemecilerden bazılarının bu seviyelerin hepsini, bazılarının ise bir kısmını kendi görüşleri içinde benimsemiş olmalarıdır. Kurtkan, söz konusu gelişme hiyerarşisinin beş seviyesini basit değişme, düzen, yön, ilerleme ve olgunluğa erişebilirlik şeklinde sıralamıştır.⁶⁷

Kurtkan'ın sosyal değişme konusunda üzerinde durduğu ikinci kavram, sosyal gelişme kavramıdır. Kurtkan, sosyal gelişme kavramını, ekonomik büyüme kavramından daha geniş perspektifte ele almıştır. Ekonomik büyümeyi, nüfus başına isabet eden reel hâsılada toplumun teknolojik, ekonomik ve demografik özelliklerindeki değişmelerle birlikte ortaya çıkan devamlı ve belirli ölçüde hızlı bir yükseliş olarak tarif eden Richard Easterlin, sosyal gelişme kavramının iktisadî büyümeye göre daha yeni bir kavram olduğuna işaret etmiştir.⁶⁸ Kurtkan, sosyal değişme konusunda, özellikle MacIver ve Page'in görüşlerini önemsemiştir. Kurtkan'a göre, sosyal değişme, belirli şartların hâkim olduğu bir durumun başlangıcından itibaren mevcut sosyal kuvvetlerin hepsinin belirli bir yönde etki etmesiyle ortaya çıkan bir değişmedir.⁶⁹

Kurtkan'a göre, sosyal değişmeye tesir eden bir takım faktörler bulunmaktadır. Sosyal olaylar ve bu olaylarla birlikte ortaya çıkan sosyal değişme, birçok faktörün etkisi altında kalmaktadır. Sosyal gerçeklikte yaşanan değişmenin, bu faktörler üzerinde karşı etki yaptığı söylenebilir. Kurtkan, sosyal değişmeye etki eden faktörleri dört grupta ele almıştır. Bu faktörleri fizikî-çevre faktörü, biyolojik faktör, teknoloji faktörü, kültür faktörü şeklinde gruplandırmıştır.⁷⁰ Kurtkan'a göre, sosyal değişme, ya kendiliğinden ortaya çıkmakta, ya da değiştirme şeklinde ortaya konmaktadır. Kendiliğinden vuku bulan sosyal değişme çeşitlerini ise sosyal hareketlilik tipleri ve sosyal bütünleşme tipleri şeklinde açıklamıştır.⁷¹

Kurtkan'a göre, sosyal değişme tiplerini iki ayrı kritere göre sınıflandırmak mümkündür. Bunlardan birincisini, basitlik ve mükemmellik kriteri; ikincisini ise kalite ve kantite kriteri şeklinde açıklamıştır. Basitlik ve mükemmellik kriterine göre, basit

⁶⁷ KURTKAN, *Genel Sosyoloji*, s. 273-278.

⁶⁸ *A.g.e.*, s. 280.

⁶⁹ *A.g.e.*, s. 283.

⁷⁰ KURTKAN, *Sosyoloji*, s. 116-119.

⁷¹ *A.g.e.*, s. 120-134.

değişme ve tekamül (kemale, olgunluğa gidiş) şeklinde iki farklı değişme tipinden bahsetmiştir. Bunlardan birincisi olan basit değişme, hiç bir mükemmele erişme halinin söz konusu olmadığı değişmelerdir. Basit değişmede, toplumun değişme halinden önceki durumu da sonraki durumu da kargaşalıktan ibaret olup, hiç bir düzen söz konusu değildir. Kurtkan, basitlik ve mükemmellik kriterleri içerisinde asıl ilgi çeken değişme tipinin, olgunluğa erişen merhaleler şeklinde ele aldığı değişme tipi olduğunu öne sürmüştür. Olgunluk haline geçiş için bir takım basamakların varlığından söz etmiştir. Basit değişmeyi de, bu basamakların başlangıcı olarak kabul etmiştir. Olgunluğa erişmek için gerekli olan basamakları ise sosyal düzene erişme, düzenin yönlendirilmesi, ilerleme ve mükemmelliğe erişme şeklinde sıralamıştır.⁷²

Kurtkan, sosyal değişimin ikinci kriteri olarak değişimin niceleyici ve niteleyici göstergelerinden bahsetmiştir. Bu göstergeleri ise dört başlıkta toplamıştır. Bunlardan birincisi, büyüklüğün nicelik ölçüsüyle ifade edilen sosyal değişmedir. Buna göre, büyümenin her ne kadar bir değişme istikameti belirtmeyeceğini ifade etse de, sadece niceleyici karakterli bir değişmeyi ifade edeceğini söylemiştir. İkincisi, bir değer standardına uygunluğu bakımından niteleyici olarak ifade edilen sosyal değişmedir. Burada ilerleme kavramı üzerinde duran Kurtkan, ilerlemenin, ideal olarak tarif edilmiş bir hedefe ulaşmak gayesiyle düzenin yönlendirilmesi anlamına geldiğini ifade etmiştir. Üçüncüsü, bünye ve fonksiyonlardaki nitelik değişikliğini ifade eden sosyal değişmedir. Burada evrim konusuna vurgu yapılmıştır. Herhangi bir toplumda, sistem içindeki organların bir bütün olarak toplumun varlığını devam ettirmesine hizmet etmeleri durumuna rastlanılıyorsa orada sosyal evrim olduğunu öne sürmüştür. Dördüncüsü ise, niceleyici ve niteleyici göstergelerin ideal düzeni itibariyle sosyal gelişmedir. Böylece niteleyici ve niceleyici değerlerin birbirini tamamlaması ile birlikte sosyal gelişimin sağlanacaktır.⁷³

R. C. Lewontin, İngilizce olarak neşredilen *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*'ndeki bir yazısında ilerleme ve gelişme kavramlarının birbirine karıştırılmasına sebep olacak şekilde Batılı kaynaklarda göze çarpan kargaşanın, gelişme kavramının beş basamağının ayırt edilemeyeşinden ileri geldiğini öne sürmüştür. Kurtkan'a göre, bu beş basamağın tamamında, sosyal değişme anlatılmaktadır. Hepsi gerçekleşmişse, sanki beş safhası

⁷² KURTKAN BİLGİSEVEN, "Kalkınma ve Kültür İlişkisi", s. 1-2.

⁷³ A.g.m., s. 5-6.

olan bir yokuşun beşinci safhasına veya zirvesine yükselmiş olan toplum, olgunluk seviyesine gelmiştir. Kurtkan, ilerlemeyi, beş safhası olan sosyal gelişme yolunun son durağı olarak kabul etmiştir. Toplum doğru yolda ise, ilerleme ve gelişme kavramlarının aynı anlama geleceğini iddia etmiştir.⁷⁴

Kurtkan, sosyal gelişmeyi ele alırken, birey ve toplum için doğru hedef olan olgunluk (tekâmül) kavramını nasıl tarif edeceğiz? sorusunu dile getirmiştir. Bunu objektif bir şekilde tarif edebilmek için öncelikle ilk dört merhale üzerinde durulması gerektiğini işaret etmiştir. Lewontin'e göre, değişimin ilk safhası, alelade değişimdir. Bu tip değişim, hiç bir amaca ve düzene yönelik olmayan, rastgele değişim olarak tarif edilebilir. Lewontin, bu konuda iskambil destesi örneğini vermiştir. Bu örneğe göre, iskambil destesi rastgele karıştırıldığında, destede bir değişiklik olmuştur. Kağıtların rengi, kırmızı veya siyah olduklarına göre veya değer büyüklüğü sırasına göre değiştirilmemiştir. Yapılan değişiklikler, sadece rastgele hareketlerin sonucunda gerçekleşmiştir. Kurtkan, toplumdaki plansız, programsız, hedefsiz, bazen birbirinin tam aksi tedbirlerle yürütülen rastgele politikaları buna benzetmiştir. Mesele birey açısından söz konusu edildiğinde, ortaya çıkan durum, sosyolojide "anomi" olarak tarif edilen durum olduğunu belirtmiştir. Kurtkan'a göre, anomi, bireyin, hayatına anlam veren bir iç düzenden mahrum olma durumudur. Anomiye maruz kalan birey dıştan gelen her etkiye göre hareket eden, amaçsız, hedefsiz, gayesiz bireydir.⁷⁵

Kurtkan'a göre, gerek toplumlar, gerek bireyler için rastgele değişim, topluma da bireye de yakışmayan bir başıboşluktur. Bundan ötürü, bireylerin ve toplumların düzene yönelmek suretiyle değişimleri söz konusu değilse, objektif anlamdaki gelişmeyi gerçekleştirmek şöyle dursun, subjektif bir hedefe göre ilerleme dahi yoktur. Böylece Lewontin'in beşli tasnifinin ikinci safhasına gelinmektedir. Nizam (düzen, order) kelimeleriyle ifade edilen bu ikinci safha, değişimin başıboşluktan kurtarılarak, belli bir düzenin subjektif kararlara göre hedef tayin edilmesiyle o hedefe doğru bir ilerlemenin gerçekleştiği safhadır. Kurtkan, bu durumu, her subjektif hedef bizi ilerlemeye götüren yolun üzerinde bulunan bir durak olmayabilir şeklinde eleştirmiştir. Kurtkan'a göre, görünüşte bir ilerleme vardır, fakat herhangi bir hedefe doğru her gidiş

⁷⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Terakki ve Tekamül", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* (iç.), Sayı: 60, Haziran 1989, s. 47-48.

⁷⁵ A.g.m., s. 48.

gerçek ilerleme değildir. Örneğin, Eskişehir'den Ankara'ya gitmesi gerektiği halde İzmit'e gitmeyi arzu eden ve İzmit trenine binen bireyler için İzmit'e gidiş bir ilerleme gibi görülür, fakat bu durum, hakiki bir ilerleme değildir.⁷⁶

Lewontin'in beşli tasnifinin üçüncü safhası yöndür. Kurtkan'a göre, eğer bir toplum düzen değiştiriyorken, yaygın kişilik tipi ve kurumları açısından ulaştığı her yeni madde-mana kombinasyonu, toplumu biraz daha ideal kültüre yaklaştıracak yerde, ondan uzaklaştırıyorsa, ulaşılan yeni düzen, olgunluğa doğru ilerleme sayılamaz. Bundan ötürü Lewontin'in, üçüncü gelişim safhası olarak belirttiği yön, ancak ideal kültüre yönelik bir yön olmalıdır. Kurtkan'a göre, herhangi bir yönde gerçekleştirilen, birbirini takip eden düzenler serisi, gerçek ilerlemeyi (yani tekamülü) temsil etmez. Doğru istikametın tayin edilmesi toplum açısından olduğu gibi, birey açısından da ilerlemenin üçüncü safhasıdır. Bu safhada bulunan birey, artık rastgele değişme halinden kurtulmuş, idrak âlemini düzenleyebilmiş, bu düzenleme işini bir hedefe göre gerçekleştirme niyetini ve yönünü benimseyebilmiş bireydir. Bundan sonra yapılacak iş, yön belirten bu niyetin, birbirini takip eden düzenleme gayretleri ile fiilen bir ilerleme halinde olgunluk zirvesine bireyi ve toplumu ulaştırmasıdır. O halde Lewontin'in beşli tasnifindeki dördüncü safha terakki yani gerçek ilerlemedir. Kurtkan, beşinci tasnifin ise olgunluk (tekamül) olduğunu söylemiştir. Ona göre, bu beş basamağın hepsi de sosyal değişmeyi ifade etmektedir. Bütün basamakların tek tek gerçekleşmesi ile son basamak olan olgunluk seviyesine ulaşılabacaktır. Kurtkan'a göre, sosyal değişmede, ilerleme ve olgunluk kavramları birlikte gerçekleşmiş olabilir.⁷⁷

Kısacası, Kurtkan, toplumun hareketli olma özelliğine sahip olduğuna ve sürekli bir değişim hareketi içerisinde bulunduğuna dikkat çekmiştir. Söz konusu değişmenin toplumdan topluma farklılık gösterdiğinin altını çizmiştir. Fakat sosyal değişmenin her zaman ilerleme şeklinde, ileriye yönelik olmadığını, gerileme şeklinde de gelişebileceğini öne sürmüştür. Kurtkan'a göre, sosyal değişmenin hangi yönde ve hızla olacağını, sosyal planlama belirlemektedir. Kurtkan, sosyal olayların etkisiyle ortaya çıkan sosyal değişmenin gerçekleşmesinde bir takım faktörlerin etkili olduğunu söylemiştir. Kurtkan'a göre, sosyal değişmeye etki eden başlıca faktörler, fizikî çevre, biyolojik şartlar, teknolojik düzen ve kültürel düzen faktörleri olmuştur.

⁷⁶ A.g.m., s. 48.

⁷⁷ A.g.m., s. 49.

3.7. Sosyal Değiştirme

Kurtkan, sosyal değişmenin her zaman istenilen şekilde ortaya çıkmadığını öne sürmüştür. Ona göre, her toplumda kendiliğinden meydana gelen sosyal değişmenin dışında, istenilerek gerçekleştirilen sosyal değiştirme uygulamalarına da rastlanılmaktadır. Toplumda kendiliğinden meydana gelen sosyal değişmenin hızına veya yönüne ya da bunların her iki özelliğine müdahale edilmesini sosyal değiştirme olarak tanımlamıştır. Sosyal değiştirmenin belli başlı şekillerini ihtilâl, inkılâp ve planlama olarak izah etmiştir.⁷⁸

İhtilal, bozulma anlamına gelen bir kelimedir. Sosyolojide ihtilâl kavramı, bir toplumda düzenin bozulması halinde, düzeni sağlamak üzere, var olan düzeni yeniden bozarak ihtiyaçlara uygun bir hale getirmekten ibaret sosyal değiştirme hareketi anlamına gelmektedir. Kurtkan'a göre, her ihtilâl, aslında bir düzeltme gayesini gütmektedir. Fakat bütün ihtilâllerin gerçekten her bakımdan tatmin edici bir düzeltme olarak sonuçlanacağının iddia edilemeyeceğini söylemiştir. İhtilalin, toplumda bir karışıklık ve israf meydana getirdiği için düzenin yeniden kurulmasına yarayacak kaynakları tüketecektir. Çünkü her ihtilâlde, memleketin iş gücünü meydana getiren insanlardan bir kısmının ölebileceğini ve ihtilâlin yapılması için harcanan para ve tahrip edilen fizikî kapital unsurlarının önemli bir kayıp teşkil edebileceğini belirtmiştir. Kurtkan'a göre, ihtilâlin, uzun vadeli çıkarlar bakımından tatmin edici bir sonuç getirmesi de mümkün olmayabilir. Eğer, ihtilâl, çıkarları tatmin edilmeyen belirli bir sosyal sınıfın veya grubun ayaklanması halinde ortaya çıkmış ve iktidarda bulunanlar iktidardan uzaklaştırılmışsa, bu defa demokratik olmayan yoldan ve kendi kendisini lider ilan ederek iktidara geçen yeni grubun veya sosyal sınıfın mensupları, kendilerinden olmayanlara karşı aynı adaletsizliği gösterebilirler.⁷⁹

Kurtkan'a göre, ihtilâller, her zaman sosyal sınıflar arasındaki gerginliklerden doğmamıştır. Tarihte pek çok millet bağımsızlık için ihtilâl yapmış ve özgür devletler kurmuşlardır. Fakat bu sonucun elde edilmesi için, ihtilâl yapan grubun, hem çok kalabalık olması hem de hâkim grupla asgari ortak noktalarda birleşemeyecek kadar farklı bir kültüre sahip olması gerekmektedir. Büyük ve hâkim grubun kültürü ile iştirak halinde olan küçük grupların ihtilâle teşebbüs etmeleri ve bundan başarı kazanmaları,

⁷⁸ KURTKAN, *Sosyoloji*, s. 138.

⁷⁹ *A.g.e.*, s. 138-139.

ancak dış ülkelerin tahrikleri ve yardımları ile gerçekleşebilir. Dış yardımı yapan memleketin yardım yapmakla güttüğü gaye, zafere kavuşan grubun geleceği bakımından önem taşır. Dıştan yardım yapan milletle, ondan yardım gören ihtilâlcî grubun hiç bir ortak noktası bulunmuyorsa, yani din, dil, tarih, gelenek ve töre beraberliği mevcut değilse, üstelik yardımcı millet, kendi siyasî sınırları içinde birçok azınlık grubunu zaten ezen ve onların topraklarını sömüren bir milletse, bu yardım, ideolojik sempati ile aldatma ve yeni bir sömürge kazanma gayelerine dayalı olabilir.⁸⁰

Kurtkan'a göre, ister sınıf çıkarlarına, ister siyasî zafer elde etme gayesine yönelmiş bulunsun, herhangi bir ihtilâlin yapılabilmesi ve başarılı olabilmesi, bir takım şartların gerçekleşmesine bağlıdır. Bu şartlardan birincisi, ihtilâli yapacak olan grubun veya sosyal sınıfın iktisadî ya da mâlî bakımdan ezilen bir kitle teşkil etmesidir. İkinci olarak, bu ezilen grubun, ya memleket içindeki diğer bazı sosyal sınıflar ve gruplarca veya dış ülkeler tarafından ihtilâl yapmak üzere, iktisadî güç ile desteklenmesidir. Üçüncü olarak, ezilen grubun, dikey sosyal hareketlilik imkânlarının kaldırılmış olması ve sosyal yükselişi engelleyen bu ayırımın, sosyal tabakalar arası geçit imkânlarını kapatmış bulunması gerekmektedir. Son olarak, ihtilâl denilen hareketin fikre dayanan bir cephesinin bulunması ve bunun da bir felsefî temelle desteklenmiş olması lazımdır.⁸¹

Sosyal değiştirmenin ikinci şekli, inkılâp hareketidir. Kurtkan'a göre, inkılâp kelimesi, bir halden bir hale kalb olmak, bir durumdan başka bir duruma geçmek anlamına gelmektedir. Her ne kadar Türkçe'de son zamanlarda inkılâp yerine devrim kelimesi kullanılıyor olsa da, bu kelime devirmek kökünden geldiği için bir halden başka bir hale geçişi ifade eden inkılâbın yerini tutmayacağını ileri sürmüştür. Kurtkan'a göre, inkılâp, bir sosyal yapının yorumlanmaya müsait değer hükümlerinin ihtiva ettiği zamana ve şartlara uyma gücünün açığa çıkarılmasıdır. Bu durum, bir toplumun kültüründe zaten mevcut değilse, o toplumda inkılâp yapabilmek güçtür. Böyle bir toplumda inkılâbın meydana gelebilmesi için, öncelikle zamana göre yorumlanma kabiliyeti olmayan sert değer hükümlerinin terk edilmesi ve bunun için belki bir ihtilâlin gerçekleştirilmesi lazımdır.⁸²

⁸⁰ A.g.e., s. 139.

⁸¹ A.g.e., s. 139.

⁸² A.g.e., s. 141-142.

Kurtkan'a göre, inkılâp, her yüzyılın şartlarına göre yeni yorumlara açık değer hükümlerine sahip kültürlerde, kültürü bozmadan meydana gelir. Bu tip değer hükümlerine sahip olmayan kültürlerde ise, önemli yıkıntıları takiben yeni bazı değerlerin kültüre eklenmesi ile gerçekleştirilir. Bu ikinci halde, yani inkılâbın yeni değer hükümleri benimsenerek gerçekleştirilmesi halinde inkılâpçı safhayı, reaksiyoner safha, yani karşı koyma safhası takip edecektir. Kurtkan, bu tip toplumlarda, halkın, kendiliğinden benimsemiş olmadığı yeni değer hükümlerini kabul etmeye zorlanmasını, inkılâbın topluma mal edilmesini güçleştireceğini ve karşı koymalara yol açacağını söylemiştir.⁸³

Kurtkan'a göre, bir sosyal değiştirme hareketinin inkılâp olabilmesi için birtakım şartların sağlanması gerekmektedir. Bunlardan birincisi, inkılâbın, zamanın şartlarına göre yoruma müsait olan ve halkın benimsediği bir değer hükmüne veya yaygın bir millî felsefeye dayanması ve böylece halk tarafından desteklenmesidir. İkinci olarak, bireysel ve toplumsal çıkarları dengeli olarak hedef alması gerekmektedir. Üçüncü olarak da, yine halkın desteklediği bir tabii liderin (liderlerin) öncülüğü ile gerçekleştirilmelidir. Kurtkan'a göre, Cumhuriyet devrinde gerçekleştirilen Türk inkılâpları bu şartları yerine getirmiştir. Çünkü Türk inkılâplarının, Türk-İslâm kültürünün özünü teşkil eden bazı değer hükümlerine uygun olarak gerçekleştirilmiştir.⁸⁴

Kurtkan'a göre, sosyal değiştirmenin son şekli ise, planlamadır. Herhangi bir topluluğun sosyal yapı unsurlarında meydana gelebilecek değişimleri tesadüfe bırakmaksızın, tipi, devamlılığı, hızı ve yönü bakımından kontrol altına alma faaliyetine planlama denir. Planlama, aile, ticari işletme, devlet gibi bütün grupların uygulayabileceği bir faaliyettir. Özellikle devletlerin iktisadî kalkınma hedefine erişebilmeleri ancak planlama ile mümkündür. Çünkü sosyal değiştirme, planlı bir şekilde yürütülmediği takdirde, bir toplumda alınan tedbirler, o toplum için çok faydalı olsa da, onun başka toplumlarda meydana getirdiği yan etkiler son derece zararlı olabilir.⁸⁵

⁸³ A.g.e., s. 142.

⁸⁴ A.g.e., s. 143.

⁸⁵ A.g.e., s. 146.

Kurtkan'a göre, planlama, bir toplumun yapısında meydana gelen sosyo-kültürel değişiklikleri kendi haline bırakmaksızın devamı, tipi, hızı ve yönü itibariyle kontrol altına alma faaliyetidir. Planlama, işletmelerden devlete varıncaya kadar bütün organizasyon tiplerinde göze çarpan bir faaliyettir ve bu karakteri ile genel bir durum olma özelliği arz etmektedir. Planlamayı, tek bir topluma has bir faaliyet olarak vasıflandırılmasının mümkün olmayacağını söylemiştir. Ancak işletmelerin, okulların, ailelerin kendi iç bünyelerini ilgilendiren planlama faaliyetleri bir millî topluluğun bütününe has planlama işlemlerinden farklı olup, daha dar çerçeveli ve sınırlı faaliyetler olabileceğini belirtmiştir.⁸⁶

İhtilal ve inkılâp hareketlerinde olduğu gibi, planlama hareketinin de bir takım özellikleri bulunmaktadır. Planlamanın ilk özelliği, sosyal yapıyı ve kültürü bir bütün halinde ele alan bir faaliyet olmasıdır. Kurtkan'a göre, planlama faaliyetleri böyle bir bütüncü görüşle yürütülmediği takdirde, planlamadan beklenen neticeler elde edilemez. Planlamanın ikinci özelliği, planlama faaliyetinin ölçülü ve dikkatli bir zaman ayarlamasına dayandırılmasıdır. Yapılacak yatırımların ve alınacak tedbirlerin zamanı sosyal değişimin aralıksız olarak devamını temin edecek şekilde ayarlanmalıdır. Planlama faaliyetinin bir diğer özelliği, planlama faaliyetinin faktör ayarlaması prensibine dayandırılmış olmasıdır. Bu prensip, planlamanın bilhassa iktisadî yönü için söz konusudur. İktisadî planlama, üretimin arttırılmasına yöneliktir. Planlama faaliyetinin son özelliği ise, bir önceki özelliğe bağlı olarak, faktör ayarlamasına moral unsurların da katılmasıdır. Planlamanın bu son özelliği, maddî ve manevî kültür unsurlarının en uygun tertibini sağlamaktan ibarettir. İnsan faktörünü de göz önünde bulunduran Kurtkan, bir ülkede sadece maddî unsurların en uygun tertibini sağlamak suretiyle kalkınma hedefine ulaşamayacağını öne sürmüştür.⁸⁷

Kısacası, Kurtkan'a göre, sosyal değişimin arzu edildiği şekilde gerçekleşmediği zamanlarda başvuru edilen eylemlerden birisi sosyal değiştirme eylemidir. Kurtkan, sosyal değiştirmeyi, bilinçli olarak gerçekleşen bir durum olarak açıklamıştır. Başlıca sosyal değiştirme şekillerini ihtilâl, inkılâp ve planlama olarak sıralamıştır. Buna göre, bozulma anlamına gelen ihtilâl kavramıyla toplumda bozulan düzenin sağlanması amaçlanmıştır. Kurtkan'a göre, bir düzeltme gayesine sahip olan ihtilâl,

⁸⁶ KURTKAN, **Genel Sosyoloji**, s. 330-331.

⁸⁷ KURTKAN, **Sosyoloji**, s. 146-148.

bozuk olan düzenin sağlanması amacıyla, yeniden bozularak, ihtiyaca uygun hale getirilmesidir. Kurtkan, sosyal değişim şekillerinden ikincisi olan inkılâbı, bir iyileştirme hareketi olarak değerlendirmiştir. Kurtkan'a göre, inkılâp, devrim kelimesi ile aynı anlama sahip değildir. Kurtkan, inkılâba örnek olarak, cumhuriyet sonrası Atatürk inkılâplarını göstermiştir. Kurtkan'a göre, sosyal değişimden üçüncü şekli olan planlama, diğerlerine göre daha olumlu bir harekettir. Çünkü planlama hareketinin, bütüncü görüş açısından yürütüldüğünü ifade etmiştir. Kurtkan'a göre, planlamada, yapılması planlanan değişimlerin türü, devamlılığı, hızı ve yönü daha fazla kontrol altında tutulmaktadır ve tesadüfe bırakılmaz.

3.8. Sosyal Gelişme

Kurtkan'a göre, sosyal gelişme, bir toplumun maddî ve manevî kültür unsurlarının, elverişli özelliklerle birbirlerini tamamlamasıdır. Unsurlar arasındaki en uygun düzenin, iktisadî refahın devamlı olarak artması, sadece bir "hedef" olarak benimsenmekle kalmayıp, mana etrafında bütünleşmeye ulaştırıcı bir "araç" olarak da kullanılması ile sağlanacağını düşünmüştür.⁸⁸ Kurtkan, sosyal gelişmeyi, kendiliğinden meydana gelen bir sonuç olarak ortaya çıkmasına rağmen, sadece maddî bir sonuç olmayıp, madde-mana hedeflerinin birbirine denk olmasından dolayı sürekli kontrol edilmesi gereken bir sosyal durum olarak kabul etmiştir.⁸⁹ Buna göre sosyal gelişme, sadece maddî kültürdeki değişimi anlatmakla sınırlı kalmamaktadır. Sosyal gelişmede, maddî kültür unsurları ile birlikte manevî kültür unsurları da önemli bir yere sahiptir. Ancak maddî ve manevî kültür unsurlarının bir arada düşünülmesi ile sosyal gelişme açıklanabilir. Kurtkan, bir toplumda sosyal gelişmeyi sağlamak üzere millî gelirin imkânlar ölçüsünde adil bölünmesini, bireylere bazı hakların tanınması ile mümkün olacağını ileri sürmüştür. Ona göre, bireylere tanınacak haklar, "sivil/medenî", "siyasî" ve "sosyal" haklardır.⁹⁰

Sosyal gelişme, sağlıklı bir sanayileşmenin temelinde yatan en hayati faktörlerden birisidir. Kurtkan'a göre, Batı kültürü sosyal gelişmeye elverişli olmadığı için Batı âleminin sanayileşmesi sağlıklı bir sanayileşme değildir. Bundan ötürü

⁸⁸ A.g.e., s. 149-150.

⁸⁹ KURTKAN, *Genel Sosyoloji*, s. 330.

⁹⁰ KURTKAN, *Sosyoloji*, s. 150.

Kurtkan, henüz sanayileşmemizin hızlı bir tempoya kavuşamadığı bir dönemde, sosyal gelişmeyi sağlayıcı tedbirlerin alınması ve Türkiye'nin sanayileşme politikasının sağlam bir temele oturtulması gerektiğine işaret etmiştir.⁹¹

Sosyal gelişme, bir toplumun iktisadî büyüme imkânlarının ve şartlarının temelinde yer alan ideal bir kültür unsurları kombinezonudur. Kurtkan'a göre, sosyal gelişme halinde, maddî ve manevî kültür unsurları birbirini ahenkli bir surette tamamlayarak iktisadî refahın hem artmasını ve adil bölünmesini sağlarken, hem de bu artışın ve adaletli bölünüşün, millî yapının sadece kalkınmasının bir hedefi olarak değil, aynı zamanda, mana etrafında bütünleşmenin vasıtası olarak rol oynamasına imkân verecektir.⁹²

Sosyolojinin geleneksel olandan uzaklaşması, çok faktörlü teorilere ve çok değişkenli metodolojiye yol açtığı için sosyolojinin pozitif bilim haline geçmesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca, bu hareketin doğal bir sonucu olarak, elverişli maddî ve manevî kültür unsurlarının ahenkli bileşiminden ortaya çıkabilecek faydalar idrak edilmiştir. Kurtkan'a göre, refah artışı ile birlikte bazı müşterekler açısından bütünleşmiş bir topluma ulaşılmasının sosyal gelişmeye yol açtığına anlaşılmasını sağlamıştır. Maddî kültür unsurları kadar manevî kültür unsurlarının da incelenmesine yönelmeyi gerektiren bu eğilimin, sosyal gelişmenin incelenmesinde tek taraflı görüşlerin terk edilmesi anlamını taşımaktadır.⁹³

Sosyal gelişme, bir toplumda maddî ve manevî kültür unsurlarının elverişli özelliklerle birbirlerini tamamlamasıdır. Maddî ve manevî unsurlar arasında sağlanan düzen, iktisadî refahın hem devamlı olarak artmasını hem de adil bölünmesini sağlayacaktır. Ayrıca maddî ve manevî kültür unsurları arasındaki bu en uygun birleşim tarzı, mana etrafında bütünleşmeyi sağlayacak bireysel davranışlara da yol açacaktır.⁹⁴

Kurtkan'a göre, sosyal gelişme, bir taraftan nüfus başına reel hâsılanın ve kapital formasyonun artmasını ve bunu sağlayacak düşünsel ve duygusal düşüncelerin nüfusa hâkim olmasını ifade etmektedir. Diğer taraftan ise, refahın yükselmesi gayesiyle hiç

⁹¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Sosyal Gelişme Gerçekleşmeden Sanayileşmekten Doğan Problemler", s. 247.

⁹² KURTKAN, "Taassubu Önleyen İslâmî Değer Hükümleri ve Sosyal Gelişme", s. 5.

⁹³ A.g.m., s. 7.

⁹⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Kalkınma ve Kültür İlişkisi", s. 6.

ilgili olmayan manevî unsurları içermektedir. Bunlar zihniyet yapısı bakımından nüfusun ve prensipleri bakımından kurumların mana etrafında bütünleşmesine yol açan manevî değer hükümleridir. Kurtkan, sosyal gelişmeye maruz kalacak olan toplumların, öncelikle insanların yaratıcılığını doygunluk sınırı olmayan manevî amaçlarla devamlı olarak arttırmaya hizmet eden prensip ve değerler etrafında bütünleşmekte olan; ikincisi, iktisadî büyümeye maruz kalarak reel hâsıla artışını gerçekleştirmeye devam eden; üçüncüsü ise, artan reel hâsılanın mümkün olduğu kadar adil bir ölçüde paylaşıldığı ülkelerde olmaları gerektiğini söylemiştir.⁹⁵

Sosyal gelişme kavramı, hem bireyi hem toplumu, hem de toplumun kültürünü her yönü ile ele alan bir kavramdır. Kurtkan'a göre, sosyal gelişmenin bir diğer tanımı, bir toplumun madde ve mana hedeflerini dengeleyen ideal kültüre yönelmesidir. İdeal kültüre ulaşmanın bireysel şartını, bireylerin zihniyetinde, maddî-ekonomik başarının, manevî yükseliş için ancak bir basamak olması gerektiği idrakinin yer etmiş olması olarak açıklamıştır.⁹⁶ Kurtkan, Türkiye'nin millî hedeflerinden birisini ekonomik büyüme, diğerini ise sosyal gelişme olarak zikretmiştir. Sosyal gelişmenin, ekonomik büyüme adına sağlam bir temel olduğunu kabul etmiştir. Çünkü bireyleri, içinde yaşadıkları topluma, diğer insanlara ve kendilerine yabancılaşmaktan kurtaracağını düşünmektedir. Kurtkan'a göre, sosyal gelişmeye dayanmayan bir toplumda, ekonomik büyüme hızı ne kadar büyük olursa olsun, o hızı sağlayan toplum, günün birinde mutlaka tarih sahnesinden silinip gitmeye mahkumdur.⁹⁷

Kurtkan, iktisaden gelişmiş ve gelişmekte olan bütün ülkelerde, birçok problemlere yol açtığı bilinen sanayileşmenin getirdiği problemlerin çözümü için hangi tedbirler alınır alınsın, bu tedbirlerin sosyal gelişme temeline oturtulmadığı takdirde dengesiz bir kültür yapısının ve iç hedeften yoksun bir şahsiyet tipinin ortaya çıkacağını öngörmüştür. Sosyal gelişmeyi, öz değerlerinin kaybedildiği ve yozlaştırıldığı kendi kültürümüzün karakteristiği olarak kabul etmiştir. Sanayileşmek ve iktisaden büyüebilmek için, hiç vakit kaybetmeden, kendi kültürümüzün öz değerlerinin yozlaştırılmamış aslî haline sahip çıkmayı sağlayacak bir kültür politikasının

⁹⁵ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Sağlıklı Sanayileşmenin Sosyal Temelleri", **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 24, 1993, s. 3-4.

⁹⁶ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Eğitimle İlgili Milli Hedeflerimiz ve Eğitim Stratejimiz", **Kubbealtı Akademi Mecmuası** (iç.), Yıl: 17, Sayı: 3, Temmuz 1988, s. 39.

⁹⁷ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Eğitimle İlgili Milli Hedeflerimiz ve Eğitim Stratejimiz", s. 40.

uygulamaya konulması gerekmektedir.⁹⁸ Kurtkan, Batı kültürünün değil, kendi kültürümüzün aslı değerlerine yeniden sahip çıkma hareketinin sanayileşmemizin doğuracağı problemleri engellemeye yarayacak bütün tedbirlerin temelinde yatan ana tedbir olduğunu ileri sürmüştür.⁹⁹

Kurtkan'a göre, iktisadî gelişme gayretlerine sahne olan bütün az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de sosyal gelişme, iktisadî konularla gerek teorik gerekse pratik bakımlardan meşgul olanların dikkatini çekmektedir. İktisadi gelişme gayesinin, millî gelirden nüfus başına isabet eden miktarın arttırılması ile tahakkuk ettirilebileceğini öne sürmüştür. Millî gelirden sürekli bir artışın ise ancak sanayi üretimi ile mümkündür. Kurtkan, sosyal gelişmeyi, sanayileşme konusundan ayrı bir şekilde düşünülemediğini ortaya koymuştur.¹⁰⁰

Kurtkan'a göre, kültür kavramının tarifinde nasıl Batı'dan ayrılmak gerekiyorsa, aynı şekilde sosyal gelişme konusunda da benzer bir yol izlemek, Batı'dan ayrılmak gerekmektedir. Kurtkan, Batı ülkeleri gibi, doğrudan doğruya iktisadî gelişme ve büyüme safhalarına atlamının tehlikeli olduğunu düşünmektedir. Ona göre, iktisadî büyümenin en önemli faktörlerinden biri olan sanayileşmenin Batı'daki temelinde bir noksanlık, bir boşluk vardır.¹⁰¹ Sırf maddeci kültüre sahip olmaktan kaynaklanan Batı sosyoloji çevrelerinden, sosyal gelişme kavramını ortaya atmaları ve tam anlamıyla geliştirmeleri beklenemez. Kurtkan, sosyal gelişme kavramının, tamamen İslâmî bir kavram olduğunu iddia etmiştir.¹⁰² Kurtkan'a göre, her ne kadar İslâmî bir kavram olsa da, sosyal gelişme, her yerde geçerli bir gerçekliğe sahiptir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama ve gerileme durumuna geçmesi ve nihayet yıkılması, içten ve dıştan etki yapan pek çok faktörün etkisi altında gerçekleşmiştir. Kurtkan'a göre, en önemli faktör, sosyal gelişme karakteristiğini yaratan prensiplerin dikkate alınmaması, hatta bilinemez hale gelmesidir. Duraklama ve gerileme devrinde olduğu gibi Cumhuriyet devrinde de sosyal gelişme prensipleri ve

⁹⁸ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Sağlıklı Sanayileşmenin Sosyal Temelleri", s. 13.

⁹⁹ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Sosyal Gelişme Gerçekleşmeden Sanayileşmekten Doğan Problemler", s. 266.

¹⁰⁰ KURTKAN, Âmiran; **Türkiye'de Küçük Sanayinin İktisadî Ehemmiyeti**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1962, s. 5.

¹⁰¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Sosyal Gelişme Gerçekleşmeden Sanayileşmekten Doğan Problemler", s. 248.

¹⁰² A.g.m., s. 249.

bunların sağlam temeli olan kendi kültürel değerlerimiz yitirilmiştir. Bundan ötürü iktisadî büyüme sağlayabilecek faktörlerden biri olan sanayileşme hareketleri, Türkiye’de sosyal gelişme temeline oturtulmamıştır. Tıpkı Batı ülkeleri gibi bizde de sosyal gelişme temelinden mahrum olarak iktisaden büyüyen toplum yapısı, bir takım tehlikelerle karşı karşıya kalmıştır. Kurtkan, bu tehlikeleri, yabancılaşıma problemi, kuruluş yeri ve çevre kirlenmesi problemi, tarım ve sanayi sektörlerinin dengesiz kalkınmasından doğan problemler, otomasyon ve robot teknolojisinin doğuracağı problemler şeklinde sıralamıştır.¹⁰³

21. yüzyılın öncesinde ekonomik problemlerin temelinde sosyal problemler olduğu ve bunların çözümü için gerekli şartların başında siyasî gelişme şartının bulunduğu konusu, Batı bilim çevrelerinde çok iyi bilinmektedir. Siyasî gelişmenin dayandığı temel olarak Batı sosyoloji kaynaklarında, ortak kültür değerleri etrafında bütünleştirme tedbirleri olarak çeşitli modeller tasarlanmıştır. Fakat Batılı sosyoloji kaynaklarının bazılarında, Türkiye gibi, ekonomik zenginliklerinin çoğu gerektiği ölçüde değerlendirilemeyen ülkelerin sahip oldukları kaynakların, Batı’nın gözünde yarattığı emellerin etkisi altında, sanayileşme, sosyal ve iktisadî gelişme gibi gerçekler sanki o ülkeler için geçerli değilmiş gibi gösterilmektedir.¹⁰⁴

Kısacası, sosyal gelişme kavramı, Kurtkan’ın sosyolojisinde önemli bir yere sahiptir. Kurtkan, Türk toplumunun temel hedeflerinden birisini, iktisadî büyüme olarak görürken, diğer hedefi ise sosyal gelişme olarak kabul etmiştir. İktisadî kalkınma ile sosyal gelişme arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Kurtkan, sosyal gelişmeyi, bir toplumda ekonomik açıdan büyümenin sağlanması adına önemli bir adım olarak değerlendirmiştir. Kurtkan’a göre, sosyal gelişme, maddî ve manevî kültür unsurlarını birbirine bağlamaktadır. Kurtkan, sosyal gelişme kavramının İslâmî bir kavram olduğunu iddia etmiştir. Böylece, sosyal gelişmenin, iktisadî refahın artmasını sağlarken, mana etrafında bütünleşmenin sağlanmasında da yardımcı olduğunu dile getirmiştir.

¹⁰³ A.g.m., s. 255-256.

¹⁰⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Türkiye’ye Yönelik Etnik İddialara Dayalı Bölücü Faaliyetler**, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1991, (Önsöz’den).

3.9. Sosyal Bütünleşme

Bütünleşme, bir toplulukta mevcut bütün müesseselerin, normların, küçük toplulukların, menfaat birliklerinin ve genellikle hâkim olan tutumların, işleyen bir bütün teşkil edecek şekilde birbirlerini tamamlama durumudur. Kurtkan'a göre, kültürel unsurların ya tesadüfen ya da dışarıdan gelen bir baskı ile bir araya gelmiş olduğu toplumlarda, unsurların bu tarzda bir araya gelişleri gerçek anlamıyla bütünleşme sayılamaz. Bu ilk iki şekilde birincisinden, değişik kültürlerden alınmış ve birbirine hiç uymayan kültür unsurlarının eklentik bir tarzda bir araya geliş söz konusudur. Meselâ, duraklama ve gerileme devri Osmanlı İmparatorluğu, bir taraftan dejenere olmuş eski kültür unsurlarına sahipken, diğer taraftan Batı'nın bazı değer hükümlerini almış ve birbirine hiç uymayan unsurlardan ibaret hedefsiz ve istikametsiz bir kültürel değişmeye maruz kalmıştır. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama ve gerileme devrine, aralarında çok az ortak özellik bulunan veya hiçbir ortak özelliği olmayan muhtelif şahsiyet tiplerinin ortaya çıktığı bir devir karakterini vermiştir.¹⁰⁵

Toplumda küçük topluluklar, menfaat birlikleri, kurumlar gibi sosyal yapının çeşitli unsurları arasındaki tamamlanma ve kaynaşma durumuna sosyal bütünleşme denir. Kurtkan'a göre, bir toplumdaki sosyo-kültürel bütünleşme durumunun yoklanabilmesi, her şeyden önce kültür kavramının bazı karakteristik özellikleri üzerinde durulması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bütünleşmenin kültür bakımından ifade ettiği manayı kavrayabilmek için sosyal hayattaki günlük davranışlarımızı düşünmekle işe başlayabiliriz. İnsanların günlük davranışları çok ve çeşitlidir. Bir kimsenin bir günlük davranışları içerisinde birbirinin tıpa tıp aynı olan iki davranışa rastlamak dahi mümkün olmayabilir. Çünkü bu davranışlar toplumu oluşturan bütün bireylerin ortak davranışı olmayabilir. Söz konusu davranışlar, kültürün sahip olduğu maddî boyutu gözler önüne sermektedir. Bunun dışında, bütün bireyler için ortak olan bir takım davranışlar da bulunmaktadır. Bu davranışlar ise, organizmanın dış etkilere karşı reaksiyonlarından ibaret olan biyolojik davranışlardır ve sosyal bir kimliğe sahip değildir. Bu tür davranışlar ise toplumu oluşturan bireylerin ve grupların manevî kültürünü ifade etmektedir. Kurtkan'a göre, kültürün, bütünleşme bakımından önem

¹⁰⁵ KURTKAN, "Fert ve Topluluk İlişkileri Bakımından Şahsiyet ve Cemiyet Tipolojisi", s. 165.

taşıyan iki önemli özelliği vardır. Bunlardan birincisi, grup hayatının ürünü olması, ikincisi ise öğrenilmiş olmasıdır.¹⁰⁶

Bir toplumda maddî ve manevî kültür unsurlarının bir araya gelerek bir mana ifade edecek ve işleyen bir bütün meydana getirecek tarzda birbirlerini tamamlamaları sosyal bütünleşmedir. Kurtkan'a göre, kültür unsurlarının her türlü bir araya geliş tarzı, bütünleşme değildir. Bu nedenle, gerçek bütünleşmeyi gösteren ve göstermeyen durumlar olarak bütünleşme tiplerini sınıflandırmıştır.¹⁰⁷ Kurtkan, gerçek bütünleşmeyi göstermeyen bütünleşme tiplerini, yer itibariyle bitişiklik ve dış etkilerle bir araya gelme hali şeklinde belirtmiştir. Gerçek bütünleşmeyi gösteren bütünleşme tiplerini ise, fonksiyonel ve mana etrafında bütünleşme olarak ele almıştır.

Kurtkan, gerçek bütünleşme olarak kabul etmediği yer itibariyle bitişiklik halini, bir evin çatısında rastgele yan yana konmuş eski eşyalar üzerinden verdiği örneklerle açıklamıştır. Buna göre, eski eşyalar, nasıl sadece yan yana durmaktan başka bir ortak özelliğe sahip değilse, bazı memleketlerdeki kültürel unsurların durumunun buna benzerlik gösterdiğini söylemiştir. Kurtkan'a göre, kültürel olarak kendi şahsiyetlerini kısmen kaybetmiş ve çeşitli milletlerin kültür emperyalizmine maruz kalmış olan memleketlerde farklı kültürlerin tesirlerinin yanı sıra millî kültürün muhafaza edilebilmiş olan bazı değerleri de mevcut olabilir. Sonuç olarak birbirine uymayan bu unsurlar arasında yer bitişikliğinden başka hiç bir ortak özellik bulunmayabilir.¹⁰⁸

Kültür unsurlarının gerçek manada bir bütünleşmeyi ifade etmediği ikinci bütünleşme durumu dıştan vuku bulan bir etkiyle ortaya çıkan bütünleşme tipidir. Kurtkan'a göre, bu etki, alıştırma ve aşılama süreçlerinden sonra kültür unsurlarına yabancı bir kültürün değer hükümlerinin tam manasıyla aşılması şeklinde ortaya çıkarsa, yerli kültürün varlığını koruyamayacaktır. Fakat yerli veya millî kültürün alıştırma ve aşılama uygulamalarına içten içe dayanıklılık göstermesi halinde, kültürün bütün grupları, değer hükümleri ile hâkim grup arasında görünüşte mevcut bütünlük manzarasına rağmen hakiki bir bütünleşme hali olmayacaktır.¹⁰⁹ Kurtkan'a göre, dinleri, inançları, örf ve adetleri, millî değerleri, tarihleri birbirinden apayrı olan ve bazı

¹⁰⁶ KURTKAN, *Genel Sosyoloji*, s. 293.

¹⁰⁷ A.g.e., s. 123.

¹⁰⁸ A.g.e., s. 123.

¹⁰⁹ A.g.e., s. 296.

hallerde nüfusları yüz milyonlara varan çeşitli milletler tek bir siyasî hâkimiyetin baskısı altında tek bir rejimin aşladığı kültür değerlerini kabul etmeye zorlanarak bir araya gelmişlerse, kültür birliği görünüşte vardır, fakat hakikatte yoktur.¹¹⁰

Durkheim, sosyal bütünleşmenin, geleneksel toplumda mekanik dayanışma, endüstri toplumunda organik dayanışma şeklinde olduğunu belirlemiştir. Mekanik dayanışma, benzerliklere dayalı bir dayanışmadır. Benzerlikler toplumun kendisini bir bütün olarak görmesini ve sosyal ilişkilerin bağıllık ilişkisi tarzında olmasını sağlamaktadır. Organik dayanışma ise, farklılıklardan kaynaklanan dayanışma biçimidir. İşbölümünün artmasından ve işlevsel farklılaşmadan doğan farklılıklar, öncelikle toplumu değil, kendisini düşünen bir insan tipini yani bireyi ortaya çıkarırken, yok ettiği bağıllık ilişkisinin yerine yeni bir dayanışma biçimi olan bağımlılık ilişkisini yerleştirmektedir. Kurtkan, bu iki bütünleşme tipini mana etrafında bütünleşme ve fonksiyonel bütünleşme olarak adlandırmıştır. Gerçek bütünleşmeyi, mana etrafında bütünleşme olarak kabul etmiştir.¹¹¹

Kurtkan'a göre, gerçek bütünleşme tipleri, kültürel unsurların birer fonksiyon ifa ederek toplum mekanizmasını işler hale getirdikleri fonksiyonel bütünleşme ile bu unsurların bir araya geldikleri zaman bir mana ifade ederek bir bütün kimliğini kazandıkları manaya göre bütünleşmedir.¹¹² Bir toplumda, kültürün tayin ettiği asgari ortak özelliklerle bir araya gelmiş bulunan grupların, kurumların ve bütün sosyal unsurların, birbirlerini tamamlamak suretiyle, işleyen bir bütün meydana getirmelerine fonksiyonel bütünleşme denir. Kurtkan, fonksiyonel bütünleşmeyi, işleyiş bütünleşmesi olarak da adlandırmaktadır. Fonksiyonel bütünleşme için genel olarak işbölümü örneğinin verildiğini belirtmiştir. Kurtkan'a göre, işbölümü, toplumun işleyen bir bütün haline gelmesinde rol oynamaktadır. İşbölümü, fonksiyonel bütünleşmeyi gösteren uygun bir örnek olsa da, tam olarak izah etme konusunda yetersizdir.¹¹³

Kurtkan'a göre, kültür unsurlarının her birinin ayrı birer fonksiyon yerine getirerek, toplumu işleyen bir bütün haline getirmek üzere bir araya gelmeleri haline

¹¹⁰ KURTKAN, **Sosyoloji**, s. 124.

¹¹¹ ARSLANTÜRK, Zeki ve AMMAN, M. Tayfun; **Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008, s. 394-395.

¹¹² KURTKAN, **Genel Sosyoloji**, s. 297.

¹¹³ KURTKAN, **Sosyoloji**, s. 126.

fonksiyonel bütünleşme denir.¹¹⁴ Kurtkan, fonksiyonel bütünleşmenin daha iyi anlaşılır hale gelmesi için saat örneğini vermiştir. Bu örneğe göre, bir saatin çarklarının, yaylarının, vidalarının ve diğer bütün parçalarının birbirine henüz monte edilmemiş vaziyette herhangi bir yerde yan yana durduklarını düşünelim. Bu parçalar arasında, bütünleşme tiplerinden, yer bitişikliği ilişkisi vardır. Bu ilişki, fonksiyonel bütünleşme sayılmaz. Eğer bir saatçi, bu parçaları birbirine takarak onları işleyen bir bütün haline getirirse, o zaman parçalar arasında fonksiyonel bütünleşme gerçekleşmiş olur. Saatin herhangi bir parçası çıkarılacak olursa, saatin bütün faaliyeti durur. Bu çıkarılan parça, farklı bir saate takılamaz. Çünkü ona uymayacaktır. O halde, bütünden herhangi bir parça çıkarıldığı zaman bütünün işleyişi durduğu gibi, çıkarılan parça da bütünden ayrı olarak hiçbir işe yaramaz.¹¹⁵

Gerçek bütünleşmenin ikinci şekli mana etrafında bütünleşmedir. Kurtkan, mana etrafında bütünleşmenin, fonksiyonel bütünleşmeden farkını örneklerle açıklamıştır. Saat örneğinden hareketle, parçaları birbirine takılarak işler hale getirilmiş olan saatin her bir parçası, diğerine şiddetle muhtaçtır. Çünkü bunlardan herhangi biri bütüne dâhil olmaktan çıksa, bütün işleyişi sona erer. Fakat, birbirleri ile bu kadar sıkı bir ilişki halinde olmalarına rağmen, bu parçalar arasında manevî bir tamamlanış yoktur. Yani bütünleşme, manevî şarttan yoksundur. Bunun gibi, bir toplumda da ne kadar ileri derecede işbirliği olursa olsun, işbirliğine giren bireylerin birbirleriyle olan ilişkisi, bir makinenin parçaları kadar mekanik mahiyette ise ve bireyler bir manevî gaye ve mana etrafında bütünleşmenin şuuruna sahip değillerse, o toplumun bütünleşme durumunun mükemmelliği iddia edilemez. Kurtkan, saat örneğinin dışında, bir de parçalanmış heykel örneği verir. Heykel, bu parçaların her birine baktığımız zaman ne olduğunu anlamaya imkân vermeyecek şekilde parçalanmışsa, parçaların neye ait olduğunu bilmeyen bir kimse, onları birleştiremez. Fakat parçalanmış heykeli her gün gören ve onun bütün özelliklerini bilen bir müze yetkilisi, bu parçaları birleştirebilir. Çünkü bu şahıs, birbirine hiç benzemeyen bu parçaların, dış görünüşlerindeki farklılığa rağmen, ortak olan özelliklerini bilir. Bu ortak özellik, bir araya geldikleri zaman ifade ettikleri manadır.¹¹⁶

¹¹⁴ KURTKAN, **Genel Sosyoloji**, s. 298.

¹¹⁵ KURTKAN, **Sosyoloji**, s. 126.

¹¹⁶ **A.g.e.**, s. 127.

Kurtkan'a göre, bütünleşme tipleri içinde mana etrafında bütünleşme, en mükemmel bütünleşme tipidir. Mana etrafında bütünleşme tipinde bütünleşmenin maddî olduğu kadar manevî bakımdan da birlik durumu olarak göze çarptığı ifade edilebilir. Fonksiyonel bakımdan bütünleşmiş bir toplumda kültürün çeşitli unsurları arasındaki ilişki, bir makinenin parçaları arasındaki ilişki kadar sıkıdır. Öyle ki, bu parçalardan herhangi biri kültürel sentezden çıkarıldığı zaman toplum mekanizması adeta felce uğrar. Fakat birbirine bu kadar sıkı bağlarla bağlı bulunan unsurlar ve gruplar arasında mutlaka kuvvetli bir manevî birliğin de bulunması gerekmez. Hatta bu unsurlar, birbirine sınımsız bir intibak durumu ile bağlı bulunan bir makinenin çarkları kadar birbirine karşı hissiz ve anlayışsız olabilirler. Hâlbuki bir mana etrafında bütünleşmiş toplumda vaziyet bundan farklıdır. Çünkü manalı bütünleşme durumunun göze çarptığı toplumlarda, çeşitli unsurlar sadece bir fonksiyon icabı değil, daha çok ihtiva ettikleri öz karakter itibariyle birbirlerini tamamlamaktadırlar.¹¹⁷

Bütünleşme konusunda kültürün, grup hayatının ürünü olma özelliği, onun tek bir birey tarafından yaratılamayacağını göstermektedir. Tek bir birey, kültür sistemini yaratmaya muktedir olmadığı gibi değiştirmeye de muktedir değildir. Kültür, öğrenilmiş olma vasfı dolayısıyla devamlılık kazanır. Böylece, kültür biyolojik veraset yolundan başka bir yolla, yani sosyal manada devir alınır. Çünkü kültür, çok eski çağlardan beri edinilen grup tecrübelerinin modern çağlara intikal eden yığındır.¹¹⁸ Bir memleketin çeşitli bölgelerindeki adetler, danslar, türküler, el işleme motifleri, hatta lehçeler farklı olabilir. Fakat bütün bu bölge halkları bir araya geldikleri zaman, tarihî, harsî ve bütün manevî değerleri ortak olan bir millet teşkil ettiklerinin şuuruna sahip bulunuyorlarsa, mahallî farklılıklarına rağmen mana etrafında bütünleşmiş bir kitle teşkil ettikleri söylenebilir. Bu türlü bir bütünleşmede manevî kültürün değer hükümleri birleştirici ve pekiştirici prensipler olarak rol oynar. Bundan ötürü, milleti millet yapan unsurlar, manevî kültürün bu değer hükümleridir. Yoksa kan veya ırk beraberliği, bu bütünleşmeyi temine yetecek bir unsur değildir. Eğer, bir kültürün pekiştirici özü,

¹¹⁷ KURTKAN, **Genel Sosyoloji**, s. 301.

¹¹⁸ KURTKAN, **Âmiran; Sosyal Entegrasyon** (Prof. Dr. Refii Suvla Armağanı'ndan Ayrı Basım), Sermet Matbaası, İstanbul, 1970, s. 2.

ölümsüz bir felsefeyi dile getiren kıymet hükümlerine sahipse, o kültürün sahibi olan millet, bütünleşmiş bir kitle teşkil eder.¹¹⁹

Kurtkan'a göre, eğer bir kültürün unsurları durumunda olan gayeler, değerler, fikirler, temayüller, müesseseler ve bunları benimsemiş olan gruplar arasındaki tek birleştirici bağ mekân birliğinden ibaret ise, böyle bir kültürün asla bütünleşmemiş olduğu ifade edilebilir. Böyle bir kültürde müesseseler arasında bir ahenk ve tamamlanış durumu mevcut olmadığı gibi küçük gruplar arasında da gaye ve hedef tezatları göze çarpar. Gerçi bir toplumun gruplarını, bütün müessese ve gayeleri bakımından aynı duruma getirmek mümkün değildir. Fakat toplumun büyük bir grup olarak hayatiyetini muhafaza etmesi için şart olan müşterek menfaatler ve gayeler etrafında toplanış durumu mevcut olmadıkça bütünleşmeden bahsedilmeye imkân yoktur. Meselâ örf, adet, milliyet ve din farklılıkları gösteren bir çok büyük grupların bir devlet hudutları içindeki siyasî birliği gerçek manada bir sosyal bütünleşmeyi değil, bir mekan bitişikliği halini ifade edebilir.¹²⁰

Kurtkan, sosyal bütünleşmenin bir takım faydaları olduğunu belirtmiştir. Söz konusu faydalarından ilki, ortak kültürün bir defa teşekkül ettikten sonra hayat tarzında ve istihlak itiyatlarında beraberlik yaratması olarak ifade edilebilir. Sosyal bütünleşmenin ikinci faydası, ortak değer hükümlerinin ve ortak kültürün, millî değerlerin kuvvetlenmesine imkân vermesidir. Üçüncü faydası, bölgeler arası kültürel farkların ortadan kalkması nedeniyle ufki mobilitenin artması ve muayyen sahalarda kendilerine ihtiyaç duyulan bireylerin oralarda faaliyette bulunmaları suretiyle bütün bölgelerde iktisadî verimliliğin ve buna bağlı olarak hayat seviyesinin yükselmesinin mümkün olmasıdır. Sosyal bütünleşmenin son faydası ise, düşünce ve yaşayış benzerliğinin gerçekleşmesi neticesinde işçi devrinin azalmasıdır.¹²¹

Kısacası, sosyal bütünleşme, Kurtkan'ın sosyoloji anlayışındaki önemli kavramlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurtkan, bütünleşmeyi, sosyal yapıyı oluşturan bütün unsurların bir araya gelmesi, tamamlanması ve kaynaşması olarak açıklamıştır. Kurtkan, birçok kavramda olduğu gibi, sosyal bütünleşme kavramını Batılı sosyologlardan farklı bir şekilde değerlendirmiştir. Kurtkan, sosyal bütünleşmeyi, bir

¹¹⁹ KURTKAN, **Sosyoloji**, s. 127-128.

¹²⁰ KURTKAN, **Genel Sosyoloji**, s. 295-296.

¹²¹ KURTKAN, **Sosyal Entegrasyon**, s. 13-15.

toplumda maddî ve manevî kültür unsurlarının birlikteliğiyle ortaya çıkacak bir bütünlük olarak ifade etmiştir. Kurtkan, gerçek bütünleşmenin “fonksiyonel” ve “mana etrafında bütünleşme” şeklinde iki türü olduğunu dile getirmiştir. Kurtkan, “yer itibarıyla bitişik halini” ve “dıştan vuku bulan bir etkiyle ortaya çıkan bütünleşme” tiplerini, gerçek manada bir bütünleşme olarak kabul etmemiştir.

3.10. Laiklik

Kurtkan, laikliği, din hürriyetinin ve bundan doğan vatandaşlık haklarının devlet tarafından korunması olarak açıklamıştır. Bu açıklamaya göre, laiklik konusunda, devlete önemli bir görev verilmiştir. Kurtkan’a göre, bu göreve sahip olan devlet aynı zamanda hukuki bir sistem inşa etme fonksiyonuna sahiptir.¹²² Laiklik kavramının tanımına bakıldığında, genel olarak, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması şeklinde bir açıklama yapılmaktadır. Kurtkan, bu genel tanıma katılmamıştır. Ona göre, hem din hem de devlet işlerinin birbirinden ayrılması pek mümkün değildir. Öncelikle din, insan yaşamının her anını şekillendirmektedir. Ayrıca sosyolojik açıdan dinin toplumsal işlevsellik boyutu, böyle bir tanımda ihmal edileceğini düşünmüştür. Kurtkan için önemli olan bir diğer nokta ise, İslâmiyet’in, bizim kültürümüzün çok çeşitli motiflerini oluşturması ve biçimlendirmesidir.¹²³

Kurtkan’a göre, laiklik, toplum tarafından gerektiği gibi idrak edilememiştir. Kurtkan, bu durumun nedenlerini iki noktada toplamıştır. Türkiye’de laiklik kavramının anlam niteliği kazanamayışında ilk etken, özünde laik anlayış bulunan İslâmiyet’in öz değerlerinin zamanla bilinemez hale gelmiş olmasıdır. İkinci etken ise, İslâmiyet’in kültürümüze temel teşkil etmesi gereken öz değerlerinden önemli ölçüde mahrum kalınca, Batı tipi laiklik kavramına muhtaç duruma gelmiş olmamızdır. Kurtkan’a göre, İslâmiyet’te mevcut olan ve kökeni bazı ayetlere dayanan laiklik, kavram olarak her ne kadar mükemmel olursa olsun, bu mükemmellik idrak edilemez hale gelince, uygulama alanına girememiştir. Aksak uygulamanın devam etmesi ise, İslâmî öz değerlerden biri olan laikliğin, kavram olarak da artık iyi bir şekilde anlaşılabilir hale gelmesinde rol

¹²² KURTKAN, Amiran; **Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik**, Kutsun Kitabevi, İstanbul, 1977, s. 171.

¹²³ ÖZALP, Ahmet; “Âmiran Kurtkan Bilgiseven”, **Türk Sosyologları** (iç.), Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 309.

oynamıştır.¹²⁴ Kurtkan, laiklik kavramının İslâmiyet'te önemli bir kavram olduğunun önemini ortaya koymuştur. Fakat günümüz Türk toplumunda gerek teoride gerek uygulamada önemini kaybettiğine dikkat çekmiştir.

Kurtkan, laiklik kavramının, Batılı bir kavram olduğunun farkındadır. Batı'da ve Türkiye'de laiklik kavramının farklı şekillerde anlaşıldığını da bilmektedir. Bu nedenle, laikliğin kavram olarak Batı'daki ve Türk-İslâm kültüründeki gerçek anlaşılış farklarını belirtebilmek için üç soruya cevap verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu sorulardan birincisi, din bilimden apayrı bir disiplin midir, yoksa hakikatin bir yüzü din, bir yüzü bilim midir? İkinci soru, laiklik, bu dünyadaki yaptırım gücünün devlete verilmesi mi, yoksa bilime dayalı gerçeklere verilmesi midir? Üçüncü soru ise, eğer gerçek din olarak İslâmiyet'in bir yüzü din, bir yüzü bilimdir ve laiklik ise yaptırım gücünün aslında devletten ziyade bilime dayalı gerçeklere verilmesidir sorularını doğru buluyorsak, niçin doğru buluyoruz? şeklinde olmuştur. Bundan ötürü, bizim laikliğimiz Batının laikliğinden niçin farklı olup devlet işlerinde dinden, daha doğrusu dinin hakikatinden, tam bağımsızlık yoktur? şeklinde bir soru dile getirmiştir.¹²⁵ Buna göre Kurtkan, Batı'da ve Türkiye'de teorik olarak birbirinden farklı olan laiklik kavramlarının, uygulamada (özellikle devlet işlerinde) farklı olmamasını sorgulamıştır.

Kurtkan'a göre, laiklik tanımları bazı ifade farklılıklarına rağmen, iki grupta toplanmıştır. Birinci gruba giren tanımlarda, laikliğin esas özelliğinin din ve dünya işlerinin ayrılışı olduğu görülmüştür. İkinci gruba girenlerde ise, tam aksine olmak üzere, din hürriyeti, laikliğin asli vasfı olarak ele alınmıştır. Böylece devlete, vatandaşın bu hürriyetini koruma vazifesi yükletilmiştir. Laiklik konusu zorunlu olarak bireyin din hürriyeti ile devletin otorite ve hukuku arasında bir karşılaştırma yapmayı ve bir neticeye varmayı gerektirmektedir. Laiklik, toplum halinde örgütlenmiş olarak yaşayan insanlar için, her türlü tecavüzlere karşı korunması zorunlu olan din hürriyeti manasına gelmektedir.¹²⁶ Bu hürriyeti koruma hususunda en yüksek makam ve otorite, devlet makamı ve devlet otoritesidir.

Kurtkan'a göre, Türk-İslâm dünyasının 11. yüzyılda sahip olduğu mükemmel metodolojiye 20. yüzyılda dönmek mümkün değildir. Kurtkan, 20. yüzyılda bu manalı

¹²⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Batı ve Türk-İslâm Laiklik Anlayışları Farkları", **Aydınlık Ocağı Açık Oturumlar Dizisi** (iç.), 1994, s. 85.

¹²⁵ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Batı ve Türk-İslâm Laiklik Anlayışları Farkları", s. 85-86.

¹²⁶ KURTKAN, **Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik**, s. 168.

bütünlüğe yeniden dönülemediği nedenini sorgulamıştır. Çünkü 20. yüzyılda Batı dünyası, Türk-İslâm düşüncesinin 11. yüzyıldaki metodolojik vahdet anlayışına ulaşma yolundadır. Bu mükemmel düşünceye ve kompartımanlardan kurtulmuş algılara yeniden ulaşmamızı geciktiren nedenlerin başında laiklik kavramını yanlış anlamlandırmak gelir. Kurtkan'a göre, laikliğin yanlış anlaşılması, bilim yolunda ilerlemek isteyen gençlerimizi anlamsız bir korkunun içine itmiştir. Bu korku, herhangi bir bilimsel araştırmada, dinin öne sürdüğü bir varsayımı soruşturmanın, yani bilimle dini bağdaştırmanın laikliğe aykırı olacağı düşüncesinden kaynaklanmıştır.¹²⁷

1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 2. Maddesi'nde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğu yazmaktadır. İslâmiyet'in özünde var olan laiklik, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra anayasa içerisindeki maddelerde de yer almıştır. Kurtkan, bu durumun önemini ve gerekliliğinin bilincindedir. Fakat laikliğin bir ayırım prensibi olarak ele alındığını ve birleştirici özelliğinin de ihmal edildiğini öne sürmüştür. Laikliğin, din ve dünya işlerinin, inanç ve siyaset meselelerinin ayrı olarak düşünülmesini gerektiren bir prensip olduğunu kabul etmiştir. Ayrıca laikliğin, din hürriyeti anlamına geldiği ve laik devlet tarafından vatandaşın bu hürriyetinin korunması gerektiğini de dile getirmiştir. Kurtkan'a göre, laiklik konusu bakımından ele alınan din İslâmiyet ise, bu iki tarif arasında hiçbir tezat söz konusu değildir. Bu tezadın ortadan kalkmasını sağlayan faktör, siyasî idarede geçerli kanunların, İslâmiyet'in tevhitçi özüne bağlı laik kanunlar olmalarıdır. Bunun böyle olması gerektiğini belirtmek üzere İslâm peygamberi de laik kanunlar yapmış ve zaman zaman da bazı maddeleri değiştirmiştir.¹²⁸ Kurtkan bu durumu, sadece Cumhuriyet Türkiye'sinin tarihi ile sınırlandırmaz. İslâmiyet'in doğuşuna ve peygamber efendimize kadar götürülebileceğinin izlerini ortaya koyar.

Kurtkan'a göre, laiklik, Müslüman olsun olmasın bütün vatandaşları, bu devletin tebaası olarak, laik kanunlara yansıyan uygulamasına uymaya zorlamıştır. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin, adından da anlaşılacağı üzere bir Türk devleti olduğunu ve Türklerin kültürünün ise Türk-İslâm kültürü olduğunu hatırlatmıştır. Türk-İslâm kültürünün temel dayanağı olan dinî inancın tevhit inancı olduğunu belirtmiştir.

¹²⁷ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Türk-İslâm Felsefesi Açısından Yarattığı Meselesi Karşısında İlim ve Şahsiyet", *Türk Dünyaları Araştırmaları Dergisi* (iç.), Sayı: 42, Haziran 1986, s. 121.

¹²⁸ KURTKAN BİLGİSEVEN, *Din Sosyolojisi*, s. 502.

Kurtkan, bu dinî öz ile dünyevi ihtiyaçların birlikte yürümesini laiklik olarak değerlendirmiştir. Fakat Cumhuriyet devrinde laikliğin din ile dünya ihtiyaçlarını birleştirici özünün gerektiği kadar anlaşılamadığını öne sürmüştür. Ona göre, laiklik konusunda, daha çok dinin kalıplaşmış hukuku ile dünyevi ihtiyaçlar arasında var olan uygunsuzluğu ele alan ayırıcı bir prensip olma özelliği üzerinde durulmuştur. Çünkü dinin öz değerlerinin laik hukuka yön verebilme kabiliyeti işlenmemiştir.¹²⁹ Kurtkan, sıklıkla İslâmiyet'in laik bir yönü bulunmasını ön plana çıkarsa da, gelinen nokta itibariyle birleştirici olmanın ötesinde ayrıştırıcı bir laiklik algısının ortada olduğuna yönelik görüşlerini ve eleştirilerini bildirmiştir.

Kurtkan'ın asıl dert yandığı ve eleştirdiği husus, İslâmiyet'in özünden uzaklaşmak olmuştur. Bu şekilde olunca, laikliğin sadece ibadet serbestliği veya yaptırım gücünün devlete bırakılması zannedildiğini ifade etmiştir. Kurtkan'a göre, laikliğin özü, Kur'an-ı Kerim'in her zaman her yerde geçerli hakikati olan İlm-i Ledün'dür. Gençleri Kur'an-ı Kerim'in özünden yararlandırmak ise, bütün bilimleri o öze ait soyut kalıplara doldurmakla olacaktır. Bu yapılabilsen, bundan sonraki nesillerin laikliğinin gerçek laiklik olacağını ileri sürmüştür. Ayrıca zamanın şartları değiştikçe çıkarılan her laik kanun, İslâmiyet'in dimdik ayakta kalmasını sağlayacaktır.¹³⁰

Kurtkan'a göre, Türkiye'de kalıp teşkil eden ibadet anlayışlarındaki farklar uğruna dinin birlikçi özünün feda edilmemesi gerektiğini belirten İslâmiyet, anlaşılabilir hale gelmiş ve mezhep mücadelelerini kışkırtan odak noktaların etkili olabildikleri bir zemin hazırlamıştır. Atatürk zamanında laiklik, mezhep ve tarikat ayrıldığında, dolayısıyla bu yüzden kan dökülmesine de engel olmuştur. Böylece insanları yobaz, fanatik, peşin hükümlü, gereksiz telkinlerden korumuştur. Akılcı ve özgür düşüncüyü ortaya çıkarmıştır. Laiklik, yobazların içtihat kapıları kapanmıştır diye her yeniliğe karşı çıkmalarının önüne geçmiştir. Böylelikle her çeşit tartışmaların yapılması serbest kalmıştır. Kurtkan, Atatürk'ün laiklik anlayışının Türkiye'de yeniden canlandırmasına olan ihtiyacı ön plana çıkarmıştır. Bu anlayışı, özünde laiklik bulunan İslâmiyet'in tevhitçi felsefesine olduğu kadar, Türkiye Cumhuriyeti'nin birlik ve bütünlük sağlayıcı

¹²⁹ A.g.e., s. 503-504.

¹³⁰ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Batı ve Türk-İslâm Laiklik Anlayışları Farkları", s. 92.

nitelikteki iç siyasetine de tam anlamıyla uygun görmüştür.¹³¹ Kurtkan, Atatürk'ün laiklik anlayışını üç noktada açıklamıştır. İlk olarak Atatürk'e göre, laikliğin dinsizlik olmadığını belirtmiştir. İkinci olarak, Atatürk'ün din ve dünyayı birbirinden tamamen ayrı olarak düşünmediği hususuna dikkat çekmiştir. Son olarak Atatürk'ün laikliği gerek dinî gerek dünyevi gelişmenin şartı olarak düşünmüştür.¹³²

Kısacası, Kurtkan'a göre, laiklik kavramı, Türk toplumu tarafından doğru bir şekilde anlaşılmamıştır. Kurtkan, laiklik kavramının Batı'da ve Türk-İslâm düşüncesinde aynı anlama gelmediğine dikkat çekmiştir. Kurtkan, laikliğin iki şekilde tanımlandığını söylemiştir. Bir taraftan din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması, diğer taraftan din ve inanç özgürlüğünün devlet tarafından korunmasıdır. Kurtkan, laikliğin, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak yapılan tanımı kabul etmemiştir. Çünkü laikliğin İslâmiyet'te önemli bir kavram olduğunu ileri sürmüştür. Kurtkan, İslâmiyet'in özünden bir uzaklaşma yaşandığını iddia etmiştir. Ona göre, laiklik, sadece bir ibadet serbestliği ya da yaptırım gücünün devlete bırakılması zannedilmiştir. Kurtkan için ihtiyaç olan şey, Atatürk'ün laiklik anlayışının tekrar Türkiye'de canlılık kazanmasıdır. Kurtkan'a göre, Atatürk'ün laiklik anlayışı, bir taraftan İslâmiyet'in tevhitçi felsefesine, diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti'nin birliği ve bütünlüğünü sağlamasına uygun bir anlayıştır.

3.11. Kültür

Batılı sosyologlara bakıldığında, kültürün pek çok tarifini görmek mümkündür. Kurtkan'a göre, Batı sosyolojisine göre kültür, insanın kendinden önceki nesiller ve kendi nesli tarafından yaratılmış olan sosyal nitelikteki her şeydir. Kültürün, örfler, adetler, kolektif davranışlar gibi manevî yönü de; teknikler, bina inşa tarzları, mobilyalar, giyim kuşam gibi maddî yönü de sosyaldir. Kültür, sadece toplum tarafından yaratılır ve sosyal anlamda nesilden nesile aktarılır. Kurtkan, Batı sosyolojisinde kültürün sosyal bir miras olduğuna dair bir algı olduğunu ve günümüzdeki işleyişi açısından sosyal bir kültür anlayışı olduğunu ifade etmiştir. Kültür kavramının, Türk-İslâm düşüncesine uygun bir sosyolojik görüşle tarif edilmesi

¹³¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Atatürk ve Laiklik", *Türk Kültürü Dergisi* (iç.), Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Yıl: 27, Sayı: 310, Şubat 1989, s. 75.

¹³² KURTKAN BİLGİSEVEN, *Sosyolojik Açıdan İslâmiyet ve İslâmî Kavramlar*, s. 63.

gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre, kültür, zaman içinde Türk toplumunun kendi tecrübelerinden elde ettiği ve İslâmiyet'in bazı hallerde bu tecrübelere lüzum bırakmaksızın bize verdiği manevî değerlerle, maddî değerlerin bir bütünüdür.¹³³ Batı sosyolojisindeki kültür tanımına Türk-İslâm düşüncesini de dâhil eden Kurtkan, maddeci Batı kültüründen farklı bir yönü olan maneviyatçı Türk-İslâm kültürüne dikkat çekmiştir.

Kurtkan, kültür konusunda Sorokin'in açıklamalarından etkilenmiştir. Kültür hakkında pek çok tarif yapılmış olmasına rağmen, Kurtkan'ın vardığı tarife göre kültür, insanın insanlar tarafından yaratılmış çevresidir. Bu tarif, kültürün üç özelliğini ortaya koymuştur. Bu özelliklerden ilki, kültürün sonradan öğrenilmiş olma özelliğidir. İkinci özelliği, tek tek bireylere değil, toplumun bütününe ait olma özelliğidir. Üçüncü özelliği ise, bazı bireylerin kültürün değer hükümlerini zamanın şartlarına göre yeniden yorumlayıp, kültüre bazı ilaveler yapabilme özelliğidir. Kurtkan için önemli olan konu, milletçe kültürel geleceğin kaybedilmesine ve bir kültür emperyalizmine maruz kalınmasına meydan verilmemesidir.¹³⁴ Kurtkan'a göre, kültür, maddî ve manevî olmak üzere iki yönden meydana gelir. Başka milletlerden maddî kültür unsurlarını alırken fazla hassasiyet ve titizlik göstermemize gerek olmadığı halde manevî kültür için bu titizliğin gösterilmesi gereklidir. Kurtkan, Türk-İslâm kültürüne mensup ve onun orijinal değer hükümlerini yeniden en saf hali ile teşhis ve benimseme idrakine sahip toplumların, madde-mana uyumuna etki edebilmekten aciz bulunan yabancı kültürlerin etkilerine karşı böyle bir titizlik göstermelerini gerekli görmüştür.¹³⁵

Kurtkan, kültür kavramının tarifinde bile Batılı sosyologlarla anlaşamadığımızı ifade etmiştir. Batılı sosyologlar, kültür kavramının, sırf insan yapısı olduğunu söyledikleri halde, kültürün Allah yapısı olan bir özelliğinin de olması gerektiğini savunduğunu ifade etmiştir. Kurtkan'a göre, bu durumda şöyle bir soru akla gelebilir: Acaba Batılı sosyologlarla aramızdaki bu farklılık, dikkate aldığımız kültürlerin farklı türden kültürler olması gerçeğinden mi kaynaklanmaktadır? Bu sorunun cevabını olumlu yönde değerlendirmiştir. Batı sosyoloji dünyasının, genellikle kültür

¹³³ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Manevî Kültürümüz ve Batı Kültürü-I", **Türk Edebiyatı Dergisi** (iç.), Nisan 1989, s. 31.

¹³⁴ KURTKAN, "Fert ve Topluluk İlişkileri Bakımından Şahsiyet ve Cemiyet Tipolojisi", s. 150.

¹³⁵ KURTKAN BİLGİSEVEN, Amiran; **Türk-İslâm Kültüründe Fert ve Cemiyet İlişkisi ve İslâmî Kavramlar**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 18-19.

kavramından, kendi kültürünü, yani maddeci kültürü anladığını söylemiştir. Kurtkan, Türk sosyologları olarak, eğer Batı'nın körü körüne takipçisi olmaya niyetli isek, Batı'nın içinde bulunduğu kendi durumuna göre yaptığı izahları ve kullandığı kavramları aynen alır, tamamen farklı olan kendi sosyal yapımıza uygulayacağımızı dile getirmiştir. Böyle bir uygulama ile de kendi öz değerlerimize uygun düşecek bir sosyal bilim içeriği ortaya koyamayacağımız gibi, kendi yapımızın özelliklerini değerlendirmemize yarayacak ölçüleri de asla elde edemeyeceğimizi açıklamıştır. O halde, yapacağımız iş nedir? diye soran Kurtkan'a göre, yapılması gereken iş, öncelikle Batı sosyolojisinin kullandığı kavramların hangilerinin işimize yarayacağını, hangilerinin bize yaramayacağını tespit etmek olmuştur.¹³⁶ Kurtkan'ın öne sürdüğü bu düşüncesi, sosyolojinin her alanında dikkate alınması gereken bir durum olarak kabul edilebilir. Eğer buna dikkat edilerek hareket edilirse, Batı sosyolojisinden alınacak kavramların kullanılmasında herhangi bir engel ya da olumsuzluk görmemiştir.

Kurtkan'a göre, kan bağına rağmen, ortak amaçları ve devamlı ortak idealleri olmayan ve birbirleri ile mücadele edebilen grupların aynı milletin mensupları sayılmasına imkân yoktur. Fakat manevî kültürde beraberlik halinde olan bireyler ve gruplar, aynı büyük grubun mensupları sayılabilir. Zira kültür, bireyin mensup olduğu, millet denilen büyük grubun benimsediği, din, ahlâk, tarih, töre, anane ve sanat anlayışı gibi manevî unsurlarla, maddî mahiyetteki sosyal yapı unsurlarının bütününden meydana gelir.¹³⁷ Bu durum Batı sosyolojisi için çok fazla geçerli kabul edilemez. Çünkü Batı sosyolojisinde ve Batılı düşüncede hâkim olan anlayış maddeci bir yapıya sahiptir. Kültür konusunda da Batı, kültürün yalnızca maddî olan yönünü ön plana çıkarır. Bu da, Batı için ideal kültür anlamına gelmektedir.

Kurtkan'a göre, Sorokin ve diğer sosyologlar, ideal kültürün, maddeci kültürden de maneviyatçı kültürden de üstün olduğunu iddia etmiştir. Çünkü maneviyatçı kültürde resim, heykel, müzik manevî kimliğe bürünür. Resimler heykeller İsa ve Meryem'i konu edinir. Müzik ise kilise müziği kimliğine sahiptir. Manastır ahlâkını telkin eden bu kültür, dört duvar arasına kapanarak ancak böyle bir halvet durumunda Tanrı ile vuslat edilebileceğini belirtir. Bundan ötürü böyle bir insan modeli toplumun yaygın şahsiyet

¹³⁶ KURTKAN BİLGİSEVEN, *Sosyolojik Açıdan İslâmiyet ve İslâmî Kavramlar*, s. 9.

¹³⁷ KURTKAN, Amiran; *Türk Milletinin Manevî Değerleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1977, s. 6.

tipi haline gelirse, o toplum batar. Maddeci kültürde ise, müzik, resim, heykel, edebiyat gibi manevî kültür unsurları dahi maddî zevklerin damgasını taşır, maddî zevkleri dile getirir. Yani bu kültürde madde ve maddî zevk adeta putlaştırılmıştır, ilahlaştırılmıştır. Fakat maddî zevklerde marjinal tatmin dozu gittikçe azalmaya mahkum olduğundan bu kültür, insanları eninde sonunda psikolojik bunalıma sevk eder ve toplum yıkılmaya mahkum olur.¹³⁸

Kurtkan'a göre, İslâmiyet'in getirmek istediği kültür, ideal kültürdür. İdeal kültür, madde ve mana arasında ahenk kurar. İslâmiyet "La Hüve İlla Hüve" anlamındaki tevhit anlayışı ile insana, sevdiği her varlığın, Allah'ın tecellisi olduğunu öğreterek, onun gelip geçici fani sevgilerden, sonsuz ve ebedi olan hakiki aşka yücelmesini sağlar. Böyle bir kültürde bilim, Allah'ın Hak vücudunu tanımaktır.¹³⁹ Kurtkan, İslâmiyet'in getirmek istediği ideal kültürün sağlanması için bir takım İslâmî değerlerden bahsetmiştir. Bunlardan ilki, bilim ve din bütünleşmesi değer hükmü, ikincisi dünya ve ahiret bütünlüğü değer hükmü, üçüncüsü ise birey ve toplum bütünlüğü değer hükmüdür.¹⁴⁰

Kurtkan'a göre, Türk-İslâm kültürü, tevhitçi bir kültürdür. Türk-İslâm kültürü, kadın-erkek, zengin-fakir, hür-köle, şu mezhep-bu mezhep, şu bölge-bu bölge farklarını temelde ortadan kaldırmak suretiyle halkı tevhit etmek (birleştirmek, bütünleştirmek) hedefine sahiptir. İslâmiyet'in, siyaset sosyolojisinin verileri ile uygun düşen tevhitçi değer hükümleri konusunda, muhafaza edilmesi gereken kültür, bütün Türkiye'de geçerli olması gereken Türk-İslâm kültürüdür. Sadece Türkiye'nin doğusundaki bölgelere değil, bütün bölgelere hayat verecektir. Bu konuda tam anlamıyla muhafazakâr olmamız lazımdır.¹⁴¹ Kurtkan, ileri sürdüğü muhafazakârlık konusunda var olan çekinme ve ortaya çıkacak eleştirilere karşı kendi açıklamasını da ortaya koymuştur. Muhafazakârlığın, gerilik anlamına geldiği hükmünün artık sosyoloji çevrelerinde inanılır bir hüküm olmaktan çıktığını ifade etmiştir.

¹³⁸ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "İslâmiyet ve Müzik II", **Türk Yurdu Dergisi** (iç.), Cilt: 10, Sayı: 38, Ekim 1990, s. 9-10.

¹³⁹ KURTKAN BİLGİSEVEN, "İslâmiyet ve Müzik II", s. 10.

¹⁴⁰ KURTKAN BİLGİSEVEN, **Din Sosyolojisi**, s. 424-429.

¹⁴¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Amiran; **Türkiye'de Sosyal Çözülme Tehlikeleri**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 115-116.

Sonuç olarak, Kurtkan, kültür kavramının, Türk-İslâm düşüncesine uygun bir şekilde açıklanması gerekliliğine dikkat çekmiştir. Kurtkan'a göre, kültür kavramı tanımlanırken Batılı sosyologlarla bir anlaşmazlık söz konusudur. Kurtkan, Batı sosyolojisinde kültür kavramının maddî boyutuna değinildiğini belirtmiş, Türk sosyologlarını Batılı kavramlara yaklaşımı konusunda uyarmıştır. Kurtkan'a göre, ideal kültür, İslâmiyet'in getirmek istediği kültürdür. Kurtkan, Türk-İslâm kültürünü, tevhitçi bir kültür olarak tanımlamıştır. İslâmiyet'in getirmek istediği ideal kültürün sağlanması için bir takım İslâmî değerlerin varlığından söz etmiştir. Kurtkan'a göre bu değerler, bilim-din bütünleşmesi, dünya-ahiret bütünleşmesi ve birey-toplum bütünleşmesidir.

4. BÖLÜM

ÂMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN'İN SOSYOLOJİNİN ALT DALLARINA İLİŞKİN FİKİRLERİ

Kurtkan, sosyolojinin birçok alt dalı ile ilgili görüşler ortaya koymuştur. Sosyolojinin farklı alt dallarına ilişkin çalışmalar yapmıştır. Kurtkan, sosyolojinin birçok alanında teorik ve pratik çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu alanlarda referans alınabilecek eserler üretmiştir. Bu başlık altında, Kurtkan'ın sosyolojinin alt dallarına ilişkin olarak köy sosyolojisi, iktisat sosyolojisi, mâlî sosyoloji, eğitim sosyolojisi ve din sosyolojisine yönelik görüşleri üzerinde durulmuştur.

4.1.Köy Sosyolojisine İlişkin Görüşleri

Kurtkan, ağırlıklı olarak, köy sosyolojisinin önemi ve içeriğini, başlıca köy tiplerini ve Türkiye'de köy gerçeğini incelemiştir.

4.1.1. Köy Sosyolojisinin Önemi ve İçeriği

Köy sosyolojisi, Kurtkan'ın ilgilendiği sosyolojinin alt dallarından birisidir. Köy sosyolojisi, köy hayatını ele alır. Köy sosyolojisi, köyün sahip olduğu doğal ve sosyal şartların içeriği ile ilgilenir. Bunu gerçekleştirirken, birbirinden farklı bilimlerin verilerini kullanır. Kurtkan'a göre, bu durum, köy sosyolojisinin güvenli bir sosyoloji dalı olarak kabul edilmesini gerektiren nedenlerinden biridir. Çünkü bilimlerin farklı alanlara ayrılması ve farklı uzmanlık alanlarına bölünmesi sonucunda, farklı bilimlerin ortaya koyduğu bilimsel verilerden faydalanma anlayışının önem kazandığının öneminin bilincindedir.¹ Köy ile ilgili konuların aydınlatılması söz konusu olduğu takdirde, köy sosyolojisi, birbirinden farklı bilim dallarında elde edilen sonuçları birleştirecek olan sosyoloji disiplini olacaktır.

Köy sosyolojisinin güvenilir bir sosyoloji disiplini olması konusundaki ikinci neden, bütün dünya ülkelerinde köyün ve köylünün hâlâ güvenilir bir sosyal faktör olma özelliğini korumasıdır. Yaşanan bir takım toplumsal ve siyasî hareketler, toplumu bir araya getiren sosyal faktörler üzerinde etkisini göstermiştir. Kurtkan'a göre, 19. yüzyılda sanayinin yoğun bir gelişim sürecine girmesi sonucu, köy olgusu arka plana

¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Köy Sosyolojisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 6.

itilmiştir. Sanayinin ve ticaretin gelişmesi, liberal Avrupa ülkelerinin muhtaç oldukları gıda maddelerinin gittikçe artan bir ölçüde deniz aşırı ülkelere getirilmesinde rol oynamıştır. Böylece, köylü sınıfı adeta unutulur gibi olmuştur. Komünizm ise, köylüyü sadece ihmal etmekle kalmamıştır. Daha da öteye giderek, tarımı, fabrikasyon esasına dayandırmak suretiyle köylü sınıfını adeta yok etmek isteyen bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, aynı siyasî hareket, tarımda büyük mülkiyete son vererek üretimi köylünün eline terk etmekle mizah konusu olabilecek derecede kendisiyle ters düşmüştür. Köylünün güvenli bir iktisadî fonksiyon yerine getiren bir sınıf olarak varlığını daha fazla hissettirmesini sağlamak zorunda kalmıştır. Komünizm, köylünün, tarımsal üretimi gerçekleştirmesi adına arazi sahibi olmaları konusunda kendilerine yardım vaad etmiştir. Fakat komünizm, kendisi ile çelişecek bir harekette bulunmuştur. Marxistler ise, köylü sınıfını müttefikleri olmaktan ziyade, muhtemel düşmanları olarak görmüşlerdir. Komünist düşüncenin aksine, köylünün elindeki araziye alma düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Bu nedenle, komünist ülkelerde köy ve şehir hayatının birbirinden farklı sosyal ve iktisadî özelliklere sahip olduğu görülmektedir.²

Kurtkan'a göre, köy sosyolojisi, tarımsal yapıya sahip az gelişmiş ülkelerde daha fazla önem taşıyan bir sosyoloji disiplini. Söz konusu az gelişmiş ülkeler, iktisadî gelişme anlayışı ile karşı karşıya bulunmaktadır. Buna bağlı olarak, nüfus başına düşen millî gelir payını yükseltmek amacıyla yönelik bir çaba sarfedilmektedir. Diğer taraftan bu ülkelerde nüfusun büyük bir kısmı köylüdür. Kurtkan, az gelişmiş ülkelerde köy sosyolojisinin sadece ziraat fakültelerinin üzerinde durduğu bir alan olmadığını ileri sürmüştür. Ona göre, köy sosyolojisi, aynı zamanda millî menfaatlerin dayandığı sosyal gerçekleri tanıyıp tahlil edebilmeleri beklenen elemanlar yetiştiren ve diğer bazı yüksek eğitim kurumlarının da programlarında yer alması gereken önemli bir sosyal bilim dalıdır.³

Kurtkan, köy sosyolojisinin esasları hakkında ileri sürülen fikirleri üç noktada toplamıştır. İlk olarak, Kurtkan, köy sosyolojisinin, köy hayatının incelenmesi ile ilgili bir sosyoloji disiplini olarak kabul edildiği belirtmiştir. İkinci olarak Kurtkan, bir sosyal ekoloji sahası kabul edilmesinin makul karşılanabileceğini ifade etmiştir. Üçüncü olarak ise Kurtkan, şehir dışında kalan çevrelerde fonksiyonlarını yerine getiren ve yatay

² KURTKAN BİLGİSEVEN, **Köy Sosyolojisi**, s. 6-7.

³ **A.g.e.**, s. 8.

karakterli olan bazı sosyal sistemlerin incelenmesine önem veren bir disiplin olarak kabul edildiği gerçeğini gözler önüne sermiştir. Bir sınırlılık ifade eden köy kavramını, kapsamlı bir anlam taşıyan sosyoloji kavramı ile makul bir ölçüde bağdaştırılmasının ilk bakışta güç olduğunun bilinciyle hareket etmiştir. Çünkü Kurtkan, sosyolojiyi, toplumu bir bütün olarak ele alan kapsamlı bir bilim olarak izah etmiştir. Bu nedenle, köy sosyologlarının köy sosyolojisi hakkındaki görüşleri birbirinden farklılıklar gösterebileceğini ifade etmiştir. Köyün, fizikî alanına sahip olan doğal ve sosyal özelliklerini veya köye özgü kabul edilmesi mümkün sosyal şekilleri değil de, köy ile ilgili bütün konuları ilginizin odak noktası olarak ele alırsak, söz konusu güçlüğü ortadan kalkacağını açıklamıştır.⁴

Köyün sahip olduğu özelliklere ve köy gerçekliğine bakıldığında, köy sosyolojisinin ne kadar geniş bir ilişkiler ağı içerisinde olduğu rahatlıkla görülebilir. Kurtkan, köy gerçekliğinin çeşitli unsurlarının iki ana grupta incelenmesi mümkün unsurlar olduğuna dikkat çekmiştir. Bunlardan bazılarının toprak kalitesi, bitki örtüsü, yer altı ve yer üstü suları, erozyon durumu, jeolojik varlık ve iklim şartları gibi bazı doğal unsurlar, ikinci gruba girenleri ise sosyal unsurlar olarak açıklamıştır. İkinci gruptaki unsurların, köyün insanla ve toplum hayatıyla ilgili çeşitli yönlerini ortaya çıkardığını ileri sürmüştür. Kurtkan'a göre, köy nüfusunun kadın, erkek ve çocuk olarak, diğer özellikleri itibarıyla bölünüşünü veren demografik yapı, çalışan nüfusun çeşitli sektörlerle ve mesleklere bağlılığını, iş bölümü durumunu ve çeşitli tabakaların gelir seviyelerini belirten iktisadî yapı, örf ve adetleri, kültürle ilgili özellikleri gösteren antropolojik yapı ve daha birçok özellik bu ikinci gruba giren sosyal unsurları teşkil ederler.⁵

Bu iki grubu oluşturan unsurlar arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Her gruba giren unsurların kendi aralarında karşılıklı neden-sonuç bağları ile birbirine sınımsız bağlı oldukları görülmektedir. Meselâ, doğal unsurlar veya özellikler kendi aralarında bir karşılıklı etki ilişkisine sahiptirler. Toprak kalitesi bitki örtüsünü tayin ettiği gibi bitki cinsleri de toprağın kalitesine etki eder. Erozyon durumu ile bitki ve hayvan varlığı arasında da buna benzeyen bir karşılıklı etkileşim bulunmaktadır. Aynı şekilde, iklim şartları bitki örtüsünü ve bitki örtüsü iklim şartlarını etkiler. Bunun gibi, sosyal unsurlar

⁴ A.g.e., s. 5-6.

⁵ A.g.e., s. 3-4.

da kendi aralarında karşılıklı etkileşim halindedir. Örneğin, örf ve adetler ile refah durumu arasında karşılıklı etkileşim görülmektedir. Demografik yapının özellikleri muhtelif sektörlerin nasıl bir iktisat politikasına tabi tutulması gerektiği hususuna etki edebileceği gibi, sektörlerle uygulanan tedbirler de demografik yapının hacmine ve bünyesine etki edebilir. Şu halde doğal unsurlar da sosyal unsurlar da kendi aralarında karşılıklı ilişki halindedir.⁶

Kurtkan'a göre, doğal unsurlar ile sosyal unsurlar arasında da güçlü bir karşılıklı ilişkiler ağı olduğu görülmektedir. Örf ve adetler ve bütün kültür özellikleri doğal şartların bir dereceye kadar sonucunu oluşturduğu gibi doğa şartlarındaki değişikliklerin sebebi de olabilmektedir. Hukukî şartlar ve örgütlenme imkânları doğal çevrenin düzeltilmesinde rol oynayabileceği gibi doğa şartlarının da örgütlenme imkânlarını şu veya bu derecede sınırlaması hususu söz konusudur. Diğer taraftan, köyle ilgili çeşitli olayların bu iki gruba giren unsurların, yani doğal ve sosyal özelliklerin hepsinin etkisine maruz bulunduğunu ifade edebilmek mümkündür. Örneğin, yerleşme şekli olarak belirli bir köyün belirli bir tipe (dağınık köy, toplu köy, hat köyü veya İsrail'de uygulanan yuvarlak köy tiplerinden herhangi birine) uygun olarak kurulması ve gelişmesi olgusu, doğal şartlardan başka sosyal şartların da etkisi altında meydana gelmektedir. Kurtkan'a göre, bütün bu karşılıklı ilişkiler ağının varlığı, köy sosyolojisinin ilgisini köy realitesine yöneltmesine rağmen niçin doğal ve sosyal sahalarda aktif durumdaki çeşitli bilimlerin verilerinden faydalanma zorunda bulunan çok kapsamlı bir alan olduğunu anlamamıza yardım edebilir.⁷

Kurtkan'a göre, özgür ve kapitalist ülkelerde bile, köy ve köylü önemli sosyal faktörler olma özelliğini korumaktadırlar. Sanayileşme sonucunda köyden kente devamlı olarak göç akını olmaktadır. Köy, kalabalıklaşan kentlerin gıda ihtiyacını göreceli olarak azalan nüfusu ile karşılayabilmek durumuna girmiş bulunmaktadır. Bu durum kötü rasyonel tarım faaliyetlerinin yer aldığı, eskisinden daha verimli bir sosyal ünite haline getirmektedir. Bununla birlikte, demokratik rejimin hâkim olduğu kapitalist ülkelerde ziraat sektörünün kadrolarının şehirler lehine boşalmasından doğan bazı siyasî sakıncalar ve sayıları azalan ve bazı memleketlerde büyük işletmelerde çalıştıkları için dağınık bir meslekî kategori teşkil eden ziraat işçilerinin teşkilatlanma güçlükleri gibi

⁶ A.g.e., s. 4.

⁷ A.g.e., s. 4-5.

bazı problemler köy sosyolojisinin bu memleketler için önemli bir sosyoloji disiplini sayılmasını zorunlu kılmaktadır.⁸

Köy-şehir farklarını belirtebilmek üzere şehir ve köy için genel bir tarif yapabilmek ilk bakışta zannedildiği kadar kolay değildir. Bu nedenle, ciddi tarifler yapılarak farklar tespit edilmek istenildiği takdirde birçok güçlüklerle karşılaşılması ihtimâli vardır. Çünkü, bir toplumun nüfusunun toplamı ve yoğunluğu, kapladığı sahanın genişliği ve resmi mahiyetteki isim ve sıfatları, şehir veya köy olarak kabul edilmesini gerektirmeye yeterli değildir. Bu nedenle, tatmin edici bir tarif sadece bir farkı değil, birçok farkı belirtebilmektedir. Şehrin köye ve köyün şehre göre gösterdiği farkların veya bu yerleşme şekillerinin ayrı ayrı her ikisinin hususi özelliklerinin sadece sıralanması da amacı temine yeterli gelemez ve bu özellikler arasında fonksiyonel bir ilişkinin varlığı şartı daima göz önünde bulundurulmak icap eder. Bütün bu hususlara dikkat edildiği takdirde dahi realitede tamamen köy özelliği arz eden bir topluluktan sırf şehir karakteri gösteren bir topluluğa geçişin birden bire değil, yavaş yavaş gerçekleşmesi, yani muhtelif topluluklar arasında şu köydür, bu şehirdir diyebileceğimiz yeterli bir içerik farkından ziyade ancak derece farklarının gözlenmesi, köyü veya kenti tarif hususunda bizi çok dikkatli davranmaya sevk etmektedir.⁹

Kurtkan'a göre, köy, sadece doğal ve coğrafi özellikleri bakımından incelenmesi gereken bir yapı değildir. Çünkü köy denildiği zaman sadece toprak kalitesi, bitki örtüsü gibi ziraat tekniğini ilgilendiren hususları değil, fakat aynı zamanda köy toprakları üzerinde yaşayan insanlar ve onların maddî-manevî kültürleri kastedilmektedir. Doğa unsuruna insan unsuru veya başka bir deyişle sosyal unsur ilave edilmedikçe köy meydana gelmez. Bu nedenle, köyün sosyal yönünü de aksettiren yerleşme şekilleri ve buna göre beliren köy tipleri, köy sosyolojisinin temel konularından birini oluşturmaktadır. Doğal-coğrafi bünye, sosyal bünye üzerinde etkilidir ve kültürü tayin eden kuvvetli bir faktördür. Köy evlerinin mimarî şekilleri, pencerelerin dar veya geniş, damların yatık veya sivri oluşu, köylünün hayat üslubu, çalışkanlık derecesi, örf ve âdetleri ve son olarak köy iskan tipleri bir dereceye kadar hep coğrafi şartların etkisine

⁸ A.g.e., s. 7.

⁹ KURTKAN, Âmiran; "Köy Sosyolojisi ve Birleşik Amerika'da Teknolojinin Getirdiği Sosyal Problemler", **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 6, 1966, s. 14-15.

bağlıdır. Kurtkan, bu etkinin hiç bir zaman abartılmaması gerektiğini düşünmüştür. Çünkü sosyal unsur veya kültürün, coğrafi çevreye etki edeceğini öngörmüştür.¹⁰

Kurtkan'a göre, köylü nüfusunun, toplam nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu bir ülkede, tarıma dayanan bir ekonomiden büyük sanayiye dayanan bir ekonomi tipine geçmek istenirse, büyük sanayinin kurulması için gerekli olan iş gücü köylerden elde edilecektir. Böylece, cemaat psikolojisi ile yüklü olan insanlar, birdenbire cemiyet hayatına ithal edilerek sanayi işçiliğinin zaruri kıldığı bazı menfaat birliklerine dâhil olmak zorunda kalacaktır. Hâlbuki menfaat birliği, köylünün tamamen yabancı olduğu bir toplumsal şekildir. Onun böyle bir birliğe dâhil edilmiş olması, sırf zevahiri kurtarsa bile, hakiki bir benimseme ve intibak keyfiyetinin tahakkuk edeceği şüphelidir.¹¹

4.1.2. Başlıca Köy Tipleri

Kurtkan'a göre, doğal ve sosyal faktörlerin etkilerine göre şekillenen köy yerleşme tipleri, ailelerin müstakil iskân edilmiş olup olmamaları bakımından ve evlerin, iş yerine (tarım arazilerine) göre durumu bakımından ikiye ayrılmıştır. Birinci köy yerleşim tipi dikkate alındığında, köylerde hemen her ailenin ayrı meskenlerde yaşama tarzının hâkim olduğu ifade edilebilir. Dünyanın neresinde olursa olsun, köy ailesi, kendi müstakil yuvasında kendi damı altında yerleşir. Şehirlerde hâkim olan ve birbirinden farklı aileleri aynı dam altında barındırmak üzere katlar ve daireler halinde kısımlara bölünmüş mesken tipine, köylerde rastlamak mümkün değildir. Bu bakımdan tekdüzelik göstermeleri dolayısıyla köylerin bir tasnife tabi tutulması mümkün değildir.¹² Kurtkan, köy tipi derken ikinci nokta üzerinde daha fazla durmuştur. Köylerdeki evlerin, iş yerine (tarım arazilerine) göre şekillendiği köy yerleşim tipine yoğunlaşmıştır.

Kurtkan, köylerdeki evlerin, işlenen tarım arazilerine göre iki durumundan bahsetmiştir. Köylerdeki evlerin durumuna göre, köy tiplerini, toplu köy ve dağınık köy olmak üzere iki ana gruba ayırır. Fakat köy tipleri detaylı bir şekilde incelendiğinde, uygulamada bu iki köy tipinin ikisine de tam olarak uymayan farklı bir köy tiplerinden söz etmiştir. Söz konusu köy tipi ise, bağdaştırıcı köy tipleridir. Örneklerine rastlamanın

¹⁰ KURTKAN BİLGİSEVEN, **Köy Sosyolojisi**, s. 51.

¹¹ KURTKAN, "Köy Sosyolojisi ve Birleşik Amerika'da Teknolojinin Getirdiği Sosyal Problemler", s. 5.

¹² KURTKAN BİLGİSEVEN, **Köy Sosyolojisi**, s. 52.

mümkün olduğu bağdaştırıcı köy tiplerini ise, dört yol ağzı topluluğu, L tipi, hat köyü ve yuvarlak köy şeklinde sıralamıştır.¹³

Dağınık köy tipi, Amerika'nın birçok yerinde rastlanan hâkim köy tipidir. Bu tip, aynı zamanda Büyük Britanya'da, Fransa'nın bazı kısımlarında, Almanya, Belçika, Hollanda, Finlandiya, Kuzey Norveç ile İtalya'nın Po Vadisi'nde yaygın olan köy tipi şeklinde görülmektedir. Dağınık köy tipinde, çiftlikler büyük alan kaplamaktadır. Çiftlik evleri, bu alanın genellikle orta yerinde kurulduğu için evler birbirinden uzak ve dağınık bir manzara sergilemektedir. Amerika'da arazinin dikdörtgenler şeklinde bölünmesi amacıyla yapılan 1785 tarihli bir planlama faaliyetinden bu yana dağınık köy tipi yaygın ve hâkim bir yerleşme şekli özelliğine bürünmüştür.¹⁴

Kurtkan'a göre, dağınık köy tipinin bir takım faydaları ve sakıncaları bulunmaktadır. Öncelikle faydalarına bakılacak olursa, ilk sırada çiftlik sınırlarının kesinlik kazandığına yönelik bir fayda söz konusudur. İkinci faydası, iş yerine gidip gelme külfetinin bulunmamasıdır. Üçüncü faydası, aile bireylerinin yakınında çalışma imkânının ortaya çıkmasıdır. Dördüncü faydası, çiftçilere iktisadî planlama konusunda esneklik sağlamasıdır. Beşinci faydası, geniş arazilerin varlığından dolayı makina kullanma imkânıdır. Son faydası ise, bütünleşme imkânlarının varlığı şeklinde görülmektedir. Kurtkan, dağınık köy tipinin faydalarının yanı sıra, bir takım sakıncalarını da ortaya koymuştur. Buna göre, dağınık köy tipinin birinci sakıncası, sosyal temas ve ilişkilerin sınırlı oluşudur. İkinci sakıncası, evlerin dağınık olması ve ana yollara yeni tali yolların yapılması gerektiğinden ulaşım masraflarının artmasıdır. Üçüncü sakıncası, elektrik ve su gibi temel ihtiyaçlara yönelik tesisat ve şebekelerin kurulması ile ilgili yaşanan güçlüktür. Dördüncü sakıncası, demografik yatırımlardan tam istifade sağlamanın ortaya çıkardığı zorluklardır. Beşinci sakıncacı ise, büyük çiftlikler ve geniş çiftlik evlerinden dolayı köylülerin kamu masraflarının artmasıdır.¹⁵

Yerleşim yerleri açısından ikinci köy tipi, toplu köy tipidir. Toplu köy tipinde, çiftçilerin evleri birbirine çok yakındır. Köy, bu şekli ile toplu bir görünüş arz etmektedir. İşlenen tarlalar, çiftçi evlerinden ayrı ve uzaktır. Tarımsal işletmeler orta veya küçük işletme özelliğini taşımaktadır. Köy, çok dağınık bir yerde kurulmuşsa,

¹³ A.g.e., s. 52.

¹⁴ A.g.e., s. 53.

¹⁵ A.g.e., s. 55-59.

düzlük bir yerde bulunması gereken tarlalar bazen köyden hayli uzak bir mesafede olabilmektedir. Toplu köy tipinin en eski köy yerleşme tarzını teşkil ettiği söylenebilir. Çünkü toplu köy tipi, genellikle toplum hayatına yer vermektedir. Kurtkan, toplu köy tipinin, medeniyetin ilerlemediği ve insanların doğayla yaptıkları mücadeleyi daha zor şartlar altında yürüttükleri yerleşik hayatın başlangıç devirlerinde yüz yüze temaslara ve yardımlaşmalara imkân verdiğini belirtmiştir. Bu açıdan bakıldığında, toplu köy tipinin daha müsait bir yerleşme tarzı olarak kabulünü gerektiren şartları içerdiğini söylemiştir. Bununla birlikte, toplu köylerin veya dağınık köylerin kurulmasını sadece toplum hayatının mevcut olup olmayışı ile veya arazinin düzlük veya dağlık oluşu ile izah edebilmenin mümkün olmadığını öne sürmüştür. Kurtkan'a göre, toplu köy tipinin kurulmasında çeşitli faktörler rol oynamamıştır. Bu faktörlerdeki değişiklik köy tipinin de değişmesini gerektirmektedir.¹⁶ Kurtkan, bu faktörlerin ve bunlardaki değişikliklerin köy tipi üzerindeki etkilerini izah bakımından ele alınabilecek en öğretici örnek olarak Amerika'yı göstermiştir.

Kurtkan'a göre, toplu köy tipinin, dağınık köy tipinde olduğu gibi bir takım faydaları ve sakıncaları vardır. Öncelikli faydasını, sosyal temas ve ilişkilerin yaşanmasına olanak sağlaması olarak ortaya koymuştur. Buna göre evlerin birbirine yakın olması, komşuluk ilişkilerinde olumlu etki göstermiştir. İkinci faydası, evlerin birbirine ve köy merkezine yakın olması bakımından ulaşım masraflarını düşürmesidir. Üçüncü faydası, elektrik ve su tesisat ve şebekelerin kurulması kolaylığı sağlamasıdır. Dördüncü faydası, demografik yatırımlardan en iyi şekilde yararlanma imkânı vermesidir. Beşinci faydası ise, kamu masraflarının daha düşük olmasıdır. Toplu köy tipinde görülen sakıncalara bakıldığında ise, öncelikle sınırların kesin olarak belirlenmesi ile ilgili bir olumsuzluk ön plana çıkmıştır. İkinci sakıncası, evlerin birbirine yakın olmasına karşın tarlaların evlere uzak olmasıdır. Üçüncü sakıncası, aile bireylerinin uzak yerlerde çalışmak zorunda kalmasıdır. Dördüncü sakıncası, arazilerin küçük oluşu nedeniyle tarım işletmesinin sevk ve idaresinden kaynaklanan ekonomik esnekliğin olmamasıdır. Beşinci sakınca, makina kullanma konusunda güçlüklerin yaşanmasıdır. Altıncı sakınca, toplu köy tipinde, köylülerin bütünleşme konusunda yaşadıkları zorluklardır. Yedinci sakınca, salgın hastalıkların kolay bir şekilde yayılmasıdır. Sekizinci sakınca, toplu köy tipinde evlerin birbirine çok yakın olması, örf

¹⁶ A.g.e., s. 59-60.

ve adetlere verilen önem, köylülerin yaşamlarında özgürlüklerini ellerinden almıştır. Son olarak, nüfus artışı konusunda bir kontrolsüzlüğün olması ve nüfus fazlalığının yaşanmasıdır.¹⁷

Kurtkan, başlıca köy tiplerini incelerken, dağınık ve toplu köy tipleri arasında ortalama bir karaktere sahip olan bağdaştırıcı köy tipleri üzerinde de durmuştur. Bağdaştırıcı köy tiplerini de kendi içerisinde alt başlıklara ayırmıştır. Bağdaştırıcı köy tiplerinden ilki, hat köyü tipidir. Kurtkan, hat köyü tipini, tarlaların bir vadi, bir yol veya bir nehir boyunca sıralanan ince uzun arazi parçaları halinde olduğu ve evlerin bu tarlalar üzerinde birbirine yakın olarak dizili bulunduğu bir köy tipi şeklinde açıklamıştır. Hat köyü tipi, tarihi bakımdan oldukça eski bir yerleşme şeklidir ve çok eski dönemlerden beri gözlemlenmiştir. Her köy tipinde olduğu gibi, hat köyü tipinin de bir takım faydaları ve sakıncaları vardır. Faydalarına bakıldığında, birinci faydası, evlerin tarlalar içinde ve tarlaların dar ve bitişik mesken yakınlığının neden olabileceği bütün sosyal ilişki imkânlarının ortaya çıkmasına yol açmasıdır. İkinci faydası, kenarlarında tarlaların ve evlerin sıralandığı nehir veya yolların, ulaşım bakımından kolaylık sağlamasıdır. Üçüncü faydası, köylüye arazisinden farklı şekillerde istifade etmesine imkân tanınmasıdır. Örneğin, nehir kenarında ise su üzerinden ulaşımın kolaylık sağlar. Hat köyü tipinin sakıncalarına bakıldığında, öncelikle nehirlerin genellikle düzenli bir yol takip etmemesinden dolayı, tarlaların da düzensiz bir biçimde konumlanmasıdır. İkinci sakıncası ise, toprak mülkiyetinin fazla ince uzun parçalar halinde olması ve toprağın işlenmesi bakımından güçlük yaratmasıdır.¹⁸

Bağdaştırıcı köy tiplerinden bir diğeri, köşebaşı topluluğu tipidir. Köşebaşı topluluğu köy tipi, Amerika'daki dağınık köy tipinin sakıncalarını telafi etmek amacıyla ortaya çıkmış ve kısmen uygulanmış bir köy yerleşim tipidir. Bu köy tipi, Amerika'da tam olarak yaygınlık kazanmamıştır. Köşebaşı topluluğu köy tipinin başlıca faydası, dağınık köy tipinde görülen sakıncaları kısmen telafi etmesidir. Dağınık köy tipinde evlerin çiftliklerin orta yerinde bulunmaları sebebiyle birbirlerinden çok uzak kalmaları, köşebaşı topluluğu köy tipinde telafi edilmektedir. Böylece sosyal temas gelişme imkânı bulmuştur. Sakıncalarına bakıldığında, bu tip köy yerleşmelerinde, toplu köyün sakıncaları olarak belirtilen hususlar kısmen gözlemlenebilir. Bunun yanı sıra, sistem

¹⁷ A.g.e., s. 63-67.

¹⁸ A.g.e., s. 72-74.

doğrudan doğruya toplu köy tipi olmayıp, dağınık köyün kısmen değiştirilmiş hali olduğu için nüfus yoğunluğu düşüktür. Nüfus yoğunluğunun düşük olmasına bağlı olarak, demografik yatırımlar ve masraflar hususunda toplu köyün şartlarından daha müsait şartlar taşımamaktadır.¹⁹

Bağdaştırıcı köy tiplerinden bir diğeri, L tipi köylerdir. Bu tip, çiftliklerin L şeklini alacak tarzda bölünmesiyle dağınık köy tipinin çiftçi evlerinin sekizer sekizer bir araya getirilmesi suretiyle değiştirilmesi mümkündür. L tipi köylerin faydalarına bakıldığında, dağınık haldeki köyün, L tipi çiftlikler üzerinde evlerin inşasına imkân verecek tarzda değişikliğe maruz bırakılmasının, sosyal münasebet imkânlarını arttırması ve çeşitli masrafların azalmasına yol açması gibi faydaları bulunmaktadır. L tipi köyler, çiftliklerin girintili çıkıntılı bir şekil almaları itibariyle toprağın işlenmesi bakımından sakıncalar arz etmektedir.²⁰ Kurtkan'a göre, L tipi köyler, uygulamada pek fazla ilgi görmemiştir.

Bağdaştırıcı köy tiplerinin sonucusu, altıgen ve yuvarlak tiplerdir. Altıgen şekilden köy evlerinin, köy alanı içinde üçgenler şeklinde yer alması fikri ilk defa Amerika'da ortaya çıkmıştır. Yuvarlak köy tipleri, aynı karakteristik özelliklere sahip olarak İsrail'de özel mülkiyet esasına dayanan Moşav köylerinde uygulanmıştır. İsrail'de tatbik edilen yuvarlak tip köy veya Amerika'da öne sürülen fakat uygulaması yapılamayan altıgen tip köylerin de, diğer tipler gibi bazı faydaları ve sakıncaları vardır. Altıgen ve yuvarlak köy tipinde, çiftçi, kendi toprağı üzerinde ikamet etmektedir. Böylece tıpkı dağınık köy tipinde olduğu gibi tarlaya gidip gelme yükünden kurtulmaktadır. Bu köy tipi ile, aile bireylerinin yakınında çalışma imkânı ortaya çıkmaktadır. Bireyler arasında iletişimin ve sosyal temasın gelişimine de faydası bulunmaktadır. Evlerin birbirine yakın olması, bir çok tesisin de ucuza mal edilmesini mümkün kılmaktadır. Bu köy tipinin sakıncalarına bakıldığında, özellikle yuvarlak köy tipi ile ilgili olumsuzluklar ön plana çıkmaktadır. Öncelikle, arazinin ince uzun ve sivri uçlu parçalara bölünmüş olması, işleme güçlüklerini beraberinde getirmektedir. Bunun dışında, köyler arasındaki alanın boş bırakılması, ekonomik bir olumsuzluğa neden olmaktadır.²¹

¹⁹ A.g.e., s. 74-76.

²⁰ A.g.e., s. 76.

²¹ A.g.e., s. 76-78.

Kurtkan, yerleşim tarzı itibariyle ortaya çıkan köy tiplerini fayda ve sakıncaları ile birlikte değerlendirirken, bu yerleşme şekillerinin hiç bir zaman tek bir faktörün etkisine tabi olmadığını, çeşitli faktörlerin ortak etkisine göre ortaya çıktığını ifade etmiştir. Köy yerleşim tarzı, coğrafi faktörün geniş ölçüde etkisi altında olmakla beraber sadece coğrafi faktöre tabi değildir. Sosyal faktörler de köy tipine etki edebilmektedir.²²

4.1.3. Türkiye’de Köy

Kurtkan’a göre, sahip olduğu karakteristik özellikleriyle faydaları ve sakıncaları ele alınan toplu köy tipi, Türkiye’de hâkim olan köy tipidir. 1960 tarihli köyler istatistiği Türkiye’deki köylerin büyük çoğunluğunun toplu köy tipi kimliğine sahip olduğunu göstermektedir. Kurtkan, Türkiye’de toplu köy tipinin yaygın olmasında bir takım faktörlerin etkisinden bahsetmiştir. Bu faktörler içerisinde, öncelikle doğa ve coğrafi faktörler üzerinde durmuştur. Türkiye’de iklimin düzensiz olması, Türkiye’nin deprem bölgesi olması, buna bağlı olarak doğal afetlerin yaşanması, arazinin genellikle dağlık bir coğrafi yapıya sahip bulunması, toplu köy tipinin yaygınlık kazanmasında etkili olmuştur. Kurtkan, ikinci olarak, siyasî faktöre yer vermiştir. Anadolu’nun Asya ile Avrupa arasında bir geçit yeri olması ve çeşitli akınlara maruz kalması, muhtemel bir düşman istilâsında toplu savunma yapılabilmesi düşüncesiyle toplu köy tipi köylerin kurulması teşvik edilmiştir. Üçüncü faktör, iktisadî faktör olarak ortaya çıkmıştır. Kurtkan’a göre, Türkiye’deki tarım sisteminde mevcut sermaye durumu, büyük çiftliklerin oluşumuna ve dağınık köy sisteminin hâkim olmasına imkân verecek seviyede değildir. Bu nedenle, Türkiye’nin şartları, iktisadî bakımdan küçük mülkiyet esasına dayanan toplu köylerin yaygınlık kazanmasında rol oynayacak özelliğe sahiptir. Dördüncü faktör, hukukî faktördür. Arazi üzerindeki özel mülkiyet hakkını sınırlayan çeşitli hukukî tesirler Selçuklular devrinden beri Türk topluluğunda büyük mülkiyet sahibi çiftçi sınıfının ve bununla birlikte dağınık köylerin oluşumunu önleyici etkiler göstermiştir. Cumhuriyet döneminde sanayi yatırımlarının yetersizliğinin yanı sıra tapulama ve kadastro faaliyetlerinin tam olarak yürütülememiş olması nedeniyle toplu köy tipi köylerin kurulması yaygınlık kazanmıştır. Beşinci faktör ise, kültürel homojenlik faktörüdür. Buna göre, Türkiye’deki köylerin büyük çoğunluğunun dinî bakımdan ve hatta etnik bakımdan homojen köylüler tarafından kurulmuş olması,

²² A.g.e., s. 79.

Türkiye’de toplu köy tipi köylerin hâkim olmasında önemli bir faktör olarak ön plana çıkmıştır.²³

“Yer cemaati” şekline uygun özellikler taşıyan köylerde, bireyin kişiliği silik bir özellik taşımaktadır. Hemen herkes aynı işle, yani tarımla uğraşmaktadır. Bu nedenle, meslekî iş bölümü mevcut değildir. Türkiye’de, hatta bütün Orta Doğu ülkelerinde, çiftçilikten başka bir işle uğraşmayan köylüler sadece duvarcı, dülger, tarım ürünü bekçisi, mahsul bekçisi, ölü kaldıracı ve berber gibi bir kaç kişiden ibarettir. Tarımsal faaliyetlerle uğraşan köylünün önemli bir kısmı ise, toprağın nüfusa göre kıt olması sebebiyle gerçek anlamda üretici değildir.²⁴

Kurtkan, Türkiye nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan köylünün bilinçli bir sınıf kabul edilemeyeceğini ileri sürmüştür. Türkiye’de köylerin "yer cemaati" denilen toplumsal şeklin karakteristik özelliklerini taşıdığını söylemiştir. Ona göre, köy, aynı iktisadî faaliyetle, yani tarım ve hayvancılıkla uğraşan kimselerin yaşadığı ve iş bölümünün hemen hemen hiç yaşanmadığı kapalı bir idarî yapı özelliğine sahiptir. Kasabalarla ve şehirlerle sıkı ve devamlı iletişim halinde olan köylerin sayısal olarak azlığına dikkat çekmiştir. Kendi içerisinde kapalı bir yapı olan köylerde, kolektif bir bilinç ortaya çıkmıştır. İklimin düzensizliği nedeniyle su baskını, kuraklık gibi doğal felaketselere alışkın olan bu köylüler, felaket anlarında yardımlaşarak ben şuurundan sıyrılıp, biz şuuruna kavuşmuşlardır. Fakat bu kolektif zihniyet, köylünün nazarında hiç bir zaman bütün Türk köylü sınıfını kapsayan bir anlam taşımamıştır. Kurtkan’a göre, köylü kavramı, Türk köylüsünü değil, kendi köyündeki komşularını ifade etmiştir. Türkiye dediğimiz coğrafya parçası üzerine serpilmiş bulunan bu binlerce köy, toplumsal anlamda bir bütünü meydana getiren parçalar değil, ayrı ayrı bütünlere sahiptir. Bu ayrı ayrı bütünlere, ancak düşman istilasına maruz kalma gibi tehlike anlarında, daha büyük bir bütünlere parçaları durumuna geçebilirler. Bundan dolayı, toplumsal anlamda köyler, birbirleriyle iletişimi olmayan noktalar haline gelmiştir.²⁵ Kurtkan, köylü sınıfın hiç bir memlekette aynı ölçüde teşkilatlı ve bilinçli bir sınıf haline gelmediğinin altını

²³ A.g.e., s. 67-71.

²⁴ KURTKAN, Âmiran; “Türkiye’de Küçük Sanayi Sosyolojik Ehemmiyeti”, **İktisat Fakültesi Mecmuası** (iç.), Cilt: 20, Sayı: 1-4, Ekim 1958-Temmuz 1959, s. 175.

²⁵ KURTKAN, Amiran; "Türkiye’de İctimai Sınıflar", **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 1, 1960, s. 72-73.

çizmiştir. Ortaya çıkan bu tabloda, Türkiye için de geçerli bir durumun olduğu görülmektedir.

Gelişmiş ve sanayileşmiş ülkelerde teknolojik ilerlemenin ve şehirleşmenin köy çevresi üzerinde son derece önemli etkileri olmuştur. Bu etkiler, aile yapısından köyün demografik yapısından iş bölümüne ve tarım, sanayi ve ticari faaliyetlerin bütünleşmesine varıncaya kadar çeşitli sosyal değişmelere kendiliğinden zemin hazırlamıştır. Sosyal değişimin hızı bir toplumdaki diğerine değişse de her zaman statik durumda kalan ve herhangi bir değişme göstermeyen hiç bir toplum yoktur.²⁶ Türkiye’de köylü insanın, şehre göç etmesi ve şehirleşmeye yaptığı katkı, toplumsal değişme adına önemli bir durum olarak yaşanmıştır.

Kurtkan’a göre, 1935-1950 yılları arasında Türkiye’de şehirleşme hareketi zayıf da olsa gerçekleşmiştir. Bu hareket, köylerden gelen nüfus akınının büyük veya küçük şehirlere ziyade nüfusu yirmi beş bin ile yüz bin arasında bulunan orta çaptaki şehirlere yönelik bir yön takip etmesi şeklinde olmuştur. Kurtkan, genel olarak kabul edilen bir fikre göre Türkiye’de şehirlerin nüfusundaki artışın, belediye sınırlarının genişlemesi ve etraftaki köylerin sınırlarına girmesinin veya uluslararası göçlerden şehirlere isabet eden payın pek büyük bir rolü olmadığına iddia etmiştir. Çünkü şehir nüfusunun doğumlarla kaydettiği artış zayıftır. Kurtkan, şehir nüfusundaki artışa yönelik iddiasını, köyden gelen akınla ve şehirdeki köylü nüfusun çoğalması ile desteklemeye çalışmıştır. Köy nüfusundaki artışta ise sadece doğumların çokluğu değil, aynı zamanda vefatın azalmış olması da rol oynamaktadır.²⁷

Köyden şehre gerçekleşen göçler, köylü nüfusu için bir takım olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Kurtkan’a göre, köylü, sanayide normal bir ücretle istihdam edilmeye müsait bir işçi özelliğine sahip değildir. Çünkü köy, hiçbir işin yerine getirilmesi için aceleye gerek hissettirmeyen çok küçük bir yerdir. Bundan ötürü köylü, hızlı hareket yeteneğini geliştirememiştir. Diğer taraftan, toprağı kazmak, tohumu serpmek ve hasat gibi tarımsal faaliyetlerin ihtiyaç gösterdiği dikkat ve yetenek, bir fabrikadaki en vasıfsız işçinin bile sahip olmak zorunda bulunduğu yeteneğin karşısında önemsizdir. Bu nedenle, hızlı ve dikkatli bir şekilde çalışmayan köyden getirilen işçi,

²⁶ KURTKAN BİLGİSEVEN, *Köy Sosyolojisi*, s. 215-216.

²⁷ KURTKAN, Âmiran; “Türkiye’de Şehirleşme ve İktisadi Neticeleri 2”, *İş ve Düşünce Dergisi* (iç.), Cilt: 25, Sayı: 219-220, Kasım-Aralık 1959, S. 6.

fabrikada hamal olarak dahi istihdam edilse kırılma, dökülme, çatlama gibi bir çok zararlara neden olacağından ancak çok ucuza çalıştırılmak şartıyla istihdama müsait bir işçi anlayışı kabul edilmektedir. Böylece, düşük ücretle çalışmaya mecbur olan köylü, ailesini ve çocuklarını şehre getirememektedir. Ailesinden sürekli olarak ayrı kalamayacağı için de şehirdeki ikametini kısa tutarak köyüne dönmektedir.²⁸ Köyden şehre göç eden köylüler, şehirleşme ve sanayileşmenin gerektirdiği sosyal değişmeye ayak uyduramayarak bir süre sonra köyelerine geri dönüş gerçekleştirmek zorunda kalmaktadırlar. Bu bağlamdan hareketle, sosyal değişimin gerçekleşmesi amacına uygun tedbirlerin alınması önemlidir.

Kurtkan, sosyal değişmeye bağlı olarak sosyal değiştirme konusuna değinerek köylerimiz üzerine bir takım değerlendirmelerde bulunmuştur. Sosyal gelişmenin gerçekleşmesi için sosyal değişme ve sosyal değiştirmenin önemi üzerinde durmuştur. Türk köyelerinin sosyal bakımdan değiştirilmesiyle ilgili neler yapılabileceğini ele almıştır. Köy yapısının sosyal bakımdan değiştirilmesi amacıyla alınacak tedbiri tespit ederken ve bu tedbirlerin nasıl uygulanacağını ortaya koyarken, bu tedbirlerin millî ekonomiye yüklediği külfetlerin, getireceği faydaların ve gerektireceği ön şartların da bütüncü bir görüşle hesaba katılması gerektiğinin altını çizmiştir. Kurtkan'a göre, köylerimizin sosyal yapısını değiştirici tedbirler şunlardır: Ziraat sektörüne yapılan yatırımların artırılması, köylerde küçük sanayinin geliştirilmesi, öğretim ve yetiştirme tedbirlerinin alınması, sağlık planlaması, barınma ve beslenme problemlerinin halledilmesi, ulaştırma problemlerinin giderilmesi, toprak reformu ve gerektireceği zarurî tedbirler, ziraat reformu ve gerektireceği zarurî tedbirler.²⁹

Kurtkan'a göre, Türkiye'de köyün sosyal bakımdan değiştirilmesi ile ilgili olmak üzere belirttiği tedbirlerin içeriğindeki ana fikirler iki noktada ele alınabilir. Bunlardan birincisi, sosyal yapının bir bütünlük oluşturması, ikincisi sosyal değişme tedbirlerinin bir bütünlük teşkil etmesidir. Köyün sosyal yapısının tanınması amacıyla yapılacak araştırmaların planlanması esnasında sosyal yapının bir bütün teşkil ettiği hususu her zaman göz önünde bulundurulmalıdır. Kurtkan'a göre, her toplumda, şehir yapısı ile köy yapısı arasında önemi küçümsenemeyecek bir ilişki vardır. Köylerdeki tarımsal nüfus yoğunluğunun yüksekliği sadece tarım sektörü üzerinde değil, aynı

²⁸ KURTKAN, Âmiran; "Türkiye'de Sanayileşme", **Türk Yurdu** (iç.), Sayı: 281, Şubat 1960, s. 23.

²⁹ KURTKAN BİLGİSEVEN, **Köy Sosyolojisi**, s. 236-264.

zamanda sanayi sektörü üzerinde de büyük bir yük oluşturmaktadır. Buna göre, sanayinin iş gücü kapasitesinin genişlememiş olduğu şehirlerde, çevre köylerden gerçekleşen nüfus akımı, bu şehirlerin sosyal sınıf düzeninde ve iktisadî durumunda düzensizliğe neden olacaktır.³⁰ Kurtkan, sosyal yapının bütünlük teşkil etmesi ile ilgili olarak köy ve şehir arasında bir ayırım yapılmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Buradan hareketle, sadece köyün sosyal yapısı ya da şehrin sosyal yapısı üzerinden hareketle yapılacak gözlemler ve çalışmaların yeterli olmayacağı sonucu ortaya çıkmıştır.

Kurtkan, sosyal yapının bir bütün olarak ele alınmasının yanı sıra, sosyal değişme tedbirlerinin de bir bütün olarak değerlendirilmesinin önemine dikkat çekmiştir. Çünkü, sosyal değişme, sadece köyün sosyal yapısını dikkate alarak bir takım tedbirlere dayandırılacak olursa, başarılı sonuçlar vermesi mümkün olmayacaktır. Örneğin, toprak reformunun ve ziraat reformunun dayandığı şehirleşme ve sanayileşme şartları, ziraat sektöründe yapılacak değişiklikler için büyük önem arz etmektedir. Düzenli bir şehirleşme düşüncesinin gerekli kıldığı asgari eğitim seviyesinin aynı zamanda tarım ve sanayi sektörlerinin gelişebilmesi için gereklidir.³¹ Buna göre, sosyal bünyeyi değiştirmeye yönelik planlanan tedbirlerin, sadece köyün yapısı veya sadece şehrin yapısının göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmesi mümkün görünmemektedir. Sosyal yapının bir bütün teşkil etmesi gibi, sosyal yapıyı değiştirecek tedbirler de bir bütün halinde ele alınması zorunlu bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kısacası, Kurtkan, çalışmaları arasında köy sosyolojisine önem vermiştir. Kurtkan'a göre, köy sosyolojisi, Türkiye gibi, tarımsal yapıya sahip olan ülkelerde daha fazla önem taşımaktadır. Kurtkan, köy sosyolojisi alanında, sadece doğal ve coğrafi özellikleri açısından köyün üzerinde durmamıştır. Sosyal ve kültürel unsurların varlığına da parantez açmıştır. Kurtkan, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde, sosyal gelişme ve iktisadî büyüme ilişkisi bağlamında köy sosyolojisine önem atfetmiştir. Kurtkan, köylü nüfusun, toplam nüfus içerisinde daha fazla olduğu bir ülkede, sanayileşmenin gelişmesi ve büyük sanayinin kurulması için gerekli iş gücünün köylerden temin edileceğini öne sürmüştür. Bu nedenle, başlıca köy tiplerini ve bu köy

³⁰ A.g.e., s. 296.

³¹ A.g.e., s. 297.

tiplerinin fayda ve sakıncalarını incelemiştir. Türkiye’de hâkim olan köy tipinin ise, toplu köy tipi olduğunu dile getirmiştir. Kurtkan, Türk köylerinin yer cemaati şeklinde uygun özellikler taşıdığını ortaya koymuştur. Köy nüfusunun büyük çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla uğraştığını, neredeyse hiçbir şekilde iş bölümünün yaşanmadığını belirtmiştir. Türkiye’de şehirleşme hareketinin zayıf olduğunu söyleyen Kurtkan, şehirlerin nüfusundaki artışın köylerden şehirlere göç edenlerden sağlandığını ifade etmiştir. Fakat bu durumun devamlılık göstermediğini, geçici süreyle yapılmış bir göç hareketi olduğuna dikkat çekmiştir. Özellikle ailesini şehre getiremeyen köylü, kısa bir süre sonra köyüne dönmek zorunda kalmıştır.

4.2. İktisat Sosyolojisine İlişkin Görüşleri

Bu başlık altında, Kurtkan’ın iktisat sosyolojisinin önemi ve içeriğine, sosyal gelişme ve iktisadî kalkınmaya, Türkiye’de sanayileşmeye, Türkiye’de kooperatifçiliğe, Türkiye’de sosyal gelişmeye ve iktisadî kalkınmaya yönelik fikirleri ele alınmıştır.

4.2.1. İktisat Sosyolojisinin Önemi ve İçeriği

Kurtkan’a göre, sosyal hayatta ekonomik ve sosyal faktörler arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Soyut nitelikteki sırf ekonomik verilerin ve bunlarla ilgili yorum ve analizlerin mutlak surette somut bir sosyal çerçeveye oturtulması gerekmektedir. Hatta somut ekonomik göstergelerin dahi sosyal şartların etkisini ne şekilde yansıttıkları meselesi ilgi alanımızın içinde olmalıdır. Aksi takdirde herhangi bir sosyal şartın ne suretle bir sosyal problem niteliğine bürünerek millî ekonomi üzerinde olumsuz etkiler yapabildiğini görme yeteneğimiz kısıtlı kalacaktır.³²

Kurtkan’a göre, iktisat bilim dalı, “homo economicus” ön hükmüne dayalı tümünden gelimci bir metot uygulamaktadır. Bütün iktisadî analizleri ve yorumları yaparken, iktisatçıların dayandıkları hüküm, piyasada ve bütün iktisadî eylemlerde, bireylerin ekonomik çıkarlarını en yüksek seviyeye çıkarmayı düşünen ve böylece iktisadî çıkarını düşünen adam (homo economicus) tipine bürünen kişiler oldukları hükmüdür. Kurtkan, bu hükmün, en başından itibaren doğru olarak kabul edilmediği takdirde, iktisat biliminin bir kaosa sürükleneceğini varsaymıştır. Bu kaosun önlenmesi için, sosyal insanın, sadece “homo economicus” olmadığını öne

³² KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Kadının Ülke Ekonomisindeki Yeri**, Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998, s. 18.

sürmüştür. Kurtkan'a göre, yapılabilecek şey, ekonomik gerçeklik ile sosyal gerçekliğin ortak alanlarının bulunarak ortaya konmasıdır.³³ Kurtkan, bir toplumda iktisadî gelişmenin yanı sıra sosyal gelişmenin de önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Kurtkan'a göre, sosyal gelişme, bir toplumun maddî ve manevî kültür unsurlarının, elverişli özelliklerle birbirlerini tamamlamasıdır. Kurtkan, söz konusu unsurlar arasındaki en uygun düzenin, iktisadî refahın düzenli olarak artması, iktisadî refahın âdil şekilde bölünmesi ve iktisadî refahın sadece bir hedef olarak benimsenmeyerek, mana etrafında bütünleşmeyi sağlayacak bir araç olarak kullanılması ile sağlanabileceğini ileri sürmüştür.³⁴ Kurtkan, toplumu oluşturan bireylerin sadece iktisadî davranan bireyler olmasının öncesinde sosyal insan olduklarına dikkat çekmiştir. Kurtkan, iktisadî refahın artmasını sosyal olaylardan bağımsız olarak görmemiştir. Bu nedenle, iktisadî gerçeklik ve sosyal gerçekliğin ortak noktalarına temas etmiştir. Kurtkan, iktisat sosyolojisine ilişkin görüşlerini bu bağlamda değerlendirmiştir.

4.2.2. Sosyal Gelişme ve İktisadî Kalkınma

Sosyal gelişme, insanı, toplumu ve kültürü her yönüyle ele alan bir kavramdır. Sosyal gelişme, bir toplumun madde ve mana hedeflerini dengeleyen ideal kültüre yönelmesidir. İdeal kültüre ulaşmanın bireysel şartı ise, bireylerin zihniyetinde, maddî-ekonomik başarının, manevî yükseliş için ancak bir basamak olması gerektiği idrakinin yer etmiş olmasıdır. Kurtkan'a göre, sosyal gelişme, ekonomik büyümenin sağlam temelini oluşturur. Çünkü bireyleri, içinde yaşadıkları topluma, diğer insanlara ve kendilerine yabancılaştırmaktan kurtarır. Sosyal gelişmeye dayanmayan ekonomik büyüme hızı ne kadar büyük olsa da, o hızı sağlayan toplum, günün birinde mutlaka tarih sahnesinden silinip gitmeye mahkûmdur.³⁵

Kurtkan'a göre, sosyal gelişme aşamalarını, iktisadî gelişme, iktisadî büyüme ve sosyal gelişme şeklinde sıralamıştır. Bu aşamalar içerisinde, sosyal gelişmeyi kronolojik

³³ KURTKAN BİLGİSEVEN, *Kadının Ülke Ekonomisindeki Yeri*, s. 18-19.

³⁴ KURTKAN, Âmiran; *Sosyoloji*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1980, s. 149-150.

³⁵ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Eğitimle İlgili Millî Hedeflerimiz ve Eğitim Stratejimiz", *Kubbealtı Akademi Mecmuası* (iç.), Yıl: 17, Sayı: 3, Temmuz 1988, s. 39-40.

olarak ilk sırada kabul etmiştir. Fakat unsur zenginliği bakımından, sosyal gelişmeyi üçüncü aşama olarak ele almıştır. Ona göre, unsur zenginliği en az olan ilk aşama olarak iktisadî gelişme aşaması, tamamen ekonomik nitelikte olup, nüfus başına millî gelirin büyümesini ve tasarruflar yoluyla kapital formasyonun da artmasını ifade eder. Unsur zenginliği bakımından ikinci aşama olarak iktisadî büyümeyi işaret etmiştir. Bu aşamayı, “nüfus başına isabet eden reel hâsıla’dan başka, cemiyetin teknolojik, iktisadî ve demografik vasıflarında da, reel hâsıla artışı ile atbaşı giden süratli ve destekleyici bir yükselişi” şeklinde açıklamıştır. Kurtkan, sadece refah artışıyla ilgili olmayan bazı manevî kültür unsurlarının da dikkate alınması gerektiğinin altını çizerek, üçüncü aşama olarak sosyal gelişmeyi belirtmiştir.³⁶

Kurtkan’a göre, iktisadî büyüme, “nüfus başına isabet eden reel hâsılada, cemiyetin teknolojik, ekonomik ve demografik vasıflarındaki değişmelerle birlikte vuku bulan devamlı ve süratli bir yükseliş” anlamına gelir. Safî millî hâsılanın devamlı olarak artmasını sağlayacak şekilde teknolojiye ortaya çıkacak değişiklikler daha az masrafla daha kaliteli ve daha çok mal elde etmemizi sağlayacak olan yeni ve mükemmel tekniklerdir. Ekonomik özelliklerde meydana gelen değişiklikler, tasarruf ve yatırım miktarında ekonomik büyümeyi destekleyecek artışlar, iktisadî zararları telafi edecek sigortacılık gibi faaliyetler ve kar artışını sağlayacak işbirliği teşebbüslerinin sayısındaki ve faaliyetlerindeki artış olarak izah edilebilir. Ekonomik büyümeyi desteklemek ve devamlı kılmak üzere demografik şartlarda meydana gelmesi icap eden değişiklikler ise, çalışabilir nüfusun kaliteli hale gelmesi, millî nüfusun ekonomik zihniyetinde karlılık gayesine yönelik bir rasyonelleşme eğiliminin mevcut olması gibi şartlardır.³⁷

Kurtkan’a göre, sosyal gelişmeye ulaşabilmek için, toplumdaki bütün neden-sonuç ilişkilerinden hareketle bir takım prensiplerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Söz konusu prensiplerin ilki, millî gelirin artmasıdır. Buna göre, üretim faktörleri arasında en uygun bileşimi sağlayan bir ekonomik işleyiş bütünleşmesi sağlanmalıdır. İkinci prensip, artan millî gelirin adil bölüştürülmesidir. Yani, artan refah ile artan bir sosyal adalet durumu arasında işleyiş bütünleşmesinin gerçekleşmesidir. Üçüncü prensip ise, bu işleyişlerin devamlı olabilmesi için bireylerin, maddeyi mana

³⁶ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Sağlıklı Sanayileşmenin Sosyal Temelleri", **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 24, 1993, s. 2-3.

³⁷ KURTKAN BİLGİSEVEN, “Eğitimle İlgili Millî Hedeflerimiz ve Eğitim Stratejimiz”, s. 39.

hedeflerine, bireysel tatminleri de bir noktadan sonra topluma ait hedeflere ulaştırabilmenin bir aracı olarak algılayabilmeleridir. Böylece, birey ile toplum ve aynı zamanda madde ile mana hedefleri arasında bir işleyiş bütünleşmesi gerçekleştirilecektir.³⁸

Kurtkan'a göre, Türkiye'de tarım sektöründe yüksek bir nüfus yoğunluğu vardır. İktisaden az gelişmiş, millî üretimi ve millî geliri bakımından daha çok tarıma dayanan, buna mukabil tarımsal faaliyet sahasında işsizliğin hüküm sürdüğü memleketlerin ise sadece tarım sektörünün geliştirilmesi suretiyle devamlı bir iktisadî gelişmeye mazhar olamayacakları malumdur. Söz konusu ülkelerde millî gelirin büyük bir kısmı tarım sektörüne aittir. Bundan dolayı, bireysel-tarımsal gelirlere meydana gelecek en ufak bir artış millî gelirden büyük bir yükselmeye neden olur. Bu itibarla millî gelirin süratle yükseltilmesi ve bu şekilde tasarruf meyli ve haddi artırılarak sanayileşme için gereken yatırım fonlarının tedariki isteniyorsa, yani sanayileşme nihai gaye olarak görülüyorsa, bu takdirde dahi başlangıçta tarıma önem verme zorunluluğu vardır. Ancak tarım sektörüne yapılacak her yatırımın ardından bazı ekonomik problemleri sürükleyip getireceği de inkâr edilemez. Bir defa bu sektördeki gelişme devamlı olamaz. Çünkü daha ileri tekniklere geçilmek ve böylece tarımdan elde edilen emeğin üretkenliğini yükseltmek şeklinde üretimin artırılması ancak belirli bir noktaya kadar mümkündür. Tarımsal üretimin artırılmasında karşımıza çıkan teknik sorun (azalan randımanlar) dikkate alınmasa bile, sırf tarıma bağlı kalmanın uluslararası ticaret sahasında millî ekonomiye yükleyeceği sanayi memleketler ekonomisine bağımlılık zorunluluğu ortaya çıkacaktır. Tarımda daha ileri tekniklerin uygulanması halinde sadece ham madde üretimi olarak dahi bir iktisadî gelişmenin başarılması hususunda, sadece tarımsal sektörü geliştirmekle, dış ticaret konusundaki sorunlar giderilemeyecektir. Kurtkan'a göre, iktisadî gelişme, iktisaden geri kalmış, tarımsal nüfus yoğunluğu yüksek memleketlerde, tarımın tek başına geliştirilmesi suretiyle mümkün olabilir. Bu takdirde ise, sanayileşmenin zaruri bir neticesi olan şehirleşme hadisesinden doğacak iktisadî ve toplumsal sonuçlar üzerinde önemle durmak gerekmektedir.³⁹ Kurtkan, her ne kadar tarım ile uğraşan köylünün, şehre göç sonucu köyünü terk etse bile geri döneceğini göz

³⁸ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "İlm-i Ledün Açısından Kavmiyet ve Ferdiyet", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi** (iç.), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sayı: 3, 1996, s. 88-89.

³⁹ KURTKAN, Âmiran; "Türkiye'de Şehirleşme Temayülleri ve İktisadi Sebep ve Neticeleri", **İş ve Düşünce Dergisi** (iç.), Cilt: 25, Sayı: 214-215, Haziran-Temmuz 1959, s. 7-8.

önünde bulundurarak, şehirleşme ve sanayileşme konularındaki gelişmelerin, tarımla uğraşan köylü üreticiyi etkileyeceğini düşünmektedir.

4.2.3. Türkiye’de Sanayileşme

Kurtkan, Türkiye’de iktisadî büyümeyi sağlayabilecek faktörlerden biri olan sanayileşmenin, sosyal gelişme temeline oturtulmamış olduğunu ileri sürmüştür. Tıpkı Batı ülkeleri gibi Türkiye’de de sosyal gelişme temelinden mahrum olarak iktisaden büyüyen toplum yapısı çeşitli tehlikelerle karşı karşıyadır. Kurtkan’a göre, bu tehlikeler şunlardır: Yabancılaşma problemi, kuruluş yeri ve çevre kirlenmesi problemi, tarım ve sanayi sektörlerinin dengesiz kalkınmasından doğan problemler, otomasyon ve robot teknolojisinin doğuracağı problemlerdir.⁴⁰

İktisaden gelişmiş ve gelişmekte olan bütün ülkelerde, birçok problemlere yol açtığı bilinen sanayileşmenin getirdiği problemlerin halledilmesi için hangi tedbirler alınırsa alınsın, bu tedbirlerin sosyal gelişme temeline oturtulmadığı takdirde dengesiz bir kültür yapısının ve iç hedeften yoksun bir şahsiyet tipinin ortaya çıkacağı ifade edilebilir. Sosyal gelişme bizim öz değerlerimizi kaybettiğimiz ve yozlaştırdığımız kendi kültürümüzün karakteristiğidir. O halde, sanayileşmek ve iktisaden büyüebilmek için dahi, hiç vakit kaybetmeksizin bir an evvel kendi kültürümüzün öz değerlerinin yozlaştırılmamış asli haline sahip çıkmamızı sağlayacak bir kültür politikasını uygulamaya koymamız gerekmektedir.⁴¹

O halde, sanayileşmemizi devamlı tatminler dengesi ile birlikte yürütmek istiyorsak, Batı kültürünün değil, kendi kültürümüzün asli değerlerine yeniden sahip çıkma hareketinin sanayileşmemizin doğuracağı problemleri engellemeye yarayacak bütün tedbirlerin temelinde yatan ana tedbir olduğunu çok iyi bilmemiz gerekmektedir.⁴²

Belirli bir şehirde mevcut sanayi sektörünün üretiminde hiçbir artış olmadığı halde bu sektörde yeni bazı müstahdemlere de iş verildiğini ve bunların söz konusu şehrin dışında bulunan herhangi bir yerden gelip o şehre yerleşmiş kimseler olduklarını düşünelim. Bu takdirde üretim aynı kaldığı halde fiyatlar yükselecektir. Bu yükseliş

⁴⁰ KURTKAN BİLGİSEVEN, “Sağlıklı Sanayileşmenin Sosyal Temelleri”, s. 7-12.

⁴¹ A.g.m., s. 13.

⁴² A.g.m., s. 14.

mâliyet masraflarının artması sebebiyle ortaya çıkar ve fiyat artışı yüzünden satın alma gücü azalan zümreler tüketim harcamalarını kısmak zorunda kalırlar. Az gelişmiş memleketlerde nüfusun büyük kısmının geliri düşüktür ve düşük seviyeli gelirlerde ise tüketim oranı tasarruf oranından daha yüksek olacaktır. Buna bağlı olarak tasarruf çok defa sifıra yakın olduğundan bu kısıntı tasarruftan değil tüketimden yapılıp ve böylece tüketim harcamalarının toplamı aynı kaldığı halde bu harcamaları yapan bireylerin sayısı çoğalmış ve nüfus başına tüketim seviyesi düşmüş olur. Bu bağlamdan hareketle, bir şehrin iktisadî kapasitesi genişlemediği ve üretim gücü artmadığı halde satın alma gücü düşük olan bazı gizli işsiz olarak tanımlanabilecek zümrelerin dışarıdan gelip yerleşmeleriyle şehir nüfusunun artması o şehir için ancak iktisadî bir hastalığın arazını teşkil eden bir olay olarak değerlendirilebilir.⁴³

Hâlbuki, bu noktada bir fasit daire ile karşılaşılıyor. Köylü, sanayide normal bir ücretle istihdam edilmeye müsait bir işçi olamamaktadır. Çünkü köy, hiç bir işin yerine getirilmesi için aceleyle gerek duyulmayan çok küçük bir yerdir. Bu nedenle, köylü, hızlı hareket yeteneğini geliştirememiştir. Diğer taraftan, toprağı kazmak, tohumu serpmek ve hasat gibi ziraî faaliyetlerin ihtiyaç gösterdiği dikkat hassası da bir fabrikadaki en vasıfsız işçinin bile sahip olmak zorunda bulunduğu dikkatli hareket etme melekesi yanında ehemmiyetsiz kalmaktadır. Bu nedenle, hızlı ve dikkatli bir şekilde çalışmayan bu köyden celbedilmiş işçi, fabrikada hamal olarak dahi istihdam edilse kırılma, dökülme, çatlama gibi birçok zararlara sebebiyet vereceğinden ancak çok ucuza çalıştırılmak şartıyla istihdama müsait bir işçi telakki edilmektedir. Böylece, düşük ücretle çalışmaya mecbur olan köylü, ailesini ve çocuklarını şehre getirememekte, onlardan devamlı olarak ayrı yaşayamayacağı için de şehirdeki ikametini kısa tutarak, bu kısa müddet zarfında elde ettiği ücret gelirin pek az bir kısmını kendi tüketim masraflarına harcayıp, geriye kalanı ile küçük bir tarla veya bir hayvan satın almak üzere köyüne dönmektedir. Şehirde devamlı ikamet edemeyişi süratli ve devamlı bir işçi haline gelmesini önlemekte, bu da normal bir ücret alabilmesine engel olmak suretiyle emniyet ve istikbalini köyde ve toprak mülkiyetinde aramasına neden olarak, yine köye dönmesine sebebiyet vermekte ve bu fasit daire böylece devam edip gitmektedir.⁴⁴

⁴³ KURTKAN, Âmiran; “Erzurumda Sosyal Mobilité”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası** (iç.), Cilt: 23, İstanbul, Nisan-Eylül 1963, s. 92.

⁴⁴ KURTKAN, “Türkiye’de Sanayileşmeye Tesir Eden Sosyolojik Faktörler”, s. 5-6.

İktisadî güçlüklerle karşı karşıya bulunan bütün az gelişmiş memleketlerde olduğu gibi Türkiye’de de sanayileşmenin maddî sıkıntılara ve fedakârlıklara yol açan bir problem olma özelliğine sahip olduğunu düşünen bir kimse, sosyolojik faktörlere ehemmiyet atfederek bunlarla uğraşmamızı faydasız ve lüzumsuz bir hareket olarak kabul edebilir. Kurtkan, böyle bir durum karşısında, acaba sanayileşme problemi, iktisadî tedbirlerle halledilebilecek bir problem midir? ve bu problemin nüvesini teşkil eden insan unsurunu ve onun mensup olduğu sosyal şekilleri dikkate almaksızın maddî-iktisadî tedbirlerle başarıya ulaşmak mümkün müdür? sorularını dile getirmiştir. Köylü olarak, sanayi işçisi olarak, memur, müstahdem veya patron olarak, insan unsuruna içtimai bakımdan karakterini veren bu sosyal şekiller olduğuna göre, geçimini topraktan sağlayan köylü insanı şehirli sanayi işçisi haline dönüştürebilmek için katlanacağımız fedakârlık şüphesiz sadece bazı masraflardan ibaret olmayacak, bu maddî fedakârlığın içtimai şekillerdeki tedrici bir değişikliğe tekabül eden sosyolojik dayanaklardan mahrum bir gelişmeye yol açması dolayısıyla gelişme hamlelerimiz devamlı olamamak tehlikesine maruz kalabilecektir.⁴⁵

4.2.4. Türkiye’de Kooperatifçilik

Kurtkan, kooperatifçilik üzerinde durmuş, Türk toplumu açısından onun önemine değinmiştir. Kurtkan’a göre, kooperatifçilik, iktisadî gelişmemizin gerçekleşmesinde en mühim faktörlerden biri rolünü oynayabilir. Bilhassa küçük sanayi ve tarım sektörlerimizin kalkınabilmesinde kooperatiflere büyük vazifeler düşmektedir. Türkiye’de tarım sektörü aktif nüfusun büyük çoğunluğunu istihdam ettiği halde millî gelirin teşekkülüne iştirak payı oldukça düşüktür. Tarım sektöründe çok insanın çalışmasına rağmen elde edilen hâsılanın düşük oluşu da bu sektörde nüfus başına verimliliğin kifayetsiz bir seviyede bulunduğunu göstermektedir. Küçük ve orta büyüklükte mülkiyet sahibi çiftçilerin çoğunluğu teşkil ettiklerine göre tarım sektöründe entansif (yoğun tarım) yöntemlerin uygulanması için gerekli sermayeden mahrum bulunan bu çiftçilerin istihsal kooperatifleri kurmaları sadece kendilerine değil, fakat memleket ekonomisine de faydalı olacaktır. Küçük çiftçinin kooperatifleşmesi tarımsal üretimin rasyonelleşmesini ve hatta tarım mahsullerinin üretim yerlerinde işlenerek değerlendirilmesini mümkün kılmak suretiyle çiftçinin gelirini arttırabilir. Böylece

⁴⁵ KURTKAN, “Türkiye’de Sanayileşme”, s. 23.

tarım ve sanayi sektörlerinin birbirini desteklediği bir kalkınma hamlesinin başlangıcı gerçekleşebilir.⁴⁶

Kurtkan, kooperatif nedir? sorusuna, çeşitli kaynaklarda kooperatif için yapılan tariflerin ortak unsurlarını ele aldığımız takdirde kooperatifin mahiyeti hakkında bir fikir vermemiz mümkün olabileceğini belirtmiştir. Kooperatif her şeyden önce bir iktisadî ihtiyaç dolayısıyla kurulan bir teşekküldür. Bu bakımdan iktisadî bir ihtiyacın tatmininden başka bir gaye ile kurulan teşekküller ve mesela sosyalizmin veya milliyetçiliğin esaslarını yaymak yahut dinî inançları kuvvetlendirmek veya müzik sevgisini aşlamak gibi gayelerle kurulan teşekküller her ne kadar karşılıklı yardımlaşma esasına göre kurulmuş olsalar da, kooperatif sayılmazlar. Bundan başka kooperatif, şahsi menfaat gayesiyle kurulan bir teşekküldür. Bu özelliği, onu şefkat ve yardım gayesiyle kurulan teşekküllerden ayırmaktadır. Şefkat gayesi insanları tek taraflı olarak yardımlaşmaya sevk ettiği halde kooperatif bir karşılıklı yardımlaşma teşekkülüdür. Bu karşılıklı yardımlaşma hareketi bir iktisadî teşebbüs ve işletme halinde gerçekleştirilmeye çalışılmakta ve kooperatif serbest rekabet şartlarının az çok hâkim olduğu kapitalist bir ekonomi düzeni içinde iktisadî güçlerini birleştirerek, rekabet kabiliyeti kazanmak isteyen bireylerin emek, tabiat, sermaye ve teşebbüs gibi üretim unsurlarını mümkün olduğu kadar verimli bir tarzda birleştirerek meydana getirdikleri bir işletme vasfını taşımaktadır.⁴⁷

Kooperatifin en önemli özelliklerinden birisi, bireylerin hiç bir zorlamaya maruz kalmadan, serbest bir şekilde, kendi arzu ve iradeleriyle kurdukları bir şirket oluşudur. Bazı komünist memleketlerde rastlanan mecburi teşekküller ise, taşıdıkları isim ne olursa olsun, kooperatif sayılmazlar. Devlet zoru ile kurulmak şöyle dursun, devlet himayesi bile kooperatif için zararlıdır. Çünkü devletin himayesi, devletin müdahalesine yol açar ve kooperatifi siyasî menfaat gruplarının oyuncağı haline getirir.⁴⁸

Kooperatif, bir şahıs şirketi olan kollektif şirketten de farklıdır. Çünkü kollektif şirket, üyelerin birbirini destekledikleri ve böylece kredi bulma imkânlarını arttırdıkları

⁴⁶ KURTKAN, Âmiran; “İktisadi Gelişme ve Kooperatifçilik”, **Kalkınan Köylü Dergisi** (iç.), Cilt: 2, Sayı: 21, Ekim 1966, s. 23.

⁴⁷ KURTKAN, Âmiran; “Kooperatifçilik Nedir?”, **Kalkınan Köylü Dergisi** (iç.), Cilt: 2, Sayı: 20, Eylül 1966, s. 25.

⁴⁸ KURTKAN., “Kooperatifçilik Nedir?”, s. 25.

bir şirket tipi olup genel olarak varlıklı kimseler ve özellikle akrabalar arasında kurulmaktadır. Kooperatif, çok sayıda ve menfaatleri müşterek olan küçük üreticilerin kurdukları bir teşekkül olup onların kapitalist düzene ayak uydurabilmek ve bunun için de birbirlerini desteklemek suretiyle rekabet kabiliyeti kazanma gayelerini gerçekleştirmelerine hizmet etmektedir.⁴⁹

Tarım alanında kurulan kooperatiflerin, merkezi otoritenin zoru ile kurulması keyfiyeti memleketimize has bir durum olmayıp, köylere cemaat özelliğine sahip olan diğer memleketlerde de gözlenmektedir. Mesela İspanya'da Ziraat Vekaleti bazı geçici ekonomik veya doğal şartlardan doğma sıkıntılardan faydalanarak, gerekli yardımlara girişmezden önce köylülerin mahallî kooperatifler teşkil etmelerini şart koşmuş ve ancak bu suretle köylüler arasında modern anlamda bir kooperatifçilik şuurunun uyanmasını mümkün kılabilmıştır.⁵⁰

Tarımsal satış kooperatiflerinden genel olarak şikayet edilen husus, kooperatifin tüccardan daha düşük fiyat vermesidir. Hâlbuki bu konuda makul bir hüküm verebilmek için, küçük üreticinin kendi kendine şu soruyu sorması gerekmektedir: "Kooperatif mevcut olmasaydı tüccar bu fiyatı verecek miydi?". O halde, vatandaşlara kooperatifçiliğin esasları iyice izah edilmelidir. Böylece üyeler, kooperatif sayesinde birdenbire zengin olmak gibi hayallere kapılırlar. Ürün ıslah edilmeksizin, tüketici tatmin edilmeksizin çiftçiyi, fazla kazanç gibi bir neticeye hemen ulaştıracak hiç bir kestirme yol yoktur. Kooperatif, bu neticeye ulaşmak için gayretlerini ve imkânlarını birleştirmek suretiyle çiftçilerin kendi arzu ve iradeleriyle kuracakları bir teşekkülü kurmaya zorlayan tek neden kendi aklı seliminden başka bir şey değildir. Bu bakımdan kooperatiflerin komünist memleketlerdeki devlet zoru ile kurulan mecburi teşekküllerle karıştırılması ve bu teşekküller gibi düşünülmesi kesinlikle doğru değildir.⁵¹

Satış kooperatifleri üretimin standartlaşması hususunda da ehemmiyetli bir rol üstlenmiştir. Standart hale getirilerek satışa sunulan ürünün özellikleri bellidir ve bu bakımdan belirli rumuzlarla ifade edilmesi mümkündür. Böyle olunca, uzak yerlerdeki alıcı, ürünü, üretim yerine gelip kontrol etmeye lüzum görmeksizin kooperatifle mektuplaşmak suretiyle siparişte bulunabilir ve böylece çiftçinin satış sahası genişler ve

⁴⁹ A.g.m., s. 25.

⁵⁰ KURTKAN, "Türkiye'de Küçük Sanayi Sosyolojik Ehemmiyeti", s. 178-179.

⁵¹ KURTKAN, "İktisadi Gelişme ve Kooperatifçilik", s. 23,30.

kazancı artar. Tarımsal satış kooperatifleri depolama ve muhafaza teşkilatına da sahip oldukları takdirde ürünün fazla elde edildiği bereketli yıllarda fiyatların birden bire düşmesini önleyebilirler ve bütün sene boyunca fiyatlarda bir istikrarın hâkim olmasını temin edebilirler. Piyasayı genişletme faaliyeti de bu kooperatiflerin esaslı vazifelerinden birisidir. Piyasayı genişletme, tarım ürünlerine olan talebi arttırmakla ve bu da reklam yapmakla olur. Tarımsal satış kooperatifleri, çiftçinin pazarlık etme gücünü artırır, pazarlama masraflarını düşürür, hatta organize olmuş tarım sektörünün belirli konularda avukatlığını yapar. Üreticinin zarar gördüğü mevzuat hükümlerinin düzeltilmesi, gerekli tedbirlerin alınması hususlarında gazete, radyo gibi araçlarla halk üzerinde etki eder ve küçük üreticinin menfaatlerini korur.⁵²

Tarımsal satış kooperatifinin görevlerinden birisi, üretimin talep şartlarına göre ayarlamaktır. Aslında üretimin miktarını talep şartlarına uydurabilmek son derece güçtür. Çünkü ekim ve hasat arasından geçen uzun devre içinde piyasa şartları değişebilir. Fakat satış kooperatifleri, üretilecek ürünün cins, tip ve kalitesini talep şartlarına göre ayarlamadan oldukça başarılı sonuçlar elde edebilirler. Münferit çiftçi ürününün piyasaya sunulacak miktarının bütünü hakkında hiç bir fikre sahip olmadığı gibi talep cephesini de ancak pek sınırlı bir zaviyeden, sadece kendisi ile ilişkisi bulunan alıcılar zaviyesinden görebilir. Satış kooperatifi ise oldukça kalabalık bir alıcılar ve satıcılar kitlesi ile ilişki halinde olduğundan arz ve talebin bütünü hakkında daha sarıh bir fikre sahiptir ve bundan ötürü hangi ürünün hangi tip ve cinsinin daha fazla talep edildiğini bilir ve çiftçiye ona göre bir üretim programı çizerek ürününün daha fazla değer kazanmasını sağlar.⁵³

Tarımsal üretim kooperatifleri küçük çiftçilerin gübre, sulama makineleri ve ıslah edilmiş tohum gibi zaruri ihtiyaçlarını topluca karşılamalarına imkân verir. Kooperatifleşme sayesinde, arazinin küçük oluşundan doğan mahzurların dahi ortadan kaldırılması mümkün olabilir. Hava şartlarının müsait olmadığı yıllarda toprağını zengin komşusuna satıp onun işçisi olmak zorunda kalma tehlikesine maruz bulunan küçük çiftçi kooperatifleşme sayesinde bu tehlikeden kurtulur ve kooperatifleri federasyon halinde birleştikleri takdirde bu tehlike azalır. Üretim kooperatiflerinin sermayelerini gittikçe arttırarak güçlenmeleri üretici çiftçiyi iktisadî bakımdan

⁵² A.g.m., s. 23,30.

⁵³ A.g.m., s. 23,30.

destekleme imkânını da kazanmalarına yol açar. Böylece, herhangi bir mâlî sıkıntı halinde henüz olmamış ürününü tüccara peşin para ile çok ucuza satmak mecburiyeti kesinlikle söz konusu olmaz. Çünkü bu gibi hallerde çiftçi, kooperatifinden avans alabilme imkânına sahip olurlar. Bütün bu faydalarına rağmen tarımsal üretim kooperatifleri, tarımsal satış kooperatifleri ile tamamlanmadıkça tarım sektörü mensupları ürünlerini gereği gibi değerlendirebilme imkânlarından mahrum kalabilirler. Çünkü tarımsal satış kooperatifleri küçük çiftçinin gören gözü, işiten kulağı gibidir. Ona tek başına görmeyeceği, birçok şeyleri gösterir, piyasa şartlarından onu haberdar eder ve bu suretle üretimini en iyi yönlere yöneltmesinde etkili olur.⁵⁴

Kurtkan, Türkiye’de kooperatifçiliğin gelişimi konusunda Türk insanının sahip olduğu özellikleri incelemiştir. Buna göre, kooperatifçiliğin gelişimi karşısında Türk insanına atfedilen özellikleri üç grupta toplamıştır. Bunları bilgisizliğimiz, alakasızlığımız ve ferdiyetçi karakterimiz şeklinde sıralamıştır. Kurtkan bilgisizliği kendi içerisinde üçe ayırmıştır. Öncelikle halk tabakaları, kooperatifçilik hareketinin manasını idrak edememiş olabilir. İkinci olarak, kooperatif idarecileri kooperatif idaresinin icap ettirdiği teknik bilgiden mahrum bulunabilirler ve son olarak devlet adamları kooperatifçilik bilgisinden mahrum olduklarından yerli yersiz müdahalelerle kooperatifçiliğin gelişimini baltalayabilirler. Kurtkan, Türk insanına atfedilen ikinci özellik olarak istihlak kooperatifçiliğine olan alakamızın zayıflığını ortaya koymuştur. Türkiye’yi, kooperatifçilik gibi müstehlik kitlenin satın alma gücünü arttıran bir cereyana karşı en fazla alaka duyulan memleketlerden birisi olarak kabul etmiştir. Şiddetli enflasyon müstehlik kitlenin satın alma gücünü gittikçe düşürmekte ve bu mahzur bilhassa sabit gelirli zümreler için daha da kuvvetle kendini hissettirmektedir. Kurtkan’a göre, istihlak kooperatifçiliğinin gelişmemesindeki üçüncü neden, ferdiyetçi karakterimizdir. Ferdietçilik tabiri ile Türk insanının toplu çalışmaya, kolektif hareket etmeye alışkın ve mütemayil bir özelliğe sahip olmadığını öne sürmüştür. Bu nedenle, kooperatif gibi kolektif harekete rağbet beklenemez.⁵⁵

⁵⁴ A.g.m., s. 23,30. s. 23.

⁵⁵ KURTKAN, Âmiran; “Bizde İstihlak Kooperatifçiliği Niçin Gelişmiyor”, **Türk Yurdu** (iç.), Sayı: 295, Nisan 1961, s. 21.

4.2.5. Türkiye’de Sosyal Gelişme ve İktisadi Kalkınma

Kurtkan, 1960 yılında yazdığı “Türkiye’de Sanayileşme” başlıklı makalesinde, Türkiye’de hâkim içtimai şekil nedir? sorusu üzerine kafa yormuştur. Kurtkan, memleketimizin, nüfusun aşağı yukarı % 80’i köylerde yaşayan bir memleket olduğunu ve Türk köylüsünün "yer cemaati" olarak vasıflandırabileceğimiz bir içtimai şekle mensup olduğunu belirtmiştir. Günlük gazetelerin sütunlarında sık sık göze çarpan kan davası olayları ve köyler arası ihtilaflar "ben" şuuru yerine "biz" şuurunun hâkim olduğu köylerimizin "cemaat" denilen içtimai şekle mensup olduklarını açıkça göstermektedir. Bütün Orta Doğu’da olduğu gibi memleketimizde de köy dâhilinde hiç bir iş bölümü yoktur. Hemen hemen herkes aynı işle, tarım veya hayvancılık ile meşgul olur. Tarımsal faaliyetlerden başka işlerle meşgul olanlar ise, berber, mahsul bekçisi, duvarcı, dülgere gibi birkaç kişiden ibarettir. Kurtkan’a göre, iktisadî bir iş bölümü, henüz köylerimizde var olan cemaat psikolojisini ve "biz" şuurunu parçalayamamıştır. Köylünün şahsiyeti son derece siliktir ve "cemaat"’in varlığı içinde adeta yok olmuştur. Bu nedenle, toplumun diğer mensupları ile aynı üretim yöntemlerini takip eden benzer yaşayış tarzı süren, aynı kadere tâbi olduğunu idrak eden ve bu itibarla da komşuları ile karşılıklı yardımlaşma ilişkilerine girişen bir köylü tipi ile karşı karşıyayız. Böyle bir toplumsal yapı içerisinde yer alan fertlerden oluşan bir memlekette, tarıma dayanan bir ekonomiden büyük sanayiye dayanan bir ekonomi tipine geçilmek istendiği düşünülün. Bu takdirde büyük sanayinin kurulması için gerekli iş gücü doğal olarak köylerden toplanacak ve cemaat psikolojisi ile yüklü olan bu insanlar birdenbire cemiyet hayatına ithal edilerek sanayi işçiliğinin zaruri kıldığı satış kooperatifi, sigorta teşkilatı gibi bazı menfaat birliklerine dâhil olmak mecburiyetinde kalacaklardır.⁵⁶

"Menfaat Birliği" köylünün tamamen yabancı olduğu bir içtimai şekildir ve onun böyle bir birliğe dâhil edilmiş olması sırf zevahiri kurtarsa bile hakiki bir benimseme ve intibak keyfiyetini tahakkuk edeceği şüphelidir. Köyünde iken hastalandığı veya çalışamayacak hale geldiği zaman komşularından yardım göreceğine emin olan ve bu sebeple yardıma muhtaç durumdaki hasta ve ihtiyar komşularına fedakârlık etmekten çekinmeyen bu köylü, acaba karşılıklı yardımlaşmayı müşahhas komşular yerine mücerret bir işçiler kütlesine teşmil eden sosyal sigorta prensiplerini layıkıyla kavrayabilecek midir? Gerçi köylünün mücerret fikirleri anlamadaki kabiliyetsizliği

⁵⁶ KURTKAN, “Türkiye’de Sanayileşme”, s. 23.

zamanla, muhitine intibak ettikçe ortadan kalkabilir. Fakat böyle bir intibakın tahakkuku onun, şehre tam manasıyla yerleşmiş olması ve devamlı işçi haline gelmesi ile mümkündür.⁵⁷ Sonuç olarak, sanayileşme problemimizin içinde bulunduğu fasit dairenin sosyal yapımızla ve bu yapının belirli yönlerini oluşturan köy-şehir ilişkileri ve tabakalaşma hareketleriyle yakın alakası bulunduğunu ifade edebiliriz. Ekonomik problemleri aynı zamanda sosyolojik bir görüş zaviyesinden de incelemek basiretini gösteren hiç bir iktisat politikası bu alakayı inkâr edemez.⁵⁸

Türkiye’de iktisadî kalkınmayı sağlayacak bütün iktisadî tedbirlerle, vergi politikasının bir bütün olarak göz önüne alınması gerekmektedir. Türkiye’nin bazı bölgelerinde görülen topraksız tarım işçisini, toprak ağalarının yanında karın tokluğuna çalışmaktan kurtararak piyasa ekonomisine bağlayacak, aile mülkiyetinin fazla küçülmesini önleyecek bir veraset sistemi ile birlikte uygulanabilecek bir toprak reformu gibi tedbirler de, alınabilecek tedbirler içerisinde yer almaktadır. Böylece para sirkülasyonunun ve millî ekonomi anlayışının gerçekleşmesi, orta sınıfın, gelir vergisi yardımıyla ve halen gelir elde etmekte olan grupları itibariyle değil, fakat bununla birlikte iktisadî sahada alınmış diğer reform tedbirlerinin nüfusun bütün gruplarına yayılması suretiyle kuvvetlenmesini sağlayacaktır. Kurtkan, böyle bir bütüncü davranışın, sadece maddî, iktisadî tedbirlere dayandırıldığı takdirde eksik kalacağını ileri sürmüştür. İktisadî kalkınmamızın yeterli bir satın alma gücüne sahip kalabalık bir orta sınıfın varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Orta sınıfın genişlemesinde ise Gelir Vergisi Kanunu’nun yardımıyla kanalize edilebilecek bir reformun büyük rolü olacaktır.⁵⁹

Kısacası, Kurtkan’a göre, iktisat ve sosyoloji ilişkisi, sosyal gelişme ve iktisadî kalkınma açısından önemlidir. Kurtkan, sosyal gelişmenin yalnızca maddî boyutu ile ilgilenmemiştir. İktisadî kalkınmanın ve refahın sağlanması için gerekli olan sosyal gelişme aşamalarını, iktisadî gelişme, iktisadî büyüme ve sosyal gelişme şeklinde sıralamıştır. Kurtkan’a göre, yapılması gereken, millî gelirin artması, artan millî gelirin adil paylaşımı ve bu işleyişin devamlılığıdır. Kurtkan, Türkiye’de köylü nüfusun fazla

⁵⁷ KURTKAN, “Türkiye’de Sanayileşmeye Tesir Eden Sosyolojik Faktörler”, s. 5.

⁵⁸ KURTKAN, "Türkiye’de Sanayileşme", s. 24.

⁵⁹ KURTKAN, Âmiran; **Metodolojik Bir Deneme Olarak Mâlî Sosyoloji**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1968, s. 176.

olduğunu ve bu nüfusun tarımla uğraştığını dile getirmiştir. Kurtkan'a göre, Türkiye'de iktisadî büyüme sağlanabilecek faktörlerden birisi sanayileşmedir. Fakat köylü nüfusun fazlalığı ve şehre sürekli olarak yapılacak göçlerin yetersiz olması, sanayileşmeye bağlı iktisadî büyüme yavaşlatmaktadır.

Kurtkan'a göre, iktisadî büyümenin gerçekleşmesinde önemli faktörlerden birisi de kooperatifçiliktir. Kurtkan, tarımla uğraşan köylü nüfusun fazla olmasına rağmen, Türkiye'de kooperatifçiliğin yeterince gelişmediğini ileri sürmüştür. Çünkü Türk köylüsü tarafından kooperatifçiliğin tam olarak anlaşılamadığını düşünmüştür. Kurtkan, Türkiye'de sosyal gelişme ve iktisadî kalkınma ilişkisi bağlamında sanayileşmeyi ve kooperatifçiliği çok fazla önemsemiştir. Fakat sosyal gelişme ve iktisadî kalkınma önünde "biz" anlayışının hâkim olması, iş bölümünün olmaması, menfaat birliğine yönelik bir anlayışın oluşmaması gibi bir takım engeller yer aldığını ortaya koymuştur.

4.3. Mâlî Sosyolojiye İlişkin Düşünceleri

Bu başlık altında, Kurtkan'ın mâlî sosyolojinin önemi ve içeriğine, İngiltere'de gelir vergisi sistemine, Türkiye'de gelir vergisi sistemine, İngiliz ve Türk gelir vergisi sisteminin karşılaştırılmasına ilişkin düşünceleri üzerinde durulmuştur.

4.3.1. Mâlî Sosyolojinin Önemi ve İçeriği

Kurtkan'a göre, toplumu hareket halinde ve bir bütün olarak ele alma zorunluluğu, sosyolojide uzmanlaşmanın ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Buna göre ortaya çıkan sosyoloji dallarından birisi de, mâlî sosyolojidir. Mâlî sosyoloji, mâlî konularla ilgilenir. Kurtkan, mâlî konuları sosyolojik yönden ele alırken, başlı başına bir alan olarak mâliye biliminin ele alış tarzından farklı bir yol izlenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Sosyolojiye göre çok daha soyut olan mâliye bilimi, bazı mâlî ilke ve yöntemleri genel olarak izah eder. Fakat bunların farklı tarihi gelişmeler neticesinde farklı şekiller almış olan çeşitli sosyal yapılar içerisindeki başarı imkânını incelemeyiz. Mâlî sosyolojide ise, mâlî olayın içinde yer aldığı karşılıklı sosyal ilişkiler mekanizması, tarihî ve yerel bağlardan koparılmaksızın bir bütün olarak incelenir. Mâlî sosyolojide asıl ilgi, soyut olarak mâlî olaya değil, somut bir sosyal ilişkiler ağı içinde yer alan mâlî olaya yönelir. Kurtkan'ın, mâlî sosyoloji konusunda üzerinde durduğu asıl konu, gelir vergisinin sosyal sınıf farklarını azaltma yolunda bir sosyal adalet aracı

olarak kullanılmasıdır. Mâliye biliminin, konunun sadece teknik mâlî usullerle ilgili yönünü aydınlatma ve bir dereceye kadar da muhtemel iktisadî sonuçlarını ele alma konusunda tatmin olabileceğini ifade etmiştir. Bu nedenle konuyu daha geniş çerçeve içerisinde ve daha somut bir şekilde ele almak zorunda kalmıştır.⁶⁰

Kurtkan'a göre, mâlî sosyoloji, özellikle az gelişmiş ülkeler açısından gittikçe artan bir önem kazanan sosyolojinin yeni alt dallarından birisidir. Mâlî sosyolojinin, yeni bir sosyoloji dalı olarak gelişmesi gerçeğine rağmen, sosyolojinin, diğer sosyal bilimlerin alanlarına gereksiz yere müdahale ettiği şeklinde düşünenler olabileceğini ifade etmiştir. Toplum hayatının iktisadî yönünü inceleyen bir iktisat bilimi, mâlî konularını ele alan bir mâliye bilimi, önemli tarihi olayları kronolojik bir sıra takip ederek izah eden bir tarih bilimi, toplumu oluşturan bireylerin davranış ve reaksiyonlarını ele alan bir psikoloji bilimi ve daha birçok uzmanlık alanlarına hükmeden farklı bilimler vardır ki, bunlar hemen hemen incelenmedik hiç bir alan bırakmaksızın toplumun bütün yönlerini incelemektedir.⁶¹ Bu açıdan bakıldığında, mâlî sosyolojinin, önemi ve gerekliliği ortaya konmuş olacaktır.

Mâlî sosyoloji, belirli mâlî olayları izah etmek amacıyla hareket ederken, birbirini tamamlayan sosyolojik yöntemleri kullanmak zorundadır. Bunları kullanırken, toplumu hareket halinde bir bütün olarak dikkate almak zorundadır. Diğer sosyoloji dalları gibi mâlî sosyoloji de, bütüncü görüşe önem vermelidir. Çünkü bu derece geniş bir ilişkiler ağı içinde ele alınan mâlî olayın karakteri, sosyal kimliği yanında adeta ikinci plana itilmiş olmaktadır. Fakat mâlî olayların bu türlü bir görüş yönünden incelenmesinde, sırf mâlî bakımdan ele alınmalarından elde edilecek somut neticeleri tamamlayıcı ve zenginleştirici mahiyette olduğunu ifade etmekte hiç bir hata payı olmamalıdır.⁶²

Kurtkan, mâlî sosyolojinin fonksiyonlarını ve bundan doğan önemini iki noktada birleştirmiştir. Öncelikle mâlî sosyoloji, mâliye biliminin soyut olma özelliğinden doğan eksikliğini tamamladığını dile getirmiştir. Mâlî sosyoloji, mâlî konuların somut gerçeklikler içerisinde ele alınmasına imkân vermek suretiyle alınacak tedbirlerin belirli sosyal yapılarda meydana getirmesi muhtemel etki ve sonuçlar hakkında daha detaylı

⁶⁰ KURTKAN, *Metodolojik Bir Deneme Olarak Mâlî Sosyoloji*, s. 9.

⁶¹ *A.g.e.*, s. 7.

⁶² *A.g.e.*, s. 12-13.

bilgi edinmeye yardımcı olmaktadır. Böylece mâlî sosyoloji, mâliye politikasına yol göstericilik görevini yerine getirmiş olur. İkinci olarak, mâlî sosyoloji, sadece mâlî görüş yönünden de olsa toplumu karşılıklı sosyal ilişkiler mekanizması halinde ve bir bütün olarak ele aldığını belirtmiştir. Böylece diğer sosyal bilimlerin kendi politikalarını daha isabetli bir biçimde yürütebilmeleri konusunda önemli bir yardımda bulunmaktadır. Kurtkan'a göre, mâlî gerçeklik, sosyal hayatın küçümsenmemesi gereken en önemli yönlerinden birisidir. Bu nedenle, mâlî sosyoloji, mâlî olay ile diğer sosyal olaylar arasındaki karşılıklı ilişkilerini ve etkileşimini somut bir zemin üzerinde belirtmeye çalışmaktadır. Mâlî sosyoloji, aynı zamanda, bu somut realitede yer alan diğer sosyal olayların da daha iyi anlaşılmasını sağlamak konusunda faydalı olacaktır.⁶³

Kurtkan, mâlî sosyoloji konusunda gelir vergisini sadece sosyal sınıflar açısından incelememiştir. Aynı zamanda modern orta sınıf ile gelir vergisi arasındaki ilişkinin önemini de çalışmalarında ortaya koymuştur. Kurtkan'a göre, modern orta sınıfın oluşumuna imkân sağlayan ve gelişimini hızlandıran bütün şartlar, sosyal tabakalaşmanın en adil ölçüsü olarak gelirin önem kazanmasında ve gelir vergilerinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Gelir vergisi ve orta sınıflar arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurarak, bir takım faktörler, orta sınıfın gelişiminde önemli rol oynamıştır. Kurtkan, bu faktörleri beş başlıkta incelemiştir. Bu faktörleri, merkezi otorite ve emniyet faktörü, dinî ve siyasî hürriyet faktörü, dâhilde sulh ve dışarıda hâkimiyet faktörü, istikrarlı para faktörü ve ulaşım faktörü şeklinde sıralamıştır.⁶⁴

Vergi politikasının en önemli özelliklerinden birisi, sosyal adalet aracı olarak kullanılabilmesidir. Belirli bir sosyal gaye güdülmeyeceği hallerde bile, herhangi bir verginin sosyal sınıfların iktisadî durumları üzerinde şu veya bu tarzda etkiler ortaya çıkaracağı söylenebilir. Bu itibarla mâlî sosyoloji, özellikle sınıf farklarının şiddetle hâkim olduğu az gelişmiş ülkeler bakımından sosyolojinin en mühim dallarından birisi olarak kabul edilebilir. Kurtkan, mâlî sosyolojiyi bir bütün olarak ele almak niyetinde değildir. Çünkü, mâliye politikasının konusu, vergi politikasının sınırlarını aşan bir gerçekliğe sahiptir. Vergi politikasının kapsamına giren vergilerden sadece gelir vergisi ile vergi politikası yardımı ile uygulaması mümkün olan iktisadî, mâlî, demografik ve sosyal gayelerden yalnızca sosyal bir gaye ile alakadar olmak istemiştir. Bu nedenle,

⁶³ A.g.e., s. 10-11.

⁶⁴ A.g.e., s. 90-95.

gelir vergisi ile alınabilecek bir takım sosyal politika tedbirleri, mâlî sosyolojinin temel konusu olarak kabul etmiştir.⁶⁵

Kurtkan'ın mâlî sosyolojiye verdiği önem, Türkiye'nin sosyal gelişmesi sürecinde alınabilecek tedbirlerden birisi olarak gelir vergisi sisteminin sosyal politika bakımından taşıdığı önemden kaynaklanmaktadır. Kurtkan, Türkiye'de sosyal sınıf farklılıklarının mümkün olduğunca azaltılması ve kalabalık bir orta sınıfın oluşturulması için yalnızca sosyal adaletin sağlanmasını yeterli görmemektedir. Onun için bir an önce sistematik hale getirilmesi gereken bir vergi sistemi ile iktisadî kalkınmanın ve sosyal gelişmenin sağlanmasının önemine dikkat çekmiştir.⁶⁶Böylelikle, sosyal yapıda, düzenli bir sınıflı yapının ortaya çıkması ve düzenin sağlanması gerçekleştirilebilir. Gelir vergisi, bu noktada önemli bir araç olarak görülmektedir.

4.3.2. İngiltere'de Gelir Vergisi Sistemi

Kurtkan'a göre, gelir vergisi sistemi, Batı'da ve özellikle İngiltere'de düzenli sınıflı yapının var olduğu bir sosyal yapı içerisinde ortaya çıkmıştır. Gelir vergisinin sosyal karakteri, aslında toplumun bireyci karakterini zedelemek amacına yönelmemiştir. Aksine, sınıflar arasındaki gelir farklarının bireyler arasındaki gelir farkları kadar önemli olmadığı fikrine dayanmaktadır. Bu nedenle gelir vergisi kanunu İngiltere'de liberalizmin egemen olduğu bir devrede yürürlüğe konmuştur. Zamanla gelişerek ileri düzeyde, sınıf farklarını hafifletmeye çalışırken asgari geçim esasını ortaya koymak ve aile indirimlerini tanımak suretiyle gelir vergisini bireyler arasındaki ayrımı ortadan kaldırma amacını güden ve bu açıdan mihrak noktası olarak gittikçe artan bir ölçüde bireyi dikkate alan bir sistem kimliği kazanmış bulunmaktadır.⁶⁷

Kurtkan'a göre, İngiltere'deki sosyal adalet fikirleri, bireyci bir sosyal sistem ile belirli toplumsal sınıfların ortaya çıkması ve orta sınıfların kuvvet ve iktidar kazanarak sosyal politikanın gerçekleştirilmesi hususunda etkili bir rol oynayabilecek hale gelmiş olmasının bir sonucu olarak oluşmuştur. Gelir vergisi, İngiltere'de orta sınıfları yaratıcı olmaktan öte, orta sınıfın bir eseri olarak önem kazanmıştır. Bu anlamda ve yönde etkili

⁶⁵ A.g.e., s. 1.

⁶⁶ A.g.e., s. 2.

⁶⁷ A.g.e., s. 2.

olan bir neden-sonuç ilişkisi az gelişmiş ülkelerde mevcut olmadığından, İngiltere'deki tarihi tecrübenin Türkiye bakımından incelenmesi önemlidir.⁶⁸

Kurtkan'a göre, İngiliz gelir vergisi sistemi, düşük gelirli ve kalabalık ailelerin himayesini amaçlayan bir sistemdir. Böylece alt tabakaların vergileme yoluyla orta seviyeli bir hayata kavuşmaları hususunda bir etki yeteneğine sahip bulunmaktadır. İngiltere'deki sosyal sınıfların geçirdiği tarihsel gelişime bakıldığında, gerek gelir vergisinin sosyal adaletle ilgili hükümlerinin ve gerekse sosyal adaleti sağlamaya yöneltmiş diğer tedbirlerin ancak orta sınıfın uyarımları ve müdahaleleri ile gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca bütün alt tabaka mensuplarının bu şekilde problemlerini meşru mücadele araçlarına dayanarak halletmeye çalıştıkları da bilinmektedir. Bu konuda Kurtkan, gelir vergisi ve diğer sosyal adalet aracı ve tedbirleri mi kuvvetli bir orta sınıfın teşekkülüne yol açar, yoksa kuvvetli ve bilinçli bir orta sınıf mı sosyal adalet idealinin kuvveden fiile çıkarılmasında etkili rol oynar? şeklinde bir soru dile getirmiştir. Bu soruya cevap vermek için sosyal bilimlerin relativist bilimler olma karakterinin unutulmaması gerektiğini ifade etmiştir. Neden-sonuç ilişkilerinin işleyiş tarzının toplumdan topluma farklı yönler arz edebileceğini öne sürmüştür. Nitekim orta sınıf ve sosyal adalet gerçeklerinin neden-sonuç ilişkisi bakımından İngiliz ve Türk toplumları arasında benzerlik bulabilmek mümkün değildir.⁶⁹

4.3.3. Türkiye'de Gelir Vergisi Sistemi

Kurtkan, Türkiye'de belirli sosyal sınıfların kurulmuş olup olmasını ve mevcut tabakalaşma düzeni içinde orta sınıfların etkili bir güç ve iktidar elde edebilmiş olup olmasını, bir sosyal politika aracı olarak gelir vergisi ile arz ettiği ilişkinin, sosyal bütünleşme görüşü açısından incelenmesini, ilgi çekici bir konu olarak yorumlamıştır. Bu nedenle, gelir vergisinin, sosyal sınıflarla ve özellikle orta sınıfla olan yakın ilgisinin bu defa Türkiye için detaylı olarak ele alınmasını ve Türkiye'nin sosyal tarihinin de bu amaçla gözden geçirilmesinin zorunluluğunu vurgulamıştır.⁷⁰

Gelişmekte olan diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de vergileme konusunun, sosyal sınıf farklılıkları açısından son derece hayati önem taşıyan bir konu

⁶⁸ A.g.e., s. 85.

⁶⁹ A.g.e., s. 77.

⁷⁰ A.g.e., s. 86.

olduğu bilinmektedir. Kurtkan, vergileme politikasını, özellikle vasıtasız vergiler yoluyla sosyal tabakalaşma piramidi üzerinde orta sınıflaşmayı sağlama yönünde değişiklikler yapılmasına imkân veren bir politika olarak kabul etmiştir. Böyle olmakla birlikte, örneğin, gelir vergisi yoluyla gerçekleştirilen orta sınıflaşmayı temin edebilecek bazı vergileme tedbirlerinin kapital formasyonu üzerindeki olumsuz etkileri itibariyle sermayesi kıt ülkelerde iktisadî politikanın çizdiği bazı sınırlarla kayıtlı olduğu da bilinen bir gerçektir. Bu bakımdan gelir vergisi üzerinde sosyal adaleti temin etme gayesiyle yapılacak her değişikliğin iktisadî etkileri itibariyle de dikkate alınması zorunluluğu, gelişmekte olan ülkelerin sosyal yapılarından doğan bir önem kazanmaktadır.⁷¹

Kurtkan, mâlî sosyolojinin Türkiye’de gelişimi konusunda görüşlerini, sosyal sınıflar ve gelir kavramı arasındaki ilişki ile modern orta sınıflar ve gelir vergisi arasındaki ilişkinin önemi bakımından açıklamıştır. Buna göre, sınıf düzeninin gelir kavramı ile olan ilişkisinin bazı özelliklerinden bahsetmiştir. Kurtkan, bu özellikleri dört başlıkta toplamıştır. İlki, dinamik kavramlar olarak sosyal sınıf düzeni ve gelirdir. Buna göre, sınıf düzeninde bireyler sahip oldukları statüye, bireysel çaba ve yetenekleriyle ulaştıklarından, statülerini değiştirme gücüne sahiptirler. Bu nedenle, dinamik olan sınıf düzeni ile yine dinamik olan gelir unsuruna dayanan gelir vergisi arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. İkinci özellik, subjektif nitelikleri itibariyle sosyal sınıf düzeni ve gelirdir. Modern gelir vergileri, gelir üzerinden alınmaktadır, fakat bu gelirin bir şahsa ait olması gerekmektedir. Çünkü gelir sahibi bireyin yaptığı iş ve gelire göre vergi alınabilir. Üçüncü özellik, satın alma yeteneğiyle ilgili kavramlar olarak sosyal sınıf düzeni ve gelirdir. Bireyin satın alma gücünde bir artış ya da paranın değerinde bir düşüş yaşanabilir. Bu durum, özellikle gelişmiş toplumlarda bireyin satın alma özelliğini etkilemeyebilir. Fakat Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ise sosyal sınıf düzeni ve gelir ilişkisi bakımından bu durum farklılık gösterir ve gelir vergisinin kontrolü güçleşebilir. Dördüncü özellik, sosyal gelire katılımı gösteren kavramlar olarak sınıf düzeni ve gelirdir. Bir ekonomik faaliyet içerisinde, bir yıl süre zarfında elde

⁷¹ KURTKAN, Âmiran; “Türkiye’de Gelir Vergisinin Tahsil Tekniği Açısından Sosyal Adalet”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 12, 1974, s. 7.

edilen toplam gelir, sosyal gelir olarak ortaya çıkmaktadır. Bu gelir, bireyin, sosyal gelire değil, millî gelire katılımı sonucu anlam kazanacaktır.⁷²

Kurtkan, Türkiye'deki vergi sisteminde vergi toplama konusunda karşılaşılan durumları açıklamıştır. Kurtkan'a göre, söz konusu durumlardan ilki, memur kadrosunun kalite durumu ve iş hacmi ilişkisi üzerinedir. Vergi dairelerinde bilhassa son yıllarda yüksek tahsil öğrencisi durumundaki memurların çalıştırılmaya başlanması dolayısıyla hem okuyan hem de çalışan bu kimselerin neden oldukları sorun göze çarpmaktadır. Mesleğe bağlı memur bulabilme imkânı ücret düşüklüğü dolayısıyla kısıtlı kalmakta ve kadrolar yer yer acemi memurlarla doldurulmaktadır. Üstelik mevcut kadronun da büyük bir kısmı verginin tahakkuku, tahsilatı ve ihtilafı ile ilgili büro işlemlerini yapmakla meşgul olmakta ve mükelleflerin hesaplarını inceleyenler çok az bir oran ortaya koymaktadır. Bu sebeple mükellefler kütesinin büyük bir kısmı kontrol dışı kalmaktadır.⁷³

Türkiye'de vergi politikaları konusunda yaşanan gelişmelerden ikincisi olarak, ticari faaliyetlerin sınırlandırılmayışından doğan sonuçlar olmuştur. Kurtkan, Türkiye'de ticaretin kayıtsız şartsız serbest olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, herkes, vergi dairesine ve diğer ilgili makamlara dilekçe ile müracaat ederek dilediği ticareti yapabilir. Ticaret ile uğraşan herhangi birisi, yapacağı ticaretin alanı, kapasitesi, buna ait sermayesinin bulunup bulunmadığı, eğitim seviyesi, daha önce böyle bir işte pratik yapıp yapmadığı hususlarında hiç bir bildirim zorunluluğu yoktur. Bu nedenle, birçok kişi, bir kere de ticarete şansını denemek arzusunu duyar. Böylece vergi dairelerine mükellefliliğini yaptırır. Her türlü bilgidен yoksun, sermayesi dahi yetersiz kimselerin giriştikleri ticari işlerde başarı olasılığının çok düşük olacağı ve başarısız olan mükelleflerin işlerini kısa bir zamanda terk edecekleri çok doğal bir sonuçtur. Bu tür mükelleflerin sayısı oldukça fazladır. Bunlar aracılığıyla vergi dairelerinin iş hacmi önemli ölçüde yükselmektedir. Böylece, söz konusu mükelleflerin, vergi dairelerinde görev yapan memurların daha önemli işlerini aksattığı görülmektedir.⁷⁴

Türk vergi sisteminde yaşanan durumlardan üçüncüsü, beyan edilen vergi borcunun tahsili meselesidir. Buna göre, kötü niyetli mükelleflerin genellikle adreslerini

⁷² KURTKAN, *Metodolojik Bir Deneme Olarak Mâlî Sosyoloji*, s. 86-90.

⁷³ KURTKAN, "Türkiye'de Gelir Vergisinin Tahsil Tekniği Açısından Sosyal Adalet", s. 8.

⁷⁴ A.g.m., s. 8-9.

doğru olarak bildirmedikleri tespit edilmiştir. Bildirilen adresler için her ne kadar muhtarlıktan ikamet senedi alınması istense de, genellikle bir akraba yanını gösterdikleri gibi, yalnızca bir kereye mahsus olarak yapılan adres tespiti, ikametgah değiştirme neticesinde faydasız kalmaktadır. Mükellefin her sene adres bildirme zorunluluğu bulunsa da, beyanname genellikle muhasebeciler tarafından doldurulduğundan, daima ilk adres bildirilir. Bu aksaklığın çaresi, tebligatlarda mükellefin her sene beyannamesinde bildirdiği adrese postalanan ödeme emri veya ihbarnamelerin postaya verilmekle tebliğ edilmiş hükmüne tabi tutulmasıdır. Hatta, beyan üzerine verilen vergilerde ödeme emri tebliğine lüzum görülmemelidir. Mükellef beyanname veriyor, fakat süresi içerisinde vergisini ödemiyorsa, bu vergi için haciz kağıdı çıkarılabilmesi, ödeme emrinin mükellefe tebliğ edilmesine bağlıdır. Fakat mükellef yanlış adres bildirmenin dışında, soruşturma sonucu gerçek adresi tespit edilse dahi, kaçmakta veya kendini gizlemektedir.⁷⁵

Yaşanan dördüncü durum, beyan dışında kalan mükellefiyetlerin varlığıdır. Kurtkan, vergi dairelerinin, vergi beyanında bulunanların dışında, gelirini bildirmeyen mükellefleri tespit edebilme gücünün olmadığına işaret etmiştir. Bu konuda herhangi bir kontrol yapabilme ihtimâlinin olmadığını belirtmiştir. Kurtkan'a göre, yapılacak iş, ahlâk düşüklüğüne karşı mücadele etmektir. Elde edilen vergilerin, vergi daireleri tarafından kayıt altına alınması ve yoklama defterlerinin saklanması alışkanlığı da sona ermiştir. Vergi dairelerindeki memur yetersizliği sebebiyle, eski sistem olan "mahalli sistem"i yeniden inşa edebilme imkânı yoktur.⁷⁶

Kurtkan'a göre, vergi tahsili konusunda görülen beşinci durum, dürüst mükellefin ödeme hususundaki iyi niyetini yok eden aksaklıklardır. Kontrol azlığı düşük beyanın yaygınlık kazanmasını teşvik etmiştir. Elde ettiği geliri doğru olarak beyan etmek isteyen mükellef, bütün iyi niyetine rağmen, diğer mükelleflerin bu durumu suiistimal etmelerinden dolayı onlara uymak mecburiyetini hissetmektedir. Kurtkan'a göre, emlak vergisi için mükelleflerce malvarlıklarına yönelik değer bildirimlerinde de aynı durum yaşanmaktadır. Örneğin, aynı apartmandaki daire sahipleri çok defa komşularının beyanını öğrenerek ona göre hareket etmişlerdir.⁷⁷ Bu

⁷⁵ A.g.m., s. 10.

⁷⁶ A.g.m., s. 13.

⁷⁷ A.g.m., s. 13.

durum karşısında var olan denetimsizlik, devletin hazinesine gidecek olan vergilerin azalmasına neden olacak ve bu şekilde bir gidişat söz konusu olacaktır.

Kurtkan'ın vergi tahsilâtı konusunda üzerinde durduğu altıncı husus, adres değişikliği durumunda yeni ikamet adresinin kayıtlara geçmesi ve muhtarlık teşkilatının yetkileridir. Kurtkan, Türkiye'de isteyen herkesin, hiç bir resmi makama kayıt yaptırmadan ikametgâhını bulunduğu yerden dilediği başka bir yere kaydettirebileceğini öne sürmüştür. Bu sebeple kayıt yaptırmayan her bireyin, nereye taşındığını ve nereden geldiğini bilmeye imkân yoktur. Bundan ötürü vergi dairelerince, borçlu mükelleflerin takip edilmesi son derece güçleşmektedir. Bunun sonucunda, gönderilen ihbarnameler ve ödeme emirleri tebliğ edilmeden geri gelmektedir.⁷⁸ İkametgâh bilgilerinin güncellenmemesi, kötü niyet sahibi kimselerin bu durumdan faydalanmasına yol açacaktır. Böylece, devletin yapması gereken vergi tahsilâtı, tam anlamıyla gerçekleşemeyecektir.

Kurtkan, vergi tahsili konusunda üzerinde durduğu son durum, paravan ortak ve paravan firma suiistimalleri konusudur. Ticaretin gerekli şartlara tabi olmama durumu, bir takım paravan ortak veya firmaların doğmasına da yol açmaktadır. Kurtkan'a göre, sermayesine oranla hesapsızca ve gözü kapalı olarak ticarete atılan bir kimse, hiç değilse vergi dairesini paravan ortakla kolayca yanıltmaktadır. Örneğin, bir gazinonun sahibi işlettiği gazinoyu yanında çalışan müstahdemi işletiyor gibi göstermeye başarılı olmuştur. Çünkü, bu müstahdem böyle bir ticarete kalktığını beyan etmesi halinde, sermayesi ve evveliyatı aranmadan dilekçesi kabul edilmektedir. Böylece vergi mükellefiyetinin de kabul edildiği görülmektedir. Sonuç olarak, vergi borcu için vergi dairesinin maddî olarak varlıksız bir kimseyi boş yere kovalamasına yol açılmaktadır. Ayrıca, iş alanlarının, işin ehli olmayan ve hak etmeyen kimseler tarafından işgal edildiği görülmüştür. Dolayısıyla yapılması gereken vergi tahsilatı düşmektedir. Vergileme hizmetlerine etki eden bir başka husus da, iş yerlerinin nüfus ve saha büyüklüğüne göre orantılı bir miktarda izine bağlanması esasının mevcut olmayışıdır.⁷⁹

Türkiye'de iktisadî kalkınmayı sağlayacak bütün iktisadî tedbirlerle, vergi politikasının bir bütün olarak göz önüne alınması gerekmektedir. Kurtkan, alınacak tedbirlerin başında, Türkiye'nin bazı bölgelerinde görülen topraksız tarım işçisini toprak

⁷⁸ A.g.m., s. 14.

⁷⁹ A.g.m., s. 14.

ağalarının yanında karın tokluğuna çalışmaktan kurtararak piyasa ekonomisine bağlanması tedbirine yer vermiştir. Kurtkan'a göre, aile mülkiyetinin fazla küçülmesini önleyecek bir veraset sistemi ile birlikte uygulanabilecek bir toprak reformu gibi tedbirler de, alınabilecek tedbirler içerisinde yer almaktadır. Böylece para sirkülasyonunun ve millî ekonomi anlayışının gerçekleşmesi, orta sınıfın, gelir vergisi yardımıyla ve halen gelir elde etmekte olan grupları itibarıyla değil, fakat bununla birlikte iktisadî sahada alınmış diğer reform tedbirlerinin nüfusun bütün gruplarına yayılması suretiyle kuvvetlenmesini sağlayacaktır. Kurtkan, böyle bir bütüncü davranışın, sadece maddî, iktisadî tedbirlere dayandırıldığı takdirde eksik kalacağını ileri sürmüştür. İktisadî kalkınmanın yeterli bir satın alma gücüne sahip kalabalık bir orta sınıfın varlığına ihtiyaç göstermektedir. Kurtkan, orta sınıfın genişlemesinde ise Gelir Vergisi Kanunu'nun yardımıyla kanalize edilebilecek bir reformun büyük rol oynayacağını ileri sürmüştür.⁸⁰

4.3.4. İngiliz ve Türk Gelir Vergisi Sisteminin Karşılaştırılması

Kurtkan'a göre, Türk gelir vergisi kanununda kendiliğinden meydana gelmiş olan gelişmeler, İngiltere'deki gelir vergisi sistemine zıt karakter özelliğine sahiptir. Bu nedenle, İngiltere'deki gelir vergisi sisteminin, cemaatçi bir yapıya sahip olan Türk toplum yapısına ne kadar uygun olduğu, Türk toplum yapısı içerisinde dejenere olması ihtimallerinin nelerden ibaret olduğu ve bu dejenerasyonu önlemek için ne gibi tedbirler alınması gerektiği şeklinde soruların cevaplarının bilinmesine ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Kurtkan, mâlî sosyoloji ile sadece Türkiye'deki sosyal sınıf düzeni ile gelir vergisi sistemi arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla değildir. Türkiye'den farklı bir sosyal yapı ve toplumsal tabakalaşma süreci yaşayan İngiltere'nin vergi sistemini de karşılaştırarak konuyu anlaşılır kılmaya çalışmıştır. Bu nedenle, Türkiye'nin vergi sistemi üzerine yaptığı açıklamaları, Türkiye ve İngiltere arasındaki kıyaslamalardan hareketle inşa etmiştir. Kurtkan, bunu yaparken, hiç bir ülkenin içinde bulunduğu sosyal yapısının ve sınıf düzeninin, o memleketin tarihinden soyutlanamayacağını altını

⁸⁰ KURTKAN, *Metodolojik Bir Deneme Olarak Mâlî Sosyoloji*, s. 176.

çizmiştir.⁸¹ Sosyolojinin, diğer yöntemler yanında, tarihî yönteme verdiği öneme dikkat çekmiştir.

Kurtkan, sosyal sınıflar ve gelir vergisi bakımından Türkiye ve İngiltere arasında yapmaya çalıştığı karşılaştırmada iki konuyu ön plana çıkarmıştır. İlk olarak organik ve mekanik sosyal değişmelerin neticesi olarak gelir vergisi sistemini ele almıştır. Gelir vergisi, İngiltere’de organik bir değişme halinde ortaya çıkarken, Türkiye’de ortaya çıkışı ise mekanik bir değişmenin sonucunda gerçekleşmiştir. Söz konusu organik değişme, kendinden önce meydana gelen ve birbirini zorunlu olarak takip etmiş olan sosyal değişmelerin bir sonucu olarak zincirin son halkalarından birisi olmuştur. Kurtkan, İngiltere’de 14. yüzyılda millî birliğin var olduğunu ve modern anlamda sosyal sınıfların ortaya çıktığını belirtmiştir. Daha önce orta sınıf ve gelir vergisi arasındaki ilişkiden hareketle ifade edilen faktörler, İngiltere tarihinin hemen her devrinde görülen ve orta sınıf, üst ve alt tabakalar arasında bir denge unsuru rolünü oynayarak birbirini takip eden yüzyıllar boyunca alt tabakaların sırasıyla sivil, siyasî ve sosyal haklara kavuşmalarında etkili olmuştur.⁸²

Kurtkan’a göre, Türkiye’de, sadece “eski orta sınıf”, yani esnaf ve küçük sanatkârlarla idareci zümrenin oluşturduğu sınırlı hacimli bir orta sınıf bulunmaktadır. Batı’da sermayenin birikerek yatırım haline dönüşmesine neden olan ticari faaliyetler, bizde azınlık tüccarlarının yardımıyla Avrupa kapitalizmi tarafından sömürülmemiz için bir araç rolünü oynamıştır. Eğer Osmanlı İmparatorluğu, millî iktisat kademesine ulaşabilseydi, millî birliğin kuvvetli olduğu bir millî devlet özelliğine sahip olsaydı, Batı’daki gelişme seyrinin Türkiye’de de gerçekleşmesi mümkün olacaktı. Millî birlik, orta sınıfın kuvvetli olduğu toplumlarda gözlemlenir. Orta sınıf ise, Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihinde duraklama ve gerileme döneminden itibaren kesinlikle bulunmadığına işaret ettiğimiz beş faktörün gerçekleşmesi ile güçlenebilirdi. Bizde böyle bir gelişme meydana gelmemiş ve orta sınıf, sosyal tabakalar arasında bir denge kurulmasını temin edemeyecek kadar zayıflığa mahkûm kalmıştır.⁸³

Kurtkan, bütün mekanik sosyal değişme girişimlerinden, gelir vergisinden ve bu vergi yardımıyla gerçekleştirilecek reform hareketinden vazgeçilebilir miydi? sorusunu

⁸¹ A.g.e., s. 3.

⁸² A.g.e., s. 171.

⁸³ A.g.e., s. 174.

sorarak, Türkiye’de orta sınıf ve gelir vergisi sistemi arasındaki ilişkinin önemine biraz daha açıklık getirmeye çalışmıştır. Böyle bir reformun, demokrasi ile ve bugünkü sosyal yapıyla bağdaştırılması konusunda çeşitli güçlüklerle karşılaşması durumunu, reform hamlelerinden vazgeçilmesi gerektiği anlamına gelmeyeceğini dile getirmiştir. Var olan güçlükleri görmezlikten gelerek, mekanik sosyal değişmelerin kolayca gerçekleştirilebileceğini zannetmek ne kadar hatalı ise, bu güçlükler karşısında hareketsiz kalmanın da o kadar tehlikeli olduğuna dikkat çekmiştir. Her alanda olduğu gibi vergi politikası alanında da mekanik bir sosyal değişme (veya değiştirme) girişiminin başarısı, birçok şartın ve birçok inkılâbın hep birden gerçekleştirilmesini gerekli kılmaktadır.⁸⁴

Kurtkan, sosyal sınıflar ve gelir vergisi bakımından Türkiye ve İngiltere arasında yapmaya çalıştığı karşılaştırmada üzerinde durduğu ikinci konu, toplumsal bütünün bir unsuru olarak gelir vergisi sistemidir. Kurtkan’a göre, Türkiye’de gelir vergisi reformunun soyut bir mâlî olay olarak ele alınması mümkün değildir. Kurtkan’a göre, modern gelir vergisi, Batı’da hangi türden dönüşümlerin sonucunu ortaya çıkarmışsa ve birbirini takip eden ne gibi inkılâpların son safhası olarak meydana gelmişse, bu son duruma 20. yüzyıl Türkiye’sinde de hızla ulaşmaya arzu ettiğimiz takdirde bunu doğuran bütün inkılâpların sonuçlarını toptan benimsemeye ihtiyaç vardır. Bunun gerçekleşmesi için, toplumun bütün kurumlarını tek bir çatı altında gören bütüncü bir bakış açısından hareket etmek zorunludur.⁸⁵

Kurtkan’a göre, Batı’da orta sınıfın içeriği, tarihin her döneminde değişim göstermiştir. Bununla beraber, Batı’da orta sınıfın sürekli kuvvetli kalmasını sağlayan şartların birçoğunu Türkiye’de gerçekleştirmeye imkân yoktur. Örneğin, sömürge politikası ve ticari kapitalizm aşamalarından geçerek "yeni orta sınıf" aşamasına ulaşabilmemiz mümkün değildir. Türkiye’de yeni orta sınıfın تنها oluşu, gelir vergisinin ilerlemiş oranlarla budadığı gelirlerin sosyal hizmetlere tahsisine ve asgari geçim sınırının da yüksek tutulmasına imkân vermek suretiyle orta tabakaya yükselecek olan alt sınıfın tasarruflarını anonim şirketlerin hisse senetlerini satın alarak aydın

⁸⁴ A.g.e., s. 174-175.

⁸⁵ A.g.e., s. 175.

sınıfın emrine vermelerini önlemektedir. Türkiye’de özel sektörün esasen yatırıma meyilli olmadığını da göz önünde bulundurmak gerekir.⁸⁶

Kurtkan’a göre, Türkiye’de vergi tahsilâtının büyük bir kısmının dürüst mükelleften alınması, kaçakçılık ve suistimal yoluna sapan mükelleflerin ise adeta ödüllendirilmeleri şeklinde tecelli eden bir vergi tahsil uygulaması işlemektedir. Aynı zamanda az vergi tahsilâtı için çok masraf gerektiren faaliyetlere yöneltilmiş olan bu uygulamanın böylece devam etmesi, bazı resmi hizmet ve kontrol sistemlerinin yetersizliği dolayısıyla sosyal rollerin ve statülerin kanunlarla tespit edilen şekillerinden tamamen farklı olan fiili şekillere girmesine sebep olmaktadır.⁸⁷ Kurtkan bu durumu, kaçakçılığın yaygınlık kazanmasına yol açacağını ve sosyal adaletsizliği de teşvik edeceğini öngörmektedir.

Kurtkan, konunun manevî yönünün de ihmâl edilmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Aksi takdirde, birbirlerini çok iyi tamamlayacak olan vergi mukavemeti ve kaçakçılığı ile rüşvet ve hile eğilimleri bütün mâlî tedbirleri verimsizliğe uğratabileceğini dile getirmiştir. Bu nedenle, para sirkülasyonunun yeterli olmadığı ve yatırım eğilimlerinden ziyade gösteriş tüketimi eğiliminin güçlü olduğu Türkiye’de verginin, devletin rehberliği ile millî sanayinin gelişimine hizmet etme rolü itibariyle vergiyi ödeyen özel sektör mensuplarının bizzat kendisinin lehine olduğunu izah etmek gerekliliğinin önemini ortaya koymuştur. Böyle bir toplumda vergileme, vücudun belirli bir yerinde pıhtılaşmış olan kanın dolaşıma katılmasını temine benzemektedir. Bu dolaşım ile bütün organizmanın canlanacağını düşünmüştür.⁸⁸ Böylelikle Türkiye’de vergi sisteminin işlevsel olması ile bir taraftan para sirkülasyonu ve ekonominin canlılık kazanması gerçekleşirken, diğer taraftan sosyal adaletin sağlanması yolunda da olumlu adımlar atılmasını sağlamış olacaktır.

Kısacası, Kurtkan, mâlî sosyolojinin gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye açısından önemli bir alan olduğunu öne sürmüştür. İngiliz vergi sistemi üzerine incelemeler yapan Kurtkan, yaptığı incelemelerle Türkiye’deki vergi sistemi arasında bir karşılaştırma yapmıştır. Kurtkan’ın mâlî sosyolojiye verdiği önem, Türkiye’nin sosyal gelişme sürecinden kaynaklanmaktadır. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan

⁸⁶ A.g.e., s. 175-176.

⁸⁷ KURTKAN, “Türkiye’de Gelir Vergisinin Tahsil Tekniği Açısından Sosyal Adalet”, s. 15.

⁸⁸ KURTKAN, **Metodolojik Bir Deneme Olarak Mâlî Sosyoloji**, s. 176.

ülkelerde, sosyal gelişme ve iktisadî kalkınma açısından vatandaşların vergisini ödemesi ve sosyal adaletin inşası, mâlî sosyolojinin önemini ortaya koymaktadır. Kurtkan, sosyal adaletin sağlanması ile sınıf farklılıklarının önüne geçilebileceğini fakat tek başına her zaman çözüm olamayacağını belirtmiştir. Bu nedenle, bir an önce Türkiye'nin sosyal gelişmesi ve iktisadî kalkınması açısından sistematik bir vergi sisteminin gerekliliğine temas etmiştir. Çünkü Türkiye'deki vergi sisteminde bir takım olumsuzlukların ve aksaklıkların yaşandığını açıklamıştır.

Kurtkan'a göre, mâlî sosyoloji, bir taraftan mâlî olay ile sosyal olayların ilişkisini ortaya koyarken, diğer taraftan sosyal olayların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşünmüştür. Bu açıdan Kurtkan, Türkiye'de sosyal gelişme ve iktisadî kalkınmayı sağlayacak tedbirlerin alınmasında, vergi politikasının ve mâlî sosyolojinin önemini vurgulamıştır.

4.4. Eğitim Sosyolojisine İlişkin Fikirleri

Bu başlık altında Kurtkan'ın eğitim sosyolojisinin içeriği ve önemine, eğitim kavramına, eğitimin iktisadî boyutuna, eğitimin sosyal boyutuna, Türk millî eğitim sistemi ve stratejisine dair fikirleri incelenmiştir.

4.4.1. Eğitim Sosyolojisinin İçeriği ve Önemi

Kurtkan, sosyal gelişmenin gerçekleşmesi için eğitim kurumuna önem vermiştir. Kurtkan, bir toplumun gelişiminde eğitimin yadsınamaz bir gerçeklik olduğu bilincindedir. Kurtkan, eğitim sosyolojisine ilişkin fikirlerini ortaya koyarken, iktisadî konulara da temas etmiştir. Kurtkan'a göre, sosyal gelişme ve iktisadî gelişme, bir arada düşünülmesi gereken kavramlardır. Eğitim sosyolojisindeki görüşlerini, bu kavramların birlikteliği üzerine inşa etmiştir. Eğitimin, sosyal gelişme üzerindeki öneminin yanı sıra, iktisadî gelişme ve kalkınma üzerindeki etkisinin de bilincinde olmuştur. Kurtkan, eğitim konusunda, eğitim yolu ile kalkınmanın üzerinde durmuştur. Bununla birlikte, Türkiye'deki eğitim sistemi hakkında görüşlerini, eğitim sorunları karşısındaki çözüm önerilerini ve stratejilerini sunmuştur.

Kurtkan'a göre, her ülkede eğitimin genel nitelikte üç temel amacı vardır. Eğitimin birinci temel amacı, millî kültürün devamlılığını sağlamaktır. Bu amaç millî ve

manevî değerlerin genç nesillere en doğru ve çarpıtılmamış yorumlarla öğretilmesini gerektirir. Eğitim faaliyetinin ikinci temel amacı, eğitimin sosyal gelişme ve ekonomik büyüme için bir araç olarak kullanılmasıdır. Eğitimin üçüncü temel amacı, millî kültür değerlerinin, sosyal gelişme ve ekonomik büyüme gayeleri arasındaki uyum potansiyelini ve bunun ne ölçüde gerçekçi olduğunu göstermek ve gerçekleşme imkânının artırılmasını sağlayıcı tedbirlere göre çizilmiş bir eğitim stratejisi uygulamaktır. Kurtkan'a göre, üçüncü temel amaca ulaşılması için iki işleme ihtiyaç duyulmaktadır. Bu işlemlerden birincisi sosyal ve ekonomik şartların ve realitelerin ayrıntılarını daha çok dikkate alan somut amaçların ve ilkelerin tespit edilmesi işlemidir. İkinci işlem, somut amaç ve ilkelerin yer aldığı amaçlara ulaşmamızı sağlayabilecek pratik tedbirleri tespit etme ve böylece eğitim stratejisini realiteye uyum sağlama işlemidir.⁸⁹

Kurtkan, eğitim sisteminin milli hedeflere uygun olup olmadığını sorgulamış ve uyumun sağlanabilmesi için alınacak tedbirleri sıralamıştır. Milli hedeflere uygunluk sağlaması amacıyla eğitim sisteminde alınması gereken tedbirleri, iktisadî büyüme ve sosyal gelişme açısından ele almıştır. İktisadî büyüme açısından alınacak tedbirleri altı başlıkta toplamıştır. Buna göre, alınacak tedbirlerin başında, ara insan gücü yetiştirme meselesi gelmektedir. Alınacak ikinci tedbir, yüksek tahsile hücumun önlenmesi meselesidir. Üçüncü tedbir, hedefsizlikten doğan israfın önlenmesidir. Bir diğer tedbir, kalite ve kantite dengesinin kurulmasında yanlış anlayışların önüne geçme konusudur. Sonraki tedbir, yeni tekniklere uyma zaruretinin doğurduğu meselelerdir. Alınacak son tedbir, beyin göçünün anayasa tedbirleriyle önlenmesidir.⁹⁰

Kurtkan, iktisadi büyüme açısından alınacak tedbirlerin dışında, sosyal gelişme açısından alınacak tedbirlerden de söz etmiştir. Sosyal gelişme açısından alınacak tedbirleri iki başlık altında toplamıştır. Bu tedbirlerden birincisi, örgün eğitim programlarının manevî değerler öğreten derslerden yoksun olmasıdır. Alınacak ikinci tedbir ise, yaygın eğitim programlarında manevî değerlerimizin işlenmesi meselesidir.⁹¹

⁸⁹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Millî Eğitim Stratejimiz Nasıl Olmalıdır?**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, 1-2.

⁹⁰ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran, "Eğitimle İlgili Milli Hedeflerimiz ve Eğitim Stratejimiz", **Kubbealtı Akademi Mecmuası** (iç.), Yıl: 17, Sayı: 3, Temmuz 1988, s. 40-45.

⁹¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Eğitimle İlgili Milli Hedeflerimiz ve Eğitim Stratejimiz", s. 46-48.

4.4.2. Eğitim Kavramına Bakışı

Kurtkan, eğitimi, doğanın, sosyal kurumların ve diğer insanların bizim zekâmız veya irademiz üzerinde uygulayabildiği etkiler olarak tanımlamıştır. Kurtkan, eğitim kavramının tanımının bu kadar geniş manada ele alındığında, kanunlar, siyasî idare şekilleri, istihsal teknikleri gibi içinde yaşadığımız toplumun kurumlarından gelen etkilerin de eğitim olarak kabul edilebileceğini belirtmiştir. Bunun dışında, iklim ve toprak şartları gibi coğrafi çevre etkilerinin dahi görgü ve tecrübe yoluyla bize kazandırdığı bilgilerin eğitim konusuna dâhil edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁹²

Kurtkan, bütün kavramlar için olduğu gibi eğitim kavramı için de geniş ve dar anlamda olmak üzere farklı şekillerde tanımlar ileri sürülmüştür. Kurtkan'a göre, eğitimin geniş manadaki tanımı, doğanın, sosyal kurumların ve diğer insanların bizim zekâmız veya irademiz üzerinde icra etmeye muktedir oldukları etkilerden ibarettir. Kurtkan, tarifin bu derece geniş anlamda ele alındığı zaman kanunlar, siyasî idare şekilleri, üretim teknikleri gibi içinde yaşanan toplumun kurumlarından gelen etkilerin de eğitim olduğunu öne sürmüştür. Bunun dışında, iklim ve toprak şartları gibi coğrafi çevre etkilerinin de görgü ve tecrübe yoluyla bize kazandırdığı bilgileri eğitim konusuna dâhil edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Fakat böyle bir tarifi, insanlardan gelen etkilerle, eşyalardan gelen etkilerle aynı isim altında bir araya getirmesi bakımından çok geniş bulmuştur. Bu bağlamdan hareketle, eğitimi dar manada tarif etmekle güdülmesi gereken amacın, insanlardan eğitim kurumları yardımıyla gelen etkileri, çevre unsurlarının etkilerinden ayırt ederek ele alabilmek olduğunu ortaya koymuştur. Kurtkan'a göre, aslında doğal çevrenin sadece insanlar üzerinde değil, fakat hayvanlar ve bitkiler üzerinde de etkileri vardır. Bu etkiler, hayvanların ve bitkilerin şu veya bu hayat şeklini koruma şeklinde doğal çevrelerine sürekli aynı kalan bir tarzda uymasını sağlamaktadır. İnsanın doğal çevreye uyumu ise, biyolojik ve basit anlamda bir uyum olmaktan ziyade sosyal bir uyuma kimliğini taşımaktadır. Çünkü çevrenin şartlarını değiştirmek ve ıslah etmek üzere harekete geçer. İyileştirme çalışmalarında, bilim, teknik ve bilgi olarak önceki nesillerden kendisine geçmiş olan sosyal mirasa yeni unsurlar eklemektedir. Bu şekilde bir yandan kendinden sonraki nesillere bırakacağı

⁹² KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Eğitim Sosyolojisi: Eğitim Yolu İle Kalkınmanın Esasları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 14.

sosyal mirası zenginleştirirken, bir taraftan da kendi doğal ve sosyal çevresini değiştirmiş, bir dereceye kadar iyileştirmiş olmaktadır.⁹³

Theodore W. Schultz'a göre, eğitim, bütünü ile bir sanayiden ibarettir. Her ne kadar okulların kâr elde etmek için organize edilen ve yönetilen kurumlar olmamaları ve öğrencilerin eğitim masraflarının tamamını karşılamamaları gibi bazı hususların dikkate alınması gerekse de, eğitim harcamalarının, öğrencinin gelecekteki verimliliğini ve kazancını arttırması nisbetinde birer yatırım sayılmaları gerekmektedir.⁹⁴ Bu bakımdan Kurtkan, okulları, eğitim hizmeti verme konusunda ihtisaslaşmış kurumlar olarak görmüştür. Ona göre, eğitim kurumları, millî üretimin arttırılmasında bir takım fonksiyonları yerine getirmektedir. Bu fonksiyonlara bakıldığında, öncelikle bilimsel araştırma tekniklerini geliştirmek ve öğretmek suretiyle verimliliğin arttırılmasında rol oynayacak yeniliklerin temin edilmesi gibi bir fonksiyonu vardır. İkinci olarak, potansiyel yeteneklerin keşfedilmesi ve işlenmesi fonksiyonu gelmektedir. Üçüncü fonksiyonu, insanların iktisadi büyüme ile birlikte paralellik gösteren iş fırsatlarındaki değişmelere uyum sağlama yeteneğini arttırmasıdır. Dördüncü ve zorunlu fonksiyonları olarak okullar, gerekli bilgilerin nesilden nesile aktarılmasını sağlamaktadır.⁹⁵

4.4.3. Eğitimin İktisadî Boyutu

Kurtkan'a göre, millî hedeflerimiz, iktisadî büyüme ve sosyal gelişme olarak ikiye ayrılmaktadır. Millî hedeflerimize uygunluk sağlamak üzere bir takım tedbirler alınması gerekmektedir. Söz konusu alınacak tedbirlerin içerisinde, eğitim sistemimizin önemi üzerinde durmuştur. Kurtkan, iktisadî büyüme açısından alınacak tedbirleri, ara insan gücü yetiştirme meselesi, yüksek tahsile hücumun önlenmesi meselesi, hedefsizlikten doğan israfın önlenmesi meselesi, kalite ve kantite dengesinin kurulmasında yanlış anlayışları önleme meselesi, yeni tekniklere uyma zaruretinin doğurduğu nedenler, beyin göçünün anayasa tedbirleriyle önlenmesi meselesi şeklinde sıralamıştır.⁹⁶

⁹³ KURTKAN BİLGİSEVEN, **Eğitim Sosyolojisi: Kavramlar, Teoriler, Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları**, s. 14.

⁹⁴ Theodore W. Schultz'dan aktaran; KURTKAN, Âmiran; "İktisadi Bakımdan Eğitim", **Ankara Ticaret Odası Dergisi** (iç), Sayı: 9-10, Eylül-Ekim 1972, s. 3.

⁹⁵ KURTKAN, "İktisadi Bakımdan Eğitim", s. 4.

⁹⁶ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Eğitimle İlgili Millî Hedeflerimiz ve Eğitim Stratejimiz", s. 41-45.

Kurtkan, eğitimin iktisadî bakımından taşıdığı önemi ortaya koymak için bir takım konuların üzerinde durmuştur. Öncelikle eğitimin üretim ve tüketim yönlerini değerlendirmiştir. Kurtkan'a göre, eğitim, verimliliğin ve buna bağlı olarak üretimin artırılmasında bir takım fonksiyonları yerine getirir. İlk olarak, eğitim, bilimsel araştırma tekniklerini geliştirmek ve öğretmek suretiyle verimliliğin artmasında rol oynayacak yeniliklerin meydana getirilmesini sağlar. İkinci olarak, eğitim, potansiyel yeteneklerin keşfi ve işlenmesi fonksiyonuna sahiptir. Üçüncü olarak, eğitimin işlevi, insanların, iktisadî büyüme ile baş başa giden iş fırsatlarındaki değişmelere uyum sağlama yeteneklerini yükseltmesidir. Eğitimin dördüncü ve zorunlu işlevi, bilginin, yeni nesillere aktarılmasıdır. Eğitimin beşinci işlevi, bireyin ve toplumun sahip olduğu hünereleri arttırmasıdır. Eğitimin altıncı işlevi ise, iktisadî krizlerin etkisini hafifletmesidir.⁹⁷

Kurtkan, iktisadî büyüme açısından alınması gereken tedbirler içerisinde eğitim sisteminin rolüne vurgu yapar. Millî eğitim sisteminin hedefleri ile iktisadî gelişme hedefleri arasında bir paralellik olması gerektiğini düşünür. Fakat Türkiye'de bir takım zıtlıkların varlığına dikkat çekmiştir. Millî eğitim sisteminin hizmet ettiği hedefler ile iktisadî büyüme hedeflerine uyum sağlamayan konularda alınması gereken tedbirlerin başında, ara insan gücü yetiştirme meselesi yer almaktadır. Her ne kadar dördüncü ve beşinci kalkınma planlarında eğitim sistemimizin ara insan gücü yetiştirme gücünü arttırıcı tedbirler alınacağı belirtilse de, bu tedbirler, şimdiki halde teknik ve meslekî liselerin sayılarını arttırma ve çıkarlık eğitime hız verme tedbirleri olarak gerçekleşmiştir. Kurtkan, çıkarlık eğitiminin başarısına yönelik herhangi bir araştırma yapılmadığını, teknik ve meslekî liselerin sayılarının arttırılmasına yönelik alınacak tedbirlerin ise son derece pahalı olduğunu ileri sürmüştür. Millî gelirden, teknik okulların sayısını yeterli seviyeye çıkarmaya imkân verecek bir artış meydana gelinceye kadar alınması gereken tedbirin, okullar arası işbirliği sisteminin getirilmesi olduğunu belirtmiştir. Bu tedbir, teknik okulların atölye ve araç-gereçlerinin civardaki genel liselerin öğrencileri tarafından da yararlanılmasına imkân vermesi üzerine

⁹⁷KURTKAN BİLGİSEVEN, *Eğitim Sosyolojisi: Kavramlar, Teoriler, Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları*, s. 71.

tasarlanmıştır. Hatta aynı atölyelerin geceleri de yaygın eğitim faaliyetleri için kullanılmaları uygun olacağını eklemiştir.⁹⁸

Kurtkan'a göre, ara insan gücü yetiştirme tedbirine yönelik oluşturulacak kampüs sistemi, bu tedbirin kolaylaştırılmasında etkin rol oynayacaktır. Teknik liselerin kurulmasına yönelik büyük paralar harcamak yerine, nüfusun yaygın olduğu ve köylerin birbirine yakın olduğu gelişmiş bölgelerde teknik eğitim sağlayacak bir sistem kurulmasının sağlanabileceğinden bahsetmiştir. Böylece, kampüs sistemi ile öğrencilerin elit eğitime tabi tutulacak kadar zeki ve yetenekli bir azınlık dışındaki vasat yetenekli kalabalık öğrenci kitlesini hayata hazırlayacak bilgilerle donatma fikri hayata geçirilmiş olacaktır. Bu noktada Kurtkan, kampüs sisteminden hareketle, ikinci tedbir olarak yüksek tahsile hücumun önlenmesi meselesini ele almıştır. Ona göre, kampüs sistemi kapsamında, yüksek tahsile geçiş, üniversite giriş sınavları ile değil, lise sınıflarından itibaren sivrilen öğrencilerin seçilmesi şeklinde mümkün olacaktır. Kurtkan'a göre, Türkiye'de, bütün lise mezunları üniversiteye girme idealini taşımaktadır. Bir kısmı üniversiteye girememekten ötürü aşağılık duygusuna kapılmakta, girebilenler ise mezun olduktan sonra iş bulamadıklarından kendilerine saygı duygusunu kaybetmektedirler.⁹⁹

Kurtkan'a göre alınacak üçüncü tedbir, hedefsizlikten doğan israfın önlenmesi meselesidir. Kalabalık öğrenci kitlelerine, yetenekleri ne ölçüde olursa olsun üniversite sınavlarına giriş hakkının verilmesi, halen teknik okullarımızdaki teknik ve meslekî derslerin ders saatleri budanarak yerlerine genel ders saatlerinin arttırılması sonucunu vermiştir. Bu durumda ne teknik bilgileri ne de genel bilgileri kuvvetli olmayan öğrenciler, üniversiteye de girseler, giremeyip teknik eleman da olsalar, yeterli bilgiye sahip olmaksızın hayata atılmak zorunda kalmaktadırlar. Bu da ekonomik büyüme hedefimizi baltalayan önemli bir israf olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁰

Kurtkan'ın üzerinde durduğu dördüncü tedbir, kalite ve kantite dengesinin kurulmasında yanlış anlayışları önleme meselesidir. Türkiye'de, kalitenin kantiteye feda edilmemesi meselesi daima, kalitesiz çok öğrenci yetiştirecek yerde, kaliteli öğretimle imkânların elverdiği ölçüde mezun verme meselesi olarak anlaşılmıştır. Bu gaye ile

⁹⁸ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Eğitimle İlgili Millî Hedeflerimiz ve Eğitim Stratejimiz", s. 41.

⁹⁹ A.g.m., s. 42-43.

¹⁰⁰ A.g.m., s. 42.

nüfus planlamasının önemli gerekçelerinden biri olarak eğitim yatırımlarını artırma güçlüğü üzerinde durulmuştur. Kurtkan'a göre, elit eğitime, öğrencilerin layık olanlarının iyi bir elemeye seçilmesi şartıyla, ne kadar fazla elit yetiştirebilirsek, kalkınmamız o kadar köklü ve hızlı hale gelebilir. Bundan ötürü bir ülkenin nüfus piramidinin genç nüfus karakteristiği göstermesi, uygun ve az masraflı bir eğitim stratejisi ile at başı gittiği takdirde, o ülke için en kıymetli tabiat bağışının varlığından doğan en olumlu sonuçların ortaya çıkmasını sağlayabilir. Kalabalık ve vasat kalitedeki öğrenci kitlesinin yüksek tahsile geçmesi yerine, kampüs sistemi çerçevesi içinde kısa yoldan teknik ve mesleki bilgilerle donatılarak hayata atılmalarından sağlanacak tasarrufun lisansüstü eğitime kadar sevk edilecek sınırlı bir öğrenci grubunun masraflarına tahsis edilmesi halinde nüfus artışı bir dezavantaj olmaktan çıkarak avantaj haline gelecektir. Çünkü yeni keşif ve icatları yapacak olanlar ihtiyarlar değil, üstün yetenekli gençlerdir. Yaratıcı aydın niteliğini taşıyabilecek elitlerin sayıca artması, onların tabiatı yeniden yorumlamaları, tabiatın ifade ettiği değeri tahmin edemeyeceğimiz ölçüde arttıracaktır. Bu durum millî geliri arttırarak, vasat yetenekte bireylerin daha kalabalık gruplar halinde teknik ve meslekî eğitim görmelerine ve ara insan gücü ihtiyacımızı kapatmalarına yol açar.¹⁰¹

Millî eğitim sistemimizin iktisadî gelişme hedeflerimiz ile uyum sağlayabilmesi adına alınacak beşinci tedbir, yeni tekniklere uyma zaruretinin doğurduğu meselelerdir. Kurtkan'a göre, Türkiye, Avrupa Ortak Pazarı'na dâhil olmanın arifesindedir. Türkiye Ortak Pazar'a dâhil olsa da, olmasa da, sanayileşmiş ülkelerin sanayi malları ile rekabet edecek kadar ucuz ve kaliteli imalat yapabilmesi ve yeni tekniklere hızlı bir şekilde geçebilmesi gereklidir. Her yeni teknik, kas gücü ile hayatını kazanan insanlara duyulan ihtiyacı azaltıcı, buna karşılık teknik bilgisi ile makineye hükmedebilen insan gücü talebini arttırıcı bir etki yaratır. Halen tabanı son derece geniş olan Türkiye'nin tabakalaşma piramidinin alt tabakasında yer alan vasıfsız işçi kitlesinin çocuklarını okutma meselesi, Türkiye'nin hayatî meselelerinden birisidir. Çünkü ilerleyen teknolojiye ayak uydurduğumuz takdirde alt tabakadaki ailelerin, tıpkı babaları gibi kas gücü ile çalışacak çocukları iş bulamayacaklardır.¹⁰²

¹⁰¹ A.g.m., s. 43-44.

¹⁰² A.g.m., s. 44-45.

Kurtkan'a göre, alınması gereken son tedbir, "beyin göçü"nü anayasa tedbirleriyle önlenmesidir. Eğitim sektörünün bütün meselelerini halletmiş olsak bile beyin göçü önlenemediği takdirde, eğitim faaliyeti ekonomik büyüme hususunda kendisinden beklenen fonksiyonları yerine getiremeyecektir. Eğitimin demokratikliği ilkesi beyin göçünü anayasa tedbirleriyle önleme prensibi ile kesinlikle çatışmaz. Tam aksine, demokrasi rejiminin gerekliliklerine tam anlamıyla uymaktadır. Çünkü eğitimin amacı sadece bireyi yetiştirmek değil, fakat aynı zamanda toplumun insan gücü ihtiyacını gidermektir. Eğitim masrafları ise toplumu oluşturan bireylerin vergileri ile karşılanmaktadır. Bu durumda, Türkiye'de yetiştirilen ve üstün zeka seviyesinde oldukları için arkadaşlarına tercih edilerek bazı fakültelere kabul edilen ve oralardan mezun olduktan sonra yurt dışına gidip orada kalan bireyler, tıpkı başkalarına ait değerleri zimmetine geçirerek kaçan kimseler gibidir. Bu nedenle, beyin göçü, vergi ödeyen milyonlarca insanın haklarının gaspı olarak kabul edilmeli ve demokrasiye aykırı bir hareket olarak sayılmalıdır.¹⁰³

Kurtkan'a göre, eğitim yatırımlarından millî ekonomi için en iyi şekilde yararlanmanın iktisadî şartlarından ilki, eğitim yatırımlarının en uygun şekilde dağıtılmasıdır. İkinci şart, eğitime tahsis edilmesi gereken yatırım hacminin tayinidir. Üçüncü şart, eğitim hizmetlerinden en iyi şekilde verim elde edilmesidir. Dördüncü şart, eğitim yolu ile yetiştirilen bireylerin en uygun şekilde istihdam edilmeleridir.¹⁰⁴

Kurtkan'a göre, eğitim, üretimde olduğu gibi tüketimde de önemli bir rol üstlenmiştir. Kurtkan, eğitimin sadece üretimle ilgili olduğunu ifade etmeyi ve tüketim yönünü ihmal etmeyi doğru bulmamıştır. Çünkü eğitim masraflarının birer yatırım olarak gelecekte tüketime ve kazançlara etki ettiğini düşünür. Kurtkan, eğitimde tüketimin maddî yönünün yanı sıra mânevî yönünü de önemli görmüştür. Eğitimin bir tüketim hareketi olarak ele alınmak istenildiği zaman sadece maddî ölçülere bağlı tutulması yeterli değildir. Eğitim, bilgi tüketimi halinde göz önüne alındığı zaman insanların zevklerinde bir incelmeye meydana gelir. Bunun yanı sıra birçok mânevî tatmin kaynaklarını elde etmeleri anlamını taşır. Böylece, maddî olmayan bir kimliğe sahip olur. Bu bakımdan eğitim hizmetinin dayanıklı bir tüketim malı olduğu ve birçok

¹⁰³ A.g.m., s. 45-46.

¹⁰⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, **Eğitim Sosyolojisi: Kavramlar, Teoriler, Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları**, s. 78-96.

dayanıklı mallardan daha sürekli olma karakterine sahip bulunduğu ifade edilebilir. Eğitimin faydaları ile ilgili olarak üretim yönünde olduğu gibi, tüketim yönünde de bir takım unsurlar söz konusudur. Kurtkan'a göre, eğitimin sahip olduğu tüketim özelliğinin, okullaşma ile birlikte, bireyin gelecekte bir gelir kazanabilmesi için gerekli kapasiteleri elde etme konusunda bir yatırım olması adına fayda sağlamaktadır. Eğitimin tüketim yönü ile ilgili birinci unsur, okullaşma sonucunda bireyin anlayışı ve zevklerinin incelenmesini sağlar. İkinci unsur, bir yatırım olarak gelirleri arttırmaya hizmet etmek suretiyle sağladığı gelecekteki tüketimi artırma faydasıdır. Üçüncü unsur ise, yine bir yatırım olarak temin ettiği gelecekteki tüketim yeteneğini etkileme faydasıdır.¹⁰⁵

Eğitimin iktisadî değerinin tahlili konusunda iktisatçılar arasında şimdiye kadar hâkim olan görüş, iktisadî analiz araçlarının, eğitimin incelenmesinde işe yaramayacağı düşüncesine dayanıyordu. Bu sebeple de, eğitimin iktisadî tahlili konusuna pek az ehemmiyet verilmişti. Fakat son zamanlarda millî gelir hesaplarının daha realist bir bakış açısıyla gözden geçirilmesi, gelir artışının fizikî ve beşerî üretim unsurlarındaki artışla izâhı mümkün olmayan bir ilave artış payı gösterdiği gerçeğinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁰⁶ Bu sonucun doğrudan doğruya eğitim seviyesindeki yükselmeden ileri geldiği görülmektedir.

Kurtkan, eğitimin iktisadî boyutunu fazlasıyla önemsemiştir. Eğitim sosyolojisi alanındaki eserlerinde, eğitimin sosyolojik boyutu ile birlikte iktisadî boyutunu da ortaya koymaya çalışmıştır. Sosyal gelişme ve iktisadî kalkınma konusunda eğitimin rolünün bilincindedir. Bu bilinçle, eğitime yapılacak yatırımların, millî ekonomi için gerçekleştirilen yatırımlar olduğu ve toplumun yararına sağlanması gerektiği söylenebilir. Kurtkan, eğitim yatırımlarından millî ekonomi için en üst düzeyde fayda sağlamanın bir takım iktisadî şartlara bağlı olduğunu öne sürmüştür. Ona göre, genel iktisadî politika içerisinde yer alan millî eğitim politikası iki hedefe sahiptir. Bunlardan birincisi, bireylerin kendilerini geliştirme konusundaki taleplerini karşılamaktır. İkincisi ise, genel iktisadî ve sosyal gelişmeyi sağlamak üzere toplumun eğitimle ilgili

¹⁰⁵ A.g.e., s. 72-73.

¹⁰⁶ KURTKAN, "İktisadi Bakımdan Eğitim", s. 3.

ihtiyaçlarını sağlamaktır.¹⁰⁷ Bu hedefler, aynı zamanda eğitim yatırımlarından sağlanabilecek faydaların bir takım iktisadî şartların varlığına işaret etmektedir.

4.4.4. Eğitimin Sosyal Boyutu

Kurtkan'a göre, millî hedeflerimiz arasında sosyal gelişme hedefi önemli bir yer tutmaktadır. Millî eğitim sistemimizin, sosyal gelişme hedefine zıt düşen veya zıt olmasa bile bu hedefe göre yetersiz kalan bir takım özelliklerden doğan konular vardır. Kurtkan bu konuları, örgün eğitim programlarımızın manevî değerlerimizi öğreten derslerden yoksunluğu meselesi ve yaygın eğitim programlarında manevî değerlerimizin işlenmesi meselesi şeklinde iki başlık altında incelemiştir. Kurtkan'a göre, örgün eğitim programlarımızın manevî değerlerimizi öğreten derslerden yoksunluğu konusunda, genç nesillere manevî değerler öğretilmemektedir. Kurtkan, gençlerin bu bilgilerden yoksun bırakılmalarının üç olumsuz sonucundan bahsetmiştir. Bu sonuçlardan birincisi, mezhepsel ve ırkî bilinç farklılıklarının ortaya çıkmasıdır. İkinci sonuç, kültür emperyalizminin meydana boş bulmasıdır. Üçüncü sonuç ise, Türk toplumunun ideal kültürden uzaklaşmasıdır.¹⁰⁸

Kurtkan'a göre, Türkiye'de gerek örgün, gerek yaygın eğitim faaliyetlerinde, kendi kültür değerlerimizin yozlaştırılmamış aslı hâli yeniden ele alındığı takdirde, hem sosyal gelişme, hem de ekonomik büyüme açısından olumlu sonuçlar elde edilebilir. Çünkü manevî kültür açısından üstün durumda olan milletler, kendi kültürlerine sadık kaldıkları takdirde, sadece maddî kültürden yana üstün milletleri geride bırakabilecek bir potansiyel güce sahiptirler. Bu potansiyel güçten yana, dünya üzerinde Türk-İslâm kültürü kadar zengin olan hiç bir kültür yoktur.¹⁰⁹

Kurtkan, sosyal gelişme hedefi doğrultusunda millî eğitim sistemimizin önemli eksikliklerinden bir diğerini de, yaygın eğitim programlarında manevî değerlerimizin işlenmesi meselesi şeklinde açıklamıştır. Kurtkan'a göre, radyo ve televizyon yayınları, halk eğitimi kursları gibi çeşitli yaygın eğitim programlarında bazı manevî değerlerimizin işlenmesini sağlama tedbirleri uygulanmalıdır. Böylece, eğitim

¹⁰⁷KURTKAN BİLGİSEVEN, *Eğitim Sosyolojisi: Kavramlar, Teoriler, Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları*, s. 77-78.

¹⁰⁸ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Eğitimle İlgili Millî Hedeflerimiz ve Eğitim Stratejimiz", s. 46-47.

¹⁰⁹ A.g.m., s. 49-50.

stratejimiz sosyal gelişme hedefine göre yönlendirilebilir. Bu tedbirlerden birincisi, alt tabakaları yukarı seviyeden bir hayat üslubuna değil, bütün grupları mütevazî bir yaşama tarzına özendirerek tasarrufları arttırmak ve yatırımları teşvik etmektir. Yatırım yapabilme imkânına sahip bulunan yukarı tabakada gösteriş tüketiminin artması alt tabakaları da taklit mekanizmasına sevk etmektedir. Yaygın eğitim vasıtasıyla sosyal gelişme hedefine ulaşabilmek üzere alınması gereken ikinci tedbir halkın başarı arzusunu harekete geçirici bir eğitim politikası gütmektir. Başarı arzusu, bir şeyi veya bir işi, kar etmek, popülerlik kazanmak, siyasî itibara ulaşmak, sevgi toplamak gibi herhangi bir amaç uğruna değil, sırf iyi yapmış olmak için iyi yapmaktır.¹¹⁰

4.4.5. Türk Millî Eğitim Sistemi ve Stratejisi

Kurtkan, millî eğitim politikamızın, millî kültürün aşılması, kuvve halindeki değerlerinin açığa çıkarılıp benimsetilmesi bakımından yetersiz kaldığını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ten sonra bu bakımdan Atatürkçülükten ne kadar uzak kaldığımızı ifade edebilmek ve onun temennilerini bir ışık hüzmeleri gibi yolumuza tutabilmek için Atatürk'ün şu cümlesini aynen nakletmiştir: “Efendiler, yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri tahsilin sınırı ne olursa olsun, en evvel ve her şeyden evvel Türkiye'nin geleceğine, kendi benliğine, millî geleneklerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek lüzumunu öğretmelidir. Dünyadaki milletlerarası duruma göre, böyle bir savaşın gerektirdiği terbiye unsurlarıyla donanmış olmayan fertler ve bu mahiyette fertlerden toplanmış cemiyetlere hayat ve gelecek yoktur.”¹¹¹

Kurtkan, millî eğitim stratejimizin nasıl olması gerektiği üzerinde durmuştur. Millî eğitim stratejimizin gelişimini dört konu etrafında incelemiştir. Kurtkan, öncelikle Atatürk'ün direktiflerinde yer alan amaçlarla yine Atatürk tarafından tespit edilen ilkelerin bağdaştırılmasını sağlayacak pratik tedbirler üzerinde durmuştur. Böylece, Türk toplum yapısından gelen olumsuz faktörlerin bu tedbirlerle nasıl giderileceğini göstermeye çalışmıştır. Kurtkan, Atatürk'ün direktiflerine göre eğitimin amaç ve ilkelerinin bağdaştırılması konusunda alınacak tedbirleri şu şekilde sıralamıştır: Bağımsızlık ilkesi ile millî kültüre bağlanma amacını bağdaştırıcı tedbirler, bilimsellik

¹¹⁰ A.g.m., s. 48-49.

¹¹¹ KURTKAN, Âmiran; “Ölümünden Sonra Atatürk”, *Sümerbank Dergisi* (iç.), Cilt: 12, Sayı: 137, Kasım 1973, s. 41.

ilkesi ile objektiflik amacını bağdaştırıcı tedbirler, bilgiyi yayma ilkesi ile ekonomik büyüme amacını bağdaştırıcı tedbirler, faydalılık ilkesi ile işe yönelik eğitim amacını bağdaştırıcı tedbirler, laiklik ilkesi ile sosyal gelişme amacını bağdaştırıcı ilkeler, millîlik ilkesi ile yurttta ve cihanda sulh amacını bağdaştırıcı tedbirler.¹¹²

Kurtkan, Türkiye’de millî eğitim stratejisinin inşasında değindiği ikinci konu, anayasa direktiflerine göre eğitimin amaç ve ilkelerinin bağdaştırılması konusu ve alınacak tedbirler olmuştur. Kurtkan’a göre, demokratik bir iradeye sahip olan her ülkede anayasanın üç temel amacı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, devletin ve yönetimin niteliklerini her türlü yorum ve anlayışları engelleyecek şekilde tespit ederek demokratik bir idarenin görevlerini ortaya koymak ve bu görevlerin devamlı olarak yerine getirilmesini sağlamaktır. Anayasaların ikinci amacı, bireylerin temel hak ve ödevlerini belirtmek ve bireyselliğin gelişmesi için gerekli medeni, siyasî ve sosyal çeşitli özgürlüklerini ve bunlara dayalı hakları ile görevlerini tespit etmektir. Anayasaların üçüncü amacı ise, yasama, yürütme ve yargı görevini yerine getiren temel organların yetkilerini ve görevlerini tespit eder. Kurtkan’a göre, eğitim faaliyetinin birey ve devlet arasındaki ilişkilerin hemen hemen en önemli kategorisi olarak anayasa açısından uzlaşması gereken amaçları ve uyulması gereken ilkeleri ve bunlara göre alınması gereken tedbirleri iki kategoride değerlendirmiştir. Bu tedbirlerden ilki, bireyselliğin geliştirilmesi amacı ile eğitimin demokratikliği ilkesini bağdaştırıcı tedbirlerdir. Bu tedbirlerden ikincisi ise, kültürel gelişme amacı ile bilim ve sanat özgürlüğünden yararlanma ilkesini bağdaştırıcı tedbirlerdir.¹¹³

Kurtkan, millî eğitim stratejimizin nasıl olması gerektiği konusunda değindiği üçüncü konu, Millî Eğitim Temel Kanunu’na göre eğitimin amaç ve ilkelerinin bağdaştırılması konusunda alınacak tedbirlerdir. Kurtkan’a göre, amaç ve ilkeleri açısından alınması gereken tedbirlerin ana başlıkları şunlardır: Türk millî eğitim tarzı, Türk millî eğitim sisteminin yapısı içinde örgün eğitim, Türk millî eğitim sisteminin yapısı içinde yaygın eğitim, Türk millî eğitim sisteminin yapısı içinde okul binaları ve tesisleri, Türk millî eğitim sisteminin yapısı içinde eğitim araç ve gereçleri, Türk millî eğitim sisteminin yapısı içinde eğitim ve öğretim görevleri ve sorumlulukları.¹¹⁴

¹¹² KURTKAN BİLGİSEVEN, *Millî Eğitim Stratejimiz Nasıl Olmalıdır?*, 2-36.

¹¹³ A.g.e., 36-43.

¹¹⁴ A.g.e., 44-102.

Kurtkan, millî eğitim stratejimizin belirlenmesinde incelediği son konu, beşinci beş yıllık kalkınma planı açısından eğitimin amaç ve ilkelerinin bağdaştırılmasıdır. Kurtkan'a göre, bu konuda alınacak tedbirler şunlardır: öğrencilerin ülkeye faydalı insanlar olarak yetiştirilmesi amacı ile bütün eğitim kademelerinde niteliğin yükseltilmesi ilkesinin bağdaştırılması, teknik ve meslekî eğitime ağırlık verme amacı ile bilgi ve becerilerin hayata dönük olması ilkesinin bağdaştırılması, orta okullardan itibaren bir taraftan mesleğe diğer taraftan bilime yöneltme amacı ile derslerin seçimlik olması ilkelerinin bağdaştırılması, zamanlama amacı ile öğretmen yetiştirme ilkesinin bağdaştırılması.¹¹⁵

Kısacası, Kurtkan, sosyal gelişme sürecinde eğitim kurumunun önemini ortaya koymuştur. Millî kültürün gelecek kuşaklara miras kalması ve korunması açısından eğitimin büyük bir öneme sahip olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin millî hedeflerine ulaşması için millî eğitim sistemi ve stratejilerinin doğru bir şekilde inşa edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Kurtkan, eğitimin yalnızca sosyal gelişme süreci bakımından sosyal boyutu ile ilgilenmemiştir. İktisadî kalkınmanın sağlanabilmesi açısından eğitimin iktisadî boyutunu da ele almıştır. Kurtkan, Türk eğitim sisteminin, millî hedefler olarak gördüğü sosyal gelişme ve iktisadî kalkınmaya uygun olup olmadığını sorgulamıştır. Kurtkan'a göre, eğitimin sosyal ve iktisadî boyutuna bakıldığında, olumsuzluklar göze çarpmıştır. Bu nedenle, sosyal gelişme ve iktisadî kalkınma açısından alınması gereken bir takım tedbirlerden bahsetmiştir. Kurtkan, Türk millî eğitim sisteminde yaşanan olumsuzlukları açıklarken, Atatürk'ün eğitime ve genç nesillere verdiği önemin uzağında kalındığına dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda, Türk millî eğitim stratejisini nasıl olması gerektiğini kapsamlı bir şekilde açıklamıştır.

4.5. Din Sosyolojisi Konusundaki Görüşleri

Bu başlık altında Kurtkan'ın din sosyolojisinin içeriği ve önemi, din ve inanç kavramları, tevhit anlayışı, tevhit formülleri ve ilm-i ledüne ilişkin görüşleri değerlendirilmiştir.

¹¹⁵ A.g.e., 109-112.

4.5.1. Din Sosyolojisinin İeriği ve Önemi

Kurtkan'a göre, sosyoloji, tek taraflı bakış açılarından kurtulmuştur. Tek taraflı düşünceler ona göre bağınazlıktır. Din de, taassubu kökünden yıkıp attığı için modern sosyoloji ile uyum içerisinde. İslâmiyet indiği toplulukta değişiklikler yapmakla beraber o topluluğun hayatını etkilemiştir. Kurtkan, İslâmiyet'in getirdiği mesajın bütün insanlara idrak ettirilmesi gerektiğini savunmuştur. Kurtkan'a göre, İslâmiyet ırk ayrımı yapmayan ve sömürüyü önleyen tek dindir. İslâmiyet, sosyal piramidin alt ve üst seviyesindeki insanları bütünleştiren bir karaktere sahiptir. Kurtkan, bütün sosyal tabakalar için tek bir ana kimlik yapısı öneren İslâmiyet'in, Batı medeniyetinden farklı bir yol çizdiğini ifade etmiştir. Alt tabakaya lüksten ve eğlenceden nasibini aldirmaya çalışan Batı'ya karşılık İslâmiyet üst tabakanın mütevazî bir hayat sürmesini alt tabakaların ise alın teri ve göz nurunu esas almalarını tavsiye etmektedir.¹¹⁶

Kurtkan'a göre, teoloji, din sayılmaya layık olan İslâmiyet'in öne sürdüğü temel kanun niteliğindeki İslâmî mesajın ispatını işleyen bir bilimdir. O halde, İslâmiyet'ten başka inançların teolojiye konu teşkil etmeleri mümkün değildir. Buna rağmen, İslâmiyet'ten başka bir inancı veya İslâmiyet'ten alınıp çarpıtılmış olan inançları dile getiren ve bilimlerle bağdaşması mümkün olmayan şu veya bu dinî hükmün doğruluğunu izaha çalışanlar da olabilir. Ne var ki bu tip izahlara girişmek teoloji değil, teolojizm yapmak sayılır. Çünkü teolojizm, bazı inançların her yerde her zaman geçerli olduklarını din olarak ifade etme işlemidir.¹¹⁷

Sosyoloji ile teoloji arasında bir kıyaslama yapan Kurtkan, sosyolojinin topluma bir bütün olarak baktığı gibi teolojinin de kainata işleyen bir bütün olarak baktığını ifade etmektedir. Bu bilimin sınıflandırmasını da yapan Kurtkan, onun matematikten hemen sonra geldiğini dile getirmiştir. Bu anlamda matematikten hemen sonra bu bilim dalı diğer bilimlere göre genelliği daha fazla olmakla beraber giriftliği daha azdır.¹¹⁸ Kurtkan'ın din sosyolojisini İslâmî içeriğe büründürmek istemesindeki ana hedef İslâmiyet'in teolojiye temel teşkil eden bir din olduğuna inanmasıdır. Ona göre, teoloji, teolojizm ile karıştırılmamalıdır. Zira teoloji inancın dördüncü tabakasına yükselebildiği

¹¹⁶ İNAN, Mesut; **Türkiye'de Din Sosyolojisi (Âmiran Kurtkan Bilgiseven Örneği)**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2010, s. 79.

¹¹⁷ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **İslâmiyet'in Kültürel Özellikleri ve İslâmî Kavramlar**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 92.

¹¹⁸ İNAN, **Türkiye'de Din Sosyolojisi (Âmiran Kurtkan Bilgiseven Örneği)**, s. 85

için din sayılmaya layık olan İslâmiyet'in öne sürdüğü temel kanun niteliğindeki tevhit mesajının ispatını inceleyen bir bilimdir. Teolojizm ise bazı inançların her yerde geçerli olduklarını kabul etme işidir.¹¹⁹

Teoloji, çeşitli bilimlere faydalı olabilecek bir bilimdir. Onun eğildiği realiteler İslâmiyet'in tek varlık anlamında birlik ve bütünlüğü ifade eden genel tabii kanunu ile diğer bilimlere ait tâli realitelerdeki spesifik kanunlar arasındaki intibak alanlarıdır. Bu intibak alanlarında, kendi metodu olan manalı bütünlüğü arama metodunu uygulayarak teolojinin bize vereceği bilgiler, çeşitli realiteleri ile kainatın dış veçhesinin temelinde yer alan birliği gösteren bilgiler olacaktır. Nasıl sosyoloji topluma, işleyen bir bütün gözü ile bakıyorsa, aynı şekilde teoloji de kainata işleyen bir bütün gözü ile bakmaktadır. Teoloji kullandığı metodun genelliği bakımından matematikten hemen sonra gelmektedir. Fakat, kainatın, aynı kuvveden serpilme ve bundan ötürü manalı bütünlük arz eden tek bir realite oluşu önermesi, çok genel ve kapsamlı bir süper teori olarak kabul edilmelidir. O halde, inancın basiret üzere iman haline geçebilmesi için teolojinin diğer bilimlerle işbirliği yapmasına ihtiyaç vardır.¹²⁰

Kurtkan'ın akademik hayatının son yıllarındaki çalışmaları ağırlıklı olarak din sosyolojisi alanındadır. Mesut İnan, Kurtkan'ın din sosyolojisi anlayışında farklılıklar olduğunu ifade etmiştir. Kurtkan'ın din sosyolojisi ile ilgili görüşlerindeki ilk farklılık, inanç ve din ayrımı yapması ile ön plana çıkmıştır. Kurtkan'ın din sosyolojisi üzerine düşüncelerindeki ikinci farklılık, Müslüman Türk toplumunu göz önünde bulundurarak İslâmiyet ekseninde bir din sosyolojisi anlayışı ortaya koymasındadır. Buna göre, Kurtkan'ın din sosyolojisi, millî bir nitelik taşımaktadır. Kurtkan'ın üçüncü farklılığı, Türk-İslâm kültürünü çalışmalarının arka planında tutarak, tarihsel tecrübeyi özetleyerek günümüze taşıyabilmesidir. Dördüncü farklılık, sosyolog olmanın en belirgin taraflarından birisi olan teori üretebilme yeteneğidir. Kurtkan, tevhit teorilerine yönelik görüşlerine din sosyolojisinde yer vermiştir. Kurtkan'ın beşinci farklılığı ise çeviri yapmaması ve nakilci olmamasıdır. Batı'da görülen din sosyolojisi anlayışını olduğu gibi aktarmamıştır.¹²¹

¹¹⁹ A.g.e., s. 85.

¹²⁰ Fındıkoğlu'ndan aktaran; KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Türk-İslâm Felsefesi Tarihinde Teoloji ve Teolojizm", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* (iç.), Sayı: 46, Şubat 1987, s. 52.

¹²¹ İNAN, *Türkiye'de Din Sosyolojisi (Âmiran Kurtkan Bilgiseven Örneği)*, s. 77.

4.5.2. Din ve İnanç Kavramları

Kurtkan, dinin özünün ne olduğunu tartışabilmek için öncelikle din kavramı üzerinde durmak gerektiğinin önemine dikkat çekmiştir. Çünkü Kurtkan, İslâmiyet dışı çevrelerde ve İslâmiyet’i kabul eden toplumlarda, din kavramının ifade ettiği anlamın farklılaştığını ileri sürmüştür. İslâm dışı çevrelerde, din kavramı daha çok inanç ve inanca uygun yaşam şeklinde bir anlama sahiptir. İslâmiyet dininde ve İslâm kültüründe inancın farklı seviyeleri dikkate alınır. Söz konusu farklı inanç seviyeleri içerisinde en üst inanç seviyesini içermeyen inançlar din sayılmazlar. Kur’an-ı Kerim’e göre, en üst seviyedeki inancı içeren tek bir din vardır. Bu din, İslâmiyet’tir. Diğer kitaplı dinler de, Kur’an-ı Kerim’e göre, başlangıçta İslâm esasını, yani tevhit inancını getiren dinler olduğu halde, kitapların içeriğinin bozulması nedeniyle din olma özelliğini kaybederek alelâde inanç seviyesine düşmüşlerdir.¹²²

Kurtkan’a göre, din sosyolojisi açısından İslâmiyet’in taşıdığı değeri anlayabilmek için öncelikle yapılması gereken, dinin tarifini ortaya koymak ve özelliklerini açıklamaktır. Söz konusu tarif ve özellikler açısından İslâmiyet’in dinler tarihi içindeki benzersiz ve seçkin yerinin kabul edilmesi için de inanç tarihinin kısaca gözden geçirilmesi faydalı olacaktır. Kurtkan, dinî, en basitinden en ayrıntılı nitelik taşıyanlarına varıncaya kadar pek çok tarifle tanıtılmaya çalışılan bir sosyal kurum olarak ifade etmiştir. Fakat bazen en basit tariflerin bile çok fazla karmaşıklaştığı bir kavram olarak dinin, sahip olduğu tariflerdeki bazı özelliklerinden dolayı, herkes tarafından kolaylıkla kabul edilebilecek nitelikler taşıdığını belirtmiştir.¹²³ Nihayetinde din, insana özgü olmak gibi bir özelliğe sahiptir. Bazı insanlar dinî ilgiden yoksun görünseler de, bir bütün olarak insan, dinî bir niteliğe sahiptir.

Kurtkan, en yüksek inanç tabakasındaki gerçek dinin tanımı ve özelliklerini açıklarken, İslâmiyet’i kendisine rehber olarak kabul etmiştir. Ona göre, din, inanılan ilahi varlığın iman edilen o türlü bir mesajıdır ki, insanları, insan-ı kâmil olmak üzere inanç ve amele davet eder. Din, insanları, kendi doğalarında zaten var olan insan-ı kâmillik ve tevhitçi davranış kabiliyetini kuvveden fiile geçirmeye çağırır. Çünkü din, tekâmülcü ve tevhitçi özelliğe sahiptir. Bunun yanı sıra, dinin uygulamaları ve âdetleri, kültürün de önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Yani âdetler ve dinî törenler gibi

¹²² KURTKAN BİLGİSEVEN, *İslâmiyet’in Kültürel Özellikleri ve İslâmî Kavramlar*, s. 26.

¹²³ KURTKAN BİLGİSEVEN, *Âmiran; Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 1.

uygulamaları ile din, kültürün bir parçasıdır. Fakat inanç yönüyle din, bütün kültür unsurlarının temelinde yer almaktadır. Kurtkan'a göre, gerçek din, insanı, kendi ayetlerinin temelini oluşturan tevhit inancından hareketle, bilim yoluyla ispata davet etmektedir. Böylelikle gerçek din, bilim ve din arasında bir bütünleşme olduğunu ortaya koyar ve bu konuda bilimi teşvik eder.¹²⁴

Kurtkan'a göre, sosyologların üzerinde durdukları konulardan biri, din-toplum ilişkisidir. Bu ilişkinin niteliği ve kapsamı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Başlangıçta içinden çıktığı sosyolojik çevrenin etkisi altında kalmakla birlikte teoride toplum hayatını düzenleyici normlar koyan din, uygulamada öteden beri var olan toplumun içine nüfuz etmek suretiyle onu bir dereceye kadar yeniden inşa eder. Çünkü bütün dinler, şartlara göre son derece kapsamlı bir şekilde sistemleştirilebilen ve bireyler arasında dayanışma duygusunu geliştiren manevî değerler ortaya koyar.¹²⁵

Kurtkan, din kavramı hakkında doğru bir anlayışa ulaşabilmek için dinin, alelâde inançtan farkını ortaya koymak gerektiğinin önemine değinmiştir. Bu konuda özellikle, Kur'an-ı Kerim'de Al-i İmran Suresi'nin 19. ayetinde "Allah katında din İslâm'dır" ifadesini dikkate almıştır. Bundan ötürü, din bilimi anlamına gelen teolojiyi veya ilm-i ledünü, sadece İslâmiyet olarak kabul etmiştir. Çünkü sadece Kur'an bizi, alelâde inanca değil, anlayarak ulaşılmış inanca davet etmektedir. Gerçeği görmek ise bilimle mümkündür. Kurtkan, hakikati bilimle görüyorsak, Kur'an-ı Kerim de bize bazı hükümleri gerçek olarak tanıttığına göre, hakikatin ifadesi bilim midir, din midir? şeklinde bir soru sorar.¹²⁶ Buna göre, gerçekliği bilimsel olarak ele alan ve Kur'an-ı Kerim'de geçen hükümler doğrultusunda, gerçek dinin İslâmiyet olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Fakat İslâmiyet dışında da inançlar vardır, ve bunların gerçek din olduğunu söylemek mümkün değildir. Kurtkan, bu soruya cevap verirken, bilimselliği göz önünde bulundururken, bilimsel yöntemle incelenecek bir din düşüncesine sahip olduğu söylenebilir.

Kurtkan, inancın dört tabakadan oluştuğunu açıklarken, ilk üç tabakanın sıradan inanç olduğunu, dördüncü tabakanın gerçek din olduğunu ileri sürmüştür. Kurtkan'a

¹²⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, *Din Sosyolojisi*, s. 14.

¹²⁵ KAYA, Kamil; "Âmiran Kurtkan'ın Düşünce Sisteminde Din ve Sosyal Bütünleşme", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları* (iç.), Sayı: 176, Ekim 2008, s. 58.

¹²⁶ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; *İlm-i Ledün (Genel Teoloji)*, Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998, s. 1.

göre, birbirine hiç benzemeyen, hatta bazen taban tabana zıt özelliklere sahip olan farklı türde düşünce, inanç ve uygulama sistemlerinin hepsini kapsayabilen bir tarif yapmanın mümkün olmamasından dolayı, inanç sistemlerinde gerçekten din niteliğine sahip olan ve olmayanları ayırıcı bir tasnifin yapılması gereklidir. Kurtkan, bu tasnifin yapılabilmesi için, John Hick'in inanç tabakaları tablosunun bir kriter olarak ele alınabileceğini ifade etmiştir. Buna göre, dinî inanç sayılabilecek bir inancın ve buna uygun olan uygulamanın din sayılabilmesi için, dört ayrı inanç tabakasının hepsini kapsama özelliğine sahip olması gerekmektedir. Söz konusu inanç tabakalarının ilki, bir ifadenin hafızada muhafaza edilmesi; ikincisi, daima hatırdta tutulan bu fikrin doğru olarak kabul edilmesi; üçüncüsü, doğruluğu tasdik edilen fikir istikametinde hareket ve uygulamaya geçilmesi ve dördüncüsü, fikrin doğruluğuna yapılan itirazlara karşı çıkma temayülü ve imkânıdır.¹²⁷ Kurtkan'a göre, inancın dördüncü tabakası, ancak bilimsel ispatla ulaşılabilir bir tabakadır. Bu tabaka, gerçek olan dinin, yani İslâmiyet'in ulaşabildiği tabaka olarak görülmektedir.

Kurtkan'a göre, ilk üç tabaka bakımından, bütün inançlar aynı kategoriye girmektedir. Fakat, inancın dördüncü tabakası, ancak bilimler tarafından doğrulanacak bir mesaj getiren tevhit dinî için söz konusu edilebilir. Bu dördüncü safha, akılda tutulan, doğruluğuna inanılan ve buna göre hareket edilen dinî mesajın doğruluğunun aynı zamanda bilimle ispatı safhasıdır. Bu ispat, bilimle din arasına bir köprü kurar ve inancı, bilimin ikna etme gücü ile birleştirmek suretiyle bireyin basiret üzere imana ulaşmasını sağlar. Kurtkan'a göre, İslâmiyet'in özünü daha ayrıntılı bir şekilde ele alabilmek için bu dördüncü inanç tabakasının özelliklerini incelemek gerekir. Bir İslâm ülkesinde, İslâmiyet'in gerçekten özünü kaybetmeksizin, var olduğunu söyleyebilmek için iki şart yerine getirilmelidir. Birinci şart, İslâmiyet'in kendine özgü mesajının, yani tevhidin ne olduğu konusunun iyi anlaşılmasıdır. İkinci şart, ne olduğu iyice anlaşılan bu mesajın doğruluğunun bilimsel araştırmalar tarafından tasdik edilmesi ve böylece bireylerin basiret üzere imana kavuşturulmuş olmalarıdır.¹²⁸

¹²⁷ KURTKAN BİLGİSEVEN, *Din Sosyolojisi*, s. 9.

¹²⁸ KURTKAN BİLGİSEVEN, *İslâmiyet'in Kültürel Özellikleri ve İslâmî Kavramlar*, s. 27.

4.5.3. Tevhit Anlayışı

Tevhit, Kurtkan'ın din sosyolojisi ile ilgili görüşlerinde önemli yeri olan bir kavramdır. Tevhit, İslâmiyet'in kendine özgü mesajıdır. Tevhit kavramı, Kur'an-ı Kerim'de herkesin bilme yeteneğine göre değişen mana derinlikleriyle birçok ayetlerde ifade edilmiştir. Mevlana'ya göre, "La ilahe illallah" avamın imanıdır. Has olanların imanını "La hüve illa hüve"dir. Şüphesiz böyle bir izah Kur'an-ı Kerim'in ayetlerine uygundur. Allah'ın, evvel ve âhir, zâhir ve bâtın olduğunu belirten ayet, keza Allah'ın, her şeyi kendinden var ederek bize sunduğunu bildiren ayet, tevhidin hep tek varlık (La hüve illa hüve) şeklindeki anlaşılma tarzını ifade eden ayetlerdir. O halde, evreni içten ve dıştan kuşatan, içten onu kendi enerjisi ile ayakta tutan varlık Allah'tır.¹²⁹

Kurtkan'a göre, İslâm dininin temelinde tevhit inancı vardır. Bu tevhit inancının insanlara idrak ettirilmesi için Allah'ın yeryüzüne yansıyan tezahürlerinin insanlarca görülmesi gerekir. Bu tezahürlerin insanlarca görülmesi için de tevhit düşüncesinin zihinlere yerleştirilmesi gerekir. Bu yerleştirmenin önemli sonuçları bulunmaktadır. Bu sonuçlardan en önemlisi, insanın idrakinde meydana gelen bütünleşme sebebiyle ortaya çıkan psikolojik tatmindir.¹³⁰

Nasıl ilimler, hakikate varabilmek için soyutlama faaliyetine girişmek mecburiyetinde bulunuyorlarsa, İslâmiyet gibi, gerçek din sayılabilecek bir inanç da, kendi özünü bir mesaj halinde insanlara sunmuş olmalıdır. Nitekim İslâmiyet de böyle bir mesaja sahiptir ve bundan ötürü Kur'an-ı Kerim'de de belirtildiği gibi, gerçek din sayılmaya layıktır. Kurtkan, inanç seviyelerini dört safhada açıklamıştır. İnançın en basit safhası, bir fikri daimi surette akılda tutma seviyesi olarak ifade edilebilir. İnançın ikinci seviyesi, akılda tutulan bu fikrin doğruluğunu kabul etme safhasıdır. Üçüncü seviyesinde, doğruluğuna inanılan fikrin gösterdiği tarzda harekete geçiş söz konusudur. Kurtkan'a göre, inancın dördüncü seviyesi, ancak bir mesaj getiren tevhit dini için söz konusu edilebilir. Bu son safha, akılda tutulan, doğruluğuna inanılan ve buna göre hareket edilen dinî mesajın doğruluğunun aynı zamanda bilimle de ispatı safhasıdır. Bu

¹²⁹ A.g.e., s. 27-28.

¹³⁰ İNAN, *Türkiye'de Din Sosyolojisi (Âmiran Kurtkan Bilgiseven Örneği)*, s. 103.

ispat bilimle din arasına bir köprü kurar ve inancı, bilimin ikna etme gücü ile birleştirmek suretiyle bireyin imana ulaşmasını sağlar.¹³¹

Kurtkan'a göre, tevhit dini, çevresel şartların zorlamasıyla ortaya çıkmış bir inanç değildir. Aksine tevhit dini, çevre şartlarını ve kültürün diğer unsurlarını değiştiren ve onları mana etrafında bütünleşmeye sevk eden bir temel unsurdur. Bu moral unsur hem insanın ferdî kognisyonunda yer alan idrakler arasında bir bütünleşme yaratır, hem de bu manalı bütünlüğü kurumlar arası bütünlük haline geçirir. İnancın dördüncü tabakasında yer alan tevhit inancı, birliğin bilim yoluyla ispatından kuvvet aldığı için, Batı'da teolojik, felsefî ve ilmî izah safhaları birbirinden ayrı olarak idrak edildiği halde, İslâm kültürünün parlak devrinde bu üç izah şekli iç içe yer almıştır. Tevhidin ispata dayalı karakteri tevhit dinine tek din olma özelliğini bahşeder. Bir gerçeği belirten ilmî kanunun birkaç çeşit ifadesi olamayacağı gibi, tevhit inancının da din olarak İslâmiyet'te belirtilenden farklı bir ifade şekli yoktur ve olamaz.¹³²

Din, özellikle İslâmiyet, tevhit (birlik, bütünlük) dinidir. İslâmiyet'in bütün öz değerleri, bu temel değer hükmüne dayalıdır. Bu değer hükmü, aynı zamanda tevhitçi davranışa uyan milletlerin sosyal gelişmeye maruz kalacaklarını belirten bir doğal kanun olduğu için İslâmiyet laik bir dindir. Çünkü İslâmiyet, bilimlere uygun düşen hükümleri ile bilime kucak açmaktadır. Böyle bir din, bilimler geliştikçe, din olarak da gelişmeye, yani daha iyi anlaşılır hale gelmeye aday bir dindir.¹³³

Kurtkan'a göre, İslâmiyet, tevhit dinidir. Tevhit akidesi tek varlık prensibi olarak iki ana gerçeği bütün doğa kanunlarının temeline yerleştirir. Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetlerinde bunu açıkça görebilmek mümkündür. Bu iki temel gerçek evrim ve mana etrafında bütünleşmedir. Eğer bütün evren bir kökenden meydana gelmişse, evrende ana kanun bir, ana madde bir ve enerji bir olmalıdır. Kur'an-ı Kerim bunun böyle olduğunu belirtir. Ve 20. yüzyılda modern bilimler de aynı gerçeği ortaya koymaya

¹³¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Türkiye'de Sosyal Çözülme Tehlikeleri**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 4-5.

¹³² KURTKAN BİLGİSEVEN, **Din Sosyolojisi**, s. 511-512.

¹³³ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Atatürk ve Laiklik", **Türk Kültürü Dergisi** (iç.), Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Yıl: 27, Sayı: 310, Şubat 1989, s. 74.

başlamışlardır. Bu gerçek kabul edilince, evrende mana etrafında bir bütünlük olduğunu kabul etmemiz gerekecektir.¹³⁴

İslâmiyet, tevhit inancını getirirken, bir taraftan kurumları arasında manalı bir bütünlüşme olan bir sosyal yapı yaratmış, diğer taraftan da, bireyleri, böyle bir sosyal yapının gerektirdiği rollere hazırlamıştır. Bu hazırlanış, ferdi kognisyonların (bireylerin fikir ve idrak âlemlerinin) tek tek her bireyde muvazeneli bütünlüşme kavuşturulmasından geniş ölçüde etkilenmiştir. İslâmiyet'in bireylerde yarattığı ferdi psikoloji, bireyin sübjektif kognitif haritası ile, dış âlemin idrak edilebilir özelliklerini gösteren objektif sosyal haritası arasında fazla farklılık hasıl etmez. Kurumlar arası, değerler arası bütünlüşme, İslâmiyet'in getirdiği tevhitçi görüşten doğabilir. Fakat ferdi kognisyonlar birbirine uygun hale gelmedikçe bu sonuca ulaşmak zordur. Çünkü bireylere ait idraklerin seçilmişlik vasfı, ferdi istek ve arzulara göre her bireyin psikolojisinde, dış âlemin idrakine ait çok defa birbirinden oldukça farklı kognitif haritaların varlığına yol açabilir. İşte toplumdaki objektif manada bütünlüşmeyi zamanla yok edebilecek ferdi kognisyon farklarını kaldırabilmek için İslâmiyet, dış âlemin bütünlüşmesine dikkat çekerken, bireylerin iç âlemini de manalı bir sisteme ve bir bütünlüşme kavuşturmaktadır.¹³⁵

Tevhit inancı bireylerin çeşitli idraklerini dengeli bir bütün haline getiren bir fikri temel oluşturur. Bireyin, siyasî, felsefî, dinî, iktisadî ve hukukî sistemleri aynı temel prensip etrafında birleştiği için, bireyin idrakler âlemi, büyük ve kucaklayıcı bir süper sistem oluşturabilecek ölçüde manalı bir bütünlüşme kazanır. Kendi psikolojik yapıları kompartımanlara bölünmüş olmayan insanların meydana getirdiği toplum, hukukun ahlâkla, dinin bilimle, aynı temellere dayalı olup kompartımanlar teşkil etmediği büyük ve kucaklayıcı bir süper sistem meydana getirir. Böylece dış görünüşteki din, bilim, hukuk, ahlâk ayrılıkları temelde birliğe kavuşabilir. Zira tevhit fikrine dayalı ferdi kognisyonlara sahip olabildiğimiz takdirde bizim davranışlarımızı etkileyen kognitif haritamız başkalarının haritasına o kadar benzer hale gelir ki, bunlar

¹³⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Aydın Kavramı ve Kültürün Nev'ine Göre Aydın Tıpının Şekillenmesi", **Kubbealtı Akademi Mecmuası** (iç.), Yıl: 18, Sayı: 2, Nisan 1989, s. 15.

¹³⁵ KURTKAN BİLGİSEVEN, **Din Sosyolojisi**, s. 321-322.

arasında olayları görüş kabiliyetimizi etkileyen, bilgi ve meslek farklılıklarından başka hiçbir farklılık kalmaz.¹³⁶

Kurtkan'da tevhit düşüncesi bir teoridir. Kurtkan, bu teorinin geçerliliğini dinî alandan çekip sosyolojik zeminde ispat etmek için gayret etmiştir. Onun sisteminden tevhit teorisi alınsa, ortada pek bir şey kalmaz. Ele aldığı bütün kavramların temelinde tevhit vardır. Kurtkan'a göre, tevhit, Kur'an-ı Kerim'de sosyal gelişmenin şartlarını ortaya koyan bir doğa kanunu olarak tanıtılmıştır. Tevhit kanununa uymayan toplumlar ise çok kısa vadelere gelişme sağlasalar bile bir müddet sonra tarih sahnesinden silinme tehlikesi ile karşı karşıyadır.¹³⁷

4.5.4. Tevhit Formülleri

Sosyal realitede tevhit kanunu bir bakıma dinle bağlantısı olmayan bilimsel bir gerçektir. Tevhide uygun hareket eden toplumların yapıp ettikleriyle asla yıkılmayacakları belirtilmektedir. Tevhide uygun hareket eden toplumlar, böylelikle ayakta kalabilmektedirler. Kurtkan, tevhide bir teori halinde bizlere sunmaktadır. Öne sürdüğü tevhit formülleriyle bu teoriyi ortaya koymaya çalışmıştır. Bu formüllerle Kurtkan, toplumun benzerlikler kadar farklılıklara da dayandığını göstermek istemiştir. Ona göre, bu farklılıklar aslında toplumda iş bölümünü ortaya çıkartmaktadır. İş bölümü de insanlar arasında yardımlaşmaları sağladığı içindir ki, bölünmeye değil bütünleşmeye sebebiyet vermektedir. Tevhidin gerçek manada idrak edilebilmesi için söz konusu tevhit formüllerinin birlikte ele alınması gerekmektedir. Kurtkan'ın öne sürdüğü tevhit formülleri “Cem+Fark=Tevhit”, “Tenzih+Teşbih=Tevhit”, “Şeriat+Hakikat= Tevhit” ve “Ben Şuuru+Biz Şuuru=Tevhit” şeklinde adlandırmıştır.¹³⁸

Kurtkan, tevhit formülleri üzerinde en fazla cem ve fark kavramları üzerinde durmuştur. Fark, kainattaki varlıkların, çokluğunu, ayrılığını ve çeşitliliğini ifade eden bir kavramdır. Cem kavramı ise, fark âlemindeki bütün bu çokluk, ayrılık ve farklılık özelliklerine rağmen, varlığın tekliğini ifade eder. Tıpkı sosyolojide birey ve toplum arasındaki ayrılık ve birlik gibi, fark ve cem âlemleri de hem ayrı ayrıdır, hem de bir

¹³⁶ A.g.e., s. 322.

¹³⁷ İNAN, *Türkiye'de Din Sosyolojisi (Âmiran Kurtkan Bilgiseven Örneği)*, s. 118.

¹³⁸ A.g.e., s. 107-108.

bakıma birdir. Sosyal realitede bu ayrılığa rağmen birlik durumu idrak edilebilir. En basit realite olan maddî realitede, atomun ne kadar derinliklerine inerek inelim, ulaşabildiğimiz en küçük parçalarda dahi bir birlik âlemine bağlılık özelliğini fark ederiz. Biyolojik realitede dahi her organizma bir vahdet âlemdir. Organlar arası iş birliği ve canlılığın bütün organizmaya şamil olma özelliği bu birliğin en açık delilidir. Psikolojik realite, sevgi ve idealler etrafında şekillenen bir duygu ve idrakler arası bütünlük âlemdir. Sosyal realitede ise görünmeyen bağlar, bizi birbirimize ve topluma bağlamaktadır. Daha doğrusu zaten bağlı olduğumuzu bize hissettirmektedir.¹³⁹

Her şeyden önce şu noktayı belirtmemiz gerekir: Fark ve cem kavramları, ancak birlikte ele alınmak suretiyle, İslâmiyet'in temel değer hükmüne, yani tevhide dayalı bir sosyal düzenin kurulmasına elverişlidir. Bundan ötürü, bu kavramlardan biri, diğerinin varlığını tehlikeye düşürecek kadar aşırı bir şekilde uygulanırsa, tek taraflılık ortaya çıkar. Böylece İslâmiyet'in sağlayacağı sosyal gelişme zemini ortadan kaldırılır ve İslâmî değer hükümleri yozlaştırılarak, İslâmiyet, ideoloji haline getirilmiş olur. Hâlbuki yozlaştırılmamış hali ile bu değer hükümleri, sosyal bilimlerle tam bir uyum halindedir.¹⁴⁰ İslâmiyet'in hedefi, fert ve cemiyet arasında bir benzerlik gözetebilmektir. Bu da fark ve cem idraklerinin dengeli bir düzen içerisinde, birlikte ele alınmasını gerektirir.¹⁴¹

Kurtkan, cem kavramının iki boyutundan söz etmiştir. Öncelikli boyutu, cem kavramının mevcut olan birliği ifade ediyor olmasıdır. Bizler fark etsek de etmesek de birlik, kendisini fiilen ortaya koymaktadır. Mesela toplum halinde yaşamının bir gereği olarak, yetenekleri itibariyle birbirinden farklılık arz eden bireyler, söz konusu farklılığı, birlikte yaşamının bir zorunluluğu olması itibariyle, birliğe dönüştürürler. Zira burada birbirini tamamlayan bir denge durumu oluşmaktadır. Dengeli durum bizi, cem kavramının ikinci boyutu olan birlik olma fikrine götürür. Cem kavramı, statik boyutu ile bir doğal gerçeklik, dinamik boyutu ile de bir doğa kanunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, vücut dediğimiz organik âlemde, unsurlar arası birliğin bozulup, yeniden bir ahenk teşekkül edemediğinde, unsurlarla birlikte vücudun bütünü de varlık

¹³⁹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Türk-İslâm Tasavvuf Tarihinin Fark ve Cem Kavramları-I", **Türk Dünyası Tarih Dergisi** (iç.), Cilt: 1, Sayı: 10, Ekim 1987, s. 24.

¹⁴⁰ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Türk-İslâm Tasavvuf Tarihinin Fark ve Cem Kavramları-2", **Türk Dünyası Tarih Dergisi** (iç.), Cilt: 1, Sayı: 11, Kasım 1987, s. 18.

¹⁴¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Türk-İslâm Tasavvuf Tarihinin Fark ve Cem Kavramları-2", s. 20.

âleminden silinip gider. Birliği sağlayan düzenin yok olmasına yol açan işlevsel işleyiş bozulmuşsa, statik görünüşü ile birlik (cem) âlemi olan vücut dağılır. Bu dağılma, hem bütünü hem de parçaların yok olması manasına gelmektedir. Bu çerçevede fark ve cemin birlikte tevhibi oluşturması dışında gerçekleşen durumlar hem birey hem de toplum açısından olumsuz sonuçlar doğuracaktır.¹⁴²

Fark ve cem idraklerinin, sübjektif ve objektif şartları hazırlanmamışsa, İslâmiyet'in soyut tevhitçi düzeni, somut bir şekilde gerçekleşemez. Nitekim, bugün Türkiye'de nüfusun yüzde yüze yakın bir kısmı istatistiklerde Müslüman olarak gözüktüğü halde, Müslümanlar kitlesi kendi içinde fırkalara bölünmüştür. Hâlbuki İslâmiyet tevhit dinidir. Özünde ve ruhunda, hiçbir bölünmeye tahammülü yoktur. Kalıpta ve şekilde ortaya çıkan farkların önemini mübalağa edenler, bu bölünmeleri büyötmek üzere özü kalıba feda edenlerdir. Alevi-Sünni bölünmesi böylece ortaya çıkmıştır.¹⁴³

Kurtkan'a göre, İslâm dininin özü tevhit, ruhu ise hak aşkıdır. Tevhidin farksız bir cem anlayışı olarak ele alınmasını, bireylerin kişiliklerinin her türlü bireysel sorumluluğu ortadan kaldırılacak kadar silikleştirilmesi ve adeta yok sayılması sonucunu doğuracaktır. Birey, sahip olduğu cüzî irade dolayısıyla sorumluluk sahibidir ve yaptıklarının hesabını vermek zorundadır. Buna göre bir fark âlemi vardır. Bunun dışında, Kur'an-ı Kerim'de "sizi, birbirinizi tanıyasınız diye ümmetlere ayırdık" emri, farklılık arz eden bireylerin ve milletlerin birbirlerini tanıyarak, hepsinin haktan geldiğinin bilincinde olarak cem şuuruna varmaları gerekmektedir. Hz. Ali'nin belirttiği gibi, cemsiz fark, bireylerin ve milletlerin kendilerine hak varlığından ayrı bir varlık isnad ederek şirke düşmeleri demektir. Farksız cem anlayışı, kendi cüzi iradesini ve bundan doğan sorumluluklarını inkâr ederek kötü fiilini hakka izafe edip suçtan kurtulmak üzere zındıklığa düşmek demektir. Fark ve cem birlikteliği ile tevhit anlayışı ortaya çıkacaktır. Aksi takdirde, cemsiz fark ve farksız cem anlayışları, milletlerarası sahada da dünyayı hezimete götürecektir.¹⁴⁴

Kurtkan'a göre, cemsiz fark ve farksız cem anlayışı, milletlerarası bir dünya hezimetini ortaya çıkaracaktır. Bu iki anlayışın olumsuz sonuçlarına bakıldığında, cemsiz

¹⁴² TATAR, Taner; **Kürede Dönen Siyaset**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 118.

¹⁴³ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Türk-İslâm Tasavvuf Tarihinin Fark ve Cem Kavramları-1", s. 28.

¹⁴⁴ A.g.m., s. 24.

farkın en belirgin örneği olarak kast sistemidir. Bu sistem, hem İslâmiyet'e, hem de sosyolojinin sosyal gelişme için öne sürdüğü şartlara aykırıdır. Çünkü böyle bir sistemde sınıflar arası geçiş söz konusu olmadığı için bir cem hali söz konusu olmamaktadır. Cemsiz farkın bir diğer örneği, dünya siyasetinde yer almaktadır. Güçlü devletler fark idrakine ağırlık veren politikalar uygulamaktadır. Bu politikalarla dünyanın aynı zamanda bir cem realitesi olduğu görülememektedir. Bundan doğan netice ise gelişmiş devletlerin üstün oldukları alanlarda üstünlüklerini kaybetmemeleri için zayıf devletleri ezmesidir.¹⁴⁵

Kurtkan'a göre, farksız cem politikasının en önemli örneğini Osmanlı Devleti oluşturmaktadır. Ona göre, Osmanlı, cem idrakine gerektiğinden fazla ağırlık vermiştir. Bu nedenle cem idealiyle bir taraftan ülkeler feth edilirken, diğer taraftan fark unsuru ihmâl edilmiştir. Bu fark unsuru, Osmanlı Devleti'nin milliyetçilik anlayışındaki tevhitçi davranışdır. Kurtkan, Osmanlı Devleti'nin kendi iç bünyesinde bir milliyetçilik duygusu oluşturamadığını ileri sürmüştür. Zira milliyetçilik akımının dünyayı kasıp kavurmasıyla bilinen Osmanlı Devleti'ndeki birçok milletler bağımsızlık idealini hayata geçirmeye kakışmışlardır. Kurtkan, Osmanlı Devleti'nin bir Türk milliyetçiliği gütmesi gerektiğinden hareketle, bu politikanın yapılmadığından dolayı farksız cem politikasının başarısızlığı beraberinde getirdiğini söylemiştir.¹⁴⁶

Tevhit formüllerinin ikincisi “Tenzih+Teşbih=Tevhit” formülüdür. Kurtkan, tenzih ve teşbih kavramlarını ele alırken, vahdet-i vücudçu anlayışını konuya yansıtmaktadır. Ona göre, Kur'an-ı Kerim'in sadece dış manasıyla tatmin olan ve tek tanrı anlayışı ile yetinen bir mümin, Allah'ı her şeyden tenzih edilmesi gereken bir varlık olarak kabul edilmesi tehlikesi içerisine düşmektedir. Allah, teşbih âleminin de tek varlığıdır. Bu sahadaki her şey Allah'tandır. Hiçbir şey tek başına O değildir, fakat her şey kendi kabiliyeti ölçüsünde O'nu sergilemektedir.¹⁴⁷

Tevhit formüllerinden üçüncüsü, “Şeriat+Hakikat=Tevhit” formülüdür. Kurtkan'a göre, hakikat ve şeriat ayrımı, aslında hakikatin ve şeriatın, aynı gerçeğin, yani tevhit gerçeğinin iki yüzü, başka bir deyişle soyut ve somut veçheleri olduğunun idrak edilemeyişinden doğmuştur. Tevhidin somut veçhesi şeriattır. Şeriat sahası, tevhit

¹⁴⁵ İNAN, *Türkiye'de Din Sosyolojisi (Âmiran Kurtkan Bilgiseven Örneği)*, s. 110-111.

¹⁴⁶ A.g.e., s. 111.

¹⁴⁷ A.g.e., s. 112-113.

gerçeğini bilimsel olarak anlaması güç olan halk kitlelerine bu gerçeği bazı vücut ibadetleri ve mâlî ibadetler içinde, yani bir somut kalıp içerisinde öğretme hedefi güder.¹⁴⁸

Kurtkan'ın ele aldığı tevhit formüllerinin sonuncusu “Ben Şuuru+Biz Şuuru=Tevhit” formülüdür. Kurtkan'a göre, İslâmiyet, getirdiği sosyal haklarla ben ve biz bilincini idrak ettirmekten doğan ideal sentezi bize sunmaktadır. Bu ideal senteze göre ferдин hedefleri olan ben duygusu ile toplumun hedefleri olan biz duygusu iç içedir. Bu nedenle İslâmiyet, ferdiyeti geliştirmek için toplum hayatında gerekli bütün tedbirleri almıştır. Ben duygusunu hiç tatmayan kölelerin özgürlüklerine kavuşturulması, bu tedbirlere örnek olarak verilmektedir. Kurtkan, ben şuuru ve biz şuuru neticesinde tevhidî düşünceye ulaşılacağını ileri sürmüştür. Buna göre, iktisadî açıdan bakıldığında her birey kendi ticaretinde belli bir potansiyeli gerçekleştirme amacını gütmektedir. Eğer birey, sadece kendini düşünüp bu potansiyeli sadece kendinde bırakırsa sırf ben duygusunda kalacağından topluma faydalı olamayacaktır. Diğer taraftan toplumu kendine ait bir bütün olarak ifadelendirebilecek birey, elde ettiği potansiyelle sadece kendini düşünmeyerek biz duygusunu da taşıyacaktır. Kurtkan'a göre, bu durum, biz duygusunu ben duygusunda yok eden ve ben duygusunu biz duygusunda içselleştiren bir duygudur.¹⁴⁹

4.5.5. İlm-i Ledün

Kurtkan, toplum açısından dinin önemini iki şekilde ifade etmiştir. Öncelikle din, sosyal hayatın birçok faaliyetlerine ve kurumlarına anlam ve değer kazandırarak onları sağlamlaştırır. Bunun yanı sıra ikinci önemi, dinin, kültürümüzün çeşitli unsurlarını bir araya getiren ve bütünleştiren temel unsurların en önemlilerinden birisi olmasıdır.¹⁵⁰

Kurtkan'a göre, İlm-i Ledün, bütün bilimlerin temelinde veya merkezinde yer almaktadır. Çünkü, İlm-i Ledün, örneğin fizikten sosyolojiye kadar çeşitli bilimlerin, değişen somut özelliklerine rağmen, hepsi için ortak olan soyut nitelikli temel gerçeklerini bize bildirir. İlm-i Ledün gerçeklerinin çeşitli bilimlerin yüzeyindeki

¹⁴⁸ KURTKAN BİLGİSEVEN, *Din Sosyolojisi*, s. 70.

¹⁴⁹ İNAN, *Türkiye'de Din Sosyolojisi (Âmiran Kurtkan Bilgiseven Örneği)*, s. 115-116.

¹⁵⁰ KURTKAN BİLGİSEVEN, “Atatürk ve Laiklik”, s. 66.

fonksiyonel sebep-sonuç ilişkileri için ortak temel olarak geçerli olduğu ne kadar çok deneme ile görüle, yeni konularda da denenmek üzere kendilerinden faraziyeler üretmeye değer olduklarına o ölçüde güvenle bakılabilir.¹⁵¹

İlm-i Ledün, bütün bilimleri sanki bir ağacın dallarını birleştiren kök gibi bütünleştiren ve çok soyut, çok genel bazı gerçekleri ile bilimlerin hepsine temel teşkil eden merkezi bir bilimdir. Dış tabakası, fizik, kimya, sosyoloji ve hukuk gibi çeşitli suret bilimlerdir. Orta tabakası, bir tür terazi gibi, eksenlerin, bilimler için ortak bir mana etrafında bütünleştirici rolünü oynadığı bir tabakadır. Merkezi kısmı ise, kalıplar arasındaki ilişkileri belirten çeşitli tevhit formüllerinin yer aldığı hakikat tabakasıdır. Bu formüllerin bütün bilimler için geçerli olmak üzere ortaya koydukları tek hakikat ise tevhit hakikatidir.¹⁵²

İslâmiyet, insan eli ile tahrif edilmiş olmayan bir kitabın, yani Kur'an-ı Kerim'in bize bahsettiği değerlerle doludur. Batı, bu değerlere, mesela insan haklarına, gerçek demokrasiye hala ulaşamamıştır. Biz ise bu değerleri, bitki örtüsü ve ozon tabakası gibi hazır bulmuşuzdur. Bundan ötürü kültürün sosyal anlamda yarattığı ve nesilden nesile intikal ettirildiği hususunda Batılı sosyologların öne sürdükleri fikirler Batı için doğrudur. Fakat bu fikirlerin bizim kültürümüz hakkında doğru olduğunu ileri sürmek yanlıştır. Bizim değerlerimiz halkın yarattığı değerler olmaktan ziyade vahyin bize bahsettiği değerlerdir. Bu özellik, ikinci bir özelliğe daha yol açmaktadır. Bu ikinci özellik, bizim değerlerimizin bilime uygunluğudur. Çünkü, değerlerimizi vâz eden ilahi kaynak, aynı zamanda bilimsel konuları vâz eden kaynağın da kendisidir. Bundan ötürü, bizim değerlerimiz adeta sosyal realiteye ait kanunlar denebilecek derecede kesin tekrürleri haber veren ifadelerdir.¹⁵³

İslâmiyet'in gerçek din ve (Kur'an-ı Kerim'in belirttiği gibi) tek din sayılmasını gerektiren en önemli özelliği bilimlerin ispatına açık bir mesaj getirmiş olma özelliğidir. Bundan ötürü beşikten mezara kadar, her Müslüman'a bilim peşinde koşmak farz kılınmıştır. Bütün bunları niçin ayrıntılı bir şekilde ifade ediyoruz? diye soran Kurtkan, zamanımızda hâlâ, inancın bilimden ayrı olduğunu öne sürenler vardır şeklinde cevap

¹⁵¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, *İlm-i Ledün (Genel Teoloji)*, s. 80-81.

¹⁵² *A.g.e.*, s. 105.

¹⁵³ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Türk Kimlik Yapısında İslâmi Değerler", *Türk Yurdu* (iç.), Sayı: 66, Şubat 1993, s. 19.

vermiştir. Onlara göre mümin, gayba iman edendir. O halde bilimin, gözümüzün önüne serdiği gerçeklere bakarak iman etmek gerekmez. Bu kimseler böyle bir imanın makbul dahi olmadığını düşünebilirler. Onlara göre, gerçek iman gayba iman etmektir.¹⁵⁴

"İslâm" kelimesi "teslim" kökünden gelen bir kelimedir. Din olarak İslâmiyet ise, bireyin kendini Allah'a teslim etmesi esasını getirmektedir. "Teslimiyet" kavramı, ister istemez iki sorunun zihnimize belirmesine yol açabilecek bir kavramdır. İlk olarak "teslim olma" ifadesi ile neyin kastedildiğini, ikinci olarak da bireyden, Allah'a teslim olmasını isteyen bir dinin, bireye kendi bireysellik kapasitesini geliştirme hak ve imkânlarını ne ölçüde verebileceği sorusuna bir cevap bekleyebiliriz. Acaba bu teslimiyet, bireyi çok silik ve çok pasif bir kimliğe mi itmektedir, yoksa durum bunun tam aksi midir? Kurtkan, bu soruya, teslimiyetin iki aşamada anlaşılması gerektiğinin altını çizerek cevap vermiştir. İlk aşama, bireyin, gerek kendinin gerek başka insanların ve varlıkların Hak vücuduna dâhil olduğunu idrak etmesidir. Ona göre, insan kendini ve bütün varlıkları Allah'a teslim etse de etmese de objektif âlemde teslimiyet zaten mevcuttur. İkinci aşamada, teslimiyet, kendini doğru yola yönlendirmek, fesattan, sömürüden, insan haklarını çiğnemekten, emanete ihanet etmekten kaçınma şeklinde iyi davranışların karşılığının adeta otomatik bir şekilde daima iyilik olacağına dair Kur'an-ı Kerim'in verdiği garantiye inanmak, yani objektif âlemde zaten mevcut olan Allah iradesine teslimiyeti subjektif olarak tam bir itimatla yaşamaktır.¹⁵⁵

İslâmî değerlerin, başka dinlere ait değer hükümlerinden çok farklı bir özelliği vardır. Bu özellik bizim değerlerimizin, halkın yarattığı, halktan gelme değer hükümleri olmayıp, dinin halka aşıldığı ve sosyal bilimlerin de bilime uygunluğunu tasdik ettiği neden-sonuç ilişkilerine ait ifadeler olma özelliğidir. Bundan ötürü bizim "kültür" tarifimiz dahi, Batı'nın kültür tarifinden farklı olmalıdır. Çünkü Batı'nın dini, tahrif edilmiş, insan eli ile değiştirilen İncil'in şekillendirdiği bir din haline gelmiştir. Kültürün ise temelinde din olduğu sosyologların genellikle kabul ettikleri bir gerçektir. Dinsizleşen cemiyetlerde dahi, bazı ideolojiler din fonksiyonunu ifa etmeye başlarlar.¹⁵⁶

Kurtkan'a göre, inanç hürriyeti ile din hürriyeti aynı şey değildir. Din, dört inanç tabakasının dördünü kapsar, fakat ilk üç tabakalarda kalan inançlar sadece inançtır, din

¹⁵⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Türk-İslâm Felsefesi Açısından Yaratılış Meselesi Karşısında İlim ve İslâmiyet", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* (iç.), Sayı: 42, Haziran 1986, s. 117.

¹⁵⁵ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Türk Kimlik Yapısında İslâmî Değerler", s. 17-18.

¹⁵⁶ A.g.m., s. 19.

değildir. İnanç tabakalarından birincisi, bir fikri doğru olarak benimseyebilmek istendiğini görüp onu öğrenmek ve hafızada muhafaza etmektir. İkinci inanç tabakası, bireyin sübjektif dünyasında da bu fikrin doğru olarak kabul edilmesidir. Üçüncü inanç tabakası doğruluğu tasdik edilen bu fikre uygun olarak hareket edilmesidir. Bu üç inanç tabakasını kapsayan inançlarla Kur'an-ı Kerim'in bize tek din olarak tanıttığı İslâmiyet arasında hiçbir fark yoktur. Mesela bir Müslüman'ın Allah'ın kudretine inanması gibi, bir putperest de, putun kudretine ait bir fikri hafızasında muhafaza eder. Bu fikrin doğruluğunu kabul eder ve bu fikre uygun olarak daima o puta sığınır. Ondan yardım bekler. Fakat inancın dördüncü tabakasında inanılan fikrin bütünlük mesajının bilimle ispatı söz konusudur ki, artık bu tabakaya yükselebilen inanç din'dir. Yani körü körüne inanç olmaktan çıkmış basiret üzere iman özelliğini kazanmıştır. Bundan ötürü Kur'an-ı Kerim'e göre tek din vardır ve o da bilimlerle ispata elverişli bir mesaj getiren İslâmiyet'tir.¹⁵⁷

Kur'an-ı Kerim'in ayetleri, İslâm'ın ışığına ulaşmak için bir araçtır. Onları yorumlamadan bu ışığa ulaşamaz. Bu ise, ayetlerin işledikleri konuya göre, çeşitli bilimlerde ihtisaslaşmış kişilerce başarılabilir. Kur'an-ı Kerim'e eğilen ihtisas erbabı bireylerin hareket noktaları, kendi ihtisas alanlarıdır. Onların buradan hareketle daha içteki İlm-i Ledün tabakalarına girmeleri söz konusudur. Kurtkan'a göre, İlm-i Ledün, herkesi ilgilendiren bir bilimdir. Bir ilahiyatçıyı olduğu kadar bir fizikçiyi, astrofizikçiyi, sosyologu, biyologu da ilgilendirir. Eğer bir fizik uzmanı, Kur'an-ı Kerim'deki genel sayıltılardan hareketle bir mana ekseninin veya tevhitte ilgili bir matriks dengenin geçerliliğini kendi alanı açısından ispat ederse, bir sosyologa da bir ilahiyatçıya da bir biyologa da ışık tutmuş olur. Çünkü çok soyut ve çok genel gerçekleri ortaya koyan İlm-i Ledün, bilimler ağacının ortak kökü niteliğinde olan bir bilimdir.¹⁵⁸

İlm-i Ledün, "Tanrı sırlarının ilmi" anlamına gelen bir kelimedir. Şüphesiz her sır, bilim değildir. Ama her bilim, bir takım sırların, yani bilinmeyen gerçeklerin ortaya konulması ile ulaşılabilen bir disiplindir. Kâinat, Allah tarafından yaratıldığına göre, çeşitli realitelerin gizlediği sırlar da Tanrı sırrıdır. Fakat mümin olmayan âlimlere göre,

¹⁵⁷ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Atatürk ve Laiklik", s. 66-67.

¹⁵⁸ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "İlm-i Ledün Açısından Karanlık ve Aydınlık", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi** (iç.), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sayı: 5, 1998, s. 22-23.

çeşitli bilimlerin ortaya çıkardığı sırlar, Tanrı sırrı değildir ve bilimler, İlm-i Ledün denilen temel bilimin kapsamı dışındadır. Müslümanlar dahi, İlm-i Ledün'le ilgili tavır alışları açısından iki kategoriye ayrılırlar. Birinci kategoriye girenlere göre, çeşitli bilimlerin Kur'an'la bir ilgisi yoktur. Tek gerçek din olan İslâmiyet ayrı şeydir, din ayrı şeydir. İlm-i Ledün ise, insanın bazı haller yaşayarak insan-ı kamillik mertebesine ulaşmış, "gerçek insan" olmasının içerdiği sırları anlar hale gelmesidir. Bu da bir bilim değildir, bir terbiye ve hal mertebesidir. İkinci kategoriye giren Müslümanlara göre ise, "Allah Adem'e isimleri öğretti" ifadesini, böyle yapay bir ayırma tabi tutarak "insan" esmasını, diğer bütün esmalardan ayırmak, yapay bir ayırım yapmaktır. Dıştaki, yani somut alanlardaki bütün esmaların sırları, içte Tanrı sırrıdır ve geniş manada İlm-i Ledün bunların hepsini kapsar.¹⁵⁹

Kurtkan'a göre, bilim ve İlm-i Ledün yolunda ilerleyenler ayrı ayrı kişiler olsalar da, sonuç olarak İslâm toplumlarında İlm-i Ledün'ün, bütün diğer bilimlerin temelinde yer aldığı görülmektedir. İslâm dünyasında bu anlayışa ulaşıldığı dönemler, dünyevi bilimlerde dahi büyük hamlelerin yapıldığı devreler olmuştur. Batı bilimi, bu paralelliği kuramamış olduğu halde, onların halen bilimde çok ileri olduklarını belirterek, bilim-din (İslâm) paralelliğini araştırmaya gerek olmadığını öne sürecek kişiler çıkabilir. Kurtkan, bu durum karşısında iki şeyin hatırlatılması gerektiğini ileri sürmüştür. Her şeyden önce bu paralellikten yoksun olan Batı'da, insanların zihni muhtevalarında bir ikilem, bilim-din ikilemi ve bir uyumsuzluk ortaya çıkmıştır. Bu durum, onların şahsiyet bütünlüğünü zedelemiştir. İkinci olarak da, Batılı âlimlerin sosyal bilimlerde dahi bunca mesafe almış olmalarına rağmen Batı medeniyeti, insan hakları ve milletlerarası hoşgörü uygulamasına insanları ulaştırma açısından yerinde saymıştır. Kurtkan'a göre, 21. yüzyıl öncesinde Avrupa'da sergilenen vahşet, Dünya birliğinin faydalarını idrak açısından bilim-din paralelliğinden yoksunluğun en açık kanıtıdır.¹⁶⁰

Allah'ın halketme tarzını bize belli eden bilim, sadece İlm-i Ledün'dür. Ama İlm-i Ledün'e ulaşabilmek için de suret bilimlerinde hayli derinlemesine bilgi sahibi olmak gerekir. Ne var ki, bu bilgiler dağınıktır. İşte, bu dağınıklığı gideren ve bütün bilimlerin kökenindeki birliğini bize gösteren bilim, İlm-i Ledün'dür. O halde, İlm-i

¹⁵⁹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "İlm-i Ledün Açısından Kavmiyet ve Ferdiyet", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi** (iç.), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sayı: 3, 1996, s. 87.

¹⁶⁰ KURTKAN BİLGİSEVEN, "İlm-i Ledün Açısından Kavmiyet ve Ferdiyet", s. 91.

Ledün en soyut bilimdir. Üstelik bilimlerin başlıca görevi, farklı realitelerin somut özelliklerinden ortak nitelikteki soyut özellikleri bulup ortaya koyma işlemi olduğuna göre, en soyut ve en genel hükümleri bize veren İlm-i Ledün, en kapsayıcı bilimdir. Tek bir ağacın dalları gibi olan bütün bilimleri kökte birleştirir ve kökten kavrar. Ondan ötürü İslâmiyet'in özünün ve hakikatinin bilim olduğunu kabul etmeksizin kendilerini dindar gösterenler, bu âlemde de ahiret âleminde de gerçek dindarların gerisinde bırakılacaklardır. Bundan sonra İslâmiyet'in gittikçe artan bir önem kazanması da ilme dayalı olma karakterinin açığa çıkarılması ile mümkündür. 20. yüzyılda bilgisizce dindarlığın en ciddi alternatifi de bilime dayalı gerçek dindarlık, yani İlm- Ledün olacaktır.¹⁶¹

Kurtkan'a göre, birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de kültürel değerlerimiz büyük ölçüde dinden kaynaklanmaktadır. Fakat İslâmiyet'in, sosyal bilimlerin bulguları ile son derece uygun olan ve sosyal gelişmeye imkân veren birlik değer hükmü, Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama ve gerileme dönemlerinde gerektiği gibi yorumlanamaz hale gelmiştir. Hâlbuki birlik değer hükmü, toplumun alt-üst, aydın-halk, kadın-erkek, zengin-fakir zıtlıklarından ve mezhep, bölge ve ırkî şüurluluk kutuplaşmalarından kurtarılarak bütünlüğe kavuşmasını sağlayan bir değer hükmüdür. Bu değer hükmü aynı zamanda eğitimin birey ve toplum ihtiyaçlarını bağdaştıracak şekilde yürütülmesinde etkili olabilecek bir kültürel temel oluşturulabilir. Kurtkan'a göre, Türkiye'de İslâmiyet'in öz değerlerinin hatalı yorumlanması devam edip gitmektedir. Birlik dini olan İslâmiyet'in kitleler, gruplar, sosyal sınıflar ve mezhepler arasında bütünlük sağlama gücünün kullanılması şöyle dursun, yozlaştırılan değerler yüzünden bazı hükümleri yer yer bilimle çatışıyor gibi gösterilir olmuştur. Bu durum, genç nesilleri bilime yaklaştırırken dinden uzaklaşmaya sevk etmiştir. Fakat dinden uzaklaşmanın mâliyeti toplum için çok ağır olmuştur. Moral bir iç eksenden mahrum hale gelen gençlerimizin bir kısmı yobaz akımların, bir kısmı yobazlığın başka bir çeşidi olan ideolojilerin pençesindedir. Alınması gereken tedbir, lise ve hatta ortaokul sıralarından itibaren bir Türk-İslâm kültürü dersinin müfredatı içerisinde çocuklarımıza kendi kültürel değerlerimizin, yozlaştırılmamış asli halleri ile öğretilmesidir.¹⁶²

¹⁶¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, **İlm-i Ledün (Genel Teoloji)**, s. 72-73.

¹⁶² KURTKAN BİLGİSEVEN, "Eğitimle İlgili Millî Hedeflerimiz ve Eğitim Stratejimiz", s. 46-47.

İlm-i Ledün'ün metodolojik değeri konusunda bir karara ulaşmak istediğimizde ilk olarak şunu söylemek gerekir: İlm-i Ledün bize, kendi uzmanlık alanımızda faraziyeler üreterek yeni araştırmalara yönelme imkanı veren bir disiplindir. Belki ilk bakışta, bu derecede soyut gerçeklerden bilimsel araştırmalara yön verecek faraziyeler çıkarmanın, belirsiz bir temel üzerinde çalışmak demek olduğu zannedilebilir. Lakin, bilim zaten bir soyutlama faaliyetidir. Herhangi bir fizik kanununun belli harfler kullanılarak meydana getirilen bir formülle ifadesi de soyutlamadır.¹⁶³

Hemen hemen bütün İslâm ülkelerinde ihmal edilmiş olan İlm-i Ledün, yorum zıtlıklarını ve bunlardan doğan tartışmaları ortadan kaldırabilecek bir bilimdir ve bu bilimin önemi Türk muvahhitleri tarafından belirgin bir şekilde ortaya konulmuştur. İlm-i Ledün, bütün ilimlerin ve bu arada hukukun da özüne inmemizi sağlayarak, İslâmiyet'in önerdiği şekilde, hukuku dahi sırf normatif ilim olmaktan kurtarıp, aynı zamanda müspet ilim haline getirebilir. İlm-i Ledün, bütün realitelere ait ilimlerin mana etrafında bütünleşmişlik karakterini bize öğreten ve idrak ettiren din bilimidir. Zaten bilimsel faaliyet, çeşitli ilimlerin kendi realitelerinde somut neden-sonuç ilişkileri ortaya konularak, bu ilişkilerin ortak taraflarının genel hükümler halinde soyutlanması faaliyetidir. Her ilim bu soyutlanma işlemini kendi realitesine giren olaylar açısından yaptığı halde, İlm-i Ledün bu soyutlamayı, bütün ilimler arasındaki ortak soyut özellikleri ortaya koymak üzere yapar.¹⁶⁴

İlm-i Ledün metodolojisi olan soyutlamanın bize sağladığı en önemli fayda, kainat realitesinin ayrı ayrı cephelerini inceleyen çeşitli ilimler için müşterek olan en genel ve en soyut hakikatleri bize bildirmesidir. Biz, kendi somut uzmanlık alanlarımızda çok daha ayrıntılı bir şekilde araştırmalar yapmak üzere, o çok genel ve çok soyut ifadelerden (mana eksenlerinden) yararlanarak, sınanacak birçok faraziyeler çıkarabiliriz. Faraziyelerin içinde yer alması gereken soyut sayılıtları bize İlm-i Ledün sağlar. İlm-i Ledün metodolojisinin, yani soyuttan somut realitelere inme metodunun ikinci faydası, bütünü göremediğimiz hallerde de bundan doğan ümitsizliğimizi gidermesidir. Neden-sonuç zincirinin başına ve sonuna bir türlü ulaşamıyoruz. İlmimiz arttığı ölçüde bu zincirin tahminimizden çok daha uzun olduğunu görmekten doğan

¹⁶³ KURTKAN BİLGİSEVEN, *İlm-i Ledün (Genel Teoloji)*, s. 81.

¹⁶⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Önemi, Tarifi, Konusu ve Özellikleri İle İlm-i Ledün", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* (iç.), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sayı: 4, İstanbul, 1997, s. 11.

hayal kırıklığımız da artmaktadır. Bu zincirin ileri ve geri kısımlarına doğru uzandıkça yeni yeni bilinmeyen kısımların varlığını görüyoruz. Bu görüş, şahsi ömrü yüzyılı dahi bulamayan insan ve bir kara delikte hayatı son bulacak olan sınırlı bir ömre sahip insanlığı karamsarlığa itebilir.¹⁶⁵

Kurtkan'a göre, İlm-i Ledün'ün ikinci metodolojik faydası, bizi, bütünü göremeyiş ümitsizliğinden kurtarmaya yaramaktadır. İlmimiz her devirde göreceli olarak azdır. Buna rağmen, İlm-i Ledün, bize yeni realitelerde faraziyeler üretmemizi sağlayarak yeni gerçekleri bulma gücüne sahip olmamızı sağlamaktadır. Bu bağlamda İlm-i Ledün'ün üçüncü faydası, âlimi sadece parça-iş yapar durumda kalmaktan kurtararak, ortaya koyduğu parça işlerin, nasıl bir bütün içerisinde, nasıl bir yere sahip olduğunu anlama gücüne ulaştırmasıdır. Bir fabrikada çalışan vasıfsız işçiler, parça iş yaparlar. Yani onlar, üretimin birbirini takip eden safhalarından sadece birinde çalışırlar. Bundan ötürü üretim mekanizmasının bütünü ve o bütüne hâkim olan projenin mahiyetini bilemezler. Bunu ancak bir bütün olarak o mekanizmayı dikkate alan mühendis bilir. İlm-i Ledün metodolojisinin dördüncü faydası ise, bizi şahsiyet bütünlüğüne kavuşturmasıdır. İlm-i Ledün, zihnimizin, aralarında hiç bir geçit imkânı olmayan bilim ve İslâm bölmelerine ayrılmasını engeller. Böylece aslında bir bütün olan kainatı, çatlak bir aynada seyredilen ve bir yarısı öbür yarısını tamamlamayan bir yüz gibi görmekten bizi kurtarır.¹⁶⁶

KıSacası, Kurtkan'ın sosyoloji anlayışında din sosyolojisi önemli bir alan olmuştur. Kurtkan, görüşlerini Türk-İslâm düşünce sentezi bağlamında açıklamıştır. İslâmiyet'in getirdiği tevhit anlayışını ve Kur'an-ı Kerim'in hükümlerini kendisine rehber edinmiştir. Kurtkan'a göre, tek bir din vardır. O din, İslâmiyet'tir. Kurtkan, diğer dinlerin tevhit anlayışına sahip olmadıklarını ve sadece birer inanç olduklarını kabul etmiştir. Kurtkan'a göre, gerçek din, İslâmiyet'tir. Çünkü İslâmiyet'in, bilim yoluyla ispatlanabilen tek din olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca, din-bilim bütünleşmesinin sadece İslâmiyet'te olduğunu ileri sürmüştür. Din-bilim ilişkisine önem veren Kurtkan, bu ilişkiyi İlm-i Ledün ekseninde ele almıştır. Kurtkan'a göre, İlm-i Ledün, bütün bilimlerin merkezinde yer alır. Kurtkan, bütün bilimleri birleştirici bir özelliğe sahip

¹⁶⁵ KURTKAN BİLGİSEVEN, *İlm-i Ledün (Genel Teoloji)*, s. 101.

¹⁶⁶ A.g.e., s. 103-104.

olan İlm-i Ledün'ün ortaya koyduğu tek bir hakikat olduğunu öne sürmüştür. Kurtkan için bu hakikat, tevhitir.

Kurtkan'a göre, İslâmiyet'in kendisine özgü bir tevhit mesajı vardır. Kurtkan, dini, yani İslâmiyet'i, tevhit dini olarak tanımlamıştır. Batı'da bu durumun geçerli olmadığını belirtmiştir. Kurtkan, tevhit düşüncesini, aynı zamanda, bir teori olarak kabul etmiştir. Din sosyolojisi alanında yaptığı çalışmalarda ve görüşlerinde, bu teorinin geçerliliğini, dini alandan çıkararak, sosyolojik alanda ispatlamaya çalışmıştır. Sosyal gerçekliğin açıklanması ve anlaşılmasında tevhit anlayışının önemini belirtmiştir. Kurtkan, tevhide, bir teori olarak bize sunarken, öne sürdüğü tevhit formülleriyle bu teoriyi izah etmeye çalışmıştır. Kurtkan'ın öne sürdüğü tevhit formülleri, “Cem+Fark=Tevhit”, “Tenzih+Teşbih=Tevhit”, “Şeriat+Hakikat=Tevhit” ve “Ben Şuuru+Biz Şuuru=Tevhit” şeklindedir.

5. BÖLÜM

ÂMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN'İN TÜRK TOPLUMUNUN ANA SORUNLARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Tezimizin bu bölümünde, Kurtkan'ın, Türk toplumunun ana özelliklerine ve sorunlarına ilişkin görüşleri üzerinde durulmuştur. Kurtkan'ın, Türkiye'de sosyal çözülme tehlikeleri olarak sıraladığı Alevi-Sünni ayrımı, Türk-Kürt ayrımı ve kadın-erkek ayrımı konuları detaylı bir şekilde irdelenmiş, bu tehlikeler karşısında alınması gereken tedbirler konusundaki fikirleri tahlil edilmiştir. Son olarak, Kurtkan'ın nüfus sorunu ve nüfus planlaması konularına yönelik görüşleri hakkında bilgi verilmiştir.

5.1. Türk Toplumunun Ana Özelliklerine İlişkin Fikirleri

Kurtkan, Türk toplumunun yapısını tahlil ederken, onun iktisadî yapısına öncelik vermiştir. Kurtkan, iktisadî güçlüklerle karşı karşıya bulunan bütün az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de bir takım zorluklar yaşandığını ifade etmiştir. Bu nedenle, ekonomik kalkınmanın bir göstergesi olarak sanayileşmeyi fazlasıyla önemsemiştir. Fakat ekonomik gelişmenin yanı sıra sosyal gelişmeyi, bir toplumun gelişimi açısından son derece önemli görmüştür. Kurtkan'a göre, sanayileşme örneğinden hareketle, sanayileşmenin gelişmemesini, maddî sıkıntılara ve fedakârlıklara yol açan bir problem özelliğine sahip olduğunu düşünen bir kimse, sosyolojik faktörlere önem atfederek bunlarla uğraşmayı faydasız ve gereksiz bir hareket olarak kabul edebilir. Acaba sanayileşme problemi sadece iktisadî açıdan tedbirlerle halledilebilecek bir problem midir? Yoksa iktisadî güçlüklerin halledilmesi mümkün olsa bile, toplumsal yapımızın, sanayileşmemiz bakımından olumsuz etkiler gösterebilecek bazı özellikleri yok mudur? Bu hususiyetler ve bunların tesirleri nelerden ibarettir? sorularını dile getirmiştir. Kurtkan'a göre, Türkiye henüz büyük bir sanayi ülkesi haline gelmemiştir. Daha çok tarıma dayanan bir millî ekonomiye sahiptir.¹

Ziya Gökalp, iktisadî alanda Türk toplum tarihinde yaşanan deneyimleri ve bu deneyimlerin etkisini gözler önüne sermiştir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu iktisadî ve idarî durumu örneklendirerek gelinen noktayı ortaya koymuştur. Ziya Gökalp'e göre, Osmanlı Devleti, millî iktisat kademesine ulaşabilmiştir. Fakat millî

¹ KURTKAN, Âmiran; "Türkiye'de Sanayileşme", **Türk Yurdu** (iç.), Sayı: 281, Şubat 1960, s. 23.

birliğin kuvvetli olduğu bir millî devlet özelliğinden mahrum kalmıştır. Bunun sonucunu da pahalı bir şekilde, devletin yıkılmasıyla ödemiştir. İmparatorluk Türkiyesi, ne bir sosyal sınıf ve tabakalaşma düzenine ve ne de kast sistemine benzemeyen kendine özgü bir sosyal yapıya sahiptir. Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısı, tek bir tabakalaşma piramidi içinde ele alınmak istenildiği takdirde, bazı zıtlıklar arz edeceğini ileri sürmüştür.² Kurtkan, Ziya Gökalp'ten hareketle, Türk toplum yapısında ortaya çıkan çelişkili yapıyı gözler önüne sermiştir. Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan millet ve milliyet kavramları üzerinden bu çelişkiyi değerlendirmiştir.

Kurtkan'a göre, Batı dünyası, millet ve milliyet gerçeğine siyaset biliminin tedbirleri açısından bakmıştır. Bunun sonucunda milletleştirme kavramı diye bir kavram ortaya atmıştır. Türk toplumu ise, bu kavramı, dinin ve törenin bir hakikati şeklinde kabul etmiştir. Batı, bu düşünce ile kendisi gibi olmayan Batı-dışı toplumları parçalamaya çalışmıştır. Kurtkan, Türk toplumunun parçalanmasını önleyebilmek adına 21. yüzyılda Türk milliyetçiliğinin hedeflerinden bahsetmiştir. Buna göre, hedeflerden ilkini, çok iyi donatılmış ve eğitilmiş bir orduya sahip olmak şeklinde açıklamıştır. İkincisini, bu orduyu modern silahlarla donatabilmek için yenilikleri bulup ortaya koyabilecek, aynı zamanda ekonomik refahı yeni buluşlarla arttıracak çok kaliteli bir aydınlar sınıfını yetiştirmek şeklinde ifade etmiştir. Üçüncü hedefi, bilim ve İslâmiyet arasındaki uyumu daha iyi idrak etme olarak kabul etmiştir. Bunun için İslâmiyet'e ve Türk töresine uygun olan bir siyaset bilimi geliştirmek gerektiğini bildirmiştir. Dördüncü hedef olarak, çıkar yolun, kendi siyasî sınırlarımız içinde bir millî ümmet olma yolu olduğunu ileri sürmüştür. Beşinci hedefi, millî bağın ırkî bağ olmadığını ve ümmet birliğinin birçok Müslüman ülkelerde uygulanan şekilsel İslâmiyet'ten kaynaklanamayacağını, İslâmiyet'in tevhit esasına bağlı olarak sahip olduğu bilimsel gerçekliğinin Türk töresi etrafında birleşmek olduğunu görüp bütün vatandaşlarımıza göstermek gerektiğini söylemiştir. Altıncı hedef olarak, ortak bir tarih bilincinde birleşebilmenin, eğitimde fırsat eşitliği sağlanmadan ulaşılabilecek bir hedef olmadığına işaret etmiştir. Kurtkan'a göre, son hedefe bakıldığında, Batılı sosyologların yaptıkları tanımlarda, milliyeti, hiçbir rütbe, statü, hiyerarşi gibi farklılığı tanımayan demokratik bir duygu olarak ifade etmeleri, gelişmiş Batı ülkeleri için ekonomik açıdan da

² KURTKAN, Âmiran; "Ziya Gökalp ve İktisat Sosyolojisi", **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 5, 1964, s. 19.

doğrudur. Çünkü onlar orta sınıflaşmış ülkelerdir. Ama gelişmekte olan ülkeler için aynı ifade, bir gerçek olarak kabul edilemez.³ Kurtkan, millet ve milliyet kavramlarına Batılı sosyologların yaptığı açıklamalar ile Türk toplumu üzerine konuşmanın mümkün olmadığını belirtmiştir. Aksi takdirde, gerek iktisadî gerek ekonomik gelişmenin sağlanması yolunda gerçek milliyetçilikten söz etmek bir hayal olarak kalacaktır.

Kurtkan'a göre, Türk toplumu ile ilgili olarak kullanılan millet kavramının tanımı, Batılı sosyologlar tarafından kullanılmamaktadır. Kurtkan, milleti, aynı kandan gelen, aynı din, dil ve kültürü taşıyan, ortak bir tarih bilincine sahip olan ve geleceğe ait aynı ülkeleri ortaya koyan topluluk şeklinde tanımlamıştır. Kurtkan'a göre, bu tarifte yer alan tarih bilinci ve ülke unsurları sübjektif, diğer unsurlar ise objektif bir nitelik taşımaktadırlar. Fakat bu objektif ve sübjektif unsurlar arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Nitekim aynı kandan gelen insanlar çok eski tarihlerden beri, zorunlu olarak aynı yerde ve birlikte yaşayarak tarih sahnesinde yer almışlardır. Böylece aynı kültürü, aynı tarih bilincini ve bu bilinçten etkilenen ortak bir ülküyü geliştirmişlerdir.⁴ Kurtkan, millet ve milliyet duygusunun ortaya çıkmasında, her ne kadar insanların uzun süre birlikte yaşamalarının etkili olduğunu dile getirirse de, asıl önemli faktör, bir kan birliğinin olmasıdır. Batı düşüncesinde bu unsur göz önünde bulundurulmazken, Türk toplumunda millet olma bilincini sağlayan öncelikli unsurlardan birisi olarak karşımıza çıkar. İkinci unsur olarak ortak tarih bilinci gelmektedir.

Kurtkan, milletin tarifinde, ortak tarih bilinci unsurunu tarifin içine almayan Batılı sosyologları haklı bulmuştur. Çünkü bazı Batılı milletlerin tarihlerinde, milletleşmeyi, inkılâp tarzında bir değişimle sağlayacak sivil hakların kolaylıkla gerçekleştirilemediğini ifade etmiştir. Bundan ötürü Fransız İhtilali'ni, görünüşte Krallığa karşı, fakat gerçekte doğuştan itibaren verilen statüler düzenine karşı yapılmış bir ihtilâl olarak açıklamıştır. Balkanlardan örnek veren Kurtkan, Balkanlardaki serf statüsüne tabi köylülerin ancak Türk-İslâm kültürünü yansıttığını ileri sürmüştür. Ona göre, bireysel çabayla elde edilen statülere yol açan bir idarî düzenin oralara nüfuz etmesi sayesinde serflikten çıkarak özgür köylü statüsüne kavuşabilmişlerdir. Konunun dahi iyi anlaşılabilmesi için, merdiveni ve asansörü olmayan bir binanın katlarının nasıl tek bir

³ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "XXI. Yüzyılda Türk Milliyetçiliğinin Hedefleri", **Türk Yurdu** (iç.), Cilt: 19, Sayı: 139-141, Mart- Mayıs 1999, s. 62.

⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, "XXI. Yüzyılda Türk Milliyetçiliğinin Hedefleri", s. 59.

bina sayılabileceğini soran Kurtkan, bu insanların serf olarak kalsalardı, bir tabakadan öbürüne yükselmenin engellendiği bir sosyal yapı içinde milletleşmenin ifade ettiği bütünlüğe nasıl kavuşabilirdi? sorusunu dile getirmiştir.⁵ Kurtkan'a göre, Türk toplumunun ve milletin sahip olduğu ana özellikler konusunda Batılı sosyologların yaptıkları tarifler ile açıklama yapmak mümkün değildir. Bu durum, Türkiye'nin toplumsal yapısı üzerine yapılacak çalışmalarda da geçerlidir.

Kurtkan, Türk toplumunun ana özelliklerinden örnekler vererek, millet ve milliyet kavramlarının Batı'da ortaya çıkan anlamlarının Türk toplumu için söz konusu edilemeyeceğini ortaya koymaya çalışmıştır. Örneğin, Türkiye'nin toplumsal yapısında hâkim olan toplumsal şekil nedir? sorusunu dile getirmiştir. Kurtkan'a göre, Türkiye nüfusunun yaklaşık %80'ini köylerde toplanmıştır. Türk köylüsü için hâkim olan toplumsal şekil ise "yer cemaati" olarak kabul etmiştir. "Ben" anlayışı yerine "biz" anlayışının hâkim olduğu Türk köylerinin "cemaat" denilen toplumsal şekle mensup olduklarını açıkça gösterdiğini ifade etmiştir. Bütün Orta Doğuda olduğu gibi Türkiye'de de köy yaşantısında hiçbir iş bölümü yoktur. Hemen hemen herkes tarım veya hayvancılık ile uğraşmaktadır. Tarımsal faaliyetlerden başka işlerle meşgul olanlar ise, berber, tarım ürünleri bekçisi, duvarcı ustası, dülger gibi birkaç kişiden ibarettir. Yani, iktisadî bir iş bölümü henüz Türk köy yaşantısında bulunmamaktadır. Böylece topluluk psikolojisinin ve "biz" anlayışının devam ettiğini dile getirmiştir. Köylünün şahsiyeti son derece siliktir ve topluluk içerisinde yok olmuştur.⁶ Kurtkan, Türkiye'nin toplumsal yapısında köylü tipi bir toplumsal şeklin hâkim olduğunu ortaya koymuştur. Köy topluluğunu oluşturan bireylerin aynı üretim yöntemlerini kullanması ve benzer yaşayış tarzı sürmesi ve birbirleri ile karşılıklı yardımlaşma ilişkilerine girmesi, Türkiye'nin, Batılı toplum yapısından farklı bir toplum yapısına sahip olduğunu gözler önüne sermiştir.

Türk toplumunun Batılı toplumlardan farklı özelliklere sahip olduğunu, Türk toplumunun ana özelliklerden örneklerle gösteren Kurtkan, bir diğer örneği de, sosyal sınıf ve tabakalar üzerinden vermiştir. Kurtkan, Türkiye ile İngiltere'nin toplumsal yapısı üzerinden bir karşılaştırma yapmıştır. Ona göre, Türkiye'nin sınıf ve tabakalar düzeninde, İngiltere'deki düzene benzer bir durum söz konusu değildir. İngiltere'dekine

⁵ A.g.m., s. 59-60.

⁶ KURTKAN, "Türkiye'de Sanayileşme", s. 23.

benzer bir işçi sınıfı, Türkiye’de oluşmamıştır. Kurtkan, Türkiye’de işçi sınıfının, bir sınıf olarak nitelendirilmeye layık olup olmadığının tartışıldığını ileri sürmüştür.⁷ Türkiye’de işçilerin önemli bir kısmını köylerden şehre göç eden ve köyleri ile bağlarını kopartamayan kişilerden oluşmaktadır. Kurtkan’ın da ifade ettiği gibi, o dönem şehirdeki işçilik faaliyetleri geçici faaliyetler olarak gerçekleştirilmektedir.

Kurtkan’a göre, Türk toplum yapısının ana özelliklerinden birisi de, orta sınıf kavramının zayıf olmasıdır. Orta sınıflar, diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de yetersizdir. Millî gelirin büyük bir kısmı üst tabakaya gitmekte ve kalabalık alt tabakalardan millî gelirden pek düşük bir pay elde etmektedir. Nüfusun alt ve üst tabakalar arasında kalan orta tabakaları ise gelir seviyeleri itibariyle daha çok alt tabakaya yakın bir durumda bulunmaktadır.⁸ Kurtkan’a göre, orta sınıf, Türk toplumunda yeterince gelişmemiştir. Buna bağlı olarak, Türk toplumunun ana özelliklerinden birisinin de, Türkiye’de burjuvazi sınıfının olmamasıdır.⁹ Kurtkan, Türkiye’de sosyal tabakalaşma ve sınıf kavramlarının Batı’da sahip olduğu anlamdan farklı bir şekilde var olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle Batı’nın burjuvazi sınıfının Türkiye’de tarihi rolünü gerçekleştirmesini imkânsız görmüştür.

Kısacası, Kurtkan’a göre, Türk toplumunun ana özellikleri, Batı toplumlarından farklılıklar göstermektedir. Türk ve İngiliz toplum yapısını karşılaştıran Kurtkan, Türkiye’de bir işçi sınıfının olmadığını, sosyal sınıf ve tabaka anlayışının farklılıklar arz ettiğini ileri sürmüştür. Kurtkan’a göre, Türk toplumunun sahip olduğu ana özelliklerden birisi de, orta sınıf kavramının Türkiye’de zayıf ve yetersiz olmasıdır. Kurtkan’a göre, Türk toplumunda orta sınıf gelişmemiştir. Böylece Kurtkan, Türk toplum yapısında, Batı toplumlarına benzer bir burjuva sınıfı olmadığını altını çizmiştir.

5.2. Sosyal Problemlere Bakışı

Kurtkan’a göre, sosyal gelişmeyi engelleyen bütün meselelere sosyal problem denir. Sosyal problemler, sosyal gelişmenin tanımına giren şartların gerçekleşmemesi

⁷ KURTKAN, Âmiran; “Bizde İstihlak Kooperatifçiliği Niçin Gelişmiyor”, **Türk Yurdu** (iç.), Sayı: 295, Nisan 1961, s. 22.

⁸ KURTKAN, Âmiran; **Genel Sosyoloji**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1976, s. 187.

⁹ KURTKAN, **Genel Sosyoloji**, s. 149-150.

halinde ortaya çıkabilecek durumlardır. Bu şartların gerçekleşmesini engelleyen etkilerin ortadan kaldırılması, iktisadî ve sosyal planlama faaliyetlerinin konusu içerisinde yer almaktadır. Kurtkan, öncelikle iktisadî refah artışının devamlı olmasını engelleyen bütün sorunların birer sosyal problem teşkil ettiklerini ifade etmiştir. Bu tip sosyal problemlerin, üretim faktörlerinin en uygun düzende üretime katılmasını engelleyen organizasyon yetersizlikleri, faktörlerin herhangi birinin veya bir kaçının etkileycilik derecesini artırma güçlükleri ve akılcı zihniyete aykırı davranışların toplumda yaygınlık kazanması halinde karşımıza çıkabileceğini öne sürmüştür. Bütün bunlar, sosyoloji ve iktisat bilimlerini ortaklaşa ilgilendirdiğini söylemiştir. Bu durumu, faktörler arası işleyiş bütünleşmesinin, maddî ve manevî birçok kültür unsurlarının özelliklerine bağlı olması ile izah etmiştir. Sosyal problem tabiri ile kastedilen diğer konuları, millî gelirin adil olarak bölünmesi ve mana etrafında bütünleşmenin gerçekleşmesini engelleyen problemler olarak açıklamıştır.¹⁰

Kurtkan'a göre, sosyal problemlerin çözümünde planlamanın önemi son derece önemlidir. Planlama, esas itibariyle bilimsel olan bir kaidenin, yani bütüncü görüşün veya başka bir ifadeyle tevhit prensibinin uygulanmasıdır. Maddeci görüşe dayanan Batı kültürüne mensup sosyologların dahi itiraf ettikleri gibi, her plan, maddî menfaatlerin millî ölçüde artırılması hedefini gütmektedir. Bunun gerçekleşmesinin şartı ise, mana etrafında bütünleşme şartına dayanmasıdır. Kurtkan, her plan için bir anlaşma zemini bulunduğunu ifade etmiştir. Bu durumu, kısa vadeli benzer menfaatlerinin bazılarında, uzun vadeli genel menfaatler uğruna vazgeçilebileceği hususunda bir anlaşmanın mümkün olması şeklinde izah etmiştir. Kurtkan'a göre, sosyal planlama, bir milletin bütün mensuplarına, hangi genel gayeleri, hangi yakın ve bireysel gayelere tercih etmeleri gerektiği hususunun hem bilimsel, hem de manevî prensiplere ve esaslara dayanılarak idrak ettirilmesine yönelik bir faaliyettir. Bu özellik, bilhassa sosyal planlamanın karakteristik vasfıdır. Bu özelliği ile sosyal planlama, sosyal çözülme sorunlarının nedenlerini ortadan kaldırabilir.¹¹

Her toplumun tarihi, kültürü ve toplumsal yapısı birbirinden farklılık göstermektedir. Aksi takdirde, bütün toplumların benzer olduğunu öne sürmek, sosyal planlama konusunda her toplum için aynı politikaların üretilmesi yeterli olacağı

¹⁰ KURTKAN, Âmiran; **Sosyoloji**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1980, s. 163-164.

¹¹ KURTKAN, **Sosyoloji**, s. 166-167.

anlamına gelecektir. Kurtkan, sosyal planlamanın gerekliliğine dikkat çekmiştir. Bu nedenle, bütün toplumların maddî ve manevî kültür unsurları arasındaki farklılıklara dikkat çekmiştir. Sosyal unsurlar toplumdan topluma ve zamana göre değiştiğini dile getirmiştir. Bu nedenle, kendiliğinden gerçekleşen ve toplumdan topluma farklı özellikler taşıyan değişimin yönünü ve hızını kontrol altına alabilmek için her ülkenin kendi ihtiyaçlarına göre sosyal planlama yapması gerektiğini vurgulamıştır. O halde, kendi maddî ve manevî kültür unsurlarının başka toplumlardakinden farklı olan özelliklerinden ve ortaya çıkardıkları farklı ihtiyaçlardan dolayı bütün toplumların zorunlu olarak kendilerine has bir sosyal planlamaya teşebbüs etmeleri gerektiğine dikkat çekmiştir.¹² Kurtkan'ın açıklamalarından anlaşılacağı üzere her ülkede, sosyal planlama kaçınılmaz bir gerçekliktir. Fakat dikkat edilmesi gereken husus, sadece sosyal planlama ile yeterli kalınamayacağıdır. Sosyal planlamanın tam olarak gerçekleşebilmesi için iktisadî planlamanın da göz önünde bulundurulması gerekir. Çünkü sosyal planlama ve iktisadî planlama birbirini tamamlayan bir bütünün iki parçasıdır. Bu birliktelik, aynı zamanda sosyal problemlerin çözümü karşısında başarıyı da getirecektir.

Kurtkan'a göre, iktisadî planlamanın başlıca hedefi, millî hâsıla artışının devamlı olmasını temin edecek organizasyon ve zihniyet unsurları ile birlikte emek, tabiat, sermaye ve teşebbüs faktörlerinin millî ekonomi ölçüsünde en uygun tarzda birleşmelerini sağlamaktır. Bunlardan herhangi birinin oranı veya zamanı öbürlerine göre iyi ayarlanmazsa, dar boğazlar meydana gelebilir. Fakat iktisadî planlama ile meşgul olan planlama uzmanı, insanların hepsinin iktisadî düşünen adam (homo-economicus) davranışı gösterdikleri varsayımından hareket etmektedir. Kurtkan, sosyolojinin, iktisattan daha fazla gerçekçi olduğunu dile getirmiştir. Manevî kültür unsurlarının farklı özelliklerine göre insan davranışlarının ve yaygın şahsiyet tipinin, ülkeden ülkeye, hatta bölgeden bölgeye değiştiğini kabul etmiştir. Kurtkan'a göre, sosyolog, insanların her zaman iktisadî davranmadıklarını, hatta rasyonel davranıştan dahi uzaklaşabildikleri gerçeğinden hareket ettiğini öne sürmüştür. Böylece sosyal planlama görevi ile yüklü olan sosyal bilimci, üretim faktörlerinden her birinin ifade ettiği değeri, o faktörü işler hale getirecek olan halkın manevî kültürü açısından dikkate

¹² A.g.e., s. 155.

olarak hesaba katmalıdır.¹³ Aksi takdirde sosyal planlamanın başarısızlığı ortaya çıkacaktır. Bu başarısızlık, sosyal gelişme ve iktisadî gelişmenin önündeki engellerin başında gelmektedir.

Kurtkan'a göre, bir toplumda sosyal gelişmeyi engelleyen problemler ortaya çıktığı zaman, o toplum, öncelikle gelişme özelliğini kaybetme durumuna geçmektedir. Sosyal problemler halledilemediği ve ağırlıkları artarak devam ettiği takdirde ise, böyle bir toplumda sosyal çözülme başlayacaktır. Kurtkan, bir toplumdaki işleyiş bütünleşmesinin ve mana etrafında bütünleşmenin, toplum hayatının devamını tehlikeye düşürecek kadar azalmasını sosyal çözülme olarak tanımlamıştır. Sosyal çözülmenin başlıca sebeplerini ise, dört başlık altında toplamıştır. Bunlardan birincisi, işbölümü, organizasyon ve demokratik müesseseseleşme yetersizliğidir. İkincisi, iktisadî farkların artmasıdır. Üçüncüsü, ırkî bilinçlilik farklarıdır. Dördüncüsü ise, din ve mezhep ayrılıklarıdır.¹⁴

Kurtkan'a göre, sosyal problemlerin çözümü ve planlama ile ortadan kaldırılabilecek sosyal çözülme sorunlarından ilki, işbölümü, organizasyon ve demokratik müesseseseleşme yetersizliğinin önlenmesidir. Buna göre, öncelikle bir memlekette işleyiş bütünleşmesinin mevcut olup olmadığının en açık delili olan işbölümü derecesine bakılmalıdır. Eğer iş bölümü köylere kadar girememişse, böyle bir toplumda işleyiş bütünleşmesinin zayıf olduğu görülecektir. Bu nedenle, iş bölümünün, bütün nüfusu içine alacak kadar yaygınlık kazanabilmesi için zihniyet değişikliği de gereklidir. Sosyal planlama, iş bölümü ile birlikte, organizasyon düzeltmelerini de bütüncü bir görüşle ele almak zorundadır. Ayrıca demokratik müesseseseleşmenin, sosyal hayatın her alanında göze çarpan bir ihtiyaç olduğu söylenebilir.¹⁵ Sosyal çözülmenin bir nedeni olarak işbölümü, organizasyon ve demokratik müesseseseleşme yetersizliğinin önlenmesi, aynı zamanda sosyal problemlerin çözümü ve planlamanın gerçekleştirilmesi adına gereklidir.

Sosyal problemlerin çözümü ve planlama ile ortadan kaldırılabilecek sosyal çözülme sorunlarından ikincisi, iktisadî farkların azaltılmasıdır. Kurtkan'a göre, bir ülkede sosyal tabakalar arasındaki iktisadî farkların tamamen yok edilmesi mümkün

¹³ A.g.e., s. 155.

¹⁴ A.g.e., s. 164-166.

¹⁵ A.g.e., s. 167-168.

değildir. Fakat bu farkların, yetenek farklılıklarına göre eşit bir seviyeye indirilmesine çalışılabilir. Sosyal planlama, iktisadî kazanç eşitsizliğini yetenek eşitsizliği derecesine indirmekle görevlidir. Bunun yanı sıra, sosyal yapı özelliklerinden ileri gelen sakıncalara göre, uygun bazı tedbirlere yer vermek zorundadır. O halde, çeşitli tabakalar ve bölgeler arasındaki gelir farklarını giderici tedbirlerin, sosyal yapının özellikleri dikkate alınarak planlanması gerekmektedir.¹⁶

Kurtkan'a göre, sosyal sorunların çözümü ve planlama açısından bakıldığında, sosyal çözülme sorunlarından üçüncüsü, ırkî bilinçlilik farklarının giderilmesidir. Kurtkan, ırkî bilinçlilik farklarını maksatlı olarak öne sürüp, kültür bütünlüğünün yok edilmesini tasarlayan ve bu amaç doğrultusunda harekete geçen gizli tahriklerin varlığından söz etmiştir. Bu olumsuzlukları yok edebilmede sosyal planlamaya düşen görevi, millî kültürün bütünlük aşıl原因ıcı değer hükümlerini kuvvetlendirmek şeklinde açıklamıştır.¹⁷ Kurtkan'ın sosyal sorunların çözümü konusunda ifade ettiği sosyal çözülme sorunlarının sonuncusu, dinden ileri gelen çözümlerin ve mezhep farklarından doğan bölünmelerin yok edilmesidir. Kurtkan'a göre, dinden ileri gelen sosyal çözümler, İslâmiyet'ten başka dinler için de söz konusu olabilir. Fakat İslâmiyet, bunun istisnasını yaşamaktadır. Çünkü İslâmiyet'e göre, dinde zorlama yoktur şeklinde kesin bir hüküm bulunmaktadır. Bu hüküm, Müslümanların kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de yer almıştır. Ayrıca, sosyal bir değer hükmü olarak da, Müslümanların sahip olduğu manevî kültürün temel unsurlarından birisini teşkil etmiştir.¹⁸

Kısacası, Kurtkan, sosyal gelişmenin önünde engel olarak görülen bütün konuları sosyal problem olarak izah etmiştir. Sosyal problemlerin çözümünde, sosyal planlamanın önemini ortaya koymuştur. Kurtkan, sosyal problemlerin çözümünde, her toplumun sahip olduğu maddî ve manevî unsurların farklılıklarına işaret etmiştir. Kurtkan'a göre, bu farklılıkların göz önünde bulundurulmadığı sürece, sosyal planlamanın da yapılması mümkün değildir. Kurtkan, sosyal planlamanın, sosyal problemlerin çözümünde tek başına yeterli olmayacağına dikkat çekmiştir. Kurtkan'a göre, bir toplumda, sosyal planlama kadar, iktisadî planlama da büyük bir öneme

¹⁶ A.g.e., s. 168-169.

¹⁷ A.g.e., s. 169.

¹⁸ A.g.e., s. 170.

sahiptir. Kurtkan, bir toplumda sosyal ve iktisadî gelişmeyi engelleyen problemlerin ortaya çıkması sonucunda, sosyal gelişmenin gerçekleşmeyeceğini belirtmiştir. Kurtkan, sosyal problemlerin halledilememesi ve giderek artması sonucunda toplumda sosyal çözüme başlayacağını söylemiştir.

5.3. Türkiye’de Sosyal Çözüm Sorunları İle İlgili Görüşleri

Kurtkan’a göre, sosyal çözümme kavramı, sosyal bütünleşmenin zıddını teşkil eden bir kavramdır. Bir ülkede sosyal bütünleşmeyi sağlayan şartlarda bozulma ortaya çıktığı zaman, sosyal çözümme de başlamaktadır. Kurtkan, sosyal çözümme yolunun sosyal bütünleşmenin anlaşılması gerektiğinin altını çizmiştir.¹⁹

Kurtkan’a göre, hemen her ülkede temel şahsiyeti oluşturan ortak karakterler, dinin şekillendirdiği değerlere göre oluşan örf ve âdetlerin etkisini yansıtmaktadır. Dinin şekillendirdiği bu değerler, gerek bölge farklılıklarına göre, gerekse her bölgedeki inanç gruplarının bu değerleri anlayış farklarına göre anlayış farklılığına neden olabilir. Ayrıca birbirinden farklı üst şahsiyet tabakalarının oluşmasına da yol açabilir. Kurtkan, bu üst tabakayı meydana getiren yorumların ne kadar saptırılmış değer anlayışlarına dayanır hale gelmişse, temel şahsiyetin yaygınlık özelliği o kadar tehlikeye gireceğini dile getirmiştir. Kurtkan’a göre, anlayış farkları o kadar büyür ki, bu farklı anlayışların ortak bir temele oturtulması artık imkânsız hale gelebilir. Bu da asgari ortaklardan mahrum olmaktan kaynaklanan bir sosyal çözümme durumunun ortaya çıkmasına yol açmaktadır.²⁰ Dinî değer hükümlerinden ortaya çıkan anlayış farkları sonucu görülecek sosyal çözümme, sosyal bütünleşme önünde büyük bir engel haline gelecektir. Bu durum, millî birliğin ve bütünlüğün zedelenmesine neden olacaktır.

Kurtkan’a göre, olumsuzluklardan etkilenen ve zayıflama riskiyle karşı karşıya olan millî birlik bilincine yeniden kavuşmanın şartı, milliyetçilik duygusuna sahip çıkılmasını emreden İslâmiyet’in tasavvufî özünü genç nesillere iyi bir şekilde öğretmektir. Kurtkan, millî birlik bilincine kavuşmamızı engelleyen iktisadî farklılıkları, mezhep farklılıklarını, sunî bir şekilde dış güçler tarafından var gibi gösterilen ırkî

¹⁹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **İlm-i Ledün (Genel Teoloji)**, Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998, s. 240.

²⁰ KURTKAN BİLGİSEVEN, **İlm-i Ledün (Genel Teoloji)**, s. 242.

köken farklılıklarını, şekilsel dış görünüş farklarına döndürülen inanç çarpıtılmasından doğan ayrılıkları, sosyal çözülme sorunları olarak kabul etmiştir. Bu sorunların, milliyetçilik ve dindarlığın bir potada kaynaştırılması sonrasında İslâmiyet'in özüne dönülmekle yok edileceğini savunmuştur.²¹

Kurtkan, bir toplumdaki işleyiş bütünleşmesinin ve mana etrafında bütünleşmenin, toplum varlığının devamını tehlikeye düşürecek kadar azalmasını sosyal çözülme olarak tanımlamıştır. Ona göre, bir toplumda sosyal gelişmeyi engelleyen problemlerin ortaya çıkması, o toplumun gelişme özelliğini kaybetme durumuna geçtiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Sosyal problemler halledilemediği ve ağırlıkları artarak devam ettiği takdirde ise, böyle bir toplumda sosyal çözülme başlamaktadır.²² Kurtkan, Türk toplumu üzerine yaptığı çalışmalarda, sosyal çözülme konusu hakkında görüşlerini ortaya koymuştur. Türkiye'de sosyal çözülme sorunlarını üç başlık altında incelemiştir. Bu başlıklar; Alevi-Sünni ayrılığı, Türk-Kürt ayrımı, kadın-erkek ayrımı şeklinde sıralanmıştır.

5.3.1. Alevi-Sünni Ayrılığı Konusundaki Düşünceleri

Kurtkan'a göre, İslâmiyet, din seviyesine yükselebilen tek inançtır. İslâmiyet'in getirdiği mesajların ispat edilebilmesi açısından, basiret üzere bir inançtır. Bu nedenle İslâmiyet, dördüncü inanç tabakasına yükselebildiği bilinmektedir. Kurtkan, siyaset sosyolojisindeki milleti meydana getirme kavramını, iç siyasete ışık tutan bir tevhit görüşü olarak kabul etmiştir. Ancak, bu kavramı ortaya atmalarına bakıp da, Batı ülkelerinin tevhitçi bir kültüre sahip olduklarını zannetmenin, büyük bir saflık olacağını belirtmiştir. Çünkü Batı ülkelerinin, dış politikada aynı prensibi uygulamaktan kaçındığını kabul etmiştir. Kurtkan'a göre, Batı kültürü, kendi kültürel iç yapısında da bilim ve din ayrılığına maruz kalmıştır. Çünkü Hıristiyanlığın bilimlerle ispat edilmeye elverişli bir mesajı yoktur. Bundan ötürü Hıristiyan kültüründe inancın alt inanç bölümlerine maruz kalması kaçınılmaz bir sonuç olarak karşımıza çıkmıştır.²³

²¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Milliyetçilik ve İslâmiyet", **Aydınlar Ocağı Açık Oturumlar Dizisi** (iç.), 1994, s. 19.

²² KURTKAN, **Sosyoloji**, s. 164.

²³ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Türkiye'de Sosyal Çözülme Tehlikeleri**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 117.

Kurtkan, İslâmiyet'in bilimlerle ispata elverişli bir mesaja sahip olduğunu ileri sürmüştür. Bu bakımdan, alt inanç bölünmelerine elverişli görmemiştir. Fakat buna rağmen, Müslümanlar arasında Alevi-Sünni ayrılığının ortaya çıktığına dikkat çekmiştir. Kurtkan'a göre, bu ayrılık, Hz. Ali'nin Fark+Cem=Tevhit formülünde ortaya çıkan ve onaylanması gereken bir farklılık değildir. Tam aksine, bu formülün cem unsurunu yok edecek kadar aşırı seviyeye varmış bir farklılaşma olduğu kabul edilmelidir. Böylece hem Aleviler hem de Sünniler, İslâmiyet'in Müslümanları cem edici tevhit mesajının öz değerlerini artık anlayamaz hale gelmişlerdir.²⁴

Kurtkan, Türkiye'de Alevilik ve Sünnilik şeklinde karşımıza çıkan inanç bölünmesinin anlaşılabilmesi için, İslâmiyet'in hiçbir bölünmeye izin vermeyen bir özelliğe sahip olduğunu vurgulamıştır. Bu konuda öncelikle İslâmî inançta farklılaşma olur mu? sorusu ile izahlarına başlamıştır. Kurtkan'a göre, İslâmiyet'te herhangi bir farklılaşmanın yaşanması mümkün değildir. Türkiye'deki Alevi ve Sünni grupların, en temel İslâmî âkide olan tevhit âkidesine inanma hususunda birbirlerinden ayrılmalarına imkân yoktur ve böyle bir ayrılık ortaya çıkmış da değildir. Fakat tevhit akidesinin “La Hüve İllah Hüve” şeklinde anlaşılması gereken gerçek anlamı zamanla yitirilmiştir. Bu durum, her iki grupta birbirinden farklı unsurların yitirilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Kurtkan, bunun sonucunda, hepsi Türk milletine mensup olan ve İslâmiyet'e bağlı olan bu asil ve temiz insanların aralarında bir ayrılık doğduğunu dile getirmiştir.²⁵ Türkiye'de mezhep ayrılığı olarak görülen Alevi-Sünni ayrılığı, yalnızca insanların inanç açısından yaşamlarında bir sorun olarak ortaya çıkmamıştır. Bu ayrılık, aynı zamanda Türk toplumu açısından önemli bir sosyal sorun olarak etkisini göstermiştir.

Bu ayrılığın çıkmasında, sadece Türkiye'nin toplumsal yapısında yaşanan sorunların etkisi olduğunu söylemek yetersiz kalır. Çünkü Türkiye'de Alevi-Sünni ayrılığı ile ilgili sosyal sorunlar, günümüzde devam etmektedir. Bu ayrılığın ve yaşanan sorunların nedeni sadece içeriden kaynaklanmamıştır. Kurtkan'a göre, Türk insanının tembelliği ve ilgisizliği kadar, dışarıdan Türkiye'ye sızan ve kendini Müslüman olarak tanıtan misyonerlerin de etkisi olmuştur. Kurtkan, gerek Alevi, gerek Sünni vatandaşların, İslâmiyet'in öz değerlerini artık gerektiği ölçüde bilemez hale geldiklerini çok açık bir gerçek olarak kabul etmiştir. Bundan ötürü her iki taraftan

²⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, *Türkiye'de Sosyal Çözülme Tehlikeleri*, s. 117-118.

²⁵ *A.g.e.*, s. 117.

birinin, kendini halis Müslüman olarak kabul ederek, karşısındakini karalama hakkı olmadığını dile getirmiştir.²⁶ Kurtkan'ın bakış açısı, daha çok Anadolu'da, yani Türkiye'de yaşayan Alevi ve Sünni vatandaşlar üzerinden hareketle oluşmuştur. Anadolu'daki Alevilerin, İran'daki İmamiye Şia'sı ile ve onların inançları ile ilgisi olmadığını da farkındadır. Kurtkan için, Türkiye'de yaşanan ve Alevi-Sünni ayrılığı olarak görülen inanç bölünmelerinin esas nedeni olarak İslâmiyet'in özünden uzaklaşılması olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

Kurtkan, Türkiye'de Alevi-Sünni ayrılığı konusunu ele alırken, bu ayrılığın tarihçesini açıklama gereği duymuştur. Her şeyden önce, Türk-İslâm dünyasında Müslümanların mutasavvıflar, Sünniler, Bektaşî ve Aleviler şeklinde üçlü bir ayrıma tabi olacak şekilde bölünmüş olmalarına bakıp da, İslâmiyet'in akideleri itibariyle üçlü bir ayrıma imkân verdiğini zannetmenin büyük bir hata olduğunu ortaya koymuştur. Fakat Türkiye'de yaşayan Müslüman Türklerin bugün İslâmiyet'i nasıl yaşadıklarına bakarak bu ayrımı yapanları da haklı olarak görmüştür.²⁷ Kurtkan'a göre, Türklerin sosyal tarihinde Alevi-Sünni ayrılığının ortaya çıkmasına yol açan pek çok faktörün varlığı öne sürülebilir. Fakat bunların hemen hepsinin başlıca üç nedenden kaynaklandığını ifade edebilmek mümkündür. Bu nedenlerden birincisi, Türkiye'nin iç siyaseti ile ilgilidir. Osmanlı Devleti, iç siyasetinde Türk olmayan unsurlara yükselme fırsatı veren bir eğitim politikası gütmüştür. Devletin en yüksek düzeyde askeri ve sivil liderlerini yetiştiren Enderun mektebine devşirmelerin alınması, Türk çocuklarının bu okula giremeyişleri, uzun bir süre boyunca Anadolu'da saf Türk unsuru sayılması gereken Alevi Türklerinin hoşnutsuzluğuna yol açmıştır. Kurtkan, bu ayrılığın temelinde yatan etkeni, devletin üst yönetim kadrolarının, 20 yaşına kadar Hıristiyan olarak yaşamış, sonra Enderun'a girebilmiş kimseler tarafından doldurulması olarak kabul etmiştir. Bu etkene bağlı olarak, Alevi-Sünni ayrılıklarını giderici bir iç politikaya yol açılmaması, Türk milletinin idareciler tarafından hakir görülmesi ve horlanması sonucunda Osmanlı topraklarında iç isyanların çıkmasına yol açtığını öne sürmüştür.²⁸

Kurtkan'a göre bu ayrılığın temelinde yer alan ikinci etken olarak, İran'ın tahriklerini belirtmek mümkündür. 1502 yılında İran'dan Akkoyunlu hanedanı düşerek

²⁶ A.g.e., s. 155.

²⁷ A.g.e., s. 118.

²⁸ A.g.e., s. 143-144.

yerine Safevi Devleti kurulmuştur. Şii inancında olan Safevi hanedanı Sünni Osmanlı idaresine muhtemel bir düşman gözüyle bakmıştır. Bundan ötürü Safevi hükümdarı Şah İsmail, Dulkadir Beyini, Akkoyunluları, Karakoyunluları ve Özbek beylerini mağlup etmiştir. Bunlar, Şah İsmail'in savaş meydanlarında kaldığı 14 yıl boyunca mağlup ettiği 14 hükümdarın yalnızca bir kaçı olmuştur. Şii Şah İsmail'in zaferden zafere koşuşu, Anadolu Alevilerinin Şah İsmail'in tarafına geçişini hızlandırmıştır. Bunu engellemeye çalışan II. Beyazıd, bir çok Alevi'yi Mora'ya, Girit'e, Modon ve Koron'a sürmüştür. Böylece Şah İsmail, mezhep ayrılığını abartılı bir şekilde tahrik unsuru olarak kullanmıştır. Bunun Sonucunda Alevi kitleleri kendi tarafına çekerek Türk'ü Türk'e kırdırıp birçok Anadolu beyliklerini kendi devletine katmıştır. Şah İsmail'e karşı harekete geçme zarureti hissedilen Yavuz Sultan Selim başa geçer geçmez önce İran sorununu gündeme almıştır. 1514 yılında Üsküdar'dan harekete geçmiştir. Güney Azerbaycan'da Çaldıran sahasında Şah İsmail'in yüz bin kişilik ordusunu yenmiştir ve Safevi Devleti'nin başkenti Tebriz'e girmiştir. Bu zaferden sonra, Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Irak, İranlıların elinden alınmıştır. Kurtkan'a göre, ne Yavuz Sultan Selim'in binlerce Alevi-Türk'ü öldürmesi ve ne de Şah İsmail'in Alevi-Sünni ayrılığını kışkırtarak Anadolu Türklüğünün bir kısmını bir tahrik unsuru haline getirmeye çalışması, hoş karşılanması mümkün olmayan davranışlardır. Ancak, bu davranışların kökenini uzun vadeli nedenlerle izah etmek mümkündür. Böylece karşımıza çıkacak olan mesele, üçüncü ve asıl önemli etken olarak gösterilmeye layıktır.²⁹

Kurtkan'a göre, Alevi-Sünni ayrılığının asıl önem taşıyan üçüncü etken, Osmanlı Devleti'nin bir Türk-İslâm kültür politikasından mahrum bir devlet haline gelmiş olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde Müslümanlığın tasavvufî özü ve felsefesi, halk kitleleri tarafından dahi anlaşılır durumda olduğu halde, duraklama ve gerileme devrinin din âlimleri bile bu felsefeden uzaklaşmış ve şeriat uleması ile mutasavvıflar arasında ikilik meydana gelmiştir. Zamanla şeriat akımı İslâmiyet'in özünden tamamen uzaklaştırılmıştır. İslâmiyet şekilsel kalıplara dayalı bir din haline getirilmiştir. Tarikatlar da Yükselme Dönemi'nde taşıdıkları felsefî ve akli muhtevayı kaybederek, kapalı cemaatler haline dönmek suretiyle sosyal yapıyı bölücü bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Hz. Ali'nin fark+cem=tevhit formülünü anlayamaz hale gelen ulemanın çoğu, ne milliyetçiliğin bir fark unsuru olarak tevhit formülünün bir

²⁹ A.g.e., s. 144.

parçası olduğunu idrak edebilmiş ve ne de İslâmiyet'in inanç olarak hiçbir bölünmeye müsait olmayan cem'ci özünü görebilmiş ve halka gösterebilmiştir. Bu durumda meydana boş bulan dış güçler, bölünmeyi gerçekleştirecek birçok faktörün işlerlik kazanmasını sağlamışlardır.³⁰ Bu faktörler, Türkiye'nin bugünkü sosyal yapısı açısından da önemli bir bölücü role sahiptir. Günümüzde bile dış güçlerin etkileri sonucu Alevi-Sünni ayrılığı ile ilgili hareketlilik yaşanmaktadır.

Kurtkan'a göre, Alevi-Sünni ayrımının ortaya çıkmasında rol oynayan bir takım dış ve iç faktörler bulunmaktadır. Kurtkan, dış faktörleri kendi içerisinde ikiye ayırmıştır. Bunlardan birincisi, İslâmiyet dışındaki güçlerin olumsuz etkileridir. Buna göre amaç, Aleviliği Hristiyanlığa yaklaştırmaktır. İslâmiyet dışında kalan bazı güçlerin Alevi Türklüğü üzerinde yaratmaya çalıştıkları etkiler de iki noktada toplanmıştır. Önce bu güçlerin dinî açıdan bir etkileme faaliyetine giriştiklerini ve Alevi Türklerin bazı âdetlerini ve felsefelerini Hristiyanlığa yakın göstererek onları Türk-İslâm dünyasına yabancılaştırmaya çalıştıkları ifade edilebilir. İkinci olarak, Türk-İslâm kültürüne yabancılaştırılması hedeflenen Alevi vatandaşların aynı zamanda siyasî bağımsızlık ister hale getirilmek üzere propagandaya maruz bırakıldıkları gerçeğine de işaret edilebilir.³¹ Kurtkan, Mehmet Eröz'ün, Alevi-Bektaşî adetlerinin eski Türk adetlerine benzerliği hatta onlarla tıpatıp aynı oluşunu birçok kanıtla ortaya koyduğunu ileri sürmüştür. Eröz ve bu konuda fikir yürüten diğer şahısların ifadelerinde açıkça görülen husus, Alevi töresinin hiçbir yabancı töreden etkilenmediği ve dış mihrakların yöntemleri, mesela mason localarının inanç ve yöntemleri ile hiçbir ilişkisi olamayacağı hususudur.³²

Kurtkan, Alevi-Sünni ayrılığının ortaya çıkmasındaki ikinci dış faktörü, geçmişin istismar edilmesi olarak açıklamıştır. Kurtkan'a göre, İslâmiyet'in öz değerlerini işleyerek inanç konusunda Alevi-Sünni yakınlaşmasını sağlama hususunda gayret göstermeyen Osmanlı idaresinin meseleyi kılıçla halletmeye kalkmasından bir takım sorunlar ortaya çıkmıştır. Bilgisizliğin hala devam etmesi, İslâmiyet'in öz değerlerinin gerek Alevi gerek Sünni vatandaşlara tanıtın ve öğreten bir kültür politikasının olmamasından dolayı geçmişte yaşanan olayları istismar etmek isteyen

³⁰ A.g.e., s. 145.

³¹ A.g.e., s. 145.

³² A.g.e., s. 149.

güçler, meydanı boş bulmuşlardır.³³ Daha öncede belirtildiği üzere, istismar konusu yapılmak istenen konulardan bazıları çok eski tarihlerde meydana gelmiş olaylardan kaynaklanmaktadır. Türkiye’de sosyal çözülmenin devam etmesi amacıyla bu olaylar sürekli olarak diri tutulmaktadır.

Kurtkan, Alevi-Sünni ayrımına yol açan dış faktörlerin yanı sıra iç faktörlerin varlığından bahsetmiştir. Buna göre, bu ayrımın ortaya çıkmasına neden olan iç faktörlerden ilki, Sünni inancın bazı hususlarda İslâmiyet’in özünden uzaklaşması faktörüdür. Kurtkan, İslâmiyet’in özünden uzaklaşma eğilimlerinin temelinde şekil ve öz ayrılığının yaşandığını dile getirmiştir. Bunun yanı sıra, ibadetlerin özündeki gerçekliğin anlaşılabilir hale geldiğini öne sürmüştür. Kurtkan’a göre bu anlaşılabilirlik hali, sadece Alevi-Sünni kitlelerinin birbirine yabancılaşmalarına yol açmakla kalmamıştır. Bunun yanı sıra, Sünni kitle içinde dahi ayrılıklara neden olduğunu belirtmiştir. Şekil ve öz ayrılığının nedenini, Kur’an-ı Kerim ayetlerinin iç anlamlarının idrak edilemeyeşinden ileri geldiğini belirtmiştir.³⁴

Kurtkan’a göre, Alevi-Sünni ayrımına neden olan iç faktörlerden ikincisi, Alevi inancının bazı hususlarda İslâmiyet’in özünden uzaklaşmasıdır. Alevi vatandaşların inançlarında meydana gelen İslâmî özden uzaklaşma eğilimlerini, bütün Aleviler üzerinde genelleme yapmanın doğru olmayacağını söylemiştir. Aynı şekilde Sünnilerde göze çarpan İslâmiyet’i yozlaştırma eğilimleri de bütün Sünni kitlede yaygın olarak görülmemektedir. Kurtkan’a göre, ister az, ister çok sayıda nüfusu ilgilendirsin, bir yozlaşma ve anlayış sapması ortaya çıktığı zaman önemli olan husus, bunu tespit etmek üzere kullanılması gereken mihenk taşının İslâmiyet’in öz değerleri olduğu hususudur.³⁵

Kurtkan, Türkiye’de yaşanan Alevi-Sünni ayrımı konusunda alınabilecek bir takım tedbirler açıklamıştır. Kurtkan’ın üzerinde ısrarla durduğu ilk tedbir, müzik ve sohbet toplantıları halindeki cem toplantılarının Alevi-Sünni ayrımı yapılmaksızın tüm Türkiye çapında, konferans ve soru-cevap şeklinde, Kültür Bakanlığı’nın himayesinde yürütülmesidir. Fakat bu toplantıların, konferans verecek kişilerin, zaman zaman halkın taleplerine göre seçilip görevlendirildiği toplantılar olarak yeniden ihya edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Kurtkan’a göre, bu toplantılarda konuşacak

³³ A.g.e., s. 151.

³⁴ A.g.e., s. 155.

³⁵ A.g.e., s. 176-177.

konferansçılardan hiçbiri, Alevilerin halen yürütmekte oldukları ibadet tarzlarına dil uzatmamalıdır. Bu konferansların temel gayesi, İslâmiyet'in öz değerlerini tanıtmak olmalıdır. Hz. Muhammed ve Hz. Ali zamanındaki ibadet tarzı da halka izah edilmelidir. Toplantılar müzikli olmalıdır. “La Hüve İlla Hüve” anlamında tevhit mesajını işleyen müzik parçaları icra edilmelidir. Güftelerin anlamı özellikle gençlere izah edilmelidir. Bu toplantılarda İslâmiyet'in şimdye kadar yapılmış olan bazı yorumları, zıt fikirler halinde de olsa, birbirinden farklı bireyler tarafından açıklanmalıdır.³⁶ Kurtkan'ın asıl arzusunu, bu toplantıların yanı sıra, gerek Alevilerin, gerek Sünnilerin kendi inanç ve ibadetlerinde özgürce hareket etmeleri sağlanması şeklinde düşünebiliriz. Bu toplantılarda sağlanması gereken asıl birlik ve beraberlik, İslâm kültürünün hakikatlerini anlatmak üzerine gerçekleşmelidir. Kurtkan için asıl ulaşılması gereken gaye budur.

Kurtkan'a göre alınabilecek ikinci tedbir, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, İslâmiyet'in tevhitçi ve bilime kucak açan bir din olmasından ötürü, muhafaza edilmesidir. Fakat bu teşkilatta gerek Alevi gerek Sünni Müslümanlardan ancak, İslâmiyet'in özünü anlayabilmiş ve bunu anlatmakla görevlendirilmiş bireylerin yer alması gerekmektedir. Alınması gereken bir diğer tedbir, televizyon ve radyoda izahlı müzik programları ve konuşmalarla İslâm kültürünün Türk töresine tam anlamıyla uygun düşen öz değerlerinin ve büyük Türk düşünürlerinin bu öz değerleri açıklayan fikirlerinin izah edilmesidir. Örneğin, televizyonda ve radyoda aşure gününü, Hz. Hasan'ın ve Hz. Hüseyin'in İslâmiyet'in demokratik özünü korumak uğruna yaptıkları mücadelenin değerini ve Hz. Ali'nin İslâmiyet'in hakikatini açıklayan değerli fikirlerindeki bilimlerle uygunluk konularını işleyen programlar tertiplenmelidir. Kurtkan, son tedbir olarak, yine İslâmiyet'in, bilimlerle ispata açık bir mesaj getiren bir din olmasından ötürü, okullarımızda din derslerinin korunması gerektiğini dile getirmiştir. Ona göre, bu derslerin, televizyon ve radyo programlarında olduğu gibi, mezhepleri, İslâmiyet'in öz değerlerinde birleştirici ve bu değerlerle bilimlerin uyum sahasını göstererek çocuklarımızı kişilik bütünlüğüne kavuşturucu bir içeriğe sahip kılınmalıdır. Kurtkan, İslâmiyet'in, Batı gençlerini bilim ile din arasında bocalatan, kişilik bütünlüğünden yoksun bırakarak bunalımlı olmalarına yol açan Hıristiyanlık gibi mesajsız bir din olmadığına dikkat çekmiştir. Çünkü, İslâmiyet'in fevkalade bir mesaja

³⁶ A.g.e., s. 302.

sahip olduğunu ileri sürmüştür. Fakat, bu mesajın yüzyıllardan beri yozlaştırıldığını ve kaybedildiğini itiraf etmiştir.³⁷ Sosyal çözülme tehlikelerinin üstesinden gelebilmek için bu mesaja sahip çıkmak oldukça önemli görülmektedir.

Kurtkan, Alevi-Sünni ayrılığından doğacak olumsuzlukların önüne geçilmesi adına Mevlana'dan örnek vermiştir. Mevlana'ya göre, Hz. Ali'ye ve oğullarına zulmedenler gibi yeni Muaviye'lerin yetişmemesi için, İslâmiyet'in özünü anlayamamak şeklinde beliren gaflet uykusundan uyanmak gerekir. Kurtkan'a göre, bu uyanıklığın elde edilmesi için yapılması gereken iş, her yıl radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarında bu acı olayların genç nesillere anlatılmasıdır. Kurtkan, bunun gerçekleştirmek ve İslâmiyet'in öz değerlerinden uzaklaşanların toplumu sürükleyebileceği sosyal yapı bozulmalarından korunabilmek için, bu öze sahip çıkmak gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle, İslâmiyet'in öz değerlerinin hepsinin tevhit temeline dayalı olduğunu hatırlatmıştır. Geçmişte yaşanan acı olayların somut ayrıntılarını, bitmeyen bir öç ve düşmanlık psikolojisi ile ele almamak gerektiğine dikkat çekmiştir.³⁸ Kurtkan, hangi nedenle ya da şekilde olursa olsun, İslâmiyet'in özünden uzaklaşıldığı takdirde, Türk toplumunda sosyal sorunların ortaya çıkacağını sürekli olarak öne sürmektedir. Bu durum, mezhep ayrılıklarında da olumsuz sonuçlara neden olabilir. Kurtkan, gerek Alevi, gerek Sünni inançlardaki bozulmaları, İslâmiyet'in özünden uzaklaşmaktan kaynaklanan nedenler olarak kabul etmiştir.

5.3.2. Türk-Kürt Ayrımı Konusundaki Tezleri

Kurtkan'a göre, Türkiye, iki kıta arasında son derece önemli bir ülkedir. Her taraftan Türkiye'yi çevreleyen ülkelerde zengin petrol yatakları bulunmaktadır. Türkiye'nin sahip olduğu topraklar, bütün bölgeleri ile maden ve petrol deposu bakımından henüz bulunmamış zenginliklere sahiptir. Türkiye'nin sahip olduğu bu özellikler, bazı dış güçlerin Türkiye'yi parçalama hususunda tahrik etmektedir. Bu dış etkileri saf dışı bırakabilecek iç politika tedbirlerinin alınmaması, durumun önemini arttırmaktadır. Bu durum, Türkiye üzerinde dış güçlerin bir takım hedefler geliştirmesine neden olmuştur.³⁹ Böylece, Türkiye'de ortak bir kültüre mensup ve aslen

³⁷ A.g.e., s. 303.

³⁸ A.g.e., s. 154-155.

³⁹ A.g.e., s. 60-61.

Türk olan grupların zamanla kendi kültürlerinden kopartılarak yabancılaştırılmaları, bu hedefe yönelik ilk adımlar olarak ortaya çıkmıştır. İrkî yönden bir ayrılık düşüncesi ve Türk-Kürt ayrımı, bu hedef uğruna Türkiye'nin sosyal çözülme sorunlarından birisi olarak ortaya çıkmıştır.

Kurtkan'ın asıl üzerinde durmak istediği husus, Kürtlerin Türklüğünü ispatlamaya çalışmak değildir. Bu konuda şimdiye kadar çok şey yazıldığını dile getirmiştir. Sosyolog olarak bizi asıl ilgilendiren tarafı, sosyal çözülme konusunda sosyal yapımızın sahip olduğu özelliklerdir. Kurtkan'a göre, bu özellikler, son derece girift bir şekilde çözülmeye yol açan cemaatleşmelere imkân verecek niteliktedir. Bağımsız bir Kürdistan emeli güdenlerin, üzerinde düşünmeleri gereken hususlardan en önemlisi de, kendilerini Kürt kabul eden Kürt Türkleri topluluğunun dâhi ileride Alevi Kürdistan ve Sünni Kürdistan olarak ayrılmaya elverişli bir kültür yapısı taşımakta olmasıdır. Kürt vatandaşlara Kürtlük bilinci aşılama çalışmaları dış güçler, aynı zamanda Alevilik-Sünnilik çatışmalarını da canlı kılmak suretiyle, çözülmenin ve parçalanmanın nedenlerini daima sonu gelmez bir şekilde ellerinde koz olarak tutmaya çalışmaktadır. Kurtkan, bu durumu, parçala ve hükmet siyasetinin bir parçası olarak izah etmiştir.⁴⁰ Bugün Türkiye toprakları üzerinde bu oyun oynanmaya devam edilmektedir. Dış güçlerin bu hedefe ulaşabilmesi amacıyla iç faktörleri de kullandığı görülmektedir.

Kurtkan, Türk-Kürt ayrımı ile gerçekleştirilmek istenen çözülme hareketinin gerçekleşmesi ve millî birliğin bozulması için bir takım faktörlerin varlığından söz etmiştir. Bu faktörleri dış ve iç faktörler olarak ikiye ayırmıştır. Kurtkan'a göre, dış faktörlerin ilk basamağında, belli bölgelerde yaşayan Türk halkının ırkî kökenleri bakımından Türk olmadıklarına onları inandırmak yer almaktadır. Böylece, onlara farklı bir ırk bilinci aşılama amaçlanmıştır. Daha sonra da çifte ölçüye dayandırılmış bir mantıkla bu insanların mahrumiyetleri dile getirilmeye çalışılmaktadır. Böylece Türk ve İslâm kültüründen kopmalarını sağlamak hedefi güdülmektedir. Türk-Kürt ayrımına yönelik sosyal çözülmenin gerçekleşebilmesi için gerekli gördükleri ilk faktör, ırkî köken konusunda yanlış bilgi sağlama faaliyetidir. Bunu sağlayabilmek adına, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan ve dış mihraklar tarafından kendilerine "Kürtler" adı verilen Kürt Türklerinin geçmişleri hakkında çeşitli iddialar öne sürülmüştür. Bu faaliyet ile amaçlanan, tıpkı Kırgız Türkleri, Kazak Türkleri gibi, Kürt

⁴⁰ A.g.e., s. 61.

Türklerini de Türk kültüründen koparmak ve Türklük kitlesinden ayırmaktır. Kurtkan, bu faaliyetin amacına ulaşamadığını, başarılı olmadığını ifade etmiştir. Bunun sebebini de, Kürtlerin gerek ırk, gerek kültür kökeni bakımından Türk olmaları ve Türkiye sınırları içinde kültürlerini korumuş olmaları şeklinde izah etmiştir.⁴¹

Kurtkan'a göre, dış faktörlerden ikincisi, ortaya atılan iddialarda çift ölçü kullanımı olmuştur. Kurtkan, bu durumu iki şekilde örnek vererek izah etmiştir. Bunlardan ilki, Batılı yazarların şimdiye kadar Türk milleti aleyhine ve Batılıların lehine olacak şekilde yapılan tarihî hataları görmezlikten gelmeleri, hatta bazılarının bu durumu Türk milletinin lehine olmuş gibi göstermek istemeleridir. İkincisi ise, yine Batılı yazarların, bizi bize düşman edecek şekilde, Anadolu'daki Türk çocukları ve her yaşta bütün Türkler aleyhine olmak üzere yaptığımız hataları sanki başkalarına yapılmış gibi göstermeleridir. Kurtkan'a göre, ortaya atılan iddialar, Güneydoğu Anadolu'da kavmî kökeni ve inançları ile sanki Türk ve İslâm olmayan unsurlar bulunduğunu, Türklerin bu unsurları yüzyıllardır sömürdüğü ve hala da sömürmekte olduğu yönündedir.⁴² Buna göre, dış mihraklar, Güneydoğu Anadolu'daki Kürtlerin, Türkler tarafından sömürüldüğünü iddia edecek kadar iddialarında ileriye gitmişlerdir. Günümüz toplumsal, kültürel ve siyasî yapıdan bakıldığında, bu iddiaların zaman zaman başarıya ulaştığı söylenebilir.

Türkiye'de sosyal çözülme tehlikesi olarak kabul edilen Türk-Kürt ayırımında etkili olan dış faktörlerden üçüncüsü, geçmişe dönük olumsuz bir psikolojinin aşılmasına yönelik olmuştur. Kurtkan'a göre, bir milletin kendi tarihini, tarihteki kahramanlarını, büyük adamlarını, geçmiş devirlerde yaptığı büyük hamleleri, medeniyet eserlerini unutması, kendi benliğini kaybetmesi anlamına gelmektedir. Hele bir millet, manevî kültürü bakımından ölümsüz bir felsefeye dayalı üstün bir kültür yaratabilmişse, bir süre için maddî kültürde başka milletlerden geri kalsa da, kendi manevî değerlerine dayanarak onları aşabilir. Çünkü maddî kültür, değerlerin ve manaların dışlaşmış şeklidir.⁴³ Bugün Batı, kendi geleneğini devam ettirme hedefi benimseyerek, bu hedef uğruna hareket etmektedir. Batı, kendisi gibi olmayan Batı-dışı toplumlara ise aynı bakış açısı ile yaklaşmamaktadır. Kürtler üzerinde de benzer bir

⁴¹ A.g.e., s. 62-63.

⁴² A.g.e., s. 78.

⁴³ A.g.e., s. 84.

politikayı uyguladıkları görülmektedir. Bu uygulamaların günümüzde farklılaşma göstermesine rağmen devam ettiği söylenebilir.

Kurtkan'a göre, dış faktörlerden sonuncusu ise, İslâm kültürünün öz değerlerinin yozlaştırılmasıdır. Dış mihrakların çeşitli yollardan giderek çifte ölçüye dayandırılmış iddialarla bizi içten birbirimize düşman etme, İslâm kültürüne ve millî kültüre yabancılaştırırken dış düşmanlarımıza karşı pasifleştirme suretiyle, sosyal yapısı ve kültürü bakımından zayıf bir toplum haline getirme çabasında olduklarını ifade edebiliriz. Onların bu çabaları, İslâmiyet ve milliyet bağlarımızı çözerek, bizi parçalama ve parçalarımızı yutma durumuna doğru götürme arzularından kaynaklanmaktadır. Sun'i iddialarla yaratılan bütün ayrılıklar ve mezhep farklılıkları bu çabaların etkisini önemli ölçüde yansıtmaktadır.⁴⁴

Kurtkan, sosyal çözülme tehlikesi olarak Türkiye'de yaşanan Türk-Kürt ayrımını sağlamak üzere hizmet eden dış faktörlerin yanı sıra iç faktörleri de açıklamıştır. Ona göre, iç faktörlerden ilki, eğitimde kültür politikası boşluğu olarak ortaya çıkmıştır. Kurtkan'a göre, bir ülkede eğitim sektörünün genç nesillere sadece yetenekler ve bilgiler kazandırma göreviyle yükümlü olduğu düşüncesi kadar tehlikeli hiçbir düşünce yoktur. Yetenekler ve bilgiler gereklidir, ama tek başına yeterli değildir. Sosyal gelişmenin gerçekleşebilmesi için mutlak surette bütünleşme şartının yerine getirilmesi gereklidir. Bunun için sadece fonksiyonel bütünleşme ile değil, aynı zamanda mana etrafında bütünleşme şeklinde gerçekleşmelidir.⁴⁵ Buna göre, mana etrafında bütünleşme, aynı zamanda birleşmeyi ortaya çıkaracaktır. Birleşme, bir nüfusun tek bir kültür birimi, tek bir iktisadî birim haline gelmesi demektir. Kurtkan, tek bir millet olabilmenin tek şartının sadece ırkî köken beraberliği olamayacağını ifade etmiştir. Birçok hallerde ırk olarak aynı kökten gelen insanların, farklı dil ve inanç grupları meydana getirebileceğini belirtmiştir.⁴⁶ Bu durum, bütün farklılıklara rağmen, söz konusu farklılıkların bir araya gelmesiyle oluşan bir kültür politikasının olabirliğini ortaya koymaktadır. Sosyal çözülme tehlikesi olarak Türk-Kürt ayrımında, eğitim kurumu içerisinde oluşturulacak kültür politikasında bir boşluk yaratmak amaçlanmıştır.

⁴⁴ A.g.e., s. 102.

⁴⁵ A.g.e., s. 103.

⁴⁶ A.g.e., s. 104-105.

Türk-İslâm kültürünün bilincinde olmak ve İslâmî özden uzaklaşmamak, bu amacın sağlanması önünde en büyük engel olarak kalacaktır.

Kurtkan'ın açıkladığı iç faktörlerden ikincisi, sağlıklı şehirleşme, sanayileşme ve tarımda gelişme yetersizliğidir. Kurtkan'a göre, bir bölgede, nüfusun, eğitimde fırsat eşitliğine imkân verecek ölçüde yoğunluk artışına maruz kalması, bölge nüfusunun kaymak tabakasını meydana getiren seçkinler bölgeyi devamlı olarak terk etmeleri şeklinde olumsuz bir sonuç ortaya çıkaracaktır. Bu durumda bölgenin eğitim imkânlarındaki artış bölgeden dışarıya göçlerin artması sonucunu verecektir. Kurtkan, eğitim görmüş bireylerin bölgede kalabilmeleri için, sanayileşme ile atbaşı giden sağlıklı bir şehirleşmenin gerçekleşmesine, yani sanayileşmeye ihtiyaç olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁷ Kurtkan'a göre, bu ihtiyacın karşılanabilmesi adına, bölgeye sanayinin götürülmesi gerekmektedir. Böylelikle bölgenin kalabalıklaşması, en azından bölge halkının olduğu yeri terk etmemesinin sağlanabileceğini ileri sürmüştür. Buna göre, nüfus yoğunluğunun artması eğitim yatırımlarını ve istihdam imkânlarını teşvik eden bir ortamın doğmasını sağlayabilecektir.⁴⁸ Kurtkan, Kürtlerin, Batı bölgelerine göç etmelerinin ne kendileri için ne de ülke bütünü için faydalı olmayacağını ileri sürmüştür. Bu göçleri özümseme işlemini de Türkiye'nin diğer bölgelerinde yaşayan kitlenin başaracağı bir iş olarak görmemiştir. Kurtkan'ın beklentisi, Türkiye'nin Batı bölgelerindeki grupların yozlaştırılmamış olan gerçek İslâm kültürü tarafından özümsemesidir.⁴⁹

Kurtkan'a göre, Türk-Kürt ayrımı üzerinden gerçekleştirilmek istenen sosyal çözülme sorunu karşısında bir takım tedbirler alınmalıdır. Buna göre, alınması gereken ilk tedbir, bütün bölge halkının İslâmiyet'in öz değerlerini benimseyerek İslâm kültürünü özümsemelerini sağlamaktır. Böylece Türkiye sınırları dâhilinde bir millî-ümme haline geçebilmek mümkün olacaktır. Kurtkan bu tedbiri, yalnızca Türk-Kürt ayrımı için değil, Alevi-Sünni ayrımı açısından da başarılması gereken bir tedbir olarak öne sürmüştür. Ona göre, bütün kriterler açısından parçanın menfaatini, bütünün menfaatinden ayrı gören her grup ister büyük, ister küçük olsun İslâmiyet'in öz değerlerine aykırı davranmaktadır. Böylece Kur'an-ı Kerim'in ifadesi ile birleştirilmesi

⁴⁷ A.g.e., s. 112.

⁴⁸ A.g.e., s. 293.

⁴⁹ A.g.e., s. 294.

istenen şeyi parçalamış olmaktadır. Eğer Kürtçe konuşanlar kendi geleneklerini büyük gruptan ayrı olarak düşünürlerse, benzer bir durum Aleviler için de yaşanacaktır. Böylece ufalanma, küçülme ve yabancı güçlerin tuzağına düşme durumu da kolaylıkla gerçekleşmiş olacaktır.⁵⁰

Kurtkan'a göre, Türkiye'de millî-ümmet olabilmek küçük büyük bütün grupların menfaatinedir. Küçük grupların ezilmemesi için, özellikle Kürtçe konuşulan yerlerde yatılı bölge okulları sistemi uygulanmalıdır. Tenha köylerin çocukları ise topluca okutulmalıdır. Çeşitli mahallerde konuşulan Kürtçeler birbirinden farklı olduğu için ilkokul eğitiminin Kürtçe yapılması zor olacaktır. Fakat halkın kendi kültür kaynaklarından zevk almaya devam edebilmesi, hatta bu zevkin Türkçe konuşan gruba da aşılması, ortak zevk haline getirilmesi için radyo ve televizyonda çeşitli bölgelerden derlenmiş Kürtçe şarkılar ve türküler dinletilmelidir. Bu durumun, milletimizi İngilizce şarkıları gece gündüz dinlemekten daha az mutlu edeceğini kimse iddia edemez.⁵¹

Kurtkan'a göre, Türk-Kürt ayrımına yönelik alınacak tedbirlerden bir diğeri, halkın kendi bölgelerinde kalarak geçimlerini sağlayabilmeleri için bölgelerinde mahalli malzemeyi işlemeye yarayan küçük sanayi ve zenaat faaliyetlerinin teşvik edilmesidir. Bunun yanı sıra, öğretici kurslar açılmalı, ürünler için pazarlama imkânları oluşturulmalıdır. Kurulacak fabrikalara vergi ve diğer bazı hususlar açısından avantaj sağlanmalıdır. Buna karşılık, mahallî halktan yetenekli çocukları okutmak üzere işletmede çalışma şartına bağlı burs verme zorunluluğu bu işletmelere yükletilmelidir. Hayvancılık teşvik edilmelidir. Hayvani ürünlerin işletilmesine dayalı küçük sanayi geliştirilmelidir. Şehirleşme ve sanayileşme konusunda teşvikler ve destekler verilmelidir. Başka hangi tedbirler alınsa da, halkın İslâm kültürünün yozlaştırılmamış, asli değerlerini öğrenip benimsemiş hale gelmelerini sağlayacak bir yaygın eğitim faaliyeti de programlanmalıdır. Bu eğitim programları, halkın istekleri doğrultusunda gerekirse yeniden düzenlenerek uygulamaya konulmalıdır.⁵² Kurtkan, sıralamış olduğu bu tedbirlerle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde, sınırlı alanda kurulmuş ve imkânsızlık içerisinde yaşadığı düşünülen Kürtlerin, kendi topraklarında refah düzeyi

⁵⁰ A.g.e., s. 294-295.

⁵¹ A.g.e., s. 295.

⁵² A.g.e., s. 295.

yüksek toplumlar olarak yaşayabileceklerini düşünmüştür. Böylelikle, bir taraftan Türk-Kürt ayrımı üzerine sosyal çözümlerin önlenmesi sağlanırken, diğer taraftan Kürtlerin başka şehirlere göç etmelerinin önüne geçilmiş olunacaktır.

Kısacası, Kurtkan, Türk-Kürt ayrımıyla ortaya çıkartılan etnik bölünmeyle, Türkiye'nin millî birliğinin bozulması hedefindeki dış güçlerin, Türkiye'yi parçalamaya yönelik arzularını ortaya koymuştur. Kurtkan, Türk-Kürt ayrımının ortaya çıkmasında, dış faktörlerin daha fazla etkisi olduğunu belirtmiştir. Kurtkan, dış faktörlerin, Türkiye'nin parçalanmasına yönelik hedeflerine ayak uyduran iç faktörlerden de bahsetmiştir. Kurtkan, Türkiye'de ortaya çıkan sosyal çözülme tehlikelerinden birisi olan Türk-Kürt ayrımının önüne geçebilmek amacıyla bir takım tedbirler öne sürmüştür.

5.3.3. Kadın-Erkek Ayrımı Konusundaki Argümanları

Kurtkan'a göre, kültürümüzün en temel unsuru olan İslâmiyet'in tevhitçi özünü uygulamada bozmuş olmamızdan dolayı ortaya çıkan son derece sakıncalı ayrımlardan birisi, cinsiyete göre yapılan kadın-erkek ayrımıdır. Türk kültürü, İslâmiyet'ten önce de sonra da kadın haklarını koruyan bir kültür olmuştur. Monogamiye uyan eski Türklerde yönetimde hem hakan hem de hatun yer almıştır. Bundan ötürü emirnamelere her ikisi birlikte imza atmışlar, elçiler her ikisinin birden huzuruna çıkmışlardır. Bu durum, kültürümüzün, İslâmiyet'ten önce de, tevhitçi bir karakter taşımasından kaynaklanmıştır. İslâmiyet, Arap kültüründe kadına yaşama hakkı bile vermeyen ve kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldükleri bir ülkeye hayal edilemeyecek kadar ileri seviyede kadın hakları getirmiştir. Eskiden bir erkek öldüğü zaman, oğulları arasında malları paylaşılırken, üvey anne bile miras olarak kabul edilmiş ve mal muamelesi görmüştür. Kur'an-ı Kerim, kadının bu kadar hor görüldüğü bir ülkede kadına mirastan pay alma, siyasî anlamda oy kullanma, iş yapabilme, kazandığı paranın bir kısmını kendine ayırabilme haklarını vermiş, poligamiyi önlemiştir.⁵³

İslâmiyet'ten önceki Türk topluluklarında kadın haklarının hangi seviyede olduğu hususu pek çok eserde yer almıştır. Ziya Gökalp'in önemle üzerinde durduğu bu konuyu ele alan Afet İnan'a göre, Orta Asya'nın bozkırlarından Fransa içlerine kadar uzanan geniş ülkelerdeki Hunlara ait bilgilere göre, kadının da erkeği ile beraber aynı iş ve hakka sahiptir. Asya Hunlarının Çinlilerle olan temaslarında, Türk hakani yanında

⁵³ A.g.e., s. 47.

hatunun da resmen yer aldığı ve her ikisinin de birden devleti temsil ettiği kaydedilmiştir. Avrupa Hunlarında kadın, erkeği ile birlikte ordu birlikleri içinde, hareket halindeki toplumun bir üyesidir. Asya ve Avrupa Hunları tarafından pek çok devletler kurulmuştur. Bunlardan Göktürkler yazılı kitabeler bırakmışlardır. Göktürkler ve Uygurların da ayrı ayrı yazı sistemleriyle yazılmış Türkçe vesikaları bulunmuştur. İslâmiyet’i kabul eden Türkler, kendi kültürlerinin müsait özelliği dolayısıyla İslâmî tevhit inancının kadın-erkek bütünlüğünü telkin eden karakterini kolayca benimsemişlerdir.⁵⁴ Türklerin en eski tarihine kadar gidildiğinde bile, sosyal çözülme sorunlarından birisi olan kadın-erkek ayrılığında, kadının toplum içerisindeki yeri ve önemi ön plana çıkartılmıştır. Buna rağmen, geçmişten günümüze kadar kadın-erkek ayrımı, bazı toplumlar için sosyal çözülme sorunlarından birisi olarak varlığını sürdürmüştür.

Kurtkan’a göre, dinin öz değerlerinin doğru olarak yorumlanamaz hale geldiği dönemlerde mevcut kurumların yozlaştığı görülmektedir. Bu durumda onları devirip atarak, Türk-İslâm kültürünün öz değerlerine uygun düşen yeni kurumlar kurmak gerekir. Kurtkan bu durumu, bir devrim olarak açıklamıştır. Örneğin, Osmanlı Devleti’nin duraklama ve gerileme devrinde kadın haklarının, İslâmiyet’e dayalı öz değerlerimizin gösterdiği tevhitçi (nüfusun kadın-erkek bütünlüğünü sağlayıcı) yönün tamamen tersine bir yönde tecelli ettiğini öne sürmüştür. Bunun neticesinde kadınların birçok haklardan mahrum bırakıldığı gerçeğini dile getirmiştir. Kurtkan’a göre, kadınların yaşadığı bu mahrumiyet durumu, İslâmiyet’in emri gibi gösterilmek suretiyle dinin yorumuna dayalı bir kurumsal yozlaşma ortaya çıkarmıştır. Buna göre, İslâmiyet’in öz değerlerinden biri olan laikliğe dayanılarak kadın haklarının artırılması, tam anlamıyla bir devrimdir.⁵⁵

Türkiye Cumhuriyet’inin ilanı ile birlikte Atatürk ilke ve inkılâpları doğrultusunda, Türk toplumunda kadınların bir takım haklar elde ettiği görülmektedir. Kurtkan, Atatürk’ün kadın hakları konusunda gerçekleştirdiği devrimler ve getireceği yenilikler konusunda Türk-İslâm kültürünün ana değerlerini göz ardı etmediğini ileri

⁵⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; “Atatürk’ün Kadın Hakları Bakımından Türk-İslâm Kültürüne Hizmeti”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi* (iç.), Sayı: 19, 1981, s. 50-51.

⁵⁵ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; “Atatürk ve Laiklik”, *Türk Kültürü Dergisi* (iç.), Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Yıl: 27, Sayı: 310, Şubat 1989, s. 70.

sürmüştür. Kurtkan'a göre, Atatürk'ün yaptığı iş, geçmişte hür-köle, zengin-fakir ayrılıkları gibi birliği bozucu nitelik taşıyabilen kadın-erkek ayrımında yaşanan sorunların giderilmesi noktasında İslâmî öz'e yeniden işlerlik kazandırmak olmuştur. Bunun için yapılabilecek en mantıklı hareket, sosyal davranışları düzenleyen hukukî çerçevenin ihtiyaçlara uygun hale getirilmesidir.⁵⁶

İnan'a göre, Dede Korkut Oğuznamelerinde, Türk kadınının toplumdaki yerinin hemen hemen ön planda olduğu, kadın ve kızların, eşya gibi maddî bir bedelle alınabilen şahsiyetsiz varlıklar olmadığı görülmektedir.⁵⁷ Kurtkan, Osmanlı Devleti'nin özellikle gerileme devrinde, kadının sosyal statüsünün sarsıldığını öne sürmüştür. Türklerin millî kültürlerini değiştirecek bir kavmî karışmanın olmadığını ya da Kur'an-ı Kerim'in ifadelerinde herhangi bir bozulma yaşanmadığını belirtmiştir. Türk-İslâm kültüründe, özellikle Osmanlı döneminde, kadın hakları bakımından ortaya çıkan bozuluşun nasıl izah edilebileceğini sorgulamıştır. Kurtkan'a göre, kadının aşırı örtülü hale gelmesi, erkek tarafından tek taraflı irade beyanıyla boşanabilmesi, bir erkeğin dört kadınla evlenebilmesi, kadınlara iş hayatının yasak edilmesi gibi uygulama örnekleri, özellikle Osmanlı toplumunun sosyal yapısında ortaya çıkmıştır. Asıl önemli nokta, sosyal yapının bu etkilere mukavemet edemeyecek kadar çürümüş olmasında aranmalıdır. Bu çürüyüşte, iktisadî ve siyasî pek çok faktörün etkilerinin yanı sıra, en önemli faktörlerden biri olarak İslâmiyet'in özünün ve değer hükümlerinin kasten veya bilmeyerek yanlış yorumlanmasının rolü olmuştur.⁵⁸ Kurtkan, bir çok sosyal çözülme sorununun ortaya çıkmasında neden olarak gördüğü İslâmî özden uzaklaşılması ve İslâmiyet'in yanlış yorumlanmasını, kadın-erkek ayrımının ortaya çıkmasında da önemli bir etken olduğunu dile getirmiştir.

Kurtkan'a göre, İslâmiyet, çöl şartlarında tamamen kas kuvvetine bağlı mücadele gücünden yana zayıf durumdaki kadınların sosyal hayata giremeyişlerinden ötürü, şahitliklerine de erkeklerin şahitliği kadar itibar etmemiş olabilir. İslâmiyet, eğitimi, kız erkek bütün çocuklar için farz kılmak ve kadın erkek her Müslüman'ın beşikten mezara kadar bilimle uğraşması şartını getirmek suretiyle, ileride kadınların

⁵⁶ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Atatürk'ün Kadın Hakları Bakımından Türk-İslâm Kültürüne Hizmeti", s. 57.

⁵⁷ A.g.m., s. 51.

⁵⁸ A.g.m., s. 52-53.

şahitliğinin elbette erkeklerin ki kadar geçerli hale gelmesi için gerekli ortamı hazırlamıştır. Gerçekten de kadınlar zamanla daha elverişli bir ortam bulabilmişlerdir. Kurtkan, hala Türkiye’de kadın-erkek ayrımından doğan bir sosyal parçalanmayı, İslâmiyet’in bütün gayretine ve Atatürk inkılâplarına rağmen bu millete layık gören çevreler olduğunu iddia etmiştir. Diğer İslâm ülkelerinden gelen etkilerle beslenen bu çarpıtılmış nitelikteki sözde İslâmî akımların, üç alanda kadını erkekten geriye itmeye çalıştığını öne sürmüştür. Kadına hem ikinci sınıf vatandaş, hem de ikinci sınıf Müslüman muamelesi yapıldığını söylemiştir. Kurtkan’a göre, kadın-erkek ayrımının gerçekleştiği bu alanlar, aile hayatı, sosyal hayat ve ahiret hayatı olarak ifade edilebilir.⁵⁹

Kurtkan’a göre, aile hayatında kadının ikinci sınıf mümin olduğu ve cennet hayatında dahi ikinci sınıf insan muamelesine tabi tutulacağı iddiası Kur’an-ı Kerim’e aykırı düşmektedir. Bazı ayetlerde müminlere, erkek müminler anlamına gelen “mü’minun” veya “müminyn” kelimeleriyle hitap edilmiştir. Fakat kadın-erkek bütün müminlere bu şekilde hitap edilmesi, Arapça’daki taglib kuralının bir gereğidir.⁶⁰ Kurtkan, Kur’an-ı Kerim ayetleri üzerinden kadın-erkek ayrımı yapılmaması gerektiğini, ayetlerde geçen hükümlerin sadece erkekleri ilgilendirmediğini, kadın-erkek bütün Müslümanları eşit ölçüde ilgilendiren ayetler olduğunu bu şekilde izah etmiştir.

Kurtkan’a göre, aile hayatında yapılmak istenen başlıca ayrım, birden fazla kadınla evlilik yapılabilmesi üzerine olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasındaki temel etken, Kur’an-ı Kerim’den gelen bir kurum olduğunu hala iddia edenlerin bulunmasıdır. Birden fazla kadınla evlilik sonucu aile hayatında ortaya çıkan kadın-erkek ayrımı, nüfus açısından bir tehlike ortaya koymaktadır. Örneğin, özellikle köylerde ve mezralarda, bir erkeğin dört kadın ile evlilik yapmasının yaygınlaşması, bekâr erkeklerin evlenecek kadın bulamamasına neden olacaktır. Böylece bekâr erkek nüfusunun artması, kentlere göç etme durumunu ortaya çıkaracaktır.⁶¹ Böylece kadın-erkek ayrımı nedeniyle ortaya çıkan sosyal çözülme sorunu, yeni bir sosyal sorunun habercisi olarak karşımıza çıkacaktır.

⁵⁹ KURTKAN BİLGİSEVEN, *Türkiye’de Sosyal Çözülme Tehlikeleri*, s. 48.

⁶⁰ *A.g.e.*, s. 290.

⁶¹ *A.g.e.*, s. 49-51.

Kurtkan, sosyal hayatta kadının ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmesini, sosyal hayatta yapılmak istenen ayırım olarak değerlendirmiştir. Ona göre, kadın-erkek arasında sosyal hayatta yapılan bu ayırım, İslâmiyet'in öz değerlerine aykırı düşmektedir. Ayrıca millî ekonomiyi son derece önemli zararlara uğratacaktır. İslâmiyet, kadın ve erkek arasında “fark” durumunu da, kadın ve erkeğin güçlerinin ve imkânlarının “cem” edilmesinden doğacak faydaları da dikkate alan bir dindir. “Fark”, kas gücü üstünlüğü bakımından önem taşımamaktadır. Kadının ve erkeğin kendi yaratılışlarına göre farklı olan bazı hususlarda daha kolay aktif olabilme özellikleri vardır ve aile reisliği de bu bakımdan erkeğe daha uygundur. Kurtkan, kas gücünün artık eski önemini kaybettiğini belirtmiştir. Makineleşme, hatta otomasyona gidiş çağında, zeka gücünün, kas gücünün yerini aldığını kabul etmiştir. Her ne kadar kadınların savaşta cepheye gidemeyişi dile getirilse de, savaşları kimin kazanacağını belirleyen silahların icadında rol oynayan bilim adamları noktasından bakılınca kadın-erkek ayırımı söz konusu edilemeyeceğini belirtmiştir.⁶² Bu açıdan bakıldığında, sosyal hayatta ortaya çıkan kadın-erkek ayırımının çok farklı boyutlarda yaşandığı gözler önüne serilmektedir.

Kurtkan'a göre, kadın-erkek ayırımında ön plana çıkan bir başka durum, ahiret hayatında varlığı iddia edilen kadın-erkek ayırımıdır. Birçok Kur'an-ı Kerim yorumlarında, kadının ahrette dahi ikinci sınıf Müslüman olarak muamele göreceğinin belirtildiği göze çarpmaktadır. Kurtkan, öncelikle, bu tür yorumlar sonucunda, ayetlerin anlamlarının çarpıtıldığının altını çizmiştir. Bu çarpıtılmış yorumların ortaya çıkardığı en kötü sonucu, kadınların İslâmiyet'ten soğuması olarak yorumlamıştır. Bazı ayetlerde söz konusu edilen hurilerin, hizmetkâr olarak değil de, odalık olarak inançlı erkeklere verileceği şeklinde yorumlanmasını, gerek kız gerek erkek çocuklar üzerinde son derece zararlı etkiler bırakabileceğini vurgulamıştır. Kurtkan, ahiret hayatında kadın-erkek ayırımının kabul edilemeyeceğini ıslarla yinelemiştir. Kur'an-ı Kerim'de kadınların ve erkeklerin ahiret derecelerinin cinsiyetlerine göre değil, amellerine göre tespit edileceğinin açıkça belirtildiğini ifade etmiştir. Buna rağmen, kadına ikinci sınıf

⁶² A.g.e., s. 51-52.

Müslüman muamelesi yapan kimseler, kadınları Müslümanlıktan soğutmaktan başka bir şey yapmadığını ileri sürmüştür.⁶³

Kurtkan'a göre, Türkiye'de kadın-erkek ayrımı, İslâmiyet'in tevhitçi özelliğinin sahip olduğu değerın Kur'an-ı Kerim'i yorumlayanlar tarafından gerektiği kadar bilinemez hale gelmesinin bir sonucudur. Kurtkan, cinsiyete dayalı kadın-erkek ayrımının önlenebilmesi için bir takım tedbirlerden söz etmiştir. Kadın-erkek ayrımını önlemek için alınması gereken ilk tedbir, aile hayatında mevcut farklılıkları gidermektir. Bunu sağlayabilmek için Kur'an-ı Kerim'in aile hukuku konusunda yapılacak laik mevzuata temel teşkil edebilecek bir öze sahip olduğunu göstermek gerekmektedir. Bunun için, ilk olarak, Kur'an-ı Kerim'in monogami'yi getirdiği Türk toplumuna öğretilmelidir.⁶⁴ Kur'an-ı Kerim'de, bir erkeğin kaç kadınla evlilik yapabileceği konusunda getirilen sınırlamanın bilincinde olunması sağlanmalıdır.

Kurtkan, aile hayatında kadın-erkek ayrımının önüne geçilmesi konusunda asıl dikkat edilmesi gereken konunun, kız çocuklarına değer verilmesi olduğunu dile getirmiştir. Kız çocuklarının eğitim almalarını, en önce yapılması gereken bir iş olarak değerlendirmiştir. Aile hayatında kız çocuklarının ezilmesi, horlanması, az gıda verilip ağır işlere koşulması gibi davranışların ortaya çıkaracağı olumsuz sonuçların hem bilimsel hem de İslâmî açılardan topluma bildirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Tevhit formüllerinin, bu konuda kullanılabileceğini, en basit haliyle topluma anlatılabileceğini öne sürmüştür. Özellikle cem+fark=tevhit formülü, kadın-erkek ayrımının İslâmiyet'e aykırı bir davranış olduğunu topluma izah etmek bakımından kullanılabileceğini düşünmüştür.⁶⁵

Kur'an-ı Kerim'de kadın-erkek arasında bir ayrım olmadığını daha önce ortaya değinmiştik. Kurtkan'a göre, kızlarımızı İslâmiyet'ten soğutmamak ve erkeklerimizin ahiret mükâfatlarını sırf erkeklere has maddî zevkler halinde düşünme seviyesizliğine indirmemek veya bunu hor görerek İslâmiyet'ten soğumalarına yol açmamak için Kur'an-ı Kerim'in kadın ve erkek arasında iman cevheri bakımından hiçbir ayrım yapmadığını genç nesillerimize öğretmemiz gerekmektedir.⁶⁶ Aksi takdirde, hem erkek

⁶³ A.g.e., s. 54-57.

⁶⁴ A.g.e., s. 287.

⁶⁵ A.g.e., s. 288.

⁶⁶ A.g.e., s. 291.

hem de kız çocuklarının İslâmiyet'ten soğumaları, daha büyük sorunların ortaya çıkmasına neden olacaktır. Böylece ortaya çıkacak olumsuz tablo, kız ya da erkek çocuklarının dinden çıkmaları ile sonuçlanabilecektir.

Kurtkan'a göre, kadın-erkek ayrımı ile ilgili bütün konularda, İslâmiyet'in kadınları teşvik eden bireyci ruhunun en doğru yorumlarla ortaya konması ve kadınlarımızın, kızlarımızın İslâmiyet'ten soğuyarak başka dinleri tercih eğilimine kapılmalarına böylece mani olunması son derece önemli bir tedbirdir. Bu tedbir alınmadığı sürece, kız evlatlarımızın Hıristiyanlığı tercih etmelerine veya dinsizleşmelerine hayret etmemek gerekir.⁶⁷ Dolayısıyla Kurtkan, cinsiyete göre mevcut farkların giderilmesi açısından her halde en önemli tedbirin, Kur'an-ı Kerim'in gerçek muhtevasının ve İslâmî özün en doğru yorumlarla ortaya konulması olarak görmüştür.

5.4. Nüfus Sorunu ve Planlamasına Dair Fikirleri

Kurtkan'a göre, 20. yüzyılın ikinci yarısında siyasî ve iktisadî problemler ile ilgilenenlerin en fazla üzerinde durduğu konulardan birisi de, nüfus konusu olmuştur. Toplumsal sorunların temel konusu haline getirilen nüfus konusu, Türk tarihi ve Türk kültürüyle de ilgili bulunan temel konulardan birisidir. Kurtkan, kültürün zenginleşmesini siyasî istikrar ve güven ile mümkün olacağını ifade etmiştir. Siyasî güç artışı ile nüfus arasında karşılıklı bir ilişkiden söz etmiştir. Buna göre, siyasî güç için bir taraftan nüfusun artmasına ihtiyaç duyulması gerektiğini; diğer taraftan nüfus miktarında meydana gelen aşırı bir artış ile tüketimin artacağını ve siyasî gücün azalacağı sonucunun ortaya çıkacağını öngörmüştür. Kurtkan'a göre, nüfus artışı ile birlikte, çok üstün yetenekli bireylerin sayısında yaşanacak küçük bir artış sonucunda, bu bireyler tarafından millî kaynakların daha iyi değerlendirilmesi sonucunda üretim ve refah artışı sağlanabilir. Böylece iktisadî refahı baltalayıcı bir role sahip olduğu düşünülebilen nüfus artışı, refah seviyesinin artmasında rol oynayan bir faktör kimliğine bürünebilir. Yani, nüfus miktarındaki artış, kalitede olumlu yönde bir değişme ile birlikte gerçekleştiği zaman, faydalı bile olabilir.⁶⁸

⁶⁷ A.g.e., s. 292.

⁶⁸ KURTKAN, Âmiran; "Kalitatif ve Dinamik Yönleri ile Nüfus Meselesi", **Milli Kültür** (iç.), Cilt: 1, Sayı: 4, Nisan 1977, s. 36-37.

Nüfus konusu son zamanlarda dünya kamuoyunu ilgilendiren bir konu haline gelmiştir. Kurtkan'a göre, nüfus konusu ile ilgili olarak Batılı bilim ve siyaset çevrelerinde başlatılan çalışmalar, etkilerini bütün dünya ülkelerine ve bu arada Türkiye'ye de ulaştırmıştır. Bu durumun, Türkiye'de bir düşünce olmaktan çıkarak, fiili tedbirlere yansıyan bir konu haline getirilmesi 1945 yılından itibaren başlamıştır. TBMM'de, 1 Nisan 1945 tarihinde kabul edilip 10 Nisan 1945'ten itibaren yürürlüğe giren bir kanun ile nüfus artış hızını azaltmak üzere uygulanacak önemli bazı tedbirler getirmiştir. Bu kanun, ilk olarak, nüfus planlamasına yönelmenin zorunlu olduğunun halka duyurulup benimsetilmesini, yani bu konuda bir yaygın değer hükmü oluşturulmasını; ikinci olarak da, uygulamayı yürütecek ve bu yürütmeyi kolaylaştıracak bir kuruluşun kurulmasını ve çalıştırılmasını teklif etmiştir.⁶⁹

Kurtkan'a göre, bu kanun, nüfus artışının iktisadî büyüme engelleyici etkilerinden hareket ederek nüfus planlamasını zorunlu gösterici içerikte olan bir takım nedenlere dayandırılmıştır. Bu nedenlerden birincisi, millî gelir artışının önemli bir oranı nüfus artışı dolayısıyla etkisiz hale getirilmektedir. İkinci neden, yeterince iş imkânları yaratılmadığından nüfus artışı dolayısıyla işsizliğin artmasıdır. Bir diğer neden, artış dolayısıyla nüfusa eklenen yaş grubunun tüketici durumundaki çocuklar tarafından doldurulduğu için, nüfusun yaş gruplarına bölünüşündeki değişme sonucunda, millî gelir artışının olumsuz yönde etkilenmesidir. Son neden ise, cahil kadınların sağlık yönünden resmi bir ilgiden mahrum vaziyette ve kendiliklerinden uyguladıkları zararlı çocuk düşürme yöntemleri sonucunda her yıl önemli sayıda genç kadının ölümüdür. Kurtkan, bu nedenlere dayanılarak çıkarılan kanun ile hem daha önceden mevcut olan değer hükümlerinin değiştirilmesi, hem de uygulama tedbirlerinin alınmasının hedeflendiğini öne sürmüştür.⁷⁰ Kurtkan, nüfus konusundaki önceliğin sosyal gelişme ve iktisadî kalkınma ile olan ilişkisine verilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bunun sağlanması adına nüfus ve aile planlamasının önemine değinmiştir.

Nüfus planlaması, bir ülkede devletin, doğum oranını kendi kontrolü altında tutmasıdır. Aile planlaması ise, ailelerin, istedikleri kadar çocuk sahibi olmalarını sağlayıcı bir planlama işlemidir. Kurtkan, gerek çok çocukluluğun sakıncalarının

⁶⁹ KURTKAN, Âmiran; "Türkiye'de Nüfus Problemleri ve Planlaması", **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 15, 1977, s. 15.

⁷⁰ KURTKAN, "Türkiye'de Nüfus Problemleri ve Planlaması", s. 16.

propaganda edilmesi, gerek doğumu engelleyici tıbbi kolaylıkların yaygınlaştırılması halinde, aile planlamasının, nüfus planlaması gibi etkili olabileceğini belirtmiştir. O halde, nüfusla ilgili herhangi bir planlama faaliyetini düzenleyecek bir kod hazırlanacağı zaman, hukukçuların dikkate almaları gereken hususun, bütünlükçü ve bilimsel bir görüşten hareket edilmiş olması gerektiğinin önemine dikkat çekmiştir. Bu amaçla, nüfus oranının çok az veya çok fazla olmasının sadece tıbbi değil, fakat aynı zamanda iktisadî, siyasî ve demografik açılardan olumlu ve olumsuz işlerliği olan faktörlerin tümünün dikkate alındığı bir hukuki sisteme olan ihtiyacın önemini ortaya koymuştur. Kurtkan'ın verdiği örnekten hareketle, nüfus artışının iktisadî açıdan sakıncalı zannedilen taraflarında gerçekten sakınca olup olmadığına, eğitim imkânları açısından karar vermeden önce, her çocuğun elit olabilme kapasitesine zaten sahip olmadığı bilinmelidir. Böylece, gençlerin çoğunu elit eğitime ve üniversiteye sevk etmeye yarayan bir eğitim sisteminin, yatırım fonlarını ne ölçüde boşa harcamamıza yol açtığı da dikkate alınmalıdır.⁷¹

Kurtkan, nüfus konusunun ekonomik bakımdan ele alındığında, nüfus planlamasını öne sürenlerin düşüncelerinin, “nüfus artışı iktisadî büyümeyi engellemektedir. Acaba bu iddia ne kadar doğrudur?” sorusu üzerine yoğunlaşacağını öngörmüştür. Ona göre, iktisadî büyüme, nüfus başına isabet eden reel hâsıla artışından başka, toplumun teknolojik, iktisadî ve demografik özelliklerinde destekleyici bir yükselişi ifade etmektedir. O halde, iktisadî büyüme açısından nüfus artışının hangi ölçüde olması gerektiğine karar verebilmek için nüfusun gelecekte varacağı seviyeyi düşünürken toplumun maddî ve manevî kültür unsurlarının da gelecekte ulaşacağı seviyeyi dikkate alınmalıdır. Kurtkan, nüfusun dinamik olan artış hızı üzerine düşünülürken, maddî ve manevî kültürün sabit kalacağını farz etmenin ve artış hızı hakkındaki düşünceleri bugünkü kültür seviyesine göre yürütmenin mümkün ve doğru olmadığını dile getirmiştir.⁷²

Kurtkan, nüfus politikasının, nüfusu kalitatif yönleri ile birlikte dikkate alan bir politika olarak çizilmesi gerektiğinin önemine dikkat çekmiştir. Nüfusun kalitatif yönü

⁷¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; “Şehirleşen Türkiye’de İctihat Yetersizliğinden Doğan Problemler”, **Türk Sosyoloji Dergisi** (iç.), Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, Yıl: 3, Sayı: 3, İstanbul, 1997, s. 44.

⁷² KURTKAN, “Türkiye’de Nüfus Problemleri ve Planlaması”, s. 17-18.

dikkate alınır, bu politikanın aynı zamanda dinamik, hatta bir ölçüde tarihî sayılabilecek bir görüş açısından düşünülmesinin uygun olacağını dile getirmiştir. Kurtkan'a göre, bu dinamik görüş, sadece birkaç on yıllık bir süreyi içine alan bir kapsama ile sağlanamayacağı da bilinmelidir. Kalitatif ve dinamik tahlillere dayanmayan ve kısır bir kantitatif ve statik görüşle yürütülen bir nüfus politikasının Türkiye'ye ve Türk toplumuna zarar getirecektir. O halde, nüfus meselesine ait tedbirlerin belirlenmesinde ve uygulanmasında, kültür politikasına düşen önemli rolü idrak edemeyen bir zihniyetin, hiçbir zaman gereken ölçüde başarılı olamayacağını bilmesi gerektiğini dile getirmiştir.⁷³

Kurtkan'a göre, nüfus faktörü iki yönlü etkiye sahip bir faktör olarak görünmektedir. Buna göre, nüfusun bu iki yönlü etki mekanizmasının hangi yönde etkileyici olacağı konusu ağırlık taşımaktadır. Yani, nüfusla ilgili tartışmaların temelinde yer alması gereken konu, nüfusun sadece kantitatif olmayan ve aynı zamanda kalitatif özellik taşıyan bir konu olmasıdır. Kurtkan, sadece bir ülke nüfusu için değil, bir sektörde veya herhangi bir meslek kategorisinde bulunması gereken en uygun nüfus miktarının dahi, aynı zamanda kalitatif bir yönü olduğunu ortaya koymuştur.⁷⁴ Kurtkan'a göre, nüfus politikası sadece bir miktar meselesi değildir. Nüfus, aynı zamanda kalitatif bir karakter taşımaktadır.⁷⁵

Kurtkan'a göre, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, maddî kültür ve özellikle teknoloji ve organizasyon seviyesi bakımından geri durumda olan ülkelerdir. Bu ülkelerde mevcut doğal kaynakların ortaya konulamayışı ve işletmeye sunulmaması bu nedenden ileri gelmektedir. Her teknik ilerleme ve doğal kaynakların bulunması için atılan her başarılı adım, bu ülkelerde, gelişmiş ülkelere göre, çok daha fazla bir marjinal hâsıla verebilecek durumdadır. Ucuz ve bol üretime imkân veren her teknik yenilik ve yeni kaynakları işletmeye açan her teknolojik ilerleme, orta sınıfları genişletip toplam satın alma gücünü arttırarak talep artışı oranında, iş ve istihdam imkânları yaratabilir.⁷⁶

Kurtkan'a göre, hiçbir ülkede, bireysel menfaatlere, millî menfaati zedeleyecek ölçüde önem verilmesi mümkün değildir. Aile nüfusu konusunu, millî nüfus

⁷³ KURTKAN, "Kalitatif ve Dinamik Yönleri ile Nüfus Meselesi", s. 39.

⁷⁴ A.g.m., s. 37.

⁷⁵ A.g.m., s. 38.

⁷⁶ A.g.m., s. 38.

konusundan ayrı olarak düşünebilmek imkânsızdır. Ülke nüfusunun ise optimum (en iyi) nüfus düzeyini sağlayacak artış oranı sınırlarından ayrı olarak düşünülmesine imkân yoktur. Optimum nüfus oranları aralığının alt sınırı öyle bir sınırdır ki, nüfus artış oranı bu aralığın alt sınırını teşkil eden oranların altına indiğinde, o ülkede insan türü bir süre sonra yok olur. Çünkü nüfus artık çoğalamayacak kadar ihtiyar nüfus haline gelir. Optimum nüfus artış oranları aralığının üst sınırı ise, kültür seviyesi aynı kalmak şartı ile belli bir tarihte, bilinen doğal kaynaklara ve mevcut teknoloji seviyesine göre, nüfus artış oranının açlık, kıtlık ve ölümler dolayısıyla yeniden azalmaya başlayacağı sınırdır.⁷⁷

Kurtkan'a göre, optimum nüfusu tayin eden üst sınır, sabit bir sınır olsaydı, nüfus artışına müdahale etmek, çok haklı bir gerekçeye olabilirdi. Fakat bir ülkenin ne kültür seviyesi sabittir, ne de bilinen doğal kaynakları ve mevcut teknoloji düzeyi hep aynı kalabilir. Bunlar değişken olduğuna göre, optimum nüfusun üst sınırının da yukarıya çekilmesini mümkündür. Kurtkan, optimum nüfusun üst sınırının sabit kabul edilip, yükseltilmesinin sakıncalı bir sınır kabul edilerek, nüfus ve aile planlaması faaliyetlerine hız vermeyi, bilimsel açıdan onaylanabilecek bir davranış olarak kabul etmez. Çünkü nüfus artış hızını alt sınırın dahi altına düşürmenin kolay olduğunu düşünmüştür. Fakat nüfus artış hızını yeniden yükseltebilmek, artık nüfusun ister istemez ihtiyar nüfus haline geleceği bir ülkede, çok zor, hatta imkânsız olarak görmüştür.⁷⁸

Kurtkan, gelişmiş ülkelerin son zamanlarda karşılaştıkları başka bir tehlikenin baş göstermiş olduğunu öne sürenlerin varlığından bahsetmiştir. Onlara göre bu tehlikenin, gelişmiş ülkelerin nüfuslarının optimum nüfus seviyesinin çok üstüne çıkmış olma tehlikesi olduğunu dile getirmiştir. Nüfusça doymuşluk kavramı bunu ifade etmektedir. Yani nüfusça doymuşluk seviyesine varmış olan ülkelerde doğal zenginliklerin değerlendirilmesi, sanayinin kurulup geliştirilmesi ve sermayenin teşekkülü imkânlarının azami ölçüde kullanılması karşısında bu unsurlardaki gelişmeye karşılık gelen ve onlarla optimum birleşim teşekkül eden bir nüfus miktarına ulaşılmış

⁷⁷ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Şehirleşen Türkiye'de İçtihat Yetersizliğinden Doğan Problemler", s. 40-41.

⁷⁸ A.g.m., s. 41.

ve tavan aşılmıştır. Nüfusun bundan sonraki artışı üretimi arttırsa bile, randıman artışının duraklaması tehlikesi belirlemiştir.⁷⁹

Kurtkan'a göre, az gelişmiş ülkeler, sanayileşmeye ve gelir artışına maruz kaldıkları için gelişmekte olan ülkelerde bir nüfus patlaması meydana gelmiştir. Dünya nüfusunu doldurma avantajını kendilerine ayırmak isteyen gelişmiş ülkeler, başka milletlerin nüfus politikasına müdahale etme yetkisini kendisinde görmüştür. Dünya için söz konusu optimum seviyeye varılıncaya kadar mevcut olan ve henüz realize olmamış nüfus artış imkânını kendi lehlerine kullanmak ve dünya haklarını daha çok kendilerine ayırmak isteyen Batı medeniyeti ülkelerinin müracaat edebilecekleri bir takım tedbirler bulunmaktadır. Bu tedbirlerden ilki, kendi ülkelerindeki doğum oranını arttırmak veya kendileriyle ortak kültüre sahip bulunan göçmenleri kendine çekip nüfuslarını çoğaltmaktır. İkinci tedbir, başka ırklara mensup bireyleri kendi nüfusları içinde muhafaza ederek kendi kültürlerine onları çekmeye çalışmaktır. Bir diğer tedbir, Kanada, Avustralya gibi Batı kültürünü taşıyan bölgelere kendi nüfuslarının göç etmesini teşvik etmektir. Son tedbir ise, gelişmekte olan az gelişmiş ülkelerin nüfuslarının artmasını engelleyici tedbirler almaktır. Buna göre, gelişmiş ülkeler nüfusça doymuşluk noktasına varmıştır. Buna rağmen, dünya nüfusu henüz doymuş duruma gelmemiştir ve aradaki farkın az gelişmiş ülkelerin artan nüfusları ile doldurulması tehlikesi vardır. Bu sebeple gelişmiş ülkeler, az gelişmiş ülkelerde nüfus artışının tehlikelerini propaganda etme yolunu tutmuşlardır.⁸⁰

Kurtkan, dünya nüfusunda yaşanan bu gelişmelerden hareketle, nüfus ile ilgili olarak Türkiye'deki asıl meselenin nüfus fazlalığı değil, hatta nüfus azlığı meselesi olduğuna işaret edenlerin olduğunu ileri sürmüştür. Kurtkan, bu açıklamalardan yola çıkarak, Türkiye'deki nüfus konusunu üç açıdan ele almıştır. Öncelikle nüfus artışına gösterilen tepkilerin hakikaten mevcut olup olmadığını incelemiştir. İkinci olarak, nüfus artışının faydaları, öne sürülen mahzurlarından daha ağır basıyorsa, bu faydaların neler olduğunu değerlendirmiştir. Son olarak da, Türkiye'de nüfus artışına bağlı olarak ortaya

⁷⁹ KURTKAN, "Türkiye'de Nüfus Problemleri ve Planlaması", s. 20.

⁸⁰ A.g.m., s. 20-21.

çıkacak faydaların gerçekleşmesi için alınması gereken tedbirlerin neler olması gerektiğini açıklamıştır.⁸¹

Kurtkan, Türkiye’de yüksek nüfus artışı nedeniyle gösterilen tehlikeler gerçekten mevcut mudur? sorusuna cevap vermiştir. Bu soru karşısında, yüksek nüfus artışının Türkiye için tehlikeli olduğunu öne sürenlerin iddialarını cevaplarken, durumun bahsedildiği kadar olumsuz bir tablo çizmediğini ortaya koymuştur. Kurtkan, öncelikle hızlı nüfus artışı sonucu açlık ve kıtlık doğacağına dair iddianın gerçeği yansıtmadığını ileri sürmüştür. Bu konuyu, yalnızca Türkiye için değil, dünya geneli için de irdeleyen Kurtkan, böyle bir tehlikenin olmadığını, dünya nüfusunun yılda %2 arttığı halde gıda maddelerinin üretiminin %4 oranında arttığını belirtmiştir. Türkiye’de ise böyle bir beklentinin kesinlikle mevcut olmadığını altını çizmiştir. Kurtkan’a göre, nüfus artışı ve azalışı ile gıda artışı veya azalışı arasında kesin bir neden-sonuç ilişkisi yoktur. Kurtkan’ın ele aldığı bir diğer iddia, nüfus artışıyla birlikte işsizliğin ortaya çıkmasıdır. Nüfusun hızlı artışının işsizlik doğuracağı iddiasının Türkiye için gerçek olmadığını söylemiştir. İşsizliği, nüfusun mutlak miktarından ziyade, millî kültür ve bilim seviyesinin yükselme hızı ile nüfusun bağlı olduğu değer hükümleri, yani kalitesi ve zihniyeti ile alakalı görmüştür. Bu nedenle, 18 yaşına geldiğinde çalışma çağına erişecek ve işsiz kalacak çocuklar için işsizlik hesapları yapılacağına, bu çocukların babalarının zihniyet ve kalitelerini nasıl değiştirebileceğimizi düşünmemiz gerektiğini dile getirmiştir. Kurtkan’ın açıklık getirmeye çalıştığı bir diğer iddia, Türkiye’de nüfusun hızlı artışı tasarruf meylini ve iktisadî gelişme hızını azaltabilir mi? sorusu üzerine olmuştur. Kurtkan’a göre, nüfus artışının üretim ve masraf artışı üzerindeki etkilerini mutlak rakamlarla ölçmek yanıltıcıdır. Ailedeki çocuk sayısındaki her artış, çocuklara yapılan masrafların mutlak miktarını arttırır, fakat birçok masraf kategorilerinde, çocuk başına isabet eden masraf azdır. Bu durum, millî ekonomi bakımından da geçerlidir. Sanayileşme ile birlikte nüfus artış hızı çoğalmış, fakat optimum nokta aşıldıktan sonra bu hız azalmaya başlamıştır. Türkiye’de de nüfus artış hızı sanayileşme ile birlikte 1960 yıllarında zirveye ulaşmış, fakat bundan sonra sanayileşme devam ettiği halde, nüfus artış hızında zamansız bir düşme gerçekleşmiştir.

⁸¹ A.g.m., s. 21.

Kurtkan, Türkiye'nin nüfus politikasının Avrupa'da oluştuğunu ve yanlış takdim edilen bir bilim politikası halinde Batıdan ithal edildiğini söylemiştir.⁸²

Kurtkan'ın Türkiye nüfusu ile ilgili üzerinde durduğu ikinci mesele, nüfus artışının sağlayacağı faydalar olmuştur. Kurtkan, bu faydaların başında iktisadî faydaların geldiğini söylemiştir. Ona göre, nüfus artış hızını düşürme zorunluluğunu öne sürenlerin üzerinde durdukları tek önemli mahzur nüfus artışının iktisadî gelişmeyi önleyeceği iddiasından ibaret kalmaktadır. Bu iddiaya, gerek Türkiye nüfusu gerekse dünya nüfusu üzerinden açıklama getirmiştir. Türkiye'de nüfus artışının sağlayacağı faydaları üç başlık altında açıklamıştır. Bu faydalardan ilki, nüfus artışı aydın sınıf potansiyelinin de artışını sağlamasıdır. İkinci faydası, Türkiye nüfusunun yaş gruplarının maddî kültür gelişmesinden azami fayda elde etmesini sağlayacaktır. Son faydası ise, Türkiye'de nüfus artışı ile birlikte şehirleşmenin ve sanayileşmenin teşvik edilmesidir.⁸³

Kurtkan, Türkiye'de hızlı nüfus artışının beraberinde getireceği faydaların gerçekleşebilmesi için bir takım tedbirlerin alınmasının öneminden söz etmiştir. Ona göre, nüfus artışından sağlanacak faydaların gerçekleşebilmesi için maddî ve manevî kültür unsurlarında buna uygun değişmelerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu değişmelerin birincisi, kalabalık aileleri koruyucu hukuki tedbirlerin alınmasıdır. Söz konusu faydaların sağlanabilmesi için alınması gereken tedbirlerden ikincisi, nüfusun kalitatif özelliklerini değiştirici tedbirleridir. Kurtkan'ın işaret ettiği bir diğer tedbir, doğal kaynakların bulunup değerlendirilmesidir. Hızlı nüfus artışı sonucunda ortaya çıkacak faydaların sağlanabilmesi adına gerekli olan son tedbir, sosyal meskenlerin teşvik edilmesidir.⁸⁴

Kurtkan'a göre, 1935-1950 yıllarında Türkiye'de şehirleşme hareketi, zayıf ölçüde de olsa gerçekleşmiştir. Şehirleşme hareketi, köylerden oluşan nüfus akınının büyük veya küçük şehirlere ziyade nüfusu 25.000 ile 100.000 arasında bulunan orta çaptaki şehirlere doğru gerçekleşmiştir. Kurtkan, Türkiye'de şehirlerin nüfusunun artışında, belediye sınırlarının genişlemesinin ve etraftaki köylerin sahasına girmesinin veya uluslararası göçlerden şehirlere düşen payın çok büyük bir rolü olmadığını ifade

⁸² A.g.m., s. 22-26.

⁸³ A.g.m., s. 27-31.

⁸⁴ A.g.m., s. 32-36.

etmiştir. Bunun dışında, şehirlerin nüfusundaki artışta yeni doğumların çok fazla etkili olmadığını, köylerden şehirlere göç edenlerin şehir nüfusundaki artışı etkilediğini açıklamıştır. Türk köylerindeki nüfusunun artışını ise sadece doğumların çok olması ile değil, aynı zamanda ölümlerin az olması ile izah etmiştir. Kurtkan, 1950’li yıllarda şehir nüfusunda artış yaşandığını dile getirmiştir. Yol şebekesinin son zamanlarda önemli ölçüde genişletilmesi, sağlık yönünden alınan tedbirlerle köylerdeki ölüm oranının azaltılmış olması, tarımın makinalaşması ve tarım sektöründeki işsizliğin artması, ticaretin gelişmesi ve özel teşebbüs tarafından oluşan işçi ve müstahdem talebinin artması, devlet yatırımlarının artması ve şehirlerde düzenli bir iş gücüne ihtiyaç duyulması gibi bazı hadiseler 1950’den itibaren vuku bulan hızlı şehirleşmenin nedenleri olarak gösterilebileceğini ileri sürmüştür.⁸⁵

Kurtkan, Türkiye’de şehirleşme sürecini, şehirdeki doğum ve ölüm oranları arasında mevcut farkla değil, iç göçün dış göçten fazla oluşu ile izah edilebilecek bir olay olarak kabul etmiştir. Kurtkan’a göre, iç göç, yani bir şehre çevresindeki köy, kasaba ve uzak yakın diğer şehirlerden, kasabalardan ve köylerden gerçekleşen nüfus akımı başlıca iki türlü faktörün etkisine bağlıdır. Bu faktörler, nüfusu şehre iten faktörler ve nüfusu şehre çeken faktörlerdir. Nüfusu şehre iten faktörlerden ilki, bir şehrin iktisadî imkânları sabit kaldığı halde çevre köylerin kasabaların veya diğer şehirlerin iktisadî kapasitelerinin daralmasıdır. İkincisi ise, bir şehrin iktisadî imkânları sabit kaldığı halde çevre köylerin, kasabaların veya diğer şehirlerin iktisadî güç ve kapasitelerinin genişlemesidir. Bir şehrin çevresindeki nüfusun o şehre göç etmesini gerektiren bu iki itici faktörden ilk faktörün içerisinde yer alanlar şehirdeki istihdam imkânları ile ilgili olarak göç etmektedir. İkinci faktör içerisinde yer alanlar ise, şehirdeki tüketim imkânları ile ilgili göç hareketini gerçekleştirmektedir.⁸⁶

Kurtkan, nüfusu şehre çeken faktörleri ise üç başlıkta incelemiştir. Bu faktörlerin, aynı zamanda şehirlerin kurulmasında rol oynayan faktörler olduğunu söylemiştir. Bu faktörlerden ilki, doğa şartları ile ilgili imkânlar; ikincisi, kültür değişimleri; üçüncüsü ise, fonksiyon değişiklikleridir. Kurtkan’a göre, bir şehrin

⁸⁵ KURTKAN, Âmiran; “Türkiye’de Şehirleşme ve İktisadi Neticeleri 2”, **İş ve Düşünce Dergisi** (iç.), Cilt: 25, Sayı: 219-220, Kasım-Aralık 1959, s. 6.

⁸⁶ KURTKAN, Âmiran; “Erzurum’da Sosyal Mobilite”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası** (iç.), Cilt: 23, İstanbul, Nisan-Eylül 1963, s. 90.

kurulmuş olduğu yerin doğa şartlarının belirli tüketim şekilleri bakımından henüz yeteri kadar istismar edilmemekte oluşu, o şehrin şehirleşme açısından müsait bir potansiyele sahip olduğu anlamına gelmektedir. Böyle bir bölgeyi hinterlant olarak alan bir şehrin nüfusu gittikçe artmaya adaydır. Kültür değişimleri de şehirlerin nüfusunu arttırmada tedrici bir rol oynayabilir. Kurtkan'a göre, az gelişmiş ülkeler, 20. yüzyılda dahi tatillerini devamlı olarak yaşadıkları ve çalıştıkları yerde geçirmektedir. Hâlbuki gelişmiş sanayi ülkelerindeki aktif nüfus, 19. yüzyıldan beri tatilini başka yerlerde geçirmekte ve birçok ücra yerlerin canlanmasına ve kalabalıklaşmasına imkân vermektedir. Şehrin yerine getirdiği fonksiyonların çoğalmasında da, şehir nüfusunun artmasında etkili olabilir. Bu fonksiyonlar ticari veya sanayi içerikte olabilirler.⁸⁷

Kısacası, Kurtkan, nüfus kavramını, sadece miktar belirten bir özelliğe sahip kavram olarak kabul etmemiştir. Nüfus konusuna, birçok konuda olduğu gibi, sosyal gelişme ve iktisadî kalkınma penceresinden bakmıştır. Dünya'da ve Türkiye'de yaşanan nüfus artışları karşısında nüfus planlamasının önemini ortaya koymuştur. Kurtkan, nüfus artışına her zaman olumsuz bir gözle bakmamıştır. Nüfus artışına bağlı olarak nüfus planlamasının gerekliliğini vurgulamıştır. Bu nedenle, gerek dünyada gerek Türkiye'de, hızlı nüfus artışının olumlu yönlerini ve faydalarını ortaya koymuştur. Kurtkan, bu konuda, aile planlaması konusuna dikkat çekmiştir. Çünkü nüfus planlamasının yanı sıra aile planlamasının da başarılı bir şekilde yapılması sonucunda, hızlı nüfus artışının bir tehlike olmaktan çıkacağını düşünmüştür. Kurtkan, nüfus politikasında, nüfusun kalitatif ve kantitatif yönlerinin dikkate alınması gerektiğini, aksi takdirde Türk toplumuna zarar getireceğini iddia etmiştir.

⁸⁷ A.g.m., s. 93-94.

6. BÖLÜM

AMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN'İN TÜRK SOSYOLOJİSİNE KATKILARI

Tezimizin bu bölümünde, Kurtkan'ın Türk sosyolojisindeki yeri, önemi ve katkılarını net olarak ortaya koyabilmek için öncelikli olarak Türk sosyolojisinin gelişimi kısaca ele alınmış ve daha sonra Kurtkan'ın sosyolojimize katkıları üzerinde durulmuştur.

Bilindiği üzere, 18. yüzyılın sonlarından itibaren Batı'da ve Osmanlı'da ortaya çıkan gelişmeler hem Batılı devletlerin geleceğini hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun konumunu derinden etkilemiştir. Bu durum, 19. yüzyılda daha da belirginleşerek devam etmiştir. 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren Batı, dünya egemenliğini tartışmasız ele geçirip “vahşi kapitalizm” süreci ile tüm dünya coğrafyasını her şeyiyle sömürge haline getirmiştir.¹ Sosyoloji disiplini de Batı'nın dünyayı ele geçirme siyasetiyle bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Kızılçelik'in belirttiği üzere, “Batı, kendi sistemini modernleşme ve Batıcılaşma gibi gözde kavramlar yoluyla tüm dünyaya yaymak istemiştir. Bunun için sosyoloji bilimini kullanmıştır. Ona göre, sosyolojinin Türkiye serüveni, bu durumun en belirgin örneklerinden birisini teşkil eder.”² Oysa toplumlar, ait oldukları medeniyet içinde gelişir ve kimlik kazanırlar. Tüm toplumlar, Doğu ve Batı uygarlıklarından birisine mensuptur. Toplumların özellikleri ve sorunları, yer aldığı uygarlık göz önünde bulundurularak açıklanabilir. Türk toplumunun ana problemlerinin kaynağı, uygarlık dairesindeki yeriyle doğrudan alakalıdır. Türk toplumunu tanımak, onun özelliklerini ortaya çıkarmak için Türk toplumunun hangi uygarlığa dâhil olduğunu gözler önüne sermek gerekir. Sosyologlar, öncelikli olarak yaşadığı topluma, onun uygarlık dairesinden bakmakla yükümlüdürler. Bu da ancak yerli sosyologların yapacağı bir iştir. Türk toplumunu ve onun mensubu olduğu uygarlığı tanımak/bilmek, Batıcı sosyologların işi değildir. Bu iş, yerli sosyologların işidir.³ Doğu ve Batı toplumları arasındaki farklı özellikler Kemal Tahir tarafından

¹ KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; **Türk Sosyoloji Tarihine Giriş I: Ön Koşullar**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 181-182.

² KIZILÇELİK, Sezgin; **Özgün ve Yetkin Bir Sosyal Teorisyen Olarak Kemal Tahir**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 143.

³ KIZILÇELİK, Sezgin; **Uygarlık, Ahlâk ve Eğitim**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 51.

sıkça vurgulanmıştır. Kemal Tahir, mülkiyet hakkının, derebeyliğin, asilzadeliliğin ve şehir burjuvazisinin Batı'da var olduğunu, buna karşın Anadolu'da olmadığını ileri sürmüştür. Diğer yandan merkezi hükümetin Anadolu'da var olduğunu, Avrupa'da ise bulunmadığını bildirmiştir. Günümüz Doğu toplumlarında, Batı toplumlarında olduğu gibi, ezen ile ezilen arasında büyük çaplı düşmansı ilişkiler yaşanmamaktadır.⁴

Baykan Sezer'e göre, dünya sosyoloji akımları içinde Türkiye'nin ve Türk toplumunun çıkarları açısından olaylara yaklaşabilen ve olayları açıklayabilen bir Türk sosyolojisi kişiliğine kavuştuğu zaman ancak biz de bir sosyoloji geleneğimizden söz edebileceğiz.⁵ Günümüz sosyolojisinde, 19. yüzyılda Batı'da ortaya çıktığı şartlardan daha baş döndürücü çalkantılar, değişmeler ve çatışmalar yaşanmaktadır. Bölünme ve çatışmalar daha derin ve geniştir. Sosyolojiye daha çok ihtiyacımız vardır. Ancak bu süreçte Batı sosyolojisinin bize yeni bir görüş, yeni bir öneri getirmeyeceği bütün açıklığı ile ortaya çıkmıştır.⁶

Kaçmazoğlu, Osmanlı'nın, sorunlarına çözüm bulmak ve daha etkin olmak için Batıcılışmayı tercih ettiğini ileri sürmüştür. Ona göre, bu, bilinçli bir tercihtir. Çünkü Osmanlı'nın, Batı seçimi içinde kazanacağı yeni kimliğini tanımlaması ve bu seçimin getireceği yeni sorunlara çözüm araması için, Batı'da olduğu gibi bir bilime ihtiyacı bulunmaktadır. O nedenle, Batı'daki sorunları çözmek adına kurulan sosyoloji bilimi, Batı'da ortaya çıkar çıkmaz devleti yıkılmaktan kurtarmak, Osmanlı'nın tercihi olan yeni siyaseti resmi bir ideoloji olarak savunmak üzere Türkiye'ye aktarılmıştır.⁷ Ertan Eğribel'e göre, Türkiye'de sosyolojiye olan ilgi, devletin sorunlarına çözüm arama çabasıyla birlikte gelişmiştir. Sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıkışı, yeni dünya düzeninin sorunlarına çözüm bulma çabasıyla ilişkilidir. Osmanlı'da devletin Batıcılışma seçimi sonrası ihtiyaç duyduğu bilgileri kendi deneylerinin sınırlı olması ve siyasî olarak da sınırlılığı nedeniyle bütünü ile elde etmesi söz konusu değildir. Bu

⁴ KIZILÇELİK, *Özgün ve Yetkin Bir Sosyal Teorisyen Olarak Kemal Tahir*, s. 158-159.

⁵ SEZER, Baykan; *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları*, Sümer Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 12.

⁶ EĞRİBEL, Ertan; "Toplumsal İlerlemenin ve Tarihin Sonu: Kutsala Dönüş", *Türk Sosyologları ve Eserleri I* (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 134.

⁷ KAÇMAZOĞLU, *Türk Sosyoloji Tarihine Giriş I: Ön Koşullar.*, s. 183.

nedenle başlangıçta devlet düzeyinde bir kurumsallaşma ve seçim söz konusu olmamıştır.⁸

Batı sosyolojisi, ülkemize, sosyal sorunlarımızın çoğaldığı ve karmaşık hale geldiği bir dönemde girmiştir.⁹ Sosyolojinin Türkiye'ye girişi ve ilk biçimlenmesi imparatorluktan cumhuriyete geçiş evresinde gerçekleşmiştir.¹⁰ Baykan Sezer'in ifade ettiği gibi, sosyolojinin Batı'da doğuş ve yurdumuza giriş koşulları, Türkiye'deki sosyoloji çalışmalarını yakından kayıtlamıştır. En azından çıkış noktasında Batı düşüncesinin bir ürünü olan sosyoloji, önce kendisinin Türkiye'ye ithalini doğrulayabilmek için öncelikle Batı'nın üstünlüğünü ve Türkiye'nin kurtuluşu için Batılılaşmanın şart olduğunu savunmaya koşulmuştur.¹¹

19. yüzyılda Batı düşüncesi kendine yeterlilik duygusu içinde en mükemmele vardığı inancındadır. Modern bilim anlayışı Batı toplum düşüncesinin en üst aşaması olarak tanımlanmıştır. Toplum bilimleri, Batı düşüncesinin genel gelişiminin en mükemmel ürünü olarak tanıtılmaktadır.¹² Batı'da sosyoloji, toplumda hüküm süren belirsizlik ortamı içinde ortaya çıkan çeşitli düzen veya gelişme/ilerleme arayışlarını temsil ettiği ölçüde başarı, gerçeklik ve uygulama olanağı bulabilmiştir. Ülkemizde ise durum oldukça farklıdır. Osmanlı-Türk aydınının sosyolojiye ilgisi başka nedenlere dayanmaktadır. Siyasal nedenler toplumsal nedenleri öncelemektedir. Başka deyişle, sosyoloji ülkemizde, imparatorluğun büyük sorun ve güçlüklerle karşı karşıya geldiği bir dönemde düşünce gündemine gelmiş ve siyasî çözüm arayışlarının bir ifadesi olagelmiştir. Toplum olaylarına ilginin arka planında, kimilerince eleştirel biçimde hep söylenegeldiği gibi “devletin kurtarılması” çabaları yatmaktadır. Batı sosyologlarının çalışmalarına böyle bir kaygının eşlik ettiği söylenemez. “Devlet nasıl kurtarılabilir?” başlıklı bir konu Batılı sosyologların öncelikli bir sorunu olmamıştır. Daha doğrusu

⁸ EĞRİBEL, Ertan; “Türkiye’de Sosyolojinin İstanbul Sosyolojinin Kurumsal Kimliği ve Tarihiyle Özdeşleştirilmesinin Getirdiği Sorunlar”, **Türkiye’de Sosyoloji Üniversitede 101. Yıl** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Hacı Bayram Kaçmazoğlu ve Sezgin Kızılcıkelik, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016. s. 87-88.

⁹ KIZILÇELİK, Sezgin; **Baykan Sezer'in Sosyoloji Anlayışı**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 121.

¹⁰ ÖZCAN, Ufuk; “Türk Sosyolojisinin Özgünlüğüne Dair Düşünceler”, **Türk Sosyologları ve Eserleri I** (iç.), Editör: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 158

¹¹ SEZER, Baykan; **Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları**, Sümer Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 8.

¹² EĞRİBEL, Ertan; “Sosyolojide Yöntem Tartışmaları ve Aktarmacılık Üzerine: Antropolojinin ve Kültürel Çalışmaların Öne Çıkması veya Toplum Bilimlerinin Oryantalistleşmesi”, **Türkiye’de Toplum Bilimlerinin Gelişimi II** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 184.

böyle bir sorun söz konusu değildir. Sosyoloji, Batı'da daha çok toplum örgütlenmesinin (endüstri toplumunun) yol açtığı toplumsal gerilimler ve alacağı biçim sorunu üzerine odaklanmıştır.¹³ Türkiye'de sosyoloji, başlangıçtan bu yana Batı cephe seçimini tartışma konusu yapmamış Batı'dan çözüm reçetesi olarak gördüğü sosyoloji akımlarını Türkiye'ye aktarma yoluna gitmiştir. Ancak bu aktarma çabası içinde sadece bağlanılan sosyoloji akımına uygun belli çalışmalar içinde sınırlı kaldığını da düşünmemek gerekir. Türk sosyolojisi günlük siyaset ile yakın ilişkisi nedeniyle ilgi duyduğu akımın ve Batı sosyologlarının görüşlerini de zorlayarak yeni görüşlere ulaşma çabası içinde canlılık kazanmıştır.¹⁴

Sosyoloji Türkiye'de birtakım pratik ihtiyaçların ürünü olarak doğmuştur. Türkiye'de önem kazandığı dönemde Osmanlı Devleti çözülme sürecine girmiş bulunmaktadır. Mevcut siyasetin, yani Tanzimatçı siyasetin sürdürülmesinde ciddi tıkanıklıklar baş göstermiştir. İmparatorluğun çeşitli unsurlarını bir araya getirmeyi amaçlayan Osmanlılık siyaseti başarısız olmuştur. Fransız Devrimi'nin, Avrupa'nın siyasal haritasını değiştiren ve kıtanın daha iç bölgelerine nüfus etmeye başlayan ulusçuluk ve ulus-devlet ideali Osmanlı Devleti'nin özellikle çevre bölgelerinde etkisini göstermeye başlamıştır. Batılı devletlerin de söz konusu bölgelerde uyguladıkları jeopolitik stratejilere bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin gayri müslim ve gayri Türk bazı unsurları merkezden bağımsız çözüm arayışlarına girişeceklerdir. Bir bakıma sosyoloji de, Tanzimatçı devlet adamlarının çözme başaramadıkları sorunları çözme arayışlarının bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Temelde siyasal olan çözüm arayışları sosyolojimizde iki ana akım etrafında şekillenmiştir. Sabahattin Bey ile Ahmet Rıza-Ziya Gökalp'in sosyoloji anlayışları, imparatorluğun sorunlarına iki farklı ve birbirine zıt çözüm önerisini ortaya koymaktadır.¹⁵

Türklerin, dünyanın en eski ikinci sosyoloji kürsüsüne sahip olmasından anlaşılacağı üzere, Türkiye'de sosyolojinin öneminin çoğu ülkeden daha önce sezilmiş olduğunu göstermektedir. Türklerin karşılaştıkları sorunları toplum olarak çözmede

¹³ ÖZCAN, "Türk Sosyolojisinin Özgünlüğüne Dair Düşünceler", s. 155.

¹⁴ EĞRİBEL, Ertan; "Tarih ve Sosyoloji: Türk Sosyolojisinin Ana Eğilimlerinin Belirlenmesi Açısından Prens Sabahattin-Ziya Gökalp İlişkisi Üzerine", **Sosyologca** (iç.), Sayı: 11-12, Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 137.

¹⁵ ÖZCAN, "Türk Sosyolojisinin Özgünlüğüne Dair Düşünceler", s. 158; KIZILÇELİK, Sezgin; **Sefaletın Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 287-288.

önemli deneyleri ve büyük bir birikimleri bulunmaktadır. Bu nedenle tarihleri boyu yaptıkları, büyük yatkınlık duydukları bir işin, bilim kimliği kazanması Türklerin ilgisini hemen çekmiştir. Sosyolojinin yurdumuza girdiği yıllarda Türkiye önemli sorunlarla karşı karşıya bulunmaktaydı. Sorunlar, bir bilim çerçevesi içinde tartışmaya açılmıştır. Bu durum, sorunlarımızın çözülebileceğini bilimsel bir gerçek olarak değerlendirdiğimizin en açık kanıtıdır. Aksi durumda Türkiye sorunlarını başka düzeyde ve başka çerçevede ele alma yolunu seçerdi.¹⁶ Ertan Eğribel, Türk sosyolojisinin olumsuzluklarla tanımlanması sonucunda kendi kendimizi de sınırladığımızı öne sürmüştür. Türk sosyolojisini sadece eksiklikleriyle ve sorunlarıyla tanımlamayı yersiz bulmuştur. Bu durumun aşılması gerektiğini öne sürmüştür. Böylelikle Türk sosyolojisinin özgün yönlerinden, birikim ve zenginliğinden de söz etmek gerektiğine dikkat çekmiştir.¹⁷

Kısacası, sosyoloji, Batı'da ortaya çıkmış bir bilimdir. Sosyoloji, Türkiye'ye Batı'dan aktarılmıştır. Yurdumuzda sosyoloji bütün aktarmacı karakterine karşılık yine de önem kazanmayı başarabilmiştir. Sosyoloji, Türkiye'de önem kazanabilmişse, bunu Türk toplumunun önünde duran sorunlar karşısında takındığı tavırla gerçekleştirmiştir. Ne derece aktarmacı görünürse görünsün sosyoloji, Türk toplumunun sorunlarına kayıtsız kalmamıştır. Sosyoloji biliminin bünyesinde toplum sorunlarına çözüm taşıdığına inanılmaktadır. Türk toplumu da önemli sorunlarla karşı karşıyadır. Türk düşünce geleneğinde karşılaşılan sorunların çözümünde kişisel çabalardan, kişisel kurtuluş reçetelerinden çok, toplum düzeyinde çözümlere itibar gösterilmektedir. Sosyoloji bu geleneğe de ters düşmemektedir.¹⁸

Türk sosyolojisi, Türk toplumu ve gerçeği üzerinde durmalıdır.¹⁹ Türk sosyolojisinin yapması gereken, Batı kalıplarıyla tarihimizi değerlendirmek yerine,

¹⁶ SEZER, Baykan; "75. Yıl Açılış Konuşması", **75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji** (iç.), Yayına Hazırlayan: İsmail Coşkun, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991, s. 26.

¹⁷ EĞRİBEL, Ertan; "Türk Sosyolojisinin Olanakları Üzerine Yeniden Düşünmek: Türk Sosyoloji Geleneği ve Mirasımız Üzerine", **Türk Sosyologları ve Eserleri II** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 3.

¹⁸ TÜFEKÇİOĞLU, Hayati; "Türkiye'de Sosyolojinin İşlevi", **75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji** (iç.), Yayına Hazırlayan: İsmail Coşkun, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 140-141.

¹⁹ KIZILÇELİK, **Sefaletin Sosyolojisi**, s. 303.

kendi deneyimlerimizden ve bilgi kaynaklarımızdan faydalanmamıza imkân veren Doğu-Batı ilişkileri içinde toplum sorunlarımızı ele alıp değerlendirmektir.²⁰

Batı sosyolojisini sorgulamaksızın kabullenmek, doğru bir yaklaşım değildir. Türkiye'ye, Batılı sosyologların gözüyle bakmak, sorunları doğru görmemek, yani miyopluk ve körlüktür. Çünkü Batılı sosyologlar, kendi gerçekliklerine doğru bakarlar, Batı-dışı mazlum toplumlara yamuk bakmışlardır.²¹

Sosyologlar, kendi toplumuna ve tarihine yöneldiği vakit özgünlüğünü yakalayabilir.²² Kendi gerçekliğimizi doğru tahlil etmek için, bağımsız ve özgün bir Türk sosyolojisi şarttır. Çünkü bağımlılığın olduğu bir yerde hiçbir şeyin başarılamayacağı bir gerçektir. Öncelikle, bağımlı kafaların yerini bağımsız kafaların alması gerekir.²³ “Kendimizi bilmek, kendimizi anlamak, kendimize dönmek ve kendimize özgünlüğümüzü korumak” gerekir.²⁴ Bu nedenle, yerli sosyolojiyi önemsemek icap eder. Bu noktada Kızılçelik, Baykan Sezer'in şu tespitine dikkat çekmiştir: “Sosyolojiyi Türk toplumunda bekleyen bir görev vardır. O da Türk toplumunun, Türk insanının hizmetinde olmaktır. Türk toplumuna öğüt vermeye, ona kılavuzluk etmeye koşulacağına öğretilerini, açıklamalarını Türk toplumunun çıkarlarına bağlı yeniden bir elden geçirmesi ve bu çıkarların savunulmasında kendisine düşeni yapması ile ancak sosyoloji toplumumuzda bir saygınlık kazanır, sözünü dinletebilir. Aksi durumda sosyologlarımızın toplumumuzdaki yeri klasik Batı müziği icracılarından farklı olmaz. Böyle adamlara da gerek vardır diye yetiştirilirler. Klasik batı müziği icracılarının devletimizin himayelerinde konserler verdikleri gibi biz de YÖK'ün himayelerinde ders vermekten öteye gidemeyiz.”²⁵

Türk toplumunun kendine has yapısı ve gerçeği vardır. Türk toplumu tarihte ve günümüzde biriciktir. Türk toplumu, hiçbir topluma benzemez ve Batı toplumlarından farklı bir gelişme çizgisine sahiptir. İşte, bu yüzden, Batı sosyolojisinin terimlerine ve teorilerine dayalı olarak Türk toplumunu açıklama imkânı bulunmamaktadır. Batılı sosyolojik kavramlar, teoriler ve metodolojik duruşlar, Batı toplumlarının ürünüdür.

²⁰ A.g.e., s. 305.

²¹ KIZILÇELİK, Sezgin; **Batı Bataklığı**, Anı Yayıncılık, Ankara 2005, s. 128.

²² KIZILÇELİK, Sezgin; **Özgünlüğün Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 34.

²³ KIZILÇELİK, **Batı Bataklığı**, s. 129.

²⁴ KIZILÇELİK, **Özgünlüğün Sosyolojisi**, s. 30.

²⁵ Baykan Sezer'den aktaran; KIZILÇELİK, **Yerli Sosyoloji**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 16-17.

Onlar, Batı'nın üstünlüğünü savunur ve Batı dünya egemenliğini meşrulaştırır. Batı sosyolojisi, Batı'nın çıkarlarını gözetir ve onun ideolojisini yansıtır. Türk sosyologları, öncelikli olarak kendi sosyoloji geleneğini inşa etmelidirler. Türk toplumu, Batı toplumlarından farklı olduğu için o farklılığı açıklayabilecek ve kavramsallaştıracak bir "Türk sosyolojisi"ne ihtiyaç vardır. Türk toplumunu anlamak için Batı sosyolojisinin terimleri, teorileri, şemaları, izmleri, modelleri ve kalıpları bir çözüm değildir.²⁶ Bu açıdan bakıldığında, Türk sosyolojisinde yerlilik konusu ve yerliliğin önemi gündeme gelmektedir. Kızılçelik'e göre yerlilik, "herhangi bir toplumu, onun insanını ve tarihini, başka bir toplumun (yabancı bir ülkenin) sosyal yapısına, insanına ve tarihine göre değil, kendi tarihine ve sosyal gerçeğine göre değerlendirmektir. Yerlilik, insan, toplum ve tarihi kendi gerçeği ve serüveni içinde ele almaktır. İşte, bu bağlamda, yerlilik, Türk insanını, toplumunu ve tarihini başka toplumların tarihî ve yapısal özelliklerine (kurumlarına, normlarına, değerlerine, kısaca ölçütlerine) göre irdelemekten kaçınmak, kendi hususiyetleri bağlamında tahlil etmektir."²⁷

Oysa, Türkiye'de sosyolojinin özel bir serüveni vardır. Türkiye'nin içinde bulunduğu bu durum, sosyolojinin Türkiye'ye geliş koşullarında ve geliş sırasında etkili olmuştur. Bu serüven neticesinde, Türk sosyolojisinden söz edilmesi ve evrensel sayılan Batı sosyolojinden farklı yönlerinin ortaya konulması mümkün hale gelmiştir. Türk sosyolojisinin uzun bir süre temel özelliği, Batı aktarmacılığı olmuştur.²⁸ Türk sosyolojisinin serüveninin temel özelliği kendisine bağlı bir sistem veya kuram oluşturamaması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan aktarmacılık veya tercümedir.²⁹ İlk dönem sosyologlarımız Türkiye'nin sorunlarını tahlil ederken Batılı sosyologların teorilerini referans almışlardı. Söz konusu sosyologlar, Türkiye'yi Batılı bir toplum gibi gördükleri için, onun sorunlarına çözümler üretmede Batı'nın sorunlarına yeni açılımlar getiren Batı sosyolojisinin teorilerinden hareket etmekte bir sakınca görmemişlerdi.³⁰

²⁶ KIZILÇELİK, **Sefaletin Sosyolojisi**, s. 287-288.

²⁷ KIZILÇELİK, Sezgin; "Sosyolojide Yerlilik, Millilik, Özgünlük ve Evrensellik", **Türkiye'de Sosyoloji Üniversitede 101. Yıl** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Hacı Bayram Kaçmazoğlu ve Sezgin Kızılçelik, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016. s. 267.

²⁸ SEZER, Baykan ve diğerleri; "Türk Sosyolojisinin Dünü, Bugünü ve Yarını", **Türkiye'de Sosyoloji Üniversitede 101. Yıl** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Hacı Bayram Kaçmazoğlu ve Sezgin Kızılçelik, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016. s. 9.

²⁹ EĞRİBEL, Ertan; "Türk ve Dünya Sosyoloji Tarihini Birlikte Yazmanın Gereği Üzerine: Türk Sosyolojisinin Kimliği", **Türkiye'de Sosyoloji Üniversitede 101. Yıl** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Hacı Bayram Kaçmazoğlu ve Sezgin Kızılçelik, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016. s. 201.

³⁰ KIZILÇELİK, **Özgünlüğün Sosyolojisi**, s. 75.

Amerikan sosyolojisinin Türkiye’de popüler olmasıyla birlikte Türk sosyolojisinin beslendiği kaynaklar da artmıştır. Türk sosyologlarının önemli bir kısmı, Türkiye’de aşırı ampirik ve tarihsel olmayan Amerikan sosyolojisinin yaygınlaşmasının etkisiyle anket çalışmaları ile sosyolojiyi eş değer tutmuşlardır. Bu dönemde Türk sosyologlarının Amerikan sosyolojisi kaynaklı ampirik sosyoloji yapma tutkuları, onların kendi tarihlerine ve geçmişlerine yönelmelerini engellemiştir.³¹

Türk sosyolojisinin kurucu döneminde Prens Sabahattin ile Ziya Gökalp iki önemli figür olarak görülmektedir. Prens Sabahattin Fransız sosyolog Le Play’in etkisi altında âdem-i merkeziliği savunurken, Ziya Gökalp sosyolojik çabasını Durkheim’in işbölümü ve dayanışma halindeki toplum tasavvurunun sağladığı kavramlarla merkezi ve yekpare bir ulus-devletin yapılanmasına hasrediyordu.³² Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin Türkiye’de sosyolojinin kurucuları olduğu gibi, aynı zamanda, Türk sosyolojisinin gelişimini, ana çizgilerini ve temel yönelimlerini belirlemede de etkili olmuşlardır. Ancak, Ziya Gökalp ile Prens Sabahattin’in benimsedikleri sosyoloji anlayışları, birbirlerine zıt iki sosyoloji geleneği olsa da, sonuçta bunlar Fransız sosyoloji geleneğidir.³³

Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin, II. Meşrutiyet dönemi Türk sosyolojisinin zirve isimleridir. II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e kadar geçen zaman aralığı, Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin’in Türk sosyolojisi ve siyasetinde kendi cepheleri açısından öne çıktıkları, düşünsel lider oldukları ve “bu devlet nasıl kurtarılabilir” konusunda teoriler ortaya attıkları bir dönemdir. Her ikisinin sosyoloji adına farklı tanım ve iddialara sahiptir. Öne sürdükleri çözümleri siyasî içeriklidir. Siyasî olmayan bir sosyoloji anlayışına sahip olmaları da mümkün değildir. Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin’in siyasî içerikli sosyoloji anlayışları, sorunların siyasal içerikli olması nedeniyle çözümün de siyasal içerikli olacağı anlayışından, ailelerinin siyasetin içinde yer almasından ve sahip oldukları aydın olma sorumluluklarından kaynaklanmaktadır.³⁴

³¹ A.g.e., s. 80.

³² AKTAY, Yasin; *Türk Sosyoloji Tarihine Eleştirel Bir Katkı*, Küre Yayınları, İstanbul, 2013, s. 23.

³³ KIZILÇELİK, *Özgünlüğün Sosyolojisi*, s. 76.

³⁴ KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; *Türk Sosyoloji Tarihine Giriş II: II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyete*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 2.

20. yüzyılın başlarında, özellikle cumhuriyetin ilanı ile birlikte, Türkiye’de sosyolojinin gelişimi hızlanmıştır. Emre Kongar’a göre, başta Ziya Gökalp olmak üzere, o dönem sosyologları, sosyolojiyi topluma tanıtmak gibi bir misyona sahiptir. Bu sosyologlar, aynı zamanda yeni bir toplumun bilimsel temellerini atmak görevini yüklenmiştir. Hiç kuşkusuz bu döneme damgasını vuran sosyolog Ziya Gökalp olmuştur.³⁵ Orhan Türkdoğan’a göre, 1900’lü yılların başından itibaren Türkiye’de sosyoloji kültürü akademik kimliğe kavuşmuştur. İstanbul Üniversitesi’nden sonra, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, sosyolojinin gelişimini hızlandırmıştır.³⁶

Türkiye’de sosyoloji ilk defa 1914 yılında Ziya Gökalp tarafından bir kürsüye kavuşturulmuştur. Sosyoloji, II. Meşrutiyet döneminde Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin’in siyasal ve toplumsal tezleriyle canlı bir tartışma ortamı bulmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte eski canlılığını kaybetmesine karşın, 1924 yılından itibaren lise ders programlarına alınmıştır. Yükseköğretimin yanı sıra ortaöğretim kurumlarında da sosyoloji dersi okutulmaya başlanmıştır. Sosyoloji, 1924 yılından itibaren eski canlılığını kaybetmesine karşın, kurumsal açıdan gelişimini sürdürmüştür. Bu bağlamda, 1940’lara kadar, Nazi Almanyasından kaçarak İstanbul Üniversitesi’ne gelen Alman sosyologları ile Hilmi Ziya Ülken ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun sosyolojiye unutulmayacak katkıları olmuştur. 1940’ların başlarında ise Behice Boran, Niyazi Berkes, Mediha Berkes’in Ankara Üniversitesi’nde oluşturdukları sosyoloji kürsüsü, ülkemizdeki sosyoloji çalışmalarına yeni bir soluk kazandırmıştır. Marksizmle karışık, Amerikan sosyolojisi patentli Ankara ekolü, pek çok alanda deneysel çalışmalar yürüterek sosyolojinin kurumsallaşmasına katkı sağlamıştır. 1923-1939 döneminden sonra yeniden canlanma belirtileri gösteren Türk sosyolojisi, 1940’larda Ankara ve İstanbul ekolleri tarafından yoğun çalışmalarına tanıklık etmiştir. 1950’li yıllara geldiğinde ise, öncelikle dış ve buna bağlı olarak iç siyasal konjonktürün etkisiyle, sosyoloji tam bir durgunluk dönemi yaşamıştır. Kaçmazoğlu, bu durgunluğun sosyologlardan kaynaklanan nedenlerini şöyle sıralamıştır: “Ankara ekolü mensuplarının üniversiteden tasfiyesiyle sosyologların büyük çoğunluğunun yaşadığı

³⁵ KONGAR, Emre; “Giriş: Türkiye’de Toplum Biliminin Gelişmesi ve Yöntem Sorunu”, **Türk Toplum Bilimciler 1-2** (iç.), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 13.

³⁶ TÜRKDOĞAN, Orhan; **Çağdaş Türk Sosyolojisi**, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 9.

hayal kırıklığı, İstanbul ekolü sosyologlarının siyasal ve düşünsel bir dönüşüm geçirmeleri ve bazı sosyologların 1950 dönemi iktidarının ‘dümen suyuna’ girmeleri.”³⁷

1940’lı yıllara gelinceye kadar, Türk sosyolojisi, Türkiye’yi kurtarma misyonunu üstlenmiş, ama bunu yaparken asla resmi ideolojinin dışına çıkmamıştır. Ancak, Ankara ekolü, resmi ideolojinin dışında bir sosyoloji yapma çabasında olmuştur. Kızılcılık’e göre, Ankara ekolüne dâhil olan sosyologların üniversite dışında kalması ve Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi, Türk sosyolojisinin yöneliminde de önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Türkiye, 1950’lerden itibaren, Demokrat Parti’nin izlediği ekonomi politikaları sayesinde, Amerika’nın yakın müttefiki ve dostu olmuştur. Türkiye’nin Amerikanlaştırılmasına koşturucu olarak Türk sosyolojisi de Amerikanlaştırılmıştır.³⁸

Türk sosyolojisi Ziya Gökalp’in kısmi/yerli sosyoloji üretme başarısından sonra, 1960’lara kadar, genel olarak, çeviri ağırlıklı sosyoloji yapmayı sürdürmüştür. Ancak 1960’larda yeni düzen arayışları, Kemal Tahir’in düşünsel etkisi, Batıcılışmanın çözümsüzlüğü, sosyologları biraz kendine getirmiş ve sorgulayıcı bir sosyoloji anlayışı ortaya çıkmıştır. Hatta Amerika adına proje üreten sosyologlar bile Batılı sosyologların gereksiz müdahalelerinden rahatsızlık duymuşlardır. Ancak bu bilinçlenme çok uzun sürmemiş ve Türk sosyologları 1980’den sonra çok daha yoğun ve tek yanlı şekilde Batılı metinlere bağımlı hale gelmişlerdir. Kaçmazoğlu’na göre, bu durum, sosyologlarımızı kendi toplumlarından hızlı bir şekilde uzaklaştırmış ve yabancılaştırmıştır.³⁹

Kaçmazoğlu’na göre, İstanbul ekolü gelenekçi sosyolojimizin bazı özelliklerini de beraberinde taşır. Her şeyden önce ekol Ziya Gökalp’in etkisi altındadır. Tarihî bir geçmişi, geleneği, içeriği-boyutları vardır. Fransız sosyolojisini takip eder ve ondan beslenir. Aynı zamanda Le Play mektebinin ağırlığı ile Alman sosyolojisinin etkisi de zaman zaman sezilir. Bunun yanında, Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Nurettin Şazi Kösemihal hocaları tek tek ele alındığında, hepsinin de ayrı bir sosyoloji

³⁷ KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; **Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar: Öncülleri ve Temelleri Çerçevesinde Yaklaşımlar**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 325-326.

³⁸ KIZILÇELİK, **Özgünlüğün Sosyolojisi**, s. 80.

³⁹ KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; “Türkiye’de Sosyoloji Eğitim ve Öğretiminin Genişlemesi Üzerine”, **Sosyoloji Yıllığı-Kitap 20: Türk Sosyologları ve Eserleri I** (iç.), Editör: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 207-208.

anlayışına sahip oldukları görülür. Ülken, eklektik eğilimler taşırken, bu dönemde Marksizm'i de hatırlatmadan geçemez. Fındıkoğlu'na gelince, o da eklektik, fakat Alman sosyolojisinden kaynaklanan "sosyal siyaset" anlayışını ülkemize yerleştirme çabasıdadır. Kösemihal, Le Play'in devamcılarınca geliştirilen tecrübi sosyoloji anlayışının üniversitedeki temsilcisi izlenimini verir. Fakat bu üç sosyologumuz da Gökalp'in devamcıları olma özelliklerini sürdürürler. Fındıkoğlu'nun doktora tezi Gökalp; Kösemihal'in Durkheim üzerinedir. Ülken'in kaleme aldığı konuların çoğu zaten Gökalp'in ele aldığı konuların devamı gibidir. Felsefe eğitimi gördükleri için de felsefeye dayalı bir sosyoloji anlayışına sahiptirler. Hatta daha ileriye giderek diyebiliriz ki, sosyologdan çok felsefî ağırlıklı düşünceler ileriye süren filozof tipli bilim adamlarıdır.⁴⁰

İstanbul ekolü, sosyolojinin iki önemli konusu, hukuk ve iktisat sosyolojisiyle de meşgul olmuşlar ve bu konularda makaleler kaleme almışlardır. Fakat konuların "zorunlu ders" olarak verilmesinin gerekliliği, yazarların zoraki ve ortalama bilgiler aktarmaktan ileriye gidemediklerini göstermektedir. Örneğin, Fındıkoğlu'nun kaleme aldığı "Hukuk Sosyolojisi, Mevzuu ve Gayesi"⁴¹ adlı makalede tarihi bilgilere yer verilirken, aynı zamanda hukuk ve sosyoloji mensuplarının işbirliği yapmaları gerektiği bildirilir ve neticede ortak kanunlara ulaşma gereği vurgulanır. H. Z. Ülken'in kaleme aldığı "İktisadi Sosyoloji"⁴² adlı makalede de çeşitli iktisadî okulların görüşleri kısaca aktarılmaktadır.⁴³

Ülken, 27 Mayıs sonrasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'ndeki görevinden alınmıştır. Daha sonra geri dönüşüne izin verilmesine rağmen, akademik faaliyetlerini Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde sürdürmüştür. Bu dönemden sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, çalışmalarını Nurettin Şazi Kösemihal başkanlığında sürdürmüştür. Aynı

⁴⁰ KAÇMAZOĞLU, **Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar: Öncülleri ve Temelleri Çerçevesinde Yaklaşımlar**, s. 57.

⁴¹ FİNDİKOĞLU, F. Ziyaeddin; "Hukuk Sosyolojisi, Mevzuu ve Gayesi", **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Sayı: 2, İstanbul, 1943.

⁴² ÜLKEN, Z. Hilmi; "İktisadî Sosyoloji", **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Sayı: 3, İstanbul, 1945-1946.

⁴³ KAÇMAZOĞLU, **Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar: Öncülleri ve Temelleri Çerçevesinde Yaklaşımlar**, s. 63.

yıllarda Fındıkoğlu, da, çalışmalarını İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi ile İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü bünyesinde devam etmiştir.⁴⁴

Türk sosyolojisinin tarihsel bir süreci olduğuna dikkat çeken Orhan Türkdoğan, İstanbul Üniversitesi İktisat ve Edebiyat fakültelerinin bu alandaki rollerinin önemini vurgulamıştır. O, 1900'lerden itibaren Türk sosyolojisi geleneğinin 100 yıllık tarihi içerisinde yaklaşık dört kuşak yetiştiğini düşünmektedir. Ona göre, Ziya Gökalp, Mehmet İzzet ve Prens Sabahattin birinci kuşağı; Ülken, Fındıkoğlu ve Kösemihal ikinci kuşağı; Mehmet Eröz, Âmiran Kurtkan, Baykan Sezer, Ümit Meriç, Korkut Tuna, Enis Öksüz ve Mustafa Erkal üçüncü kuşağı oluşturmaktadır.⁴⁵ Bu isimler içerisinde iktisat alanından gelen sosyologlar, Türk sosyolojisinin gelişimine önemli katkıları olmuştur. Nitekim, tezimizin konusunu oluşturan Âmiran Kurtkan Bilgiseven de bu isimlerden birisidir.

Ufuk Özcan'a göre, Türk sosyolojisine iktisat kökenli bilim adamlarının etkileri yeni bir olay değildir. 1940'lardan itibaren Osmanlı iktisat tarihçisi Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmalarının Türk sosyologları üzerindeki etkisi bilinmektedir. Ancak 1960'lardan itibaren ve 1970'ler boyunca iktisat biliminin önem kazanması sonucu başta Sabri Ülgener, Sencer Divitçioğlu ve İdris Küçükömer olmak üzere iktisatçıları, ülkenin düşünce gündeminde öne çıkmışlar ve tartışmalara yön vermişlerdir. Bu sosyal bilimcilerin her biri değişik bakış açıları ve özgün yorumlar getirerek Türk sosyolojisinde etkili olmuşlardır. Özcan, bu kişilerin ortak özelliğini, İstanbul Üniversitesi mensubu olmaları şeklinde ifade etmiştir.⁴⁶

1930'lu yıllarda Türkiye'ye giren Alman sosyoloji geleneğinin sosyal siyaset anlayışının ve genel eğilimlerinin temsilcisi olan, Soğuk Savaş yıllarında ideolojik açıdan daha da biçimlenen ve Amerikan sosyolojisinin temel eğilimleri ile de eklemlenen İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi sosyoloji ekolü, bütüncü ve eklektik sosyoloji anlayışını, yerli ve milliyetçi bakış açısı ile tamamlayarak Türkiye'nin

⁴⁴ ARLI, Alim ve BULUT, Yücel; "Türkiye'de Sosyolojiyle 100. Yıl: Mirası ve Bugünü", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi** (iç.), Cilt: 6, Sayı: 11, 2008, s. 27.

⁴⁵ TÜRKDOĞAN, Orhan; "Prof. Dr. Mustafa E. Erkal", **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 43, 2011, s. 1.

⁴⁶ ÖZCAN, Ufuk; "Türkiye'de Sosyoloji: Başlıca Akımlar, Dönemler ve Figürler", **Sosyoloji Yılığ-Kitap 20: Türk Sosyologları ve Eserleri II** (iç.) Editör: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 158.

muhafazakâr-liberal Batıcı anlayışında önemli bir yere gelmiştir.⁴⁷ Fındıkoğlu ve (Mehmet Eröz, Âmiran Kurtkan, Enis Öksüz, Mustafa Erkal gibi) öğrencilerinin, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi bünyesinde akademik çalışmalarını devam ettirdikleri sosyoloji anlayışı, Türk sosyolojisinin gelişimi üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. Bu bağlamda tezimiz, Türk sosyoloji tarihi üzerinde önemli bir yere sahip olan İktisat Fakültesi sosyoloji ekolünün değerli bir üyesi olan ve günümüzde Türk sosyolojisindeki yeri ve önemi üzerinde pek fazla durulmayan Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in sosyoloji anlayışını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Kurtkan, ülkemizin yetiştirdiği önemli aydınlardan birisidir. O, hemen her eserini özgün bir üslup ve düşünceyle kaleme almıştır. Çalışmalarında, Türkiye'nin gelişmesi ve kalkınmasına engel olan toplumsal sorunların nasıl çözüleceğine dair çözümler ortaya koymaya çalışmıştır. "Masabaşı sosyolog" olmak gibi bir özelliği olmayan Kurtkan, birçok çalışmasını, bizzat sahadan topladığı verilerle gerçekleştirmiştir.⁴⁸ Kurtkan, ömrünü bilime ve araştırmaya adanmıştır. Çok sayıda öğrenci ve bilim adamı yetiştirmiştir. Eserleriyle ve ortaya koyduğu fikirleriyle Türk sosyologları arasında önemli bir yere sahiptir. Makaleleri, kitapları, bilimsel tebliğleri yanında verdiği çok sayıda konferanslarıyla da toplumu aydınlatmıştır.⁴⁹

Kurtkan, Türk sosyolojisine önemli hizmetlerde bulunmuştur. Yazdığı kitapları ve makalelerinden hareketle, hocası Fındıkoğlu'nun yolundan gitmiştir. Fındıkoğlu gibi, hiçbir zaman taklit düzeyinde kalmamaya çalışmıştır. Kurtkan, Fındıkoğlu'nun sosyolojik çalışmalarında hiçbir taklit ve tekrarlama kolaylığına sapmadan çeşitli nazariyeleri kendi fikir potasında kendi zekâsı ile kaynaştırmak suretiyle kendisinden beklenen vazifeyi⁵⁰ yerine getirmesini kendisine bir yol olarak görmüştür. Ömrünü bu yola harcamıştır. Ölümüne kadar eser üretmeye gayret ederek, hocasından kendisine miras kalan vazifeyi devam ettirmiştir. Yine hocası gibi, sosyolojinin bir çok alt dalında eserler üretmiştir. Kurtkan, gerek sosyoloji ve sosyolojik yöntem konusunda, gerekse

⁴⁷ KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; **Türk Sosyolojisinde Temalar 1: Türkçülük-İslâmcılık-Muhafazakârlık**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 190.

⁴⁸ ÖZKUL, Metin; "Âmiran Kurtkan Bilgiseven (1926-2005)", **Türkiye'de Sosyoloji II: İsimler-Eserler** (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, s. 144.

⁴⁹ KAYADİBİ, Fahri; "Prof. Dr. Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Ardından", **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 40, 2009, s. 26.

⁵⁰ KURTKAN, Âmiran; "Hocamızın Ardından", **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 13, 1975, s. 29.

sosyolojinin birçok alt dalında yazdığı eserlerde ortaya koyduğu görüşlerle Türk sosyolojisine önemli katkılar sağlamıştır.

Kurtkan'a göre, Türk sosyoloji literatürünün, genellikle Batı sosyolojisinin kaynaklarına müracaat edilerek kaleme alınmış kitap ve makalelerden oluşması, çok önemli bazı sakıncaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kurtkan, Batı sosyolojisinin kaynaklarına tamamen sırt çevirmenin de bir takım sakıncaları beraberinde getireceğini ileri sürmüştür. Batı sosyolojisinin kaynaklarından yararlanmanın, onlarda belirtilen fikirlerin aynen kabul edilmesi anlamına gelmeyeceğine dikkat çekmiştir. Aynen kabul edilmesi durumunda, hem fikir tembelliğine alışmaya, hem de sosyal olgulara Batılı gözle bakmaya yol açacağını dile getirmiştir.⁵¹

Kurtkan'a göre, Türk sosyolojisi aktarmacı bir kimliğe sahiptir. Kurtkan, Batılı kavramları kullanılarak Türk toplumunun açıklanmasını doğru bulmamıştır. Kurtkan, Türk-İslâm kültürünü, yalnızca din sosyolojisinin değil, bütün sosyolojik görüşlerinin ekseninde tutmuştur. Muhafazakâr-milliyetçi bir sosyoloji çizgisine sahip olan Kurtkan, aynı zamanda millî endişe sahibi bir sosyolog olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Bu düşünceyle Türk sosyolojisine katkı sağlayacak çalışmalara imza atmıştır. Kurtkan, sosyolojiye bütüncü bir bakış açısıyla bakmıştır. Çalışmalarında İslâmî anlayışı ve tevhit prensibini her zaman kendisine rehber olarak kabul etmiştir. Gerek genel olarak sosyolojinin, gerekse Türk sosyolojisinin ve sosyolojik yöntemin nasıl olması gerektiğini ortaya koymuştur. Fakat Kurtkan'ın sosyolojik görüşleri ülkemizde yeterince dikkate alınmamıştır.

Kurtkan'a göre, Türk sosyolojisinde izlenmesi gereken yol, öncelikle Batı sosyolojisinin kullandığı kavramlardan hangilerinin bizim işimize yarayacağını tespit etmektir. Bu tespiti yaptıktan sonra, işimize yarayacak kavramların Batı sosyolojisinden alıp kullanmamızda hiçbir sakınca yoktur. Nitekim bugün İslâmiyet'in bize verdiği bütün bilimlerle paralellik gösteren “La Hüve illa Hüve” anlamına gelen tevhit inancını kaybetmiş ve yozlaştırmış bulunmaktayız. Bu inanç ve bundan kaynaklanan bilim-din ayrılığı vasfı, 10. ve 11. yüzyıl Türk düşünürlerini, aynı zamanda devirlerinin dünya çapında en büyük âlimleri haline getirmiştir. Böylece dinin, tevhitte ibaret ana değer

⁵¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; “Manevî Kültürümüz ve Batı Kültürü-I”, **Türk Edebiyatı Dergisi** (iç.), Nisan 1989, s. 31.

hükmü bilimsel gerçekliklerde ispata kavuşturulmak istenirken aynı zamanda bilim yapılmış oluyor ve din, bilimin dahi temelinde yer alan bütün unsurlarının dayandığı temel niteliği taşıyordu. Bugün la hüve illa hüve inancını kaybedilmiştir.⁵² Kurtkan'a göre, tevhit inancının yitirilmesi, Türk-İslâm kültürünün, Batı kültürü gibi, sırf insan yapısı unsurlardan oluşan bir kültür niteliğine dönüştürmüştür. Böylece Türk-İslâm kültürünün manevî yönünün ortadan kaybolmuş ve maddî bir özelliğe bürünmüştür.

Kurtkan, sosyolojinin Batı'da doğmuş olması sonucunda Türkiye'de yarattığı problemlerin başında sosyolojik kavramları Batılı kalıplara göre anlama yanlılığı geldiğini kabul etmiştir. Kültürün tarifinde bile Batılı sosyologlara uyma hatası işlendiğini itiraf etmiştir. Kurtkan'a göre, Türk-İslâm kültürü, sadece nesilden nesile intikal eden bir sosyal mirastan ibaret değildir. Kültürümüzün, tıpkı ozon ve üst toprak tabakalarını, bitki örtüsünü ve atmosferi hazır elde edişimize benzer bir tarzda, bize vahiy yoluyla ulaştırılmış din kökenine dayalı bir bölümü bulunmaktadır. Bu bölüme sahip olduğumuz için Batı medeniyetinden çok önce insan haklarına, "hak kuvvettir" prensibine, doğuştan değil bireysel çabayla statü elde etmeye ulaşabilmemiz mümkün olmuştur.⁵³

Kurtkan, Türk sosyolojisinde, daha çok tarıma dayalı toplum tipinden sanayiye dayalı toplum tipine geçişte karşılaştığımız problemleri inceleyen araştırmalar yapıldığını dile getirmiştir. Sanayi sonrası toplumuna geçişin yarattığı problemleri ortaya koyan araştırmaların da yapılması gerektiğini işaret etmiştir. Kurtkan'a göre, bütün bu araştırmalarda modern sosyolojinin faydalı olabileceği husus, çok faktörlü ve çok yönlü izahlara yönelik karakteristiğinde göze çarpabilir. Sosyolojinin bir bilim karakterine sahip olabilmesi, iki sahasının her ikisinin de hakkını verebilmesine bağlıdır. Bu sahalardan birincisi tasnifçi (sınıflamacı) fikirler, tahlilci (analizci) görüşler, zamansız ve mekansız (her yerde, her tarihte geçerli) genel hükümler sahasıdır. İkincisi zamana ve mekana göre değişen ve tümevarım yöntemiyle ve alan araştırmalarıyla anlaşılacak olan sosyal olaylar ve olgular alanıdır. Bu alanların birincisinden vazgeçersek, her reformun, her planlamanın, her sosyal hedefin temelinde

⁵² KURTKAN BİLGİSEVEN, "Manevî Kültürümüz ve Batı Kültürü-I", s. 32.

⁵³ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Sosyoloji Okuyarak Sosyal Yapı Tiplerini Öğrenen Bir Fert, Uygun Rollerle Bu Yapı Tiplerinin Nasıl Değiştirilebileceği Konusunda Bilgi Sahibi Olur", **Milli Kültür Dergisi** (iç.), Sayı: 83, Nisan 1991, s. 4.

yer alması gereken tekâmül, sosyal gelişme, ideal (veya karma) kültür gibi kavramlardan hareket etme, yani tündengelim yönteminden de vazgeçmiş oluruz. Nasıl iktisat homo economicus'dan hareket ederek tahlillerini yapabiliyorsa, sosyoloji de sosyalleşmiş insandan hareket etmek ve hedeflerini buna göre tespit etmek zorundadır. Tüme varımı tamamlayan ve anlamlı bir bütünlüğe kavuşturan tümden gelim metodu sosyolojinin karakteristiği olmalıdır. Kurtkan, İslâm kültürünün yozlaştırılmamış hali ile incelenecek değerlerin tam anlamıyla çağdaş olduğunu vurgulamıştır. Çünkü Türk-İslâm kültürünün, çağın karakteristiği olan bilimsel gerçeklerle çok sıkı bir uyum arz edecek kadar birey ve toplumu, madde ve mana hedeflerini dengeleyeceğini düşünmüştür. Kurtkan'a göre, sosyolojinin bilim olarak ortaya çıkmasından önce, İslâmî düşünce atmosferinde ve Türk kültüründe birçok sosyolojik görüşlerin, pratiğe yansıyabilecek kadar sağlam bir nazari çerçeve oluşturmuş bulunması, bu dengeleme gerçeğinin bir sonucudur.⁵⁴

Kurtkan'ın sosyoloji anlayışında “sosyal gelişme” kavramı çok önemli bir yere sahiptir. Türk toplumunun millî hedeflerinden birisinin ekonomik büyüme ise, diğerinin de sosyal gelişme olduğunu dile getirmiştir. Ona göre, sosyal gelişme, ekonomik büyümenin sağlam temelini oluşturmaktadır. Çünkü bireyleri, içinde yaşadıkları toplumda, diğer insanlara ve kendilerine yabancılaşmaktan kurtarmaktadır. Sosyal gelişmeye dayanmayan ekonomik büyüme hızı ne kadar büyük olsa da, o hızı sağlayan toplum, günün birinde mutlaka tarih sahnesinden silinip gitmeye mahkûmdur. Kurtkan'a göre, millî hedeflerimizi tespit ettikten sonra, eğitim sisteminde görülen hedeflerin, gerçekten muhtaç olduğumuz millî hedeflere uygun olup olmadığı sorgulanabilir. Bu sorgulamayı yapan Kurtkan, millî hedeflerimize uygunluk sağlamak üzere eğitim sistemimizde alınması gereken tedbirleri açıklamıştır. Kurtkan, alınacak tedbirleri iktisadî büyüme ve sosyal gelişme açısından değerlendirmiştir. İktisadî büyüme açısından işaret ettiği konular ara insan gücü yetiştirme, yüksek tahsile hücumun önlenmesi, hedefsizlikten doğan israfın önlenmesi, kalite ve kantite dengesinin kurulmasında yanlış anlayışların önleme, yeni tekniklere uyma zaruretinin doğurduğu konular ve beyin göçünün anayasa tedbirleriyle önlenmesi şeklinde sıralamıştır. Sosyal gelişme açısından alınacak tedbirleri ise, örgün eğitim

⁵⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, “Sosyoloji Okuyarak Sosyal Yapı Tiplerini Öğrenen Bir Fert, Uygun Rollerle Bu Yapı Tiplerinin Nasıl Değiştirilebileceği Konusunda Bilgi Sahibi Olur”, s. 4-5.

programlarımızın manevî değerlerimizi öğreten derslerden yoksunluğu ve yaygın eğitim programlarında manevî değerlerimizin işlenmesi olarak izah etmiştir.⁵⁵

Kurtkan'a göre, gerek örgün, gerek yaygın eğitim faaliyetlerimizde, kendi kültür değerlerimizin yozlaştırılmamış asli halini yeniden ele aldığımız takdirde, hem sosyal gelişme, hem de ekonomik büyüme açısından olumlu sonuçlar elde edilebilir. Çünkü manevî kültür açısından üstün durumda olan milletlerin kendi kültürlerine sadık kalmaları halinde, maddî kültürden yana üstün milletleri geride bırakabilecek bir potansiyel güce sahiptirler.⁵⁶ Kurtkan, Türk-İslâm kültürünün Batı karşısında üstün olduğunu ortaya koymuştur. Bu potansiyel güce sahip olan Türk-İslâm kültürü kadar dünya üzerinde zengin olan başka hiçbir kültürün olmadığını öne sürmüştür.

Kurtkan, sosyal gelişme kavramının, *Genel Sosyoloji* kitabının ilk baskısında ilk defa kullandığını, fakat Batı kaynaklarında pek kullanılmadığından bahsetmiştir. Söz konusu kitabı hazırlarken, incelediği kitaplardan sadece birinde “sosyal gelişme” kavramına yaklaşan izahlar bulduğunu belirtmiştir. Kurtkan, İslâmiyet'in önerdiği ideal kültüre yönelmenin şartlarını ifade eden sosyal gelişme kavramını açıklarken, kurtarıcı bir hareket olarak bu kitaptan dip not göstermeye yönelmek zorunda kaldığını itiraf etmiştir. Fakat bunu söylerken, niçin “kurtarıcı hareket” diyoruz? şeklinde bir soru sormuştur. Kurtkan'a göre, yıllar boyunca hep Batı kültürüne ve Batılılara göre düşünmeye şartlandırılmışızdır. Bu nedenle, Batı kaynaklarından dipnot göstermeksizin, üstelik Türk-İslâm kültürünün verdiği ilhamla, o yıllarda yeni bir kavramı ortaya atmaya cesaret edebilmenin kolay olmadığından söz etmiştir. Bu cesaretsizlik yüzündendir ki, kültür kavramını bile yanlış bir şekilde, Batılılar nasıl tarif ediyorsa öyle tarif etmeye yöneldiğimizi öne sürmüştür. Kurtkan'a göre, Batı sosyoloji kaynaklarında verilen kültür tanımı onların kendi kültürlerine göre doğru, fakat bizimkine göre yanlıştır. Onlar kendi kültürlerini dikkate alarak kültürün tamamen insanlar tarafından sosyal anlamda yaratılmış olduğunu haklı olarak belirtmektedirler. Çünkü kendi dinlerinin temel mesajını değiştirmişlerdir. Türk-İslâm kültürünün sosyal gelişmeye yol açan kısmı, vahiy yoluyla ve din kanalıyla kazandırılmıştır. Biz bu değerleri hazır bulmuşuzdur. Manevî kültürümüzün sömürüyü önleyen, insan hakları

⁵⁵ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; “Eğitimle İlgili Milli Hedeflerimiz ve Eğitim Stratejimiz”, **Kubbealtı Akademi Mecmuası** (iç.), Yıl: 17, Sayı: 3, Temmuz 1988, s. 40-48.

⁵⁶ KURTKAN BİLGİSEVEN, “Eğitimle İlgili Milli Hedeflerimiz ve Eğitim Stratejimiz”, s. 49-50.

getiren, eşitliği, adaleti, elde edilen statüler nizamını sağlayan ve angaryayı engelleyen kavramların hepsi de vahiy kanalıyla bize intikal ettirilmiş o türlü değerlerdir ki, İslâmiyet ile ilgisi olmayan topluluklar 20. yüzyılda bu kavramlardan bazılarında hala tam anlamıyla ulaşabilmiş değillerdir.⁵⁷

Türk-İslâm kültürü, her ne kadar manevî değerleri hazır olarak bulsa da, maddî değerlerin Türk toplumunda tam olarak sağlanabilmesi için biraz zamana ihtiyaç vardır. Kurtkan'a göre, bugünden yarına millî gelirimizi hemen arttıramayız. Bir çırpıda tam bir sosyal adalet sağlayamayız. Belki sağlarız, ama millî gelir büyümeden sağlanan bu adalet, sosyal piramidin şeklini düzeltse bile, seviyesini aşağıya düşürür. Fakat kendi öz değerlerimize yeniden sahip çıkarak mevcut bireysel gelirlerimizin büyük bir kısmını gösteriş tüketimine gitmekten kurtarıp, tasarruf edebiliriz. Böylece yatırım hacminin büyümesinin sağlanabileceğini belirtmiştir. Bunu yapabilmenin yolu olarak, insanlarımızı hep dış âleme ve dıştaki gösteriş kaynaklarına bakmaktan kurtarıp iç âlemlerini zenginleştirmeyi ön plana çıkartmıştır. Kurtkan'a göre, bütün bu tedbirlerde başarılı olabilmek, İslâmiyet'in özüne dönmekle mümkündür. Güçlü bir millet olabilmek için İslâmî öz'e ulaşmayı hedef edinmeliyiz.⁵⁸

Kurtkan, toplum hayatımızın bundan sonraki safhasında hem Türk, hem Müslüman olarak kendi kimliğimize kavuşmak istiyorsak, idarî, hukukî, siyasî tedbirlerin yanı sıra, öncelikle şu üç meseleye yönelmemiz gerektiğini öne sürmüştür. Kurtkan'a göre, ilk olarak, kuvvetli bir moral takviyesine ihtiyacımız vardır. Bunu elde edebilmek için dikkate almamız gereken gerçek, Hak'kın, doğrunun yani İslâm'a ve Türk töresine uygun olanın, batıl'ı yenme gücüne sahip olduğunu bilmemiz gerektiği gerçeğidir. Çünkü Hak gönüllere, batıl ise insanın hayvanî tarafına hitap etmektedir. İnsan, eninde sonunda, insanlığının idrakine varacak olan bir varlıktır. Bundan ötürü, Hak'kın batıl'a mutlaka galip geleceğini Kur'an-ı Kerim'in çeşitli ayetlerle vurgulamıştır. Bizim kimliğimizin kaybolmaya yüz tutan İslâmî değerleri, insanı gerçek insan mertebesine çıkaran değerlerdir ve bu değerlere sahip olmadan ulaşılacak refah, yan etkileri faydalarından daha sakıncalı olan bir ilaç gibidir. İkinci olarak, mademki

⁵⁷ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Sağlıklı Sanayileşmenin Sosyal Temelleri", **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 24, 1993, s. 1.

⁵⁸ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Milliyetçilik ve İslâmiyet", **Aydınlar Ocağı Açık Oturumlar Dizisi** (iç.), 1994, s. 19.

yabancı değerlerin hücumuna karşı korunmamız ve yozlaştırılmamış İslâmî değerlerimize yeniden sahip çıkmamız gerekmektedir, nasıl bir kurumlaşma yolu takip edilmelidir? Kurtkan, bu soruya cevap vermeden önce mekanik ve organik kurumlaşmayı izah etmiştir. Bizim gençlerimiz olup bitenler karşısında çok üzgün ve kırgın bir ruh hali içine giriyorlar ve Türk kimliğini bozan icraatı şikâyetçi bir dille anlatmaktan başka bir şey yapmayı, sadece yukarıdan gelecek iyi tedbirleri bekliyorlar. Yani sırf mekanik kurumlaşmadan medet umuyorlar. Hâlbuki mekanik kurumlaşma yeterince sağlıklı sonuçlara yol açma garantisinden yoksundur. Gençliğe bunu idrak ettirmemiz lazımdır. Çünkü mekanik kurumlaşma, zorla bir kamuoyu yaratamaz. Üçüncü olarak, organik kurumlaşmanın başlatılıp yürütülmesi gereklidir ve bunu yürütecek olanlar gençlerdir. Bu kurumlaşma sayesinde kimlik değerlerimizi yeniden canlandıracak olanlar bilim ve sanat adamlarıdır. Bu işi başarabilmek için herhangi bir dernek veya vakıf kurmak da şart değildir. Fakat iş adamlarının mâlî destek vermeleri gerekmektedir.⁵⁹

Kurtkan'a göre, Türk kimliğini yeniden İslâmî değerlerle donatmak istiyorsak, bütün Türkiye'de, girişim ve teşkilatçılık yeteneği yüksek on bin genç ve onlara çeşitli bilimlerin ışığında İslâmiyet'i yorumlayarak en doğru şekilde İslâmî değerleri tanıttıkları alanlarında uzmanlaşmış bilim adamları, bu değerleri işleyecek senaryo yazarları, filme alacak film yapımcıları, müzisyenler olmak üzere toplam bin kişi yeterli olacaktır. Kurtkan, o bin kişi içine, yabancı güçlere bağlı kişiler girmemesi gerektiğini önemle belirtmiştir.⁶⁰

Kurtkan, kültürel geleceğimizin korunması açısından sosyal bilimcilere önemli bir rol atfetmiştir. Ona göre, tek başına siyasî gelecek hiçbir değer ifade etmemektedir. Aslında gelecek kavramının, siyasî, iktisadî ve kültürel yönleri bulunmaktadır. O, siyasî geleceği, siyasî kararlardan millî menfaatlerin gerekliliklerini yerine getirmeye teşebbüs edebilme gücü anlamında, iktisadî geleceği de iktisadî kararlarda aynı şekilde bağımsız olma anlamında ele almıştır. Kültürel geleceğin ise, manevî kültür değerlerini bağımlılıktan uzak tutabilme ve koruyup geliştirebilme özgürlüğü olarak yorumlamıştır. Kültürel bakımdan başka ülkelerin bağımlısı olmanın, zamanla iktisadî ve siyasî

⁵⁹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Türk Kimlik Yapısında İslâmî Değerler", **Türk Yurdu** (iç.), Sayı: 66, Şubat 1993, s. 23-24.

⁶⁰ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Türk Kimlik Yapısında İslâmî Değerler", s. 24

bağımlılığa da yol açacağını ileri sürmüştür. Kurtkan'a göre, kültür sınırı ile siyasi sınır birbirinden farklı şeylerdir. Şu halde bizim için başarılması gereken asıl konu, bir taraftan millî sınırlar içinde kültürel varlığımızı, yani manevî kültürümüzü koruyup geliştirmek, diğer taraftan Türklük dünyası ile olan kültür bağlarımızı ve beraberliğimizi koruyabilmektir. Millî sınırlar içinde kültürel varlık ve geleceğimizi koruma konusu dış ve iç kuvvetlerle millî kültürümüzü tahribe çalışan sinsi faaliyetlerin varlığı dolayısıyla ciddiye kazanmaktadır.⁶¹

Kurtkan'a göre, aydın olabilmek için sadece bilimsel çalışma yeterli değildir. Bilim yapabilmek için tümevarım yöntemini, tümdengelim yöntemiyle tamamlamak gerekir. Ancak bu şekilde zihinlerdeki kompartımanlaşma önlenilecektir. Batı dünyası bu sonuca ulaşabilmek için iğne ile kuyu kazar gibi, 3-4 yüzyıl boyunca bıkmadan usanmadan tümevarım metodunun peşinde koşmuştur. Yani Batı, bilimden gerçek dine ulaşma tecrübesini yeni yeni yaşamaktadır. Türk-İslâm kültüründe ise, 11. yüzyılda sahip olunan zihni bütünlük yok olmaya başlamıştır. Yükselme Döneminde kısmen muhafaza edilse de, duraklama devrinden itibaren tamamen kaybedilmiştir. Kurtkan, öncelikle İslâmiyet'in anlaşılmasız hale getirildiğini, daha sonra ise sahip olunan bilimdeki ileri seviyeden yoksun kalındığını dile getirmiştir.⁶² Yapılması gereken tek şey, Türk-İslâm kültürünün sahip olduğu değerlere tekrar sahip çıkmak olacaktır. Bu nedenle Kurtkan, İslâmî özün yozlaştırılmamış eski haline dönebilmenin önemini sıklıkla telafüz etmiştir.

Kurtkan'a göre, Müslüman Türk gençliğine düşen görev, bütün bilimsel gerçeklerde olduğu gibi, yaratılış konusunda Kur'an-ı Kerim'den ilham alarak bilimsel araştırmalar yapmaktır. 11. yüzyılda Türk milletinin yetiştirdiği bilim adamları gibi, tümevarım ve tümdengelim yöntemlerini birleştirmek gençlerimizi bilişsel zenginliğe ulaştıracaktır. Şimdiye kadar bulunan birçok bilimsel gerçekler İslâmiyet'in hükümlerini doğrulamıştır. Eğer bilim ayrı şeydir, din ayrı şeydir diyenlere, bu durumun İslâmiyet'ten başka dinler için geçerli olduğunu dile getirmek gerekir. İslâmiyet ise bütün dinlerin doğruladığı bir tevhit mesajı getirmiştir. Hıristiyanlığın ve Musevilik

⁶¹ KURTKAN, Âmiran; "Millî Kültür ve Eğitim", **Kubbealtı Akademi Mecmuası** (iç.), Yıl: 2, Sayı: 3, Temmuz 1973, s. 55.

⁶² KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Aydın Kavramı ve Kültürün Nev'ine Göre Aydın Tipinin Şekillenmesi", **Kubbealtı Akademi Mecmuası** (iç.), Yıl: 18, Sayı: 2, Nisan 1989, s. 18-19.

böyle bir mesajı olmadığı için onlara göre elbette din ayrı, bilim ayrıdır. Fakat İslâmiyet'in temel önermesi her zaman bilimlerle doğrulandığına göre biz yaratılış meselesinde de Hristiyanlığın ve Museviliğin efsanelerine kapılacak yerde, Kuran'ın açık açık ayetlerinde bildirilen gerçeklerin ispatı için şevkle ve aşkla bilimsel araştırmalara girişmeliyiz.⁶³

Kurtkan, bugün gençlerin zihinlerinde bilim ve din idraklerinin birçok konuda birbirinden tamamen farklılaştığını ileri sürmüştür. Bu farklılıktan dolayı gençlerin zihinlerde bilim ve din kompartımanlarının oluştuğunu açıklamıştır. Kurtkan'a göre, oluşan bu kompartımanlar, birbirine veya ortak bir sofraya kapısı olmayan kapalı odalar gibi ikisinin de içindekiler içindedir. İçtekileri dıştakilerle karşılaştırmak, yerini değiştirebilmek imkânsızdır. Bu nedenle, akılları bu kapalı bölmelere hapsedilen gençler için bir şahsiyet buhranı yaratacaktır.⁶⁴ Böylece gençler, bilim ya da din kompartımanlarından birisinde mahkûm kalarak, İslâmî tevhitte uzak kalacaktır. Bunun sonucunda da Türk- İslâm kültüründen kopacaktır.

Kurtkan'a göre, bazı kimseler bu şahsiyet buhranının Batı ülkelerinde de mevcut olduğunu öne sürebilirler. Fakat Batı kültürü, böyle bir buhranı önleyebilecek bir araca sahip değildir. Bundan ötürü Batıda pozitivism, dinin tamamen inkârı pahasına sağlanabilmiştir. Bu din Hristiyanlıktır ve bilimsel ispata açık tevhit felsefesi gibi genel bir varsayımdan yoksundur. Kurtkan, Batıda bilim-din birlikteliğinin olmadığını tekrar vurgulamıştır. Bundan ötürü, Batıda dinî, felsefî ve bilimsel izah safhalarından birisinin kapanıp diğerinin açılarak, tıpkı Auguste Comte'un izah ettiği gibi, ayrı ayrı yaşandığını ifade etmiştir. Ancak 20. yüzyılda, evrendeki anlam bütünlüğünü görebilen bazı âlimler, bu üç akımı yan yana, hatta iç içe getirebilme durumuna geçmektedirler. Batıda ortaya çıkan pozitivism akımını, dine sırtını döndüğü için eleştirenler haksızdırlar. Kurtkan'a göre, Batılı bilim adamları, Müslümanlık gibi bir dine değil, Hristiyanlığa sırt çevirmişlerdir. Buna karşılık, 10. yüzyılda, Türk-İslâm bilginleri, İslâmiyet'in "La mevcude illa Hu" anlamındaki tevhit hükmünü bilimle sorgulamışlar ve ispat etmişlerdir. Böylece onlar, bütün realiteler için geçerli bir dinî hükmü, bilimsel

⁶³ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Türk-İslâm Felsefesi Açısından Yaratılış Meselesi Karşısında İlim ve İslâmiyet", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi** (iç.), Sayı: 42, Haziran 1986, s. 144-145.

⁶⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Türk-İslâm Felsefesi Açısından Yaratılış Meselesi Karşısında İlim ve İslâmiyet", s. 119.

tecrübelerle ispatlamak için felsefe ve bilim yaparak, tündengelim ve tümevarım metotlarını birleştirmişlerdir.⁶⁵ Kurtkan, Batı'da ortaya çıkan pozitivist sosyolojinin yaşadığı buhranı gözler önüne sererken, Türk-İslâm kültürü açısından yaşanan durumu izah etmiştir. Batıda yaşanan şahsiyet buhranı karşısında Comte'un pozitivizmi ve üç hal kanunu ile çözüme ulaşamadığı görülmektedir. Kurtkan, Türk toplumu için bu kanunun geçerli olmayacağını bu şekilde bizlere göstermiştir.

Kurtkan, Türk-İslâm âleminin 11. yüzyılda sahip olduğu mükemmel metodolojiye dönülmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Fakat 20. yüzyılda bunun mümkün olmadığını net bir şekilde ifade etmiştir. Çünkü, 20. yüzyılda Batıda, artık kâinattaki anlamlı bütünlükten ilham alan bilim adamlarının pek çoğunun İslâmiyet'teki tevhit düşüncesine benzer bir anlayışla bilimsel gerçeklere dinî bir heyecanın katkısıyla anlamlı bir bütünlük atfettiğini açıklamıştır. Biz, bu anlamlı bütünlük idrakine 20. yüzyılda dahi niçin dönemiyoruz? Neden Batı'nın 17. yüzyıldaki tutumunu, yani bir gerçeğin bilimsel olabilmesi için mutlaka dinle ilgisiz olması gerektiği fikrine dayalı tutumunu 20. yüzyılda dahi Batılılaşma sloganının peşine takılıp da yüzyıllar süren bir gecikme ile aynen benimsemeye çalışıyoruz? sorularını dile getirmiştir.⁶⁶ 20. yüzyılda Batı dünyası, Türk-İslâm kültürünün 11. yüzyılda sahip olduğu metodolojiye ve tevhit anlayışına ulaşma yolundadır. Batıda kabul edilmeyen bilim-din ilişkisinin Türk-İslâm düşüncesinde ön plana çıkması, bu durumun yaşanmasındaki en önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kurtkan, sosyoloji başta olmak üzere sosyal bilimlerin temelinde yer alan tevhit formüllerinin önemini ortaya koymuştur. Sosyolojinin, tekrardan tevhitçi anlayışa göre şekillenmesi gerektiğini iddia etmiştir. İslâmî anlayışa göre hakikatin bir yüzünün bilim, diğer yüzünün din olduğunu öne sürmüştür. Kurtkan'a göre, bilimlerle sınınmaya elverişli mesaj getiren tek din İslâmiyet'tir. Tevhit gerçeği çeşitli bilimlerin temelinde son derece soyut bir durumda bulunmaktadır. Türk-İslâm kültüründe ise, genel tevhit formülleri halinde yer almaktadır. Ona göre, Fark+Cem=Tevhit formülü sadece doğa bilimlerinin değil, iktisat ve sosyoloji gibi sosyal bilimlerin de temelinde yer almaktadır. Kurtkan'a göre, tevhit formülleri içerisinde en etkin olan formül cem+fark=tevhit formülüdür. Bu formüle uygun olmayan herhangi bir hukuk kanununun dinin özüne de,

⁶⁵ A.g.m., s. 119.

⁶⁶ A.g.m., s. 121.

sosyal bilimlerin temel gerçeklerine de uygun olmayacağından yaşama şansının olmadığını ileri sürmüştür. Tevhit anlayışından uzak bir kanunun zorla yaşatılması sonucunda, sosyal yapıda birlik ve bütünlüğün sona ererek yıkıntıya neden olacaktır.⁶⁷

Basit bir örnekle durumu izah etmek isteyen Kurtkan, sosyal sınıfların bazılarını ezip, birini haksız yere savunan bir kanun çıkartıldığında, sınıf fark idrakine dayalı olarak çıkartılmış bir kanun olacağını dile getirmiştir. Hâlbuki sosyal realiteyi, her şeyin her şeyi etkilediği bir bütündür, bir cem alemi olarak adlandırmıştır. Bundan ötürü, işçi sınıfının ezilmesini iç pazarın daralması yoluyla sanayileşme çabalarının bundan zarar görmesine ve millî gelirin düşmesine yol açacağını örnek göstermiştir. Bir başka örnekte ise, makineleşme hareketlerinin başladığı dönemde İngiltere'deki bazı sanayi işçilerinin kendilerine rakip zannettikleri makineleri parçalama teşebbüslerine giriştiklerinden bahsetmiştir. Kurtkan'a göre, mâliyet masraflarını azaltarak eskiden lüks sayılan malları ucuzlatıp herkes tarafından satın alınmalarına imkân vermek suretiyle, bu mallara olan talebi arttıran makineleşme hareketi, yeni fabrikaların açılmasına imkân vererek yeni işyeri sayısını arttırmıştır. Fabrikaların çoğalması ile birlikte, makine imal eden fabrikaların da sayılarının artması, yeni iş imkânları ortaya çıkarmıştır. Örnekten görüldüğü üzere, cem ve fark ilişkisinin olmadığı bir toplumda, birlik ve bütünlük sağlanamamıştır. Sadece fark idrakine dayalı hiçbir mevzuat koruduğu sosyal sınıfın lehine sonuç vermeyecektir. Buna karşılık sınıf kamu menfaati uğruna belli bir sosyal sınıfı ezen hiç bir mevzuat da kamu menfaatini artırma noktasında başarılı olamayacaktır. Çünkü sosyal hayatta parça ve bütün arasındaki ahenk fark ve cem idrakleri arasında denge kuran tevhitçi bir zihniyete dayalı tedbirlerle desteklenmedikçe, devamlı ve başarılı bir ahenkten söz edilemez. Bu ahengin devamlı olabilmesi için, değişen sosyal şartlar karşısında devamlı surette kanunların değiştirilmesine lüzum vardır. Fakat her değişikliğin mutlaka bilimsel gerçeklerin ışığı altında meydana getirilmesi lazımdır.⁶⁸

Kurtkan'a göre, bütün hukukî kanunlar, sosyal bilimlere ait soyut gerçeklerin somut realitedeki uygulamasını şekillendiren kalıplardır. Bu soyut gerçekler ise, tıpkı iktisattaki "homo economicus" kalıbı gibi birtakım kalıpların tündengelimci bir

⁶⁷ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Batı ve Türk-İslâm Laiklik Anlayışı Farkları", **Aydınlar Ocağı Açık Oturumlar Dizisi** (iç.), 1994, s. 88.

⁶⁸ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Batı ve Türk-İslâm Laiklik Anlayışı Farkları", s. 88-89.

mantıkla doğru kabul edilmesini vurgulayan gerçektir. İslâmiyet'in çeşitli tevhit formülleri ile bize verdiği bu soyut kalıpların içini somut bilimsel malzeme ile dolduramadığımız zaman başarısızlık ortaya çıkacaktır.⁶⁹ Bilimde ve dinde birlik ve beraberliği sağlayacak olan tevhit formülleri göz önünde bulundurulmaması, sosyal bilimlerde başarısızlığa neden olacaktır. Kurtkan, gerek genel olarak sosyolojinin gerekse Türk sosyolojisinin devamlılığı açısından tevhit formüllerinin önemini vurgulamıştır.

Kurtkan'a göre, Türk sosyolojisinin problemlerini, genel olarak sosyolojinin problemlerinden ayrı tutabilmeye imkân yoktur. Çünkü hangi ülkede ve hangi çevrede olursa olsun, sosyoloji kendi özelliğinden kaynaklanan bazı problemlere sahiptir. Kurtkan'a göre, sosyoloji, toplumu hareket eden bir bütün halinde kapsamlı bir görüşle inceleyen bir bilimdir. Her toplumun sosyal yapısı ve değişimleri aynı zamanda kültürün etkisini taşır. Bundan ötürü toplumdaki gruplar, ferdiyet ve şahsiyet karakterleri bunları etkileyen ve aynı zamanda ferdiyetçilik yönü kuvvetli olan bireylerden etkilenen kültür, organizasyon ağı, yazılı ve yazısız hukuk gibi konular, sosyolojinin ilgi alanına girmesi gereken konulardır. Ne var ki, hem bu kadar geniş konuları ilgi alanı içine alabilmek, hem de kapsamlı bir bütüncü görüşle konuları inceleyebilmek güçtür.⁷⁰

Kurtkan'a göre, sosyolojinin temel problemlerinin başında, kapsamlılık ve ihtisaslaşmayı birleştirme güçlüğü gelmektedir. Sosyolojinin bütüncü görüşten vazgeçebilmesi mümkün değildir. Çünkü toplumda, her şeyin birbirini etkilemesi mümkündür. Bundan ötürü, sosyoloji, sosyal yapı ve sosyal değişme ana bölümlerinin çerçevesi içinde konularını incelemektedir. Ama yine de, çeşitli unsurlar arasındaki etkileşim, hatta karşılıklı etkileşim ağları, yapı ve değişme konularını önemli ölçüde karışıklığa sürüklemektedir. Kurtkan, bir sosyolog olarak, sosyal ilişkilerle, bunlar iktisadî, siyasî veya dinî oldukları için değil, aynı zamanda sosyal olmalarından dolayı ilgilendiklerini ifade etmiştir. Eğer iki kişi pazar yerinde karşılaşırlarsa bu kişilerin, iki iktisadî birey olmalarından önce, iki beşeri varlık olduğu ve iktisadî olmayan ilişkilere girişebileceklerini örnek olarak göstermiştir. Kurtkan'a göre, insan hayatı çok taraflıdır.

⁶⁹ A.g.m., s. 89.

⁷⁰ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Sosyolojinin ve Türk Sosyolojisinin Problemleri", **Genç Sosyologlar Derneği Yayınları** (iç.), Yıl:1, Sayı: 1, İstanbul, 1995, s. 7.

Bu nedenle iktisadî, hukukî, dinî bir yönü vardır. Ayrıca bunları bir bütün olarak kapsayan sosyal yönü bulunmaktadır. İnsan, bu alanların hepsinde başka bir surette davranarak kendi vaziyetini başkasına ifade eder. Toplum, bu ilişkilerin bütünü, hayret verecek kadar karışık ve daimi surette değişen modelidir.⁷¹

Kurtkan'a göre, sosyoloji bilim dalı, bir taraftan bütüncü bir görüşten hareket etmek, diğer taraftan çok büyük olan ilgi alanını bölerek uzmanlaşmak zorundadır. Bu çelişkili durumdan kurtulabilmenin yolunu, bir odak noktasında ilgisini toplamakta bulabilmiştir. Bundan ötürü, sosyoloji, hem köy sosyolojisi, şehir sosyolojisi, sanayi sosyolojisi, din sosyolojisi gibi alt dallara ayırmakta, hem de bu dalların her birinde yine bütüncü bir görüşten hareket etmekle beraber, ilginin odak noktasını uzmanlık alanına göre tespit etmektedir. Kurtkan'a göre, sosyoloji bilim dalının genel problemlerinden ilki, bütüncü görüş ile uzmanlaşma zorunluluğunu bir araya getirebilme güçlüğüdür. Kurtkan'a göre, sosyologun yapabileceği tek şey, köy sosyolojisi gibi bir uzmanlık alanında çalışırken, ne ilgilendiği spesifik konuyu ve ne de genel konuları gözden kaçırmamalıdır. Bu iki zıt faaliyeti bağdaştırarak yürütebilmek ise, sosyolojinin güçlüklerinden biridir.⁷²

Kurtkan'a göre, sosyolojinin temel problemlerinden ikincisi, başka bilimlerden yardım alma zorunluluğudur. Buna göre, sosyolojinin, bütüncü görüşten hareket eden kapsamlı bir çerçeveye sahip bir bilim olma özelliği, sosyologu ister istemez, başka bilimlerin verilerine de başvurmak zorunda bırakmaktadır. Bu durum, oldukça ağır çalışma şartlarının sosyolojideki varlığını göstermektedir. Sosyolog her şeyden önce, bir ölçüde, tarih bilgisine sahip olmak zorundadır. Çünkü sosyoloji sadece mekân itibarıyla değil, zaman açısından da geniş çerçeveli bir bilim olma özelliğine sahiptir. Bugünkü sosyal kurumların şartlarını hazırlayan kökler geçmiştir ve bugüne ait tedbirler gelecekte meyve verecektir. Bu devamlılığın inkârı mümkün olmayan bir gerçek olması sosyolojiye tarihten yararlanma mecburiyetini getirmektedir. Sosyoloji, aynı zamanda biyolojiden, istatistikten ve diğer birçok bilimlerden yararlanma zorundadır.⁷³

Kurtkan'a göre, sosyolojinin temelindeki problemlerden bir diğeri, sosyolojinin ve halk dilinin kavramlarındaki ortaklıktır. Kültür, şahsiyet, kalabalık gibi bir takım

⁷¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Sosyolojinin ve Türk Sosyolojisinin Problemleri", s. 7-8.

⁷² A.g.m., s. 8-9.

⁷³ A.g.m., s. 9.

kavramlar, hem toplumu oluşturan bireyler tarafından, hem de sosyologlar tarafından kullanılan kavramlardır. Bu kavramların, toplumu oluşturan bireyler ve sosyologlar açısından sahip olduğu anlam farklılık göstermektedir. Bu nedenle sosyoloji dilinin ve halk dilinin aynı anlama gelmeyen bazı ortak kavramları bulunmaktadır. Bu kavramların toplumda, sosyolojide taşıdığından farklı anlamlar taşıması, sosyologun fikirlerini topluma ifade edebilmesini güçleştirmektedir.⁷⁴

Kurtkan, sosyolojinin temel problemlerinden dördüncüsünü, sosyolojik konularda herkesin fikir yürütme eğilimine sahip olması şeklinde açıklamıştır. Ona göre, bir bilim dalında kullanılan terimlerin birçoğunun halkın kullandığı kavramlarla aynı olunca, ister istemez sosyoloji eğitimi görmemiş olan bireylerin, sosyolojik konularda fikir yürütmeleri, kaçınılmaz bir sonuç olmaktadır. Bu eğilim, siyasî ve idarî kararlar alma durumunda olan bireyleri de etkisi altına aldığı takdirde, sosyologlar saf dışı edilebilmektedirler. Herhangi bir ülkede alınması gereken her idarî, iktisadî kararın sosyolojik bir boyutu bulunmaktadır. Çünkü alınacak kararlar, belli sosyal kurumsallaşma hareketlerinin yerleşmiş olduğu bir sosyal yapıda uygulanacaktır. Nazari fikirler, iktisadî istatistiklere de dayanılarak öne sürülse bile, herhangi bir sosyal gelişme tedbirinin yürütülmesinde çok defa işe yaramayabilir.⁷⁵

Kurtkan'a göre, sosyolojinin temel problemlerinden beşincisi, çok sebeplilikten doğan güçlük problemidir. Buna göre, sosyal realitenin çok nedenli oluşu, sosyolojide zamansız ve mekânsız neden-sonuç ilişkilerinin tespitini güçleştirmektedir. Bu durum, şimdiye kadar, pek çok monist izahın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Tek faktörü olan bu izah denemelerinin kısmen gerçeği yansıtmaları, işi daha da karışık hale getirmektedir.⁷⁶ Sosyolojinin temel problemlerinden sonuncusunu ise, bilim ve ahlâk ilişkisinin ortaya çıkardığı güçlük şeklinde ifade etmiştir. Kurtkan'a göre, fizikî bilimlerde, bilim ile ahlâk arasında hiçbir ilişki yoktur. Belli şartlar altında yüz derecede kaynayan suyun, aynı şartlarda seksen derecede kaynasaydı, ahlâka daha uygun sonuçlar elde edilebileceği yönünde bir açıklama yapılamayacağını iddia etmiştir. Aynı şekilde iktisat bilim dalı dahi, ahlâkla ilgisi olmayan bir bilimdir. İktisatta peynir ile içki arz ve talebini inceleme faaliyetleri arasında hiçbir fark yoktur ve her ikisi de iktisadî

⁷⁴ A.g.m., s. 10-11.

⁷⁵ A.g.m., s. 11.

⁷⁶ A.g.m., s. 12.

faaliyetlerdir. Kurtkan, sosyoloji alanında bu durumu farklı bir şekilde kabul etmiştir. Bir zamanlar sosyolojiyi de ahlâkla ilişkisi olmayan bir bilim olarak tanıtmakla onun bilimsellik karakterinin kurtarılacağı zannedilmekteydi. Bu zanlar artık reddedilmeye başlanmıştır. Çünkü bu türlü bir zanna kapılanlar iki hataya düşmektedirler. Bu hatalardan birincisi, tıpkı sosyal yapının realize olmuş kültür değerlerini yansıtması gibi, insan psikolojisinin de sosyal yapının potansiyel bir çevre şartı olduğunu görememesidir. İkinci hata ise, kültürel değerlere kıymet biçmenin, bilime yakışmayan bir kültür övünçlüğü ve sübjektifliği olduğu düşüncesine kapılmalarıdır.⁷⁷

Kurtkan, sosyolojinin ve dolayısıyla da sosyologun bütün dünyada karşı karşıya olduğu genel problemleri, dile getirmiş olduğu bu problemlerden ibaret görmez. Kendisi için en önemlilerini açıklama gereği duymuştur. Genel olarak sosyolojinin temel problemlerini ortaya koyduktan sonra, Türk sosyolojisinin problemlerini de açıklamıştır. Kurtkan'a göre, Türk sosyolojisinin sahip olduğu problemler bir taraftan sosyologun kullandığı veya kullanmak zorunda olduğu araçlarla ilgiliyken; diğer taraftan Türk sosyolojisinin kendi iç bünyesindeki mevcut problemlerdir. Kurtkan'a göre, Türk sosyolojisinin önündeki öncelikli problem, araştırma yaptıran resmi kurumların ve özel firmaların sayısının az olmasıdır. İkinci problem, hiç sahaya inmemiş pek çok sosyologun varlığıdır. Bir diğer problem, yabancı dil hâkimiyeti ile ilgili olarak yabancı dil bilmeme problemidir. Dördüncü problem, kavram kargaşasıdır. Beşinci problem, lisans ve yüksek lisans öğrencilerini, ortak kavram bilgisine ulaştıracak toplantıların olmayışıdır. Bir diğer problem, Türk toplumunun meselelerine Batı sosyolojisinin gözü ile bakma hatasıdır. Kurtkan'a göre, Türk sosyolojisinin yaşadığı son problem ise, sosyolojinin, sosyal tarih ile olan ilişkisinin yeterince dikkate alınmamasıdır.⁷⁸

Kurtkan'a göre, Türk sosyolojisinin önünde duran problemlerin en öncelikli çözüm kaynağı, kendi sosyal problemlerimizin kökleri olan sosyal tarihimiz olarak görülebilir. Fakat bugünün problemlerinin geçmişten gelen izlerden ne ölçüde etkilendiğini tespit etmemize yarayacak ve geçmiş tecrübelerden istifade etmemizi sağlayacak az sayıda sosyal tarih eseri bulunmaktadır. Sosyal meseleleri ve bunları halletmemize yarayabilecek manevî değerlerimizi gözler önüne serme işinin, sadece

⁷⁷ A.g.m., s. 14.

⁷⁸ A.g.m., s. 17-21.

sosyologlara has bir iş olduğunu zannetmek de, sosyologları kaynak bulmada güçlüğe sevk etmektedir. Sosyoloji gençtir, fakat sosyal meseleler çok eskiden beri vardır. Bu konuyu dikkate alırken, sosyolojinin genç bir bilim olma gerçeğini unutmamak gerektiğini vurgulamıştır. Ancak bu gerçeğin, bizi, sosyal meseleler üzerinde düşünen insan zekâsının her devrinde işlerlik kazandığı ve çağlar boyunca değişen problemlerin temelinde, değişmeyen bazı esasların da var olduğu gerçeğini unutturmamalıdır.⁷⁹

Kurtkan'a göre, sosyolog, bazı sosyal aksaklıkların nedenlerini tespiti için çalışırken temeldeki ana gerçeğe doğru inen, daha doğrusu o temele iyi oturamamışlıktan kaynaklanan pek çok neden-sonuç yollarının hepsini dikkate almak zorundadır. Sosyolog, bu kanalların her birindeki, etkisi bugüne kadar uzanan, herhangi bir faktörü görememek tehlikesi ile her zaman karşı karşıyadır. Kurtkan, sosyolojinin çok nedenli bir bilim olduğunu söylerken, sadece yüzeysel faktörlerdeki çokluğu kastetmemektedir. Kökten, temelden, temeldeki müşterek ana gerçekten geliş yollarının çokluğunu da ifade etmektedir. Yoksa diğer sosyal bilimlerde de yüzeysel faktörler çoktur. Bu bakımdan sosyoloji, onlardan pek farklı değildir. Çünkü bütün sosyal bilimler çok nedenlidir. Sosyolojideki güçlük ise, sadece faktör çokluğu meselesi değildir. Burada var olan güçlük, sosyolojinin kapsamlılığında kaynaklanmaktadır.⁸⁰

Kurtkan'a göre, kendi kaynaklarımıza eğilirsek, kendi fikir adamlarımız tarafından bütün sosyal meselelerin temelinde olduğu tespit edilen bir takım genel prensiplerden toplumların uzaklaşma durumunun bugünün sosyal problemleri açısından ne ölçüde temel teşkil ettiği anlaşılabilir. Kurtkan, bu prensipleri, birey ve toplumun birliğini görememesi ve toplumu kendinde bulamaması; tekâmül yolunun insan için yürünmesi gereken ana yol ve diğerlerinin hedefe varma noktasında insanı geciktiren yan sokaklar olduğunu idrak edememesi; bireyin her davranışının, bir dağdan yankı veren ses gibi, toplumdan ona geri dönen benzer davranışlara yol açtığını görememesi ve bu kuralın dünya çapında da geçerli olduğunu anlayamaması; Batı siyaset sosyolojisinde olduğu gibi milletlerarası siyaseti idare eden kuralın “kuvvet haktır” kuralı değil, fakat “hak kuvvettir” hükmü olduğunu idrak edememesi şeklinde

⁷⁹ A.g.m., s. 22.

⁸⁰ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; “Sosyolojik Alan Araştırmalarında Anlamlılık”, **Türk Sosyoloji Dergisi** (iç.), Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, Yıl: 2, Sayı: 2, İstanbul, 1996, s. 3-4.

sıralamıştır.⁸¹ Bu prensiplerin farkında olunmadığı takdirde, sosyal gelişmeyi engelleyen prensipler olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, sosyal yapı ve sosyal değişme analizlerinde bu prensiplerin göz önünde bulundurulması, sosyolojik bir çalışmanın güvenilirliğini ve sağlamlığını da sağlayacaktır.

Kurtkan'a göre, sosyolojik bir araştırma, işbirliği ve ekip faaliyetidir. Her sosyolojik araştırmada, örneklem hacminin tespitinden, tabloların doldurulmasına kadar bütün sayısal işlemler, araştırma ekibindeki istatistikçiler tarafından yapılır. Ekonomik araştırmalarda anlamlılık testlerini yapma işi istatistikçilere ait bir iştir. Fakat sosyal realitenin kapsamlılık ve karmaşıklık özelliğinden haberi olan bir istatistikçi, sosyolojik bir araştırmanın tablolarındaki kaçınılmaz bazı anlamsızlıkları testlerle sergileme eğilimine pek kapılmaz. Çünkü varsayımlar kurup soruları hazırlanırken, bazı faktörlerin gözden kaçmasından kaynaklanacak ve etkisi gizli bir şekilde tablolara mutlaka yansımış olacak bu faktörlerin rolünü ancak alana inen sosyolog ve ancak alanda fark edebilir. Bundan ötürü, alana inen ve bir anketör gibi mülakat yapan bir sosyolog, pasif gözlem değil, aktif gözlem yapan bir araştırmacıdır.⁸² Böylelikle alana inen sosyolog, yaptığı gözlemleri neden-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirerek anlamlı bir tespit ortaya koyabilecektir. Kurtkan, bu durumun gerçekleşmesi için iyi bir varsayım ile işe başlamanın önemi üzerinde sıklıkla durmuştur.

Kurtkan'a göre, varsayımların iyi kurulması, ortaya çıkması beklenen neden-sonuç ilişkilerinin doğru bir şekilde tahmin edilmesi anlamına gelmektedir. Varsayımların mantıklı çerçevesinin dışında kalan, her türlü izahı imkânsız olan veri, o konuda gözlem yapılmasına ihtiyaç olduğunun açık bir göstergesidir. Çünkü varsayım kurarken sadece mevcut ve bilinen şartlara göre beklenen neden-sonuç ilişkileri tespit edilir. Bu mantıklı ilişkileri bozan, bilemeyeceğimiz ve önceden göremeyeceğimiz faktörler vardır. Herhangi bir ön deneme çalışması ile bu faktörleri yakalayabilmek ve soruları buna göre düzeltebilmek ise, büyük bir alanın bütünü taramanın imkânsızlığı açısından, ancak bir şans meselesidir.⁸³

Kısacası, Kurtkan, Türk sosyolojisinde karşımıza çıkan aktarmacı ve taklitçi sosyoloji çizgisi ile yerli ve millî sosyoloji çizgisi içerisinde, ikinciye, yani yerli ve millî

⁸¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, "Sosyolojinin ve Türk Sosyolojisinin Problemleri", s. 22.

⁸² KURTKAN BİLGİSEVEN, "Sosyolojik Alan Araştırmalarında Anlamlılık", s. 6.

⁸³ A.g.m., s. 7.

duruşa sahip sosyoloji anlayışı içerisinde yer almıştır. Kurtkan, muhafazakâr-milliyetçi bir bakış açısı sergilemiştir. Kurtkan, Türk sosyolojisine, her alanda, kendi toplumunu ve kültürünü anlamaya yönelik yazdığı sosyolojik eserlerle katkı sağlamıştır. Türk toplumunu açıklamada kendi toplumunun yapısı, tarihi ve kültürüne önem veren Kurtkan, Türk-İslam sentezi ve İslâmi tevhit anlayışı ile görüşlerini sunmuştur. Kurtkan, bir taraftan genel olarak sosyolojinin problemlerini, diğer taraftan Türk sosyolojisinin problemlerini ortaya koymuştur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu tezde, Amiran Kurtkan Bilgiseven'in sosyolojik fikirleri tahlil edilmiştir. Tezimizde, sosyolojinin birçok alanında önemli ve orijinal metinlere imza atan Kurtkan'ın bütün görüşlerine yer verilmiştir.

Kurtkan, sosyoloji anlayışını ortaya koyarken, öncelikli olarak, metot kavramının önemine özellikle vurgu yapmıştır. O, hem kuramsal hem de alan araştırmalarına önem vermiştir. Sosyal bilimlerde ve sosyolojide tek nedenli izah anlayışını kabul etmemiştir. Sosyal realitenin açıklanmasında neden-sonuç ilişkisinin büyük önem taşıdığını söylemiştir. Kurtkan'ın metot konusunda asıl söylemek istediği, metodolojik bütünlüktür. O, metodolojik bütünlüğün Batı bilim dünyasında sağlanamadığına dikkat çekmiştir. Metodolojik bütünlüğün sağlanabilmesi için öncelikle tümevarım ve tümdengelim yöntemlerinin birleşmesini ele almıştır. Ardından çok nedenlilik, parça-bütün ilişkisi ve neden sonuç ilişkisi ve tarihî metodun önemine değinmiştir.

Kurtkan, Batılı bilim anlayışını kabul etmemiştir. Çünkü Ona göre, Batı'da bilim-din bütünleşmesi söz konusu değildir. Metodolojik bütünleşmenin söz konusu olmadığı Batı bilim dünyasının bilim-din ayrımını ortaya koymasını önemli bir sorun olarak görmüştür. Onun sosyolojik görüşlerinde bilim-din ilişkisi her zaman ön planda olmuştur. Bilim-din ilişkisine çok fazla önem vermiştir. Çünkü Batı'nın maddeci ve faydacı bilim anlayışına karşı çıkmış ve bilim anlayışını bilim-din birlikteliği üzerine inşa etmiştir. Kurtkan'a göre, bu birliktelik, yalnızca İslamiyet'te bulunmaktadır. Kurtkan, gerek metodolojik bütünlüğü, gerekse bilim-din birlikteliğini, İlm-i Ledün'de ortaya koymuştur. Ona göre, İlm-i Ledün ise, en soyut bilimdir ve bütün bilimlere temel teşkil eden merkezi bir bilimdir. O, İlm-i Ledün'ü, en kapsayıcı bilim olarak kabul etmiştir. Tevhit anlayışının yalnızca İslâmiyet'te var olduğunu ve bu nedenle bütün bilimlerin İlm-i Ledün etrafında toplandığını ileri sürmüştür.

Kurtkan'a göre, sosyoloji, hem sosyal yapıyı hem de bu yapıda meydana gelen sosyal değişmeyi inceleyen bir bilimdir. Ona göre, sosyoloji, sosyal yapı ve sosyal değişme ile bütüncü bir bakış açısı ilgilenir. Türk toplum yapısını ve sorunlarını izah ederken, sosyolojinin birçok alt dalına temas etmiştir. Kurtkan, eğitim sosyolojisi, din

sosyolojisi, iktisat sosyolojisi, mâlî sosyoloji ve köy sosyolojisi üzerine odaklanmıştır. Bunların dışında, Türkiye’de yaşanan sosyal çözülme sorunları da Kurtkan’ın ilgisini çeken konular olmuştur.

Kurtkan’ın çalışmalarında yer verdiği konulardan birisi, köy sosyolojisidir. Köy olarak adlandırılan realitenin özellikleri üzerinde biraz düşünüldüğünde, köy sosyolojisinin ne kadar geniş bir ilişkiler ağına sahip olduğunu görebileceğimizi ifade etmiştir. Köy realitesinin sahip olduğu bir takım unsurların varlığını dile getirirken, bu unsurların iki ana kategoride düşünülmesi gereken unsurlar olduğuna dikkat çekmiştir. Bu unsurlardan bazılarının, toprak kalitesi, bitki örtüsü, yer altı ve yer üstü suları, erozyon durumu, jeolojik varlık ve iklim şartları gibi bazı “doğal unsurlar”dan oluştuğunu aktarmıştır. İkinci kategoriye girenler ise “sosyal unsurlar”dır.¹ Bunlar ise, köyün birey ve toplumla ilgili çeşitli yönlerini bir araya getirmektedir. Örneğin, köyün demografik yapısını, çalışan nüfusun çeşitli sektörlerle ve mesleklere mensubiyetini, iş bölümü durumunu ve çeşitli tabakaların gelir seviyelerini belirten iktisadî yapıyı, örf ve adetleri, kültürle ilgili hususları gösteren antropolojik yapıyı ve daha birçok özelliği bu kategori içerisinde yer alan unsurlar olarak ifade etmiştir. Kurtkan, tarım ile uğraşan nüfusun fazla olmasına rağmen verimliliğin düşük olduğunu dile getirmiştir. Kurtkan’a göre, tarım sektöründeki verimliliğin düşmesinde sermaye azlığı ile nüfus çokluğundan ve mirasla parçalanmış işletmelerin büyüklüğünün gittikçe küçülmesi gibi demografik kökenli nedenlerden kaynaklanmaktadır.²

Kurtkan, köy sosyolojisine oldukça fazla önem göstermiştir. Kurtkan’a göre, Türkiye gibi kırsal bölgeleri ve tarım alanları fazla olan ülkelerde köy sosyolojisi, sosyologlar için önemli bir çalışma alanıdır. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde, sosyal gelişme ve ekonomik büyüme açısından köy sosyolojisi ile ilgilenmiştir. Türkiye’deki köylerin, toplu köy tipi özelliğe sahip olduğu, yer cemaati tipi bir toplum olarak yaşadıkları, herhangi bir iş bölümünün bulunmadığını ortaya koymuştur. Onun için köylerin önemi, Türkiye’de şehirleşme ve sanayileşmenin gerçekleşmesi adına ihtiyaç olan nüfusun köylerde bulunmasıdır. Fakat yaşadığı dönem

¹ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Köy Sosyolojisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 3-4.

² A.g.e., s. 149.

itibariyle, gerek şehirleşme gerek sanayileşme hareketinin zayıf olduğunu öne sürmüştür.³

Diğer yandan, Kurtkan, sosyolojinin alt dallarından iktisat sosyolojisi ile ilgilenmiştir. Eserlerinde, sosyal gelişmeye bağlı olarak sanayileşme konusuna değinmiştir. İktisadî güçlüklerle karşı karşıya bulunan bütün az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de sanayileşmenin maddî sıkıntılara yol açan bir sorun olduğunu dile getirmiştir. Ona göre, sanayileşme, her ne kadar iktisadî açıdan ele alınsa da, sosyolojik faktörleri de göz önünde bulundurarak bu sorunlar ile ilgilenmek mümkündür. Çünkü, ona göre, sanayileşme sorunu, sadece iktisadî mahiyette tedbirlerle halledilemeyecek bir sorundur.

Kurtkan’ın sanayileşme üzerine çalışmalarındaki temel unsur, iktisadî kalkınma ve sosyal gelişme ilişkisi üzerinedir. Kurtkan’a göre, iktisadî büyümeyi sağlayabilecek faktörlerden birisi, sanayileşmedir. Sanayileşme, aynı zamanda, sosyal gelişme temeline oturtulmalıdır. O, Türkiye’de sanayileşmenin sosyal gelişme temeline oturtulmadığının altını çizmiştir. Ona göre, iktisaden gelişmiş ve gelişmekte olan bütün ülkelerde, birçok problemlere yol açtığı bilinen sanayileşmenin getirdiği sorunların halledilebilmesi için hangi tedbirler alınıralsa alınsın, bu tedbirlerin sosyal gelişme temeline oturtulmadığı takdirde dengesiz bir kültür yapısı ve iç hedeften yoksun bir şahsiyet tipi ortaya çıkacaktır.⁴

Sanayileşmenin gerçekleşmesinde öz değerlerin oluşturduğu kültür politikasının gerekliliğini vurgulayan Kurtkan, içinde bulunduğu zaman ve mekâna göre, sanayileşmedeki gelişmelerin mahiyetini de büyük ve küçük sanayi örnekleri ile ele almıştır. Ona göre, mesele, büyük ve küçük sanayi sektörleri arasında yapılacak genel ve mutlak bir tercih meselesi değildir. Önemli olan, ne tür ürünlerin, nerede ve ne çeşit işletmelerde üretileceği ve millî ekonomiye iktisadî gelişme gayesi doğrultusunda nasıl katkı sağlayacağıdır.⁵

³ KURTKAN, Âmiran; “Türkiye’de Sanayileşmeye Tesir Eden Sosyolojik Faktörler”, **İş ve Düşünce Dergisi** (iç.), Cilt: 26, Sayı: 221-222, Ocak-Şubat 1960, s. 5.

⁴ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; “Sağlıklı Sanayileşmenin Sosyal Temelleri”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 24, 1993, s. 7

⁵ KURTKAN, Âmiran; “Küçük Sanayiinin Tarifi ve İktisadi Ehemmiyeti”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası** (iç.), Cilt: 21, Sayı: 1-4, Ekim 1959-Temmuz 1960, s. 281-282.

Kurtkan, iktisat sosyolojisi alanında kooperatifçiliğe çok fazla önem vermiştir. Kooperatifçilik ile ilgili görüşlerinde hocası Fındıkoğlu'nun etkisi büyüktür. Kurtkan'a göre, kooperatif, her şeyden önce iktisadî bir ihtiyaçtan dolayı kurulan bir teşekküldür. Bu bakımdan iktisadî bir ihtiyacın tatmininden başka bir gaye ile kurulan kuruluşlar her ne kadar karşılıklı yardımlaşma esasına göre kurulmuş olsalar da, kooperatif sayılmazlar. Çünkü kooperatif, şahsi menfaat gayesiyle kurulan bir teşekküldür. Bu özelliği de, onu şefkat ve yardım gayesiyle kurulan teşekküllerden ayırmıştır. Kurtkan için kooperatif, karşılıklı yardımlaşma amacıyla bir araya gelmiş yapı şeklinde bir anlama sahiptir.

Kurtkan'a göre, Türkiye'de tarım sektörünün iktisadî bakımdan kalkınması ve gelişme göstermesi adına kooperatifçiliğin önemi oldukça fazladır. O, Türkiye'de tarım sektörünün, aktif nüfusun büyük çoğunluğunu istihdam ettiği halde, kişi başına düşen millî gelirin oldukça düşük olduğunu öne sürmüştür. Tarım sektöründe çok sayıda insan çalışmasına rağmen elde edilen gelirin düşük olması, çalışanların verimliliğini de etkilemiştir. Kurtkan, tarım sektöründe yoğun tarım usullerini uygulamak için gerekli sermayeden mahrum bulunan bu çiftçilerin üretime yönelik kooperatifler kurmalarını, sadece kendilerine değil, aynı zamanda ülke ekonomisine katkı sağlayacak bir gelişme olarak öngörmüştür. Kurtkan'ın iktisadî alandaki tahlilleri arasında kooperatifçiliği ele alması, ülkede sadece iktisadî kalkınmanın değil, aynı zamanda, toplumsal kalkınmanın ve gelişimin sağlanması adına önemlidir.

Kurtkan, sosyal gelişmenin sağlanabilmesi adına Türkiye'de vergi tahsili uygulamasına oldukça önem vermiştir. Bu alanda kaleme aldığı *Mâlîye Sosyolojisi* kitabı, aynı zamanda, alanında yazılmış tek çalışmadır. Kurtkan, mâli(ye) sosyolojide, mâlî hadiselerin içinde yer aldığı karşılıklı sosyal ilişkiler ağının tarihini bir bütün olarak incelemiştir. Kurtkan, mâlî sosyolojinin fonksiyonlarını ve bundan doğan önemini iki noktada toplamıştır. Bunlardan birincisini, mâlî sosyolojinin, mâliye bilim dalının nispeten soyut olma özelliğinden doğan eksikliğini tamamlaması olarak görmüştür. Böylece, mâlî konulardaki somut gerçeklerin ele alınmasına imkân vermek suretiyle alınacak tedbirlerin sosyal yapı üzerindeki etkisi ve bu tedbirlerin sonuçları hakkında daha teferruatlı bilgi alınmasına yardımcı olacağını öngörmüştür. İkinci olarak, mâlî sosyoloji, mâlî görüş yönünden de olsa toplumu karşılıklı sosyal ilişkiler

ağı halinde bir bütün olarak ele aldığı için diğer sosyal bilimlerin kendi politikalarını daha isabetli bir şekilde yürütebilmeleri hususunda yardımcı olabileceğini öne sürmüştür.⁶

Mâlî sosyoloji alanında Kurtkan'ın üzerinde önemle durduğu gelir vergisinin tahsili ve sosyal adaletin sağlanması konusu, sosyal sınıf farkları açısından son derece hayatî önem taşıyan bir konudur. Kurtkan'ın görüşlerinden hareketle, gelir vergisi üzerinden sosyal adaletin sağlanması hususu, yalnızca iktisadî bir boyutta ele alınmamış, sosyal yapı açısından da önemi vurgulanmıştır. Bu durum, Türkiye gibi, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından son derece önemlidir. Çünkü iktisadî ve toplumsal kalkınma noktasında, vatandaşların vergilerini ödemesi, sosyal adaletin inşası noktasında zaruri bir adım olarak görüşmekte ve böylelikle sosyal gelişme süreci devam edebilmektedir.

Kurtkan, Türkiye'nin ana meseleleri arasında eğitim sisteminin ön plana çıktığını vurgulamıştır. Kurtkan'a göre, eğitimin sistemimizin temel amacı, millî kültürün devamlılığını sağlamak olmalıdır. Bu amaç, millî ve mânevî değerlerimizin genç nesillere en doğru ve çarpıtılmamış yorumlarla öğretilmesini gerektirmektedir. Ona göre, eğitim sistemimizin diğer amaçları, eğitimin sosyal gelişme ve ekonomik büyüme (iktisadî kalkınma) için bir araç olarak kullanılması, millî kültür değerlerimiz ile sosyal gelişme ve ekonomik büyüme gayeleri arasındaki uyumun sağlanabilme imkânını ve bu imkânın ne ölçüde gerçekleşebileceğini göstermek olmalıdır.

Kurtkan, millî eğitim stratejimizin nasıl olması gerektiği üzerinde durmuştur. Millî eğitim stratejimizin gelişimini dört konu etrafında incelemiştir. Kurtkan, öncelikle Atatürk'ün direktiflerinde yer alan amaçlarla yine Atatürk tarafından tespit edilen ilkelerin bağdaştırılmasını sağlayacak pratik tedbirler üzerinde durmuştur. Böylece, Türk toplum yapısından gelen olumsuz faktörlerin bu tedbirlerle nasıl giderileceğini göstermeye çalışmıştır. Kurtkan, Atatürk'ün direktiflerine göre eğitimin amaç ve ilkelerinin bağdaştırılması konusunda alınacak tedbirleri şu şekilde sıralamıştır: Bağımsızlık ilkesi ile millî kültüre bağlanma amacını bağdaştırıcı tedbirler, bilimsellik

⁶ KURTKAN, Âmiran; **Metodolojik Bir Deneme Olarak Mali Sosyoloji**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1968, s. 8.

ilkesi ile objektiflik amacını bağdaştırıcı tedbirler, bilgiyi yayma ilkesi ile ekonomik büyüme amacını bağdaştırıcı tedbirler, faydalılık ilkesi ile işe yönelik eğitim amacını bağdaştırıcı tedbirler, laiklik ilkesi ile sosyal gelişme amacını bağdaştırıcı ilkeler, millîlik ilkesi ile yurttta ve cihanda sulh amacını bağdaştırıcı tedbirler.⁷

Kurtkan, Türk eğitim sisteminin millî hedeflere uygun olup olmadığını sorgulamış ve uyumun sağlanabilmesi için alınacak tedbirleri sıralamıştır. Kurtkan, millî hedeflere uygunluk sağlanması amacıyla eğitim sisteminde alınması gereken tedbirleri, iktisadî büyüme ve sosyal gelişme açısından ele almıştır. İktisadi büyüme açısından alınacak tedbirleri altı başlıkta toplamıştır. Buna göre, alınacak tedbirlerin başında, ara insan gücü yetiştirme meselesi gelmektedir. Alınacak ikinci tedbir, yüksek tahsile hücumun önlenmesi meselesidir. Üçüncü tedbir, hedefsizlikten doğan israfın önlenmesidir. Bir diğer tedbir, kalite ve kantite dengesinin kurulmasında yanlış anlayışların önüne geçme konusudur. Sonraki tedbir, yeni tekniklere uyma zaruretinin doğurduğu meselelerdir. Alınacak son tedbir, beyin göçünün anayasa tedbirleriyle önlenmesidir.⁸

Kurtkan, eğitim konusunda, iktisadî büyüme açısından alınacak tedbirlerin dışında, sosyal gelişme açısından alınacak tedbirlerden de söz etmiştir. Kurtkan, eğitim stratejimizin, sosyal gelişme hedefine göre yönlendirileceğini ileri sürmüştür. Bunun sağlanabilmesi için alınacak tedbirlerden birincisi, alt tabakaları yukarı seviyeden bir hayat üslubuna değil, bütün grupları mütevazî bir yaşama tarzına özendirerek tasarrufları arttırmak ve yatırımları teşvik etmektir. Yatırım yapabilme imkânına sahip bulunan yukarı tabakada gösteriş tüketiminin artması alt tabakaları da taklit mekanizmasına sevk etmektedir. Yaygın eğitim vasıtasıyla sosyal gelişme hedefine ulaşabilmek üzere alınması gereken ikinci tedbir halkın başarı arzusunun harekete geçirici bir eğitim politikası gütmektir. Başarı arzusu, bir şeyi veya bir işi, kar etmek, popülerlik kazanmak, siyasî itibara ulaşmak, sevgi toplamak gibi herhangi bir amaç uğruna değil, sırf iyi yapmış olmak için iyi yapmaktır.⁹

⁷ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Millî Eğitim Stratejimiz Nasıl Olmalıdır?**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 2-36.

⁸ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran, “Eğitimle İlgili Milli Hedeflerimiz ve Eğitim Stratejimiz”, **Kubbealtı Akademi Mecmuası** (iç.), Yıl: 17, Sayı: 3, Temmuz 1988, s. 40-45.

⁹ A.g.m., s. 48-49.

Kurtkan'ın Türk sosyolojisindeki önemli ilgi alanı, din sosyolojisi olmuştur. İslâmiyet'i, tevhit anlayışını ve Kur'an-ı Kerim ayetlerini, çalışmalarında rehber olarak görmüştür. Kurtkan'a göre din, en basitten en ayrıntılı nitelik taşıyanlarına varıncaya kadar pek çok tarifle tanıtılmaya çalışılmış bir sosyal kurumdur. Kurtkan, bazen en basit din tarifinin, en münakaşalı bir kimliğe bürünebileceğini ima etmiştir. O, dini tarif ederken, herkes tarafından kolaylıkla kabul edilebilecek nitelikler taşıyan bazı hususların varlığına işaret etmiştir. Nitekim dinin, sadece insana has ve insanın ayırt edici özelliği olduğunu belirtmiştir.

Kurtkan'a göre, dini, kültürün bir parçası olarak görmek, dinin insan yapısı olduğunu kabul etme noktasına götürmektedir. Dini adetlerin, merasimlerin ve diğer kültürel unsurların insanlar tarafından meydana getirilmiş olduğunu kolayca kabul edebiliriz. Fakat din olarak kabul edilen bütün inançların insanlarca ortaya atılmış olduğu kabul edilemez. Kurtkan, insan hakları ve eşitlik kavramlarının toplumlara dinler tarafından aşılandığını ifade etmiştir. İslâmiyet'e göre, bir tek din olduğunu, onun da tevhit dini olduğunu dile getirmiştir. Bu din, zaman zaman insanlar tarafından tahrif edilmiş, yani kültür, dinin tahribine hizmet etmiş ve daha sonra gelen bir peygamber ise yeniden tevhide dayalı bir ilahi tebliği halka sunmuştur. Kuran'ın ifadesine göre, bu durum İslâmiyet'e kadar böyle devam etmiştir.

Kurtkan, bilim-din bütünleşmesine önem vermiştir. O, İslâmî anlayışa göre, hakikatin bir yüzünün bilim, diğer yüzünün ise İslâm olduğunu belirtmiştir. Çünkü bilimlerle sınanmaya elverişli mesaj getiren tek din olan İslâmiyet'in bir tevhit gerçeğine sahip olduğuna dikkat çekmiştir. Kurtkan'a göre, tevhit, İslâmiyet'in kendine özgü mesajıdır. Kurtkan, İslâm dininin temelinde tevhit inancı olduğunu ifade etmiştir. Kurtkan için din, İslamiyet'tir. Kurtkan'a göre, İslâmiyet, tevhit dinidir. Kurtkan'da tevhit düşüncesi, aynı zamanda, bir teoridir. Kurtkan, bu teoriyi yalnızca dinî konularda ortaya koymamıştır. Dinî alandan çekim sosyolojik görüşlerinin de merkezine yerleştirmiştir. Kurtkan'a göre, sosyal gerçeklik açısından tevhit teorisi, aynı zamanda, dinle bağlantısı olmayan bilimsel bir teoridir. Kurtkan, tevhide uygun hareket eden toplumların hiçbir şekilde yıkılmayacağını iddia etmiştir. Kurtkan, öne sürdüğü tevhit formülleriyle, bu teoriyi ortaya koymuştur. Kurtkan, tevhit formülleriyle birlikte toplum içerisinde benzerliklerin yanı sıra farklılıkların olduğuna dikkat çekmiştir. Kurtkan'a göre, tevhidin gerçekten anlaşılabilmesi için söz konusu olan "Cem+Fark=Tevhit",

“Tenzih+Teşbih=Tevhit”, “Şeriat+Hakikat=Tevhit” ve “Ben Şuuru+Biz Şuuru=Tevhit” şeklindeki tevhit formüllerinin birlikte alınması gerektiğinin önemini vurgulamıştır.

Kurtkan, bu formüller içerisinde, en fazla “Cem+Fark=Tevhit” formülü üzerinde durmuştur. Kurtkan’a göre, fark, kainattaki varlıkların, çokluğunu, ayrılığını ve çeşitliliğini ifade eden bir kavramdır. Cem kavramı ise, fark âlemindeki bütün bu çokluk, ayrılık ve farklılık özelliklerine rağmen, varlığın tekliğini ifade eder. Kurtkan, tıpkı sosyolojide birey ve toplum arasındaki ayrılık ve birlik gibi, fark ve cem âlemleri de hem ayrı ayrı, hem de bir olarak değerlendirmiştir. Kurtkan’a göre, sosyal realitede bu ayrılığa rağmen birlik durumu idrak edilebilir.¹⁰ Kurtkan, cem ve fark ilişkisini, sadece din sosyolojisi alanında ele almamıştır. Meselâ, Kurtkan’a göre, “Fark + Cem = Tevhit” formülü sadece doğa bilimlerinin değil, iktisat ve sosyoloji gibi sosyal bilimlerin de temelinde yer almıştır. Kurtkan, bu formüle uygun olmayan herhangi bir hukuk kanununun, dinin özüne de, sosyal bilimlerin temel gerçeklerine de uygun olmayacağı için yaşama şansı bulunmayacağını açıklamıştır. Kurtkan, böyle bir kanun zorla yaşatılması durumunda, sosyal yapıyı birlik ve bütünlük sağlayıcı ahenk durumundan uzaklaştıracağını ve yıkıntıya götüreceğini ifade etmiştir.

Kurtkan’ın ilgilendiği bir diğer konu, sosyal sorunlar olmuştur. Kurtkan’a göre, sosyal gelişmeyi engelleyen bütün meseleler, aynı zamanda, bir sosyal sorundur. Sosyal sorunlar, sosyal gelişmenin tarifine giren şartların gerçekleşmemesi halinde ortaya çıkabilecek meseleler olma özelliğini taşımaktadır. Bu şartların gerçekleşmesini engelleyen tesirlerin ortadan kaldırılması, iktisadî ve sosyal planlama faaliyetlerini de ilgilendirmektedir. Kurtkan’ın sosyal sorunlara bakışı, toplumdaki sosyal gelişmenin seyriyle ilgili bir durumdur. Kurtkan, sosyal gelişmenin gerçekleşmesinde hasıl olan şartların olgunlaşmaması neticesinde mevcut sorunların ortaya çıktığını belirtmiştir.

Türk toplumunun yapısını ve ana özellikleri anlamaya ve açıklamaya çalışan Kurtkan, bu çalışmanın Batı sosyolojisinin kavramları ve teorileri ile gerçekleştirilemeyeceğini vurgulamıştır. Kurtkan, Türk toplumunu anlamak için Batı sosyologlarının yaptıkları tarifleri ve açıklamaların yeterli olmayacağını ileri sürmüştür. Kurtkan, sosyolojinin birçok alt dalında görüşler ortaya koymuş ve sosyolojik eserler

¹⁰ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; “Türk-İslâm Tasavvuf Tarihinin Fark ve Cem Kavramları-I”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi* (iç.), Cilt: 1, Sayı: 10, Ekim 1987, s. 24.

yazmıştır. Bunu yaparken, Türkiye'nin sosyal yapısını, kültürünü ve tarihini Batı'dan farklı şekilde ortaya koymuştur. Kurtkan'a göre, Türkiye, Batılı toplum yapısından farklı bir toplum yapısına sahiptir. Kurtkan, Türk toplumun farklı özelliklere sahip olduğunu, Türk toplumunun ana özelliklerinden örnekler vererek açıklamıştır. Bu hususta Kurtkan, özellikle Türkiye ile İngiltere arasında bir karşılaştırma yapmıştır. Kurtkan'a göre, Türkiye'de işçi sınıfından bahsetmek mümkün değildir. Kurtkan, aynı zamanda, Türkiye'de orta sınıfın yeterince gelişmediğini belirtmiştir. Ona göre, Türkiye'de burjuvazi sınıfı da bulunmamaktadır.

Türkiye'nin sosyal yapısını inceleyen Kurtkan, bir takım sosyal sorunların varlığına da dikkat çekmiştir. Kurtkan'a göre, sosyal gelişmeyi engelleyen birçok sosyal sorun bulunmaktadır. Kurtkan, öncelikle, iktisadî refah artışının devamlı olmasını engelleyen bütün meselelerin, aynı zamanda, birer sosyal sorun olarak karşımıza çıkacağına dikkat çekmiştir. Bu tür sorunların, üretim faktörlerini engelleyen organizasyon yetersizlikleri, faktörlerin herhangi birinin veya birkaçının etki etme derecesini arttırma güçlükleri ve akılcı zihniyete aykırı davranışların toplumda yaygınlık kazanması halinde ortaya çıkabileceğini açıklamıştır. Kurtkan, bütün bu meselelerin sosyoloji ve iktisat bilimlerini ortak bir şekilde ilgilendirdiğini düşünmüştür. Çünkü faktörler arası işleyiş bütünleşmesi, maddî ve manevî birçok kültür unsurlarının özelliklerine bağlı olduğu kanısındadır.¹¹ Kurtkan, sosyal sorun tabiri ile kastedilen diğer meseleleri ise millî gelirin adil olarak bölünmesini ve mana etrafında bütünleşmenin gerçekleşmesini engelleyen sorunlar olarak görmüştür.

Kurtkan, bir toplumdaki işleyiş bütünleşmesinin ve mana etrafında bütünleşmenin, toplumsal yapının devamını tehlikeye düşürecek kadar azalmasını sosyal çözülme olarak açıklamıştır. Kurtkan, sosyal sorunlarla birlikte Türk toplumunda yaşanan sosyal çözülme sorunlarını da açıklama gereği duymuştur. Bir toplumda sosyal gelişmeyi engelleyen sorunlar ortaya çıktığı zaman, o toplum öncelikle gelişme özelliğini kaybetme durumuna geçmektedir. Sosyal sorunlar halledilemediği ve ağırlıkları artarak devam ettiği takdirde, böyle bir toplumda sosyal çözülme başlamaktadır. Kurtkan'a göre, sosyal çözülme sorunları, aynı zamanda, Türkiye'de millî birliği bozan ayrılıklardır.

¹¹ KURTKAN, Âmiran; **Sosyoloji**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1980, s. 163-164

Kurtkan, sosyal çözülme sorunlarının ortaya çıkış sebeplerini dört başlıkta ele almıştır. Bunlar, işbölümü, organizasyon ve demokratik kurumsallaşma yetersizliği; iktisadî farkların artması; ırka dayalı bilinç farklılıkları; din ve mezhep ayrılıklarıdır. Kurtkan, sosyal sorunların çözümü ve planlamasını dört başlık altında değerlendirmiştir. Bunlar, işbölümü, organizasyon ve demokratik müesseseseleşme yetersizliğinin önlenmesi; iktisadî farklılıkların azaltılması; ırka dayalı bilinç farklılıklarının giderilmesi; dinden ileri gelen çözümlerin ve mezhep farklılıklarından doğan bölünmelerin yok edilmesidir.¹²

Kurtkan, Türkiye’de millî birliği bozan ayrılıklar olarak Sünni-Alevi ayrımı, Türk-Kürt ayrımı ve kadın-erkek ayrımını görmüştür. Kurtkan’a göre, Türkiye’de önemli bir sosyal çözülme tehlikesi teşkil eden inanç ayrılığı yaşanmaktadır. Bu ayrılık İslâmî özün yozlaştırılmasından ortaya çıkmıştır. Ona göre, Alevilik ve Sünnilik şeklinde karşımıza çıkan bu inanç bölünmesi mümkün değildir. Kurtkan, İslâmiyet’in hiç bir bölünmeye müsaade etmeyen öz değerlerinin varlığına işaret etmiştir.

Kurtkan’a göre, Türkiye’de millî birliği bozan ayrılıklardan ikincisi, Türk-Kürt ayrımıdır. Kurtkan, öncelikle Kürtlerin Türklüğünü ispatlamak gibi bir amacının olmadığını vurgulamıştır. Kurtkan, Kürtlere, Kürtlük bilinci aşımaya çalışan dış güçlerin, aynı zamanda Alevilik-Sünnilik çatışmalarını da canlı kılmak suretiyle, parçalanmanın nedenlerini sonu gelmez bir şekilde ellerinde koz olarak tutmak istediklerini ifade etmiştir. Bu durumu “parçala ve hükmet” parolasının doğal bir gerekliliği olarak kabul etmiştir. Kurtkan, Türkiye üzerinde böyle bir oyun oynandığını, bu durumun gerçekleştirilmesinin iç ve dış faktörlerin yardımı ile mümkün olabileceğine dikkat çekmiştir. O, bu faktörleri üç noktada ele almıştır. Bunlardan birincisine göre, dış güçler, önce belli bölgelerde yaşayanları ırki kökenleri bakımından Türk olmadıklarına onları inandırıp, daha sonra da onlara farklı bir ırk bilinci aşımaktadır. Dış güçler, ikinci olarak, çifte ölçüye dayandırılmış bir mantıkla, bu insanların mahrumiyetlerini dile getirmeyi ve böylece Türk-İslâm kültüründen kopmalarını sağlamayı

¹² A.g.e., s. 164-166.

amaçlamışlardır. Dış güçler, üçüncü olarak, Kürtlere geçmişe dönük olumsuz bir psikoloji aşılama çalışmaktadırlar.¹³

Kurtkan'a göre, Türkiye'de millî birliği bozan ayrılıklardan üçüncüsü, kadın-erkek ayrımıdır. Kurtkan, kültürümüzün en temel unsuru olan İslâm dininin tevhitçi özünün uygulamada bozulmasından dolayı ortaya çıkan ayrımlardan birisini de, cinsiyete göre yapılan ayırım şeklinde kabul etmiştir. Kurtkan, kadın-erkek ayrımı konusunu, gerek İslâm öncesi gerek İslâm toplumlarında ayrı ayrı değerlendirirken, Türk-İslâm düşüncesinde kadın haklarına verilen önemi vurgulamıştır. Ona göre, kadınların toplum içerisinde daha elverişli bir ortam bulabildiğini söylemek mümkündür. Fakat Kurtkan, her şeye rağmen, Türkiye'de hala kadın-erkek ayrımından doğan bir sosyal parçalanmayı İslâmiyet'in bütün gayretine ve Atatürk inkılâplarına rağmen bu millete layık gören çevreler olduğunu ifade etmiştir. Kurtkan'a göre, diğer İslâm ülkelerinden gelen etkilerle beslenen bu çarpıtılmış nitelikteki sözde İslâmî akımlar üç alanda kadını, erkekten geriye itmeye ve ona hem ikinci sınıf vatandaş, hem de ikinci sınıf Müslüman muamelesi yapmaya çalışmaktadır. Kurtkan, bu alanları, "aile hayatı", "sosyal hayat" ve "ahiret hayatı" şeklinde adlandırmıştır.¹⁴

Sonuç olarak, bugün ülkemizde bir Batı sosyolojisi bir de yerli ve millî sosyoloji çizgisi belirgin hale gelmiştir. Kurtkan, Batı sosyolojisinden hareketle Türkiye'nin meselelerine bakmamıştır. O, milliyetçi-muhafazakâr bir çizgide olan bir sosyologumuzdur. Millî bir sosyoloji anlayışına sahiptir. Batı sosyolojisine karşı eleştirel bir bakış sergilemiştir. Türk toplumunun meselelerine yoğunlaşmıştır. Kurtkan, Türk toplumunda sosyal çözülme problemlerine kafa yormuş ve bir takım çözüm önerileri getirmiştir. Eserlerinde, Türk toplumunun sosyal gelişme ve iktisadî kalkınma sürecini ön plana çıkarmış ve bu sürece katkı sağlamaya uğramıştır. Sosyolojinin Türkiye'deki gelişimine, özellikle sosyolojinin metodolojisi üzerinden katkılar yapmıştır. Bütüncü bir sosyoloji ve metodoloji anlayışı sunmuş, bilim-din ilişkisini göz önünde tutmuş, Türk-İslâm kültürüne, İslâmî tevhit anlayışına ve Kur'an-ı Kerim'in hükümlerine bağlı kalarak sosyolojik analizler yapmıştır.

¹³ KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Türkiye'ye Yönelik Etnik İddialara Dayalı Bölücü Faaliyetler**, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1991, s. 1-2.

¹⁴ BİLGİSEVEN KURTKAN, Âmiran; **Türkiye'de Sosyal Çözülme Tehlikeleri**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1990.

KAYNAKÇA

AKTAY, Yasin; **Türk Sosyoloji Tarihine Eleştirel Bir Katkı**, Küre Yayınları, İstanbul, 2013.

ALIÇCI, Ramazan; **Türk Sosyolojisinde Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Yeri ve İzahlı Bibliyografyası**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1996.

ARLI, Alim ve BULUT, Yücel; "Türkiye'de Sosyolojiyle 100. Yıl: Mirası ve Bugünü", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi** (iç.), Cilt: 6, Sayı: 11, 2008, s. 13-32.

ARSLANTÜRK, Zeki ve KONUK, Savaş; "Millî-İnşacı Türk Sosyolojisi ve Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Din Sosyolojisi Anlayışı", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi** (iç.), Sayı: 176, 2008, s. 19-55.

DEMİRÇİN EFE, Tuba; "Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Tasavvuf Anlayışı", **ANEMON Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** (iç.), Cilt: 2, Sayı: 1, Haziran 2014, s. 197-221.

DİKEÇLİGİL, Beylü; "İlmi ile Amir Bir Bilim İnsanı, Âmiran Kurtkan Bilgiseven Hocamızın Ardından", **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Cilt: 3, Sayı: 11, 2005, s. 37-45.

EĞRİBEL, Ertan; "Sosyolojide Yöntem Tartışmaları ve Aktarmacılık Üzerine: Antropolojinin ve Kültürel Çalışmaların Öne Çıkması veya Toplum Bilimlerinin Oryantalistleşmesi", **Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi II** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 183-200.

EĞRİBEL, Ertan; "Toplumsal İlerlemenin ve Tarihin Sonu: Kutsala Dönüş", **Türk Sosyologları ve Eserleri I** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 125-135.

EĞRİBEL, Ertan; "Türk Sosyolojisinin Olanakları Üzerine Yeniden Düşünmek: Türk Sosyoloji Geleneği ve Mirasımız Üzerine", **Türk Sosyologları ve Eserleri II** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 3-15.

EĞRİBEL, Ertan; “Türkiye’de Sosyolojinin İstanbul Sosyolojinin Kurumsal Kimliği ve Tarihiyle Özdeşleştirilmesinin Getirdiği Sorunlar”, **Türkiye’de Sosyoloji Üniversitede 101. Yıl** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Hacı Bayram Kaçmazoğlu, Sezgin Kızılcelik, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 87-106.

EĞRİBEL, Ertan; “Türk ve Dünya Sosyoloji Tarihini Birlikte Yazmanın Gereği Üzerine: Türk Sosyolojisinin Kimliği”, **Türkiye’de Sosyoloji Üniversitede 101. Yıl** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Hacı Bayram Kaçmazoğlu, Sezgin Kızılcelik, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 201-216.

EĞRİBEL, Ertan; “Tarih ve Sosyoloji: Türk Sosyolojisinin Ana Eğilimlerinin Belirlenmesi Açısından Prens Sabahattin-Ziya Gökalp İlişkisi Üzerine”, **Sosyologca** (iç.), Sayı: 11-12, Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 131-142.

ERKAL, Mustafa E.; "Prof. Dr. Âmiran Kurtkan Bilgiseven", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi** (iç.), Sayı: 176, 2008, s. 15-18.

FINDIKOĞLU, F. Ziyaeddin; "Hukuk Sosyolojisi, Mevzuu ve Gayesi", **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Sayı: 2, İstanbul, 1943, s. 3-21.

İNAN, Mesut; **Türkiye’de Din Sosyolojisi (Âmiran Kurtkan Bilgiseven Örneği)**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2010.

İNAN, Mesut; "Türkiye’deki Din Sosyolojisi Çalışmalarına Âmiran Kurtkan Bilgiseven’in Kavramsal Katkısı", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** (iç.), Sayı: 39, 2013, s. 395-413.

KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; **Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar: Öncüleri ve Temelleri Çerçevesinde Yaklaşımlar**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999.

KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; **Türk Sosyoloji Tarihine Giriş I: Ön Koşullar**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001.

KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; **Türk Sosyoloji Tarihine Giriş II: II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyete**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003.

KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; "Türkiye’de Sosyoloji Eğitim ve Öğretiminin Genişlemesi Üzerine", **Sosyoloji Yıllığı-Kitap 20: Türk Sosyologları ve Eserleri I** (iç.), Editör: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 204-214.

KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; "İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyologları: Sosyal Siyasetçi, Milliyetçi ve Bütüncü Sosyoloji Ekolü", **Türk Sosyolojisinde Temalar 1: Türkçülük-İslâmcılık-Muhafazakârlık** (iç), Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 169-190.

KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; **Türk Sosyolojisinde Temalar 1: Türkçülük, İslâmcılık, Muhafazakârlık**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012.

KARAMAN, Kasım; "Âmiran Kurtkan Bilgiseven Bibliyografyası", **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Cilt:3, Sayı: 11, 2005, s. 47-62.

KAYA, Kamil; "Âmiran Kurtkan’ın Düşünce Sisteminde Din ve Sosyal Bütünleşme", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi** (iç.), Sayı: 176, 2008, s. 57-68.

KAYADİBİ, Fahri; "Prof. Dr. Âmiran Kurtkan Bilgiseven’in Ardından", **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 40, 2009, s. 25-31.

KIZILÇELİK, Sezgin; **Özgünlüğün Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004.

KIZILÇELİK, Sezgin; **Sefaletin Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004.

KIZILÇELİK, Sezgin; **Batı Bataklığı**, Anı Yayıncılık, Ankara 2005.

KIZILÇELİK, Sezgin; **Baykan Sezer’in Sosyoloji Anlayışı**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2008.

KIZILÇELİK, Sezgin; **Özgün ve Yetkin Bir Sosyal Teorisyen Olarak Kemal Tahir**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2012.

KIZILÇELİK, Sezgin; **Uygarlık, Ahlâk ve Eğitim**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2015.

KIZILÇELİK, Sezgin; **Yerli Sosyoloji**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2015.

KIZILÇELİK, Sezgin; "Sosyolojide Yerlilik, Millilik, Özgünlük ve Evrensellik", **Türkiye’de Sosyoloji Üniversitede 101. Yıl** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Hacı Bayram Kaçmazoğlu ve Sezgin Kızılçelik, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016. s. 259-284.

KONGAR, Emre; "Giriş: Türkiye’de Toplumbilimin Gelişmesi ve Yöntem Sorunu”, **Türk Toplumbilimciler 1-2** (iç.), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 13-26.

KORKMAZ, Abdullah; **Değişme ve Farklılaşma**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2006.

KURTKAN, Âmiran; "Türkiye’de Küçük Sanayiinin Sosyolojik Ehemmiyeti", **İktisat Fakültesi Mecmuası** (iç.), Cilt: 20, Sayı: 1-4, Ekim 1958-Temmuz 1959, s. 165-182.

KURTKAN, Âmiran; "Türkiye’de Şehirleşme Temâyülleri ve İktisadî Sebepler ve Neticeleri", **İş ve Düşünce Dergisi** (iç.), Cilt: 25, Sayı: 214-215, Haziran-Temmuz 1959, s. 7-9.

KURTKAN, Âmiran; "Türkiye’de Şehirleşme ve İktisadî Neticeleri", **İş ve Düşünce Dergisi** (iç.), Cilt: 25, Sayı: 219-220, Kasım-Aralık 1959, s. 4-6.

KURTKAN, Âmiran; "Türkiye’de Sanayileşme", **Türk Yurdu** (iç.), Sayı: 281, Şubat 1960, s. 23-24.

KURTKAN, Âmiran; "Türkiye’de İçtimai Sınıflar", **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.) Sayı: 1, 1960, s. 62-80.

KURTKAN, Âmiran; "Türkiye’de Sanayileşmeye Tesir Eden Sosyolojik Faktörler", **İş ve Düşünce Dergisi** (iç.), Cilt: 26, Sayı: 221-222, Ocak-Şubat 1960, s. 4-6.

KURTKAN, Âmiran; "Bizde İstihlâk Kooperatifçiliği Niçin Gelişmiyor", **Türk Yurdu** (iç.), Sayı: 295, Nisan 1961, s. 19-22.

KURTKAN, Âmiran; **Türkiye’de Küçük Sanayiinin İktisadi Ehemmiyeti**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1962.

KURTKAN, Âmiran; "Erzurumda Sosyal Mobilité", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası** (iç.), Cilt: 23, İstanbul, Nisan-Eylül 1963, s. 89-114.

KURTKAN, Âmiran; "Orta Sınıf ve Küçük Sanayi", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası** (iç.), Cilt: 23, Sayı: 3-4, Nisan-Eylül 1963, s. 67-88.

KURTKAN, Âmiran; **Şehirleşen Erzurum ve Sosyal Mobilité**, Tortum Kalkınma Derneği Yayınları, İstanbul, 1964.

KURTKAN, Âmiran; “Ziya Gökalp ve İktisat Sosyolojisi”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 5, 1964, s. 17-23.

KURTKAN, Âmiran; "Kooperatifçilik Nedir?", **Kalkınan Köylü Dergisi** (iç.), Cilt: 2, Sayı: 20, Eylül 1966, s. 25,30.

KURTKAN, Âmiran; "Köy Sosyolojisi ve Birleşik Amerika’da Teknolojinin Getirdiği Sosyal Problemler", **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 6, 1966, s. 14-31.

KURTKAN, Âmiran; "İktisadî Gelişme ve Kooperatifçilik", **Kalkınan Köylü Dergisi** (iç.), Cilt: 2, Sayı: 21, Ekim 1966, s. 23,30.

KURTKAN, Âmiran; **Adapazarı’nın Sanayileşmesi**, Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi Yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1968.

KURTKAN, Âmiran; **Metodolojik Bir Deneme Olarak Mâli Sosyoloji**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1968.

KURTKAN, Âmiran; **Sosyal Entegrasyon** (Prof. Dr. Refii Suvla Armağanından Ayrı Basım), Sermet Matbaası, İstanbul, 1970.

KURTKAN, Âmiran; **Sosyolojik Açıdan Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1972.

KURTKAN, Âmiran; "İktisadî Bakımdan Eğitim", **Ankara Ticaret Odası Dergisi** (iç.), Sayı: 9-10, Eylül-Ekim 1972, s. 3-11.

KURTKAN, Âmiran; "Millî Kültür ve Eğitim", **Kubbealtı Akademi Mecmuası** (iç.), Yıl: 2, Sayı: 3, Temmuz 1973, s. 53-60.

KURTKAN, Âmiran; "Ölümünden Sonra Atatürk", **Sümerbank Dergisi** (iç.), Cilt: 12, Sayı: 137, Kasım 1973, s. 38-41.

KURTKAN, Âmiran; "Türkiye’de Gelir Vergisinin Tahsil Tekniği Açısından Sosyal Adalet", **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 12, 1974, s. 7-15.

KURTKAN, Âmiran; “Hocamızın Ardından”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 13, 1975, s. 28-33.

KURTKAN, Âmiran; **Genel Sosyoloji**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1976.

KURTKAN, Âmiran; **Sosyoloji**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.

KURTKAN, Âmiran; “Kalitatif ve Dinamik Yönleri ile Nüfus Meselesi”, **Millî Kültür** (iç.), Cilt: 1, Sayı: 4, Nisan 1977, s. 36-39.

KURTKAN, Âmiran; “Türkiye’de Nüfus Problemleri ve Planlaması”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 15, 1977, s. 15-37.

KURTKAN, Âmiran; **Türk Milletinin Manevî Değerleri**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1977.

KURTKAN, Âmiran; **Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik**, Kutsun Yayınevi, İstanbul, 1977.

KURTKAN, Âmiran; "Fert ve Topluluk İlişkileri Bakımından Şahsiyet ve Cemiyet Tipolojisi", **Fındıkoğlu Armağanı** (iç.), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977, s. 143-171.

KURTKAN, Âmiran; **Sosyoloji**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; “Atatürk’ün Kadın Hakları Bakımından Türk-İslâm Kültürüne Hizmeti”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 19, 1981, s. 49-69.

KURTKAN, Âmiran; "Taassubu Önleyen İslâmî Değer Hükümleri ve Sosyal Gelişme", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi** (iç.), Sayı: 12, Haziran 1981, s. 5-22.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **İktisat Sosyolojisi Açısından Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları**, Divan Yayınları, İstanbul, 1982.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Din Sosyolojisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Millî Eğitim Stratejimiz Nasıl Olmalıdır?**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Türk-İslâm Felsefesi Açısından Yaratılış Meselesi Karşısında İlim ve İslâmiyet", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi** (iç.), Sayı: 42, Haziran 1986, s. 115-146.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Türk-İslâm Felsefesi Tarihinde Teoloji ve Teolojizm", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi** (iç.), Sayı: 46, Şubat 1987, s. 47-68.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1987.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Eğitim Sosyolojisi: Kavramlar, Teoriler, Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Yugoslavya'da Türk Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Türk-İslâm Tasavvuf Tarihinin Fark ve Cem Kavramları-I", **Türk Dünyası Tarih Dergisi** (iç.), Cilt: 1, Sayı: 10, Ekim 1987, s. 24-28.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Türk-İslâm Tasavvuf Tarihinin Fark ve Cem Kavramları-2", **Türk Dünyası Tarih Dergisi** (iç.), Cilt: 1, Sayı: 11, Kasım 1987, s. 18-22.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Eğitimle İlgili Millî Hedeflerimiz ve Eğitim Stratejimiz", **Kubbealtı Akademi Mecmuası** (iç.), Yıl: 17, Sayı: 3, Temmuz 1988, s. 38-59.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Köy Sosyolojisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1988.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Türk-İslâm Felsefesi Tarihinin Kur'an ve Furkan Kavramları II", **Türk Dünyası Tarih Dergisi** (iç.), Sayı: 21, Eylül 1988, İstanbul, s. 8-11.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Atatürk ve Lâiklik", **Türk Kültürü Dergisi** (iç.), Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Yıl: 27, Sayı: 310, Şubat 1989, s. 65-75.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Aydın Kavramı ve Kültürün Nev'ine Göre Aydın Tipinin Şekillenmesi", **Kubbealtı Akademi Mecmuası** (iç.), Yıl: 18, Sayı: 2, Nisan 1989, s. 10-19.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Terakki ve Tekâmül", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi** (iç.), Sayı: 60, Haziran 1989, s. 47-55.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Sosyal Gelişme Gerçekleşmeden Sanayileşmekten Doğan Problemler ", **Türk Toplum ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri** (iç.), 3-5 Nisan 1989, Kayseri, s. 247-267.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **İslâmiyet'in Kültürel Özellikleri ve İslâmî Kavramlar**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Batı'da ve Bizde İlim Anlayışı", **Türk Münevverinin Müşterek Fikir ve İman Zemini** (iç.), Hazırlayan: Sait Başer, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1989, s. 172-192.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Türk-İslâm Tasavvuf Felsefesi Tarihinin Masiva Kavramı", **Türk Dünyası Tarih Dergisi** (iç.) Sayı: 25, Ocak 1989, s. 4-8.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Türk-İslâm ve Tasavvuf Felsefe Tarihinin Arif ve Abid Kavramları", **Türk Dünyası Tarih Dergisi** (iç.), Sayı: 26, Şubat 1989, s. 27-33.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Türkiye'de Sosyal Çözülme Tehlikeleri**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1990.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "İslâmiyet ve Müzik II", **Türk Yurdu Dergisi** (iç.), Cilt: 10, Sayı: 38, Ekim 1990, s. 8-12.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Kalkınma ve Kültür İlişkisi", **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 23, 1991, s. 1-20.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Türkiye'de Millî Birliği Bozan Ayrılık: Alevi-Sünni Ayrılığı**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Sosyoloji Okuyarak Sosyal Yapı Tiplerini Öğrenen Bir Fert, Uygun Rollerle Bu Yapı Tiplerinin Nasıl Değiştirilebileceği Konusunda Bilgi Sahibi Olur", **Millî Kültür Dergisi** (iç.), Sayı: 83, Nisan 1991, s. 4-5.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Türkiye'ye Yönelik Etnik İddialara Dayalı Bölücü Faaliyetler**, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1991.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Tarihi Metodu Kullanış Tarzları Bakımından İbni Haldun İle Sorokin'in Mukayesesi", **Tarih ve Sosyoloji Dergisi** (iç.), 28-29 Mayıs Bildirilerinden Ayrı Basım, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. 93-101.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; " İslâmî ve Sosyolojik Anlamda Sağ ve Sol Kavramları", **Türk Yurdu** (iç.), Cilt: 11, Sayı: 44, Nisan 1991, s. 38-41.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Sosyolojinin ve İslâmiyet'in Ortak Kavramları", **Türk Yurdu** (iç.), Cilt: 11, Sayı: 47, Temmuz 1991, s. 35,40.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Sosyolojik Açıdan İslâmiyet ve İslami Kavramlar**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Türk Kimlik Yapısında İslâmî Değerler", **Türk Yurdu** (iç.), Sayı: 66, Şubat 1993, s. 16-24.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Sağlıklı Sanayileşmenin Sosyal Temelleri", **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 24, 1993, s. 1-14.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Sosyal İlimler Metodolojisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Milliyetçilik ve İslâmiyet", **Aydınlar Ocağı Açık Oturumlar Dizisi** (iç.), 1994, s. 9-19.

KURTKAN BİLGİSEVEN, "Batı ve Türk-İslâm Laiklik Anlayışı Farkları", **Aydınlar Ocağı Açık Oturumlar Dizisi** (iç.), 1994, s.85-92.

KURTKAN BİLGİSEVEN, "Sosyolojinin ve Türk Sosyolojisinin Problemleri", **Türk Sosyoloji Dergisi** (iç.), Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, Yıl: 1, Sayı: 1, İstanbul, 1995, s. 7-23.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Türk-İslâm Kültüründe Fert ve Cemiyet İlişkisi ve İslami Kavramlar**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "İlm-i Ledün Açısından Kavmiyet ve Ferdîyet", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi** (iç.), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sayı: 3, İstanbul, 1996, s. 87-116.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Sosyolojik Alan Araştırmalarında Anlamlılık", **Türk Sosyoloji Dergisi** (iç.), Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, Yıl: 2, Sayı: 2, İstanbul, 1996, s. 1-14.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Ziya Gökalp'e Göre Türkleşmek, İslamlaşmak, Çağdaşlaşmak", **Türk Yurdu** (iç.), Cilt: 16, Sayı: 103, Mart 1996, s. 24-29.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Önemi, Tarifi, Konusu ve Özellikleri İle İlm-i Ledün", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi** (iç.), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sayı: 4, İstanbul, 1997, s. 9-52.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Şehirleşen Türkiye'de İçtihat Yetersizliğinden Doğan Problemler", **Türk Sosyoloji Dergisi** (iç.), Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, Yıl: 3, Sayı: 3, İstanbul, 1997, s. 34-62.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **İlm-i Ledün (Genel Teoloji)**, Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "İlm-i Ledün Açısından Karanlık ve Aydınlık", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi** (iç.), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sayı: 5, 1998, s. 19-50.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Kadının Ülke Ekonomisindeki Yeri**, Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Şahsiyetin Gelişmesi Konusunda Modern Sosyoloji ve Mevlana", **Türk Dünyası Tarih Dergisi** (iç.) Sayı: 34, Ekim 1989, s. 9-16.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Manevî Kültürümüz ve Batı Kültürü-I", **Türk Edebiyatı Dergisi** (iç.), Nisan 1989, s. 31-33.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "XXI. Yüzyılda Türk Milliyetçiliğinin Hedefleri", **Türk Yurdu** (iç.), Cilt: 19, Sayı: 139-141, Mart- Mayıs 1999, s. 59-62.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Kur'an'dan Beş Hikmet**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2001.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'na Göre Hukuk, Ahlâk, Millî Terbiye ve Lider", **Türk Yurdu** (iç.), Cilt: 22, Sayı: 177, Mayıs 2002, s. 9-13.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **İmtihan**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2003.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Yol**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2005.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Türk Milletinin Manevî Değerleri**, Sadeleştiren: Hüseyin Ağca, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005.

KURTKAN BİLGİSEVEN, Âmiran; **Büyük Türk-İslam Düşünürü Niyazi-i Mısri'den Esintiler**, Editör: İbrahim Akkuş, H Yayınları, İstanbul, 2010.

MACIVER, Robert Morrison ve PAGE, Charles; **Cemiyet**, Çeviren: Âmiran Kurtkan, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1971.

ÖZALP, Ahmet; "Âmiran Kurtkan Bilgiseven", **Türk Sosyologları** (iç.), Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 300-312.

ÖZCAN, Ufuk; "Türk Sosyolojisinin Özgünlüğüne Dair Düşünceler", **Sosyoloji Yıllığı-Kitap 20: Türk Sosyologları ve Eserleri I** (iç.), Editör: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 154-163.

ÖZCAN, Ufuk; "Türkiye'de Sosyoloji: Başlıca Akımlar, Dönemler ve Figürler", **Sosyoloji Yıllığı-Kitap 20: Türk Sosyologları ve Eserleri II** (iç.) Editör: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 95-216.

ÖZKUL, Metin; "Âmiran Kurtkan Bilgiseven (1926-2005)", **Türkiye'de Sosyoloji II: İsimler-Eserler** (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, s. 143-173.

SEZER, Baykan; "75. Yıl Açılış Konuşması", **75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji** (iç.), Yayına Hazırlayan: İsmail Coşkun, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991, s. 25-27.

SEZER, Baykan; **Sosyolojide Yöntem Tartışmaları**, Sümer Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1993.

SEZER, Baykan; **Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları**, Sümer Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.

SEZER, Baykan ve diğeri; “Türk Sosyolojisinin Dünü, Bugünü ve Yarını”, **Türkiye’de Sosyoloji Üniversitede 101. Yıl** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Hacı Bayram Kaçmazoğlu ve Sezgin Kızılcılık, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016. s. 5-12.

SEZER, Baykan, EĞRİBEL, Ertan ve ÖZCAN Ufuk; “Türk Sosyolojisinin Dünü, Bugünü ve Yarını”, **Türkiye’de Sosyoloji Üniversitede 101. Yıl** (iç.), Editörler: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Hacı Bayram Kaçmazoğlu ve Sezgin Kızılcılık, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016. s. 5-12.

TATAR, Taner; Kürede Dönen Siyaset, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2008.

TEZCAN, Mahmut; **Eğitim Sosyolojisi**, Bilim Yayınları, Ankara, 1988.

TÜFEKÇİOĞLU, Hayati; "Türkiye’de Sosyolojinin İşlevi", **75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji** (iç.), Yayına Hazırlayan: İsmail Coşkun, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1991.

TÜRKDOĞAN, Orhan; **Çağdaş Türk Sosyolojisi**, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1995.

TÜRKDOĞAN, Orhan; "Prof. Dr. Mustafa E. Erkal", **Sosyoloji Konferansları Dergisi** (iç.), Sayı: 43, 2011, s. 1-2.

ULUANT, Zeynep; "Âmiran Kurtkan Bilgiseven ile Hasbihal", **Kubbealtı Akademi Mecmuası** (iç.), Yıl: 34, Sayı: 1, Ocak 2005, s. 29-35.

ÜLKEN, Z. Hilmi; "İktisadi Sosyoloji", **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Sayı: 3, İstanbul.

ZİMMERMAN, Carle; **Yeni Sosyoloji Dersleri**, Çeviren: Âmiran Kurtkan, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1964.